

T.C.
İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre)
TÜRKÇEDE FİLDEN FİİL YAPAN EKLE R
VE KULLANILIŞLARI

Hazırlayan
Hatice DÖNMEZ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ

Yüksek Lisans Tezi

Malatya - 2012

T.C.
İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre)
TÜRKÇEDE FİLDEN FİİL YAPAN EKLER
VE KULLANILIŞLARI

Hazırlayan
Hatice DÖNMEZ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ

Yüksek Lisans Tezi

Malatya - 2012

(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre)
TÜRKÇEDE FİLDEN FİİL YAPAN EKLER
VE KULLANILIŞLARI

Hazırlayan
Hatice DÖNMEZ

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ

Yüksek Lisans Tezi

Malatya - 2012

KABUL VE ONAY

Hatice Dönmez tarafından hazırlanan “(Kâmûs-ı Türkî’ye Göre) Türkçede Fiilden Fiil Yapan Ekler Ve Kullanılışları” başlıklı bu çalışma 25/09/ 2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÇELİK .....

Ünvanı, Adı ve Soyadı (Başkan)

İmza

Yrd. Doç. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ .....

Ünvanı, Adı ve Soyadı (Danışman)

İmza

Doç. Dr. Nesrin SİS .....

Ünvanı, Adı ve Soyadı

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yrd. Doç. Dr. Özlem Demirel DÖNMEZ'in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) TÜRKÇEDE FİLDEN FİİL YAPAN EKLER VE KULLANILIŞLARI** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Hatice DÖNMEZ

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler arşivinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.
- Tezimin ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

25 /09/ 2012

Hatice DÖNMEZ

ÖN SÖZ

Türkçe, yapı bakımından sondan eklemeli bir dildir. Eklemeli dillerde, değişmeyen köklere belli kurallar dâhilinde çeşitli ekler getirilerek kelimeler türetilebilir veya işletilebilir. Bilinen köklerden çeşitli eklerle yeni kelimeler türetilebilmesi Türkçe açısından da bir şanstır. Çünkü çağın ihtiyaçlarına göre sürekli yeni kavramları ve nesnelere karşılayacak kelimelere ihtiyaç vardır. Ekler, bu ihtiyacı karşılamada önemli rol oynar. Ancak bu avantajın dezavantaja dönüşmemesi için kelime türetirken hangi köklere hangi eklerin gelebileceğine, hangi eklerden sonra hangi eklerin kullanılabileceğine dikkat etmek gerekir. Aksi takdirde kurallarıyla hayranlık uyandıran güzel dilimiz, kuralsızlıklar yığını haline gelebilir. Dildeki kuralsızlık ise ifade ve anlam dünyamızda karmaşaya sebep olur.

Doğru kelime türetme konusunda şüphesiz en uzman ve güvenilir olan, asırlarca o dili konuşan, o dil ile düşünen halktır. Halk, dilin gerçek sahibi; üreticisi, yaşatıcısı ve koruyucusudur. Özel kişi ve kurumlar tarafından yeni kelime türetme çalışmaları ne yazık ki her zaman güzel sonuçlar doğurmuyor. Bu araştırmada Kâmûs-ı Türkî'nin çalışma alanı olarak belirlenmesi de yanlış türetmelerden fazla etkilenmediğini düşünmemizdir.

Bu çalışmada Kâmûs-ı Türkî esas alınarak Türkiye Türkçesindeki fiilden fiil yapan ekler ve bunların işlevleri tespit edilmeye çalışıldı. Bir şeklin (ekin) birden fazla fonksiyonu olduğu, bir fonksiyon için de birçok şeklin kullanılabildiği örnekleri ile gösterilmeye gayret edildi.

Yirmi yıla yaklaşan bir aradan sonra yeniden öğrenciliğe başlamak ve böyle yoğun bir çalışmaya adapte olmak kolay olmadı. Ancak, kıymetli hocam ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ'in desteği ve cesaretlendiren sözleri, motivasyonumun artmasında ve çalışmayı tamamlamamda etkili oldu. Bütün katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca çalışma süresince sabrı ve yardımlarıyla yanımda olan sevgili eşim Mehmet DÖNMEZ'e de minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Hatice DÖNMEZ
Malatya - Eylül 2012

ÖZET

DÖNMEZ, Hatice. (Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Fiilden Fiil Yapan Ekler Ve Kullanılışları, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2012.

Bu çalışmada Kâmûs-ı Türkî temel alınarak Türkiye Türkçesindeki fiilden fiil yapan ekler tespit edildi. Çalışma iki bölümden meydana geldi. Birinci bölümde ekler şekil olarak ele alındı; hangi şekillerin (eklerin) hangi işlevlerde kullanıldığı örnekleri ile gösterildi. İkinci bölümde ise ekler fonksiyonlarına göre ele alındı; hangi fonksiyonlar için hangi eklerin kullanıldığı örnekleri ile gösterildi. “Fiil çatısı” gibi bazı özel fonksiyonlarda sadece şeklin değil anlamın da belirleyici olduğu üzerinde duruldu. Böylece bir ekin birden fazla fonksiyonu olabildiği gibi, bir fonksiyon için de birçok ekin kullanılabildiği ortaya konulmuş oldu. Çalışmanın sonuç bölümüne bu bilgileri gösteren üç tablo eklendi.

Anahtar Sözcükler

Fiil, Türkçede Fiilden Fiil Yapan Ekler, Yapım Ekleri, Kâmûs-ı Türkî.

ABSTRACT

DÖNMEZ, Hatice. (According to Kâmûs-ı Türkî) Turkish suffixes that makes verbs from verbs and their usage, Master thesis, Malatya, 2012.

In this study, based on Kâmûs-ı Türkî, suffixes that make verbs from verbs in Turkish have been determined. Study occurred in two parts. In the first part, suffixes are examined according to their form; examples were given to illustrate which suffixes serve for which functions. In the second part, suffixes were examined according to their functions; examples were given over which suffixes are used for which functions. It has been emphasized that, in some special situations as in the “voice of verb”, not only the form but also the meaning is the determiner. Consequently, it has been established that a suffix may serve more than one function or a function can be fulfilled using more than one suffix. Three charts illustrating these data have been added in the results section of the study.

Key Words

Verb, Suffixes that make verbs from verbs in Turkish, Derivational affixes, Kâmûs-ı Türkî.

(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre)
TÜRKÇEDE FİLDEN FİİL YAPAN EKLER VE KULLANILIŞLARI
 Hatice DÖNMEZ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	.....
ONUR SÖZÜ	İ
BİLDİRİM	İİ
ÖN SÖZ.....	İİİ
ÖZET.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
KULLANILAN KISALTMALAR	XII
KULLANILAN İŞARETLER	XIII
GİRİŞ	1
TÜRKÇEDE FİLDEN FİİL YAPAN EKLER	18
VE KULLANILIŞLARI	18
BİRİNCİ BÖLÜM.....	20
1. ŞEKİLLERİ BAKIMINDAN	20
1.1. - A - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ.....	20
1.2. - AIA - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ.....	22
1.3. - Ar - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ.....	24
1.3.1. Oldurganlık (Geçişlilik).....	24
1.3.2. Fiilden Fiil	26
1.3.3. Dönüştülük.....	26
1.4. - cu - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	26
1.5. - ç - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ.....	27
1.6. - da - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	27
1.7. - DAr - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	28
1.7.1. Oldurganlık (Geçişlilik).....	29
1.7.2. Ettirgenlik	30
1.7.3. Dönüştülük.....	30
1.7.4. Fiilden Fiil	31

1.8. -DIr - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	31
1.8.1. Oldurganlık (Geçişlilik).....	32
1.8.2. Ettirgenlik	48
1.8.3. Pekiştirilmiş (Katmerli) Ettirgen.....	58
1.8.4. Fiilden Fiil	59
1.8.4.1. Yeni Anlamlı Fiiller	59
1.8.4.2. Fiilin Anlamını Kuvvetlendirme (Pekiştirme)	60
1.8.5. Dönüştürülme.....	61
1.9. -GIn - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	61
1.10. -gIr - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	62
1.10.1. Oldurganlık (veya) Ettirgenlik	63
1.10.2. Fiilden Fiil	63
1.11. -I - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ :	63
1.12. -(I)k- FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	64
1.13. -(A)kIA - / - (D)kIA - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	65
1.14. -(D)ksa - / - (D)ksı - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	67
1.15. -(D)l - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	67
1.15.1. Edilgenlik	69
1.15.1.1. Pasif Edilgenlik	69
1.15.1.2. Meçhul (Öznesiz) Edilgenlik.....	83
1.15.2. Pekiştirilmiş Edilgen	85
1.15.3. Dönüştürülme.....	86
1.15.4. Hem Edilgenlik Hem Dönüştürülme.....	92
1.15.5. Fiilden Fiil (Oluş Fiilleri) Yapma	100
1.15.6. İşteşlik	104
1.16. -IA - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	105
1.17. -(D)msA - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ.....	107
1.18. -(D)n - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ.....	107
1.18.1. Dönüştürülme.....	109
1.18.1.1. Süreklilik Anlamı Taşıyan Dönüştürülme.....	123
1.18.2. Oluş.....	127
1.18.2.1. Fiil Kök ve Gövdelerinden	127
1.18.3. Edilgenlik	141
1.18.3.1. Pasif Edilgen.....	142
1.18.3.2. Meçhul Edilgen	149
1.18.4. Hem Dönüştürülme Hem Edilgen.....	149
1.18.5. Fiilden Fiil	157
1.18.6. İşteşlik	158
1.19. -p - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	159
1.20. pa - /- pı - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	159
1.21. -(D)r- FİLDEN FİİL YAPMA EKİ	160

1.21.1.	Oldurganlık (Geçişlilik).....	160
1.21.2.	Ettirgenlik	163
1.21.3.	Fiilden Fiil	164
1.21.4.	Dönüslülük.....	166
1.22.	-(ı)rga - FİILDEN FİİL YAPMA EKİ.....	166
1.23.	- sa - / - si - FİILDEN FİİL YAPMA EKİ.....	167
1.24.	-(D)ş - FİILDEN FİİL YAPMA EKİ.....	168
1.24.1.	İşteşlik	168
1.24.1.1.	Karşılıklı İşteşlik	169
1.24.1.2.	Ortaklaşa İşteşlik	173
1.24.1.3.	Hem Karşılıklı Hem Ortaklaşa İşteşlik.....	174
1.24.1.4.	Fiil Kökleriyle Kaynaşarak İşteşlik ve Dönüslülük.....	175
1.24.2.	Dönüslülük.....	177
1.24.3.	Oluş.....	179
1.24.4.	+IA- Eki ile Kaynaşarak oluş, dönüslülük, işteşlik	180
1.24.5.	Fiilden Fiil	185
1.25.	-(D)ştIr - FİILDEN FİİL YAPMA EKİ.....	189
1.26.	-(D)t- FİILDEN FİİL YAPMA EKİ.....	191
1.26.1.	Oldurganlık (Geçişlilik).....	191
1.26.1.1.	Geçişsiz Fiil Kök ve Gövdelerinden	191
1.26.1.2.	Fiil Kök ve Tabanlarıyla Kaynaşarak.....	201
1.26.1.3.	+IA- Ekiyle Kaynaşarak	202
1.26.2.	Ettirgenlik	204
1.26.3.	Fiilden Fiil	212
1.26.3.1.	Yeni Anlamlı Fiil.....	212
1.26.3.2.	Pekiştirme (Anlamda kuvvetlendirme)	214
1.26.4.	Dönüslülük.....	215
1.27.	- y - FİILDEN FİİL YAPMA EKİ.....	215
1.28.	-(D)z - FİILDEN FİİL YAPMA EKİ.....	216
1.29.	- zir - FİILDEN FİİL YAPMA EKİ.....	217
	İNCİ BÖLÜM.....	218
2.	FONKSİYONLARI BAKIMINDAN	218
2.1.	FİILDEN YENİ ANLAMLI FİİL TÜRETME FONKSİYONU İÇİN	
	KULLANILAN EKLER	218
2.1.1.	- A - Eki	219
2.1.2.	- AIA- Eki	220
2.1.3.	- Ar - Eki	221
2.1.4.	- cu - Eki	221
2.1.5.	- ç - Eki	221
2.1.6.	- da - Eki.....	222

2.1.7.	- DAr - Eki	222
2.1.8.	- Dİr - Eki.....	222
2.1.9.	- Gİn - Eki.....	224
2.1.10.	- gİr - Eki.....	224
2.1.11.	- I - Eki	224
2.1.12.	- (I)k - Eki.....	225
2.1.13.	- (A)kİA - / - (I)kİA - Eki	226
2.1.14.	- (I)ksa - / - (I)ksı- Eki	227
2.1.15.	- (I)l - Eki.....	227
2.1.16.	- İA - Eki	230
2.1.17.	- (I)msA - Eki.....	232
2.1.18.	- (I)n - Eki.....	232
2.1.19.	- p - Eki.....	234
2.1.20.	-pa - / - pı - Eki.....	234
2.1.21.	- (I)r - Eki	235
2.1.22.	- (ı)rga - Eki	236
2.1.23.	-sa - / - sı - Eki	237
2.1.24.	- (I)ş - Eki	237
2.1.25.	- (I)ştİr- Eki.....	240
2.1.26.	- (I)t - Eki	242
2.1.27.	- y - Eki	244
2.1.28.	- (I)z - Eki	245
2.1.29.	-zir - Eki	246
2.2.	FİİLİN ÇATISINI KURMA FONKSİYONU İÇİN KULLANILAN	
EKLER		246
2.2.1.	Edilgen Çatı	247
2.2.1.1.	Pasif Edilgen Çatı	248
2.2.1.1.1.	- (I)l - Eki	248
2.2.1.1.2.	- (I)n - Eki	250
2.2.1.1.3.	- (I)k - Eki	251
2.2.1.2.	Meçhul (Öznesiz) Edilgen Çatı	251
2.2.1.2.1.	- (I)l - Eki	251
2.2.1.2.2.	- (I)n - Eki	252
2.2.2.	Dönüştürme Çatı	252
2.2.2.1.	- (I)n - Eki.....	252
2.2.2.2.	- (I)l - Eki.....	254
2.2.2.3.	- (I)ş - Eki	260
2.2.2.4.	- (I)t - Eki.....	263
2.2.2.5.	- Ar - Eki.....	263
2.2.2.6.	- DAr - Eki.....	264
2.2.2.7.	- Dİr - Eki	264

2.2.2.8. - (I)k - Eki.....	265
2.2.2.9. - (I)r - Eki	265
2.2.3. İşteş Çatı.....	266
2.2.3.1. - (I)ş - Eki	266
2.2.3.2. (I)l - Eki	267
2.2.3.3. - (I)n - Eki.....	268
2.2.4. Oldurgan Çatı.....	269
2.2.4.1. - Ar - Eki.....	269
2.2.4.2. - DAr - Eki.....	270
2.2.4.3. - Dİr - Eki	271
2.2.4.4. - gİr - Eki	273
2.2.4.5. - (I)r - Eki	273
2.2.4.6. - (I)t - Eki.....	273
2.2.5. Ettirgen Çatı	274
2.2.5.1. - DAr - Eki.....	274
2.2.5.2. - Dİr - Eki	275
2.2.5.3. - (I)r - Eki	276
2.2.5.4. - (I)t - Eki.....	276
2.2.5.5. - zir - Eki.....	277
SONUÇ.....	278
KAYNAKÇA	286

KULLANILAN KISALTMALAR

<i>argo</i>	Argo sözü
<i>ask.</i>	Askerlik terimi
<i>ast.</i>	Astronomi terimi
<i>biy.</i>	Biyoloji terimi
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>den.</i>	Denizcilik terimi
<i>dilb.</i>	Dilbilgisi terimi
DLT	Dîvânü Lügât-it Türk
<i>ecz.</i>	Ecacılık terimi
<i>esk.</i>	Eski, eskimiş
<i>eşanl.</i>	Eşanlamlı kelime
<i>fel.</i>	Felsefe terimi
<i>fiz.</i>	Fizik terimi
<i>gal.</i>	Galat.
<i>halk d.</i>	Halk dilinde
<i>huk.</i>	Hukuk terimi
<i>kim.</i>	Kimya terimi
<i>mat.</i>	Matematik terimi
<i>mec.</i>	Mecaz olarak
<i>müz.</i>	Müzik terimi
<i>spor</i>	Spor terimi
<i>tekz.</i>	Teklifsiz konuşmada
TDK	Türk Dil Kurumu
<i>tıp</i>	Tıp terimi
<i>tiy.</i>	Tiyatro terimi
<i>vb.</i>	Ve benzeri (benzerleri)
<i>zir.</i>	Ziraat terimi
<i>zoo.</i>	Zooloji terimi
YTS	Yeni Tarama Sözlüğü

KULLANILAN İŞARETLER

- : Okun işaret ettiği kelimeye bakınız.
- ( ) : Parantez içindeki sesin ihtiyarî olduğunu gösterir.
- [ ] : Bazı açıklamaları içine alır.
- : Fiil ile bağlanmayı gösterir.
- + : İsim ile bağlanmayı gösterir.
- < / > : Ok yönünde değişimin olduğunu gösterir.
- V : Vokal (Ünlü ses)
- A : a, e
- I : ı, i, u, ü
- U : u, ü
- G : g, k (kalın ve ince)
- K : k (kalın ve ince)
- * : Kâmûs-ı Türkî'ye sonradan eklenen cümleleri belirtir.

GİRİŞ

Agop Dilaçar, *Türk Dilinde “Kılınış”la “Görünüş” Ve Dilbilgisi Kitaplarımız* adlı makalesinde : “Dil, mantığa bağlı olarak ‘yapılmış bitmiş’ bir varlık değil, psikolojiye bağlı bir ‘etkinlik’ olduğu, yapı ekleri tek bir işe uygun alet sayılmadığı, bir ekin birçok görevle yüklenebileceği için, dilbilgisinde şekillere kölece bağlı kalmak, dilin ruha bağlı kıvraklığını anlamamış olmak demektir” (1974: 167-170) der. Yaptığımız bu araştırmanın amacı ve çıkış noktası da böyle bir görüşe dayanmaktadır.

Ekler konusu, bazı farklılıklar gösterse de gramer kitaplarımızın hepsinde ele alınmıştır. Ortak bir tasnif özelliği olarak ekler: a) Yapım Ekleri, b) Çekim Ekleri diye ikiye ayrıldıktan sonra yapım ekleri kendi içinde fonksiyonlarına göre dört grupta incelenmiştir: 1.İsimden isim yapan ekler. 2.İsimden fiil yapan ekler. 3.Fiilden isim yapan ekler. 4.Fiilden fiil yapan ekler şeklinde tasnif edilmiş, her grupta yer alan ekler sıralanarak örnekler verilmiştir. Fakat bu incelemelerde, eklerin gerek bütün şekilleri ve işlevleri gerekse bütün örnekleri tam olarak ortaya konmamıştır.

Dilimizin bütün eklerinin ayrıntılı olarak incelenmesi, bütün örneklerinin tespit edilmesi, zor ve uzun mesai gerektiren bir iştir. Ayrıca çok sağlam bir gramer bilgisi gerektirir. Bireysel çalışmalarla altından kalkılamayacak bu zahmetli işin, uzmanlardan oluşan bir ekip çalışması gerektirdiği muhakkaktır.

Biz bu çalışmada, bilgi ve dikkâtimiz ölçüsünde, Türkçenin eklerinden, fiilden fiil yapan ekleri ve kullanılışlarını incelemeye çalıştık. Morfolojik araştırmalarda doğru sonuçlara ulaşmak, çeşitli müdahalelerle dilin orijinalliğinin bozulmadığı ve sunileştirilmediği dönemlere ait eserlerin esas alınması ile mümkündür. Bu araştırmanın alanı, Türkiye Türkçesi ile sınırlandırıldı ve çalışmaya temel kaynak olarak da 19. Yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başında (1899-1900) Şemseddin Sâmî tarafından yazılan *Kâmûs-ı Türkî* seçildi. Bunun sebebi,

Cumhuriyet döneminde basılan sözlüklerde, yanlış ya da kural dışı türetilen yeni kelimelerin de yer almış olabileceği, bunun ise tasnif, inceleme ve kural belirlemede birtakım zorluklara sebep olabileceği düşüncesidir. Ayrıca çalışma alanı Türkiye Türkçesi ile sınırlanınca araştırmayı çok uzak coğrafya ve tarihe yaymak doğru olmazdı.

Kâmûs-ı Türkî, hem kendi dönemi hem de Cumhuriyet dönemi için önemli bir sözlüktür. Şemseddin Sâmî'nin bugün dahi değerini koruyan en önemli eseridir. İlk kez 1901'de yayınlanan Kâmûs-ı Türkî, 100 yılı aşkın bir zamandır bir baş lügat olma özelliğine sahiptir. Adında “Türk” kelimesinin geçmesi ve Batılı sözlükçülük yöntemiyle yazılmış olması, onu hem dikkât çekici yapmış hem de büyük bir ihtiyaca cevap vererek döneminin diğer sözlüklerinin önüne geçmesini sağlamıştır. 2010 yılında Türk Dil Kurumu tarafından Latin harfleriyle yayınlanan “*Kamus-ı Türkî*”nin *ön sözü*'nde Paşa YAVUZARSLAN, Osmanlı Türkçesinin temel söz varlığını bugünkü sözlük ilkeleri doğrultusunda işleyen ilk eserin *Kâmûs-ı Türkî* olduğunu; Şemseddin Sâmî'nin, bu eseri ile modern Türk sözlükçülüğünün temelini attığını ve Cumhuriyetten sonra özel veya resmî kurumlarca basılan bütün Türkçe sözlüklerin ya *Kâmûs-ı Türkî*'nin esas alınmış biçimleri ya da onun geliştirilmiş varyantları olduğunu belirtir (2010: 6).

Bu inceleme için Kâmûs-ı Türkî'nin Tercüman Gazetesi tarafından yayınlanan sadeleştirilmiş ve genişletilmiş baskısını kullandık (1985). Kâmûs-ı Türkî'nin orijinalinde olmayıp esere sonradan eklenen kelimeler, “ * ” işareti ile işaretlenmişti. Araştırma için * işareti olmayan fiilleri fişledik. Fişlediğimiz kelimelerin anlamları verilirken de bazılarında * işareti olduğu görüldü. Fiilin sonradan kazandığı anlamı veya sözlüğe sonradan eklenen anlamı belirten bu maddeler çıkarma gereği duyulmadığından aynen alındı. Çalışmada kullanılan bütün fiillerin anlamları verildikten sonra hangi cilt ve sayfada yer aldığı da belirtildi.

Fişlenen kelimeler önce eklerine ayrıldı ve alfabetik olarak listelendi. Alfabetik listede, ihtiyarî olup parantez içinde gösterilen sesler “yok” sayılarak

sıralama diğerk harfler esas alınarak yapıldı. Örnek olarak -(I)r- ekindeki “I”, “yok” sayılmış ve ek, “r” sırasına konulmuştur.

Bazı ekler sadece tek örnekte bulunmaktadır. Mesela “*doncu-*“ fiilindeki *-cu-* eki, “*sürç-*“ fiilindeki *-ç-* eki, “*dur-uksı-*” fiilindeki *-uksı-* eki, “*ko-y-*” fiilindeki *-y-* eki, “*emzir-*” fiilindeki *-zir-* eki gibi. İşlek olmayan bu eklerden ve örneklerden bazıları (*-gur-*, *-uksı-*, *-cu-* ekleri, *kaygur-*, *doncu-* fiileri gibi) bugünkü Türkiye Türkçesinin yazı dilinde yaşamamaktadır. Buna rağmen Kâmûs-ı Türkî’de bulunduğu için çalışmaya dâhil edilmiştir. Öte yandan *i-* (*i-mek*) ek fiili hariç, bütün fiillere getirilebilen *-mA-* olumsuzluk eki, çalışmaya dâhil edilmemiştir. Zaten Kâmûs-ı Türkî’de fiillerin olumsuz biçimlerine yer verilmemiştir.

Bu araştırmada tasnif ve inceleme iki yönlü olarak yapıldı. Birinci bölümde ekler, “şekilleri bakımından” ele alındı. Kâmûs-ı Türkî’de tespit edilen 29 ek, alfabetik sırayla tek tek incelendi. Önce ekler hakkında genel bilgiler verildi. Eklerin işleklik dereceleri, hangi eklerin hangi kök ve gövdelere gelebildiği, hangi eklerin hangi eklerden önce ya da sonra gelebildiği, üzerinde duruldu. Gramer kitaplarında ve diğerk kaynaklarda az çok farklı şekilde izah edilen hususlara da değinildi. Sonra her ekin işlevleri alt başlıklar altında incelendi ve örnekleri sıralandı. İkinci bölümde ekler, “fonksiyonları bakımından” ele alındı. Hangi fonksiyonlar için hangi şekillerin kullanıldığı örnekleri ile gösterildi. Fiilden fiil yapan eklerin öncelikle iki temel görevi olduğu belirtildi. Bunlar: 1.Fiilden yeni fiiller türetme görevi, 2.Fiilin çatısını belirleme veya değıştirme görevi. “Fiilin çatısını kurma” gibi özel fonksiyonlar, “edilgen çatı”, “dönüslü çatı”, “işteş çatı”, “oldurgan çatı” “ettirgen çatı” gibi başlıklar altında ve bu işlevler için kullanılan ekler, alt başlıklarda tek tek incelenip örnekleri sıralandı. Bu bölümde de bir fonksiyon için birden fazla şeklin kullanıldığı görüldü.

Sonuç bölümünde, tasnif ve inceleme sırasında ortaya çıkan özellikler değerlendirildi. Türkiye Türkçesinde fiilden fiil yapan 29 ekin tespit edildiği, her ekin kaç örnekte kullanıldığı sayı olarak belirtildi. Türkiye Türkçesinin diğerk ekleri gibi fiilden fiil yapan eklerin de ünlü ve ünsüz uyumlarına dâhil olduğu, bu sebeple bir ekin birden çok şeklinin bulunabileceği belirtildi. Bir şeklin birden fazla

fonksiyonu olabildiği gibi, bir fonksiyon için de birçok şeklin kullanılabilirdiği tespit edildi. “Fiilin çatısını kurma” gibi bazı özel fonksiyonlar için sadece şeklin değil, anlamın da belirleyici olduğu ortaya çıktı. Elde edilen veriler üç tablo halinde gösterildi. Tablo 1’de Fiilden fiil yapan ekler ve eklerin işlevleri, Tablo 2’de hangi işlev için hangi eklerin kullanıldığı, Tablo 3’te ise, günümüz yazı dilinde, yeni fiiller türetme işlevini kaybedip sadece birkaç örnekte kalıplaşmış olarak yer alan eklerle fiil türetmeye devam ettiği halde bazı fonksiyonlarını yitirmiş olan ekler; yani şekil ve işlev kaybı olan ekler gösterildi¹.

Her ne kadar Kâmûs-ı Türkî temel alınmışsa da çalışma boyunca başka Türkçe sözlüklerden, gramer kitaplarından, bu sahada yayınlanmış makalelerden ve diğer kaynak eserlerden de istifade edildi. Bunlar hem dipnot olarak hem de kaynakçada gösterilmiştir. Kaynakçada sadece doğrudan başvuru alan eserler sıralanmıştır.

---

¹ **Tablo 3** oluşturulurken tabloda yer alan eklerle türetilen kelimelerin ve bunların eksiz biçimlerinin **Türkçe Sözlük** (TDK, 2011) ‘te bulunup bulunmadığı ve tabloda belirtilen işlevin devam edip etmediği esas alındı. Bazı fiillerin (*bas-ırğa-n, kay-pı-, don-cu-* vs. gibi) kökleri sözlükte yer alırken ekli biçimleri yer almamıştır. Yani ekler yazı dilinde kullanılmamaktadır. Bazı fiillerin (*ko-y-,bağ-da-* gibi) ise ekli biçimlerine Türkçe Sözlük’te yer verilirken köklerine yer verilmemiştir. Yani ek, fiil kökü ile kaynaştığı için işlevini kaybetmiş, asıl kök de kullanımdan düşmüştür. Kelime türetmeye devam eden bazı eklerin ise, fonksiyonlarından sadece biri koyalıdır (-(I)k- ekinin edilgenlik işlevi gibi).

ŞEMSEDDİN SÂMÎ
(Fraşer, Yanya, 1850 – İstanbul, 1904)

Hayatı ve Çalışmaları:

Fraşer'e yerleşmiş tımar beylerinin soyundandır. Yanya'daki Zossimaia Skoli adlı Rum lisesini bitirdi (1871). Rumca, eski Yunanca, İtalyanca, Fransızca gibi Batı dillerinin yanı sıra, Yanya'da medrese hocalarından Arapça, Farsça öğrendi. İstanbul'da Matbuat Kalemî'nde başlayan (1872) resmî görevinin yanı sıra Ebüzziya Tevfik'in *Hadîka* gazetesinde çalışmaya başlayarak basın hayatına girdi. Aynı yıl Türkçe'de Batı roman sanatı yolundaki ilk ürün olan ve gençlerin istemedikleri kimselerle evlendirilmesinin sakıncalarını sergileyen *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat*'ı yayımladı. *Hadîka*'nın kapatılması (1873) üzerine gene Ebüzziyâ Tevfik'in çıkarmaya başladığı, kısa ömürlü *Sirâc* gazetesinde çalıştı. *Vatan Yâhud Silistre* oyununun sahnelenmesini izleyen olaylar yüzünden Nâmık Kemal ve arkadaşlarının sürgüne gönderilmesi üzerine, gazeteciliğe ara verdiği dönemde Arnavutluk'taki halkın gelenek, göreneklere ile ilgili *Besa* (1874) trajedisini yazdı. Bunu Endülüs tarihiyle ilgili *Seydi Yahya* (1874), İran mitolojisinden kaynaklanan *Gâve* (1875) trajedileri izledi. Bir yıl Trablusgarp'ta Türkçe - Arapça il gazetesini çıkardı. İstanbul'a döndükten sonra *Sabah* (1876), *Tercüman-ı Şark* (1878) gazetelerinin başyazarlığını yaptı. Berlin Kongresi'ni (1878) izleyen dönemde Arnavutluk topraklarının komşu ülkeler arasında paylaşılması konusuna karşı çıktı. Bu sırada Arnavutluk Cemiyet-i İlmiyesi'nin kurucuları arasında yer aldı (1879). Arnavutçanın Latin harflerine dayanan abc'sini düzenledi, bu dilin gramerini kaleme aldı. Ortodoks Joan Vreto Postenani ve Katolik Pashko Vasa ile birlikte Prizren Birliği'ni kurdu. Bu yoldaki çalışmaları dolayısıyla Arnavutluk Rönesansının öncüsü sayıldı. Bu dönemde ağabeyi Abdül Bey (Abdullah Hüsnü) ile birlikte "Arnavutluk İttihadı" akımı içinde etkin bir yer aldı. Aynı yıllarda II. Abdülhamid tarafından Mabeyin'de kurulan Tefîş-i Askerî Komisyonu'nda görevlendirildi (1880). Yaşamının sonuna kadar süren bu görevi sırasında verimli yayın çalışmalarında bulundu: *Aile* (1880), *Hafta* (1881-1882) dergilerini çıkardı. Çeviriler yaptı: *Sefiller* (1880), *Robenson* (1884). "*Cep Kütüphanesi*" adlı öğretici küçük kitaplar dizisini sürdürdü: *Gök*

(1879), *Yer* (1879), *Medeniyet-i İslâmîye* (1879), *Kadınlar* (1879), *Usûl-i Tenkit ve Tertip* (noktalama işaretleriyle ilgili Türkçe ilk kitap, 1886). Kendisinden sonraki hemen bütün Fransızca-Türkçe sözlüklere kaynak oluşturan *Kâmus-ı Fransevi* (1882-1883, 1885) yapıtını ansiklopedi, sözlük niteliğinde başka yayınları izledi. *Kâmûs'ül-âlâm* (1888-1899) eserinde Batı ve Doğu kaynaklarından yararlanarak coğrafya ve tarihle ilgili özel adları, ünlü kişilerin yaşam öykülerini konu edindi. *Kâmûs-ı Türkî* (1889-1901) adını verdiği Türkçe sözlüğü Osmanlı İmparatorluğunun konuşma ve yazı dilini “Türkçe” diye adlandıran ilk eser oldu. Bu çalışmasında Türkçe'nin Osmanlı İmparatorluğu dışında, Orta Asya'daki köklerine yöneldi. *Osmanlıca, Çağatayca* gibi terimlere karşı çıkarak bu tür adları geniş bir coğrafya üzerindeki ana Türkçe'nin kolları olarak niteledi. Türkçe'nin Osmanlıca'dan önce de var olduğunu savundu ve onu İslâmlıktan önceki geçmişle birlikte bir bütün olarak ele aldı. Bu görüşle Eski Türkçe'nin yazılı ürünlerini (*Kutadgu Bilig* (1902), *Orhun Abideleri* (1903)), eski lehçeleri (*Lehçe-i Türkiye-yi Memalik-i Mısır* (1904)) konu edindi (Milliyet Gazetecilik A.Ş. , 1992: 11047).

Son yıllarında Erenköy'deki köşkünde ikamete mecbur edildi. İstanbul'da öldü (Bulvar Gazetesi, 1985: 230).

Şahsiyeti ve Eserleri:

Şemseddin Sâmî, Türk fikir ve yayın hayatında çok yönlü, her biri bir yenilik getiren çalışmaları ve hizmetleri ile bugün hepsini bir şahsın tek başına başarması mümkün görülmeyen birçok şeyi, hiç de uzun olmayan ömrü içine şaşılacak bir gayretle sığdırabilmiş önemli bir şahsiyettir.

Memleket irfanına yeni ve değişik konular kazandırmağa çalışan hizmetleri yanında, Türk dilinin benliğine kavuşması, münevverlerimizde ana dile karşı hassasiyetin uyanmasının yolunda büyük gayretler göstermiş, otuz bir yaşından itibaren başlayıp ömrünün son yirmi üç senesini özellikle dil ve lügat çalışmalarına vererek nesillerin bu sahada ihtiyaçlarına cevap getirmek istemiştir. *Kâmûs-ı Türkî*'si

ile Türk dilinin 110 yılı aşkın bir zamandan beri ellerden düşmeyen baş lügatını ortaya koymuştur.

XIX. asır Türk edebiyatı ve fikir âleminin kalemi en verimli simaları arasında yer alan Şemseddin Sâmî, çok çeşitli sâhalarda eser vermiş bir muharrirdir. Gazete ile başlayan yazı hayatı, edebî te'lif, tercüme, mecmuacılık ve ansiklopedik neşriyattan lisan ve lugat çalışmalarına doğru gelişen bir seyir tâkip etmiştir. Bunlardan gazetecilik, roman, tiyatro ve mecmuacılığa bir daha dönmemiştir. Gazetecilik ile irtibatı, sonraları sâdece büyük çalışmalarından fırsat buldukça yetiştirmeğe gayret ettiği fikrî ve lisanî mevzulardaki makaleleri ile devam eder.

Şemseddin Sâmî, basılmamış olanlarla birlikte, dört bin sekiz yüz otuz sahifelik ansiklopediden, iki bin iki yüz kırk sahife Fransızca, üç sütun üstüne bin beş yüz yetmiş beş sahifelik Türkçe lügatından bir broşürlük hacimdekine kadar elli beş eserin sahibi, fikri gür, kalemi gür bir çalışma adamıdır (Akün, 2009: 1-32).

Edebî Eserleri:

Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat (1872- 1873): Gençlerin istemedikleri kişilerle evlendirilmesinin yol açacağı felaketlerden bahseden romanıdır, Türk edebiyatında Avrupaî romanın ilk örneği kabul edilir..

Besa - yahud - Ahde Vefa (1875): Yazarın memleketinde “besa” denilen yemin âdetini konu alan tiyatro eseridir.

Seydi Yahya (1875): Konusunu tarih ve efsaneden alan tiyatro eseridir.

Gâve (1876) Konusunu tarih ve efsaneden alan tiyatro eseridir.

Tercümeleri:

Galatee (1873): Florian'den çevirdiği bu eserin aslı mitolojiye ait manzum bir piyestir. Eseri Şemseddin Sami hikâye olarak Türkçe'ye kazandırmıştır.

İhtiyar Onbaşı (1873): Dumanoir ve Dennery'den çevirdiği tiyatro (trajedi) türündeki eser.

Şeytanın Yadigârları (1878): Frederic Soilie'den (Fransızca'dan Türkçe'ye) çevirdiği roman.

Sefiller (1880, Yeni harflerle 1934): Victor Hugo'dan (Fransızca'dan Türkçe'ye) çevirdiği roman.

Robinson (1884): Daniel Defoe'dan aynı adlı eserinden çevirdiği roman. Çeviri, İngilizce aslından değil, çocuklar için kısaltılmış Fransızca'sından yapılmıştır.

Hurdeçîn (1885): Fars Şuara Tezkirelerinden seçilmiş manzum parçalar.

Ali bin Ebi Talib, Eşar-ı Müntahabat (1890): Ali b. Ebi Tâlîb'e isnad olunan divandan alınan seçmeler ve izahlarına yer veren iki küçük kitap.

Al- Muallakatü's- seb'a

Zübde-i Şehnâme

Et-Tuhfetü'-zekîyye (Metin ve tercümesi)

Kutadgu Bilig (Bugünkü dille izahlı tercümesi, 1902'de yazdı, 1959'da yayımlandı.)

Orhun Âbideleri (Bugünkü dille izahlı tercümesi, 1903'de yazdı, 1924'te yayımlandı.)

Antoloji:

Bâkî'nin Eş'ar-ı Müntehabesi

Öğretici Kitapları:

“Cep Kütüphanesi” serisi (1879- 1886) içinde:

Gök (1879): Astronomi ile ilgili bir eser.

Yer (1879): Jeoloji alanında yazdığı eser.

İnsan (1879): Antropoloji alanında yazdığı eser.

Yine İnsan (1886): Antropoloji alanında yazdığı eser.

Medeniyet-i İslâmiyye (1879): İslâm medeniyetinin orta çağda yükselmiş olduğu seviyeden ve Avrupa medeniyeti üzerindeki etkilerinden bahseden eseri.

Kadınlar (1879): Kadınların toplumdaki yerinden bahseden içtimaî bir eser.

Esâtir (1879): Şark ve Garp kavimlerinin mitolojilerini konu alan eseri.

Letâif (1883): Çeşitli fıkraları ihtiva eden eseri.

Emsâl (1879- 1880): Veciz düşünce ve fıkraların toplandığı 4 kitaptan oluşan eseri.

Usûl-i Tenkit ve Tertib (1886): Türkçede noktalama işaretlerini ve kaidelerini ilk tespit eden kitap. Ayrıca konpozisyon usullerini de göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Himmetü'l-himâm fî neşri'l-İslâm (1885): Arapça küçük bir eser.

Lîsan (1886): Memleketimizde linguistik ilmini başlı başına ele alan ilk müstakil eserdir.

Çıkardığı Dergiler:

Muharrir (1876): Dergicilikteki ilk tecrübesi.

Aile (1880): Kadınlar için çıkardığı dergi. Sadece, 3 sayı çıkmıştır.

Hafta (1881): Döneminin en ciddi ve verimli mecmualarındandır. Fikir, sanat, fen vs. konularında bütün yazıları kendisinin yazdığı haftalık dergi. Sadece 5 ay çıkarılabılmıştır.

Dilbilgisi Kitapları:

Küçük Elifba (1883)

Yeni Usûl Elifba-i Türkî (1891)

Nev Usûl Sarf-ı Türkî (1892)

Kraat-i Türkiyye (Basılmamış)

Nev Usûl Nahv-i Türkî (Basılmamış)

Tasrifat-ı Arabiyye (1887)

Usûl-i Cedûd-i Kavâid-i Arabiyye (1900)

Tatbikât-ı Arabiyye (1901)

Lügat Ve Ansiklopedi Çalışmaları:

Kamûs-ı Fransevî (1882-1883): Fransızca'dan Türkçe'ye sözlük.

Dictionnaire Turc - Français (1883-1885): Türkçe'den Fransızca'ya sözlük.

Küçük Kamûs-ı Fransevî (1886): Pratik ihtiyaçlara cevap vermek üzere daha küçük çapta yazdığı Fransızca'dan Türkçe'ye sözlük.

Kamûsu'l-âlâm (1889-1899): 6 ciltten meydana gelen umumi bir tarih, coğrafya ve meşhur adamlar ansiklopedisidir.

Kamûs-ı Arabî (1896-1897): Arapça'dan Türkçe'ye lügat. Her biri 2000 sahifeden fazla 2 ciltlik bir eser olacağı ilan edilmesine rağmen sadece 504 sahifesi neşredilebilmiştir.

Kamûs-ı Türkî (1889-1900): Osmanlı Türkçesi'nin kelime varlığını içine alan ve ilk defa "Türkçe" isminin kullanıldığı Türkçe sözlük.

Lehçe-i Türkiyye-i Memâlik-i Mısır (1904): Abû Hayyan'ın *Kitâbü'l-idrâk* adlı eseri ile Houtsman'ın neşrettiği *Kitâbu Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî* ve *et-Tuhfetü'z-zekîye'* yi terkip etmek suretiyle meydana getirmiştir. Kıpçak Türkçesi'nin Sözlüğü niteliğindeki bu eser Şemseddin Sâmî'nin son eseridir (Akün, 2009: 1-32).

KÂMÛS-I TÜRKÎ

Şemseddin Sâmî'nin değerini bugün de muhafaza eden en mühim eseri şüphesiz ki, Türk dili sahasında asırlarca süregelen büyük bir eksikliği karşılamaya çalışan Kâmûs-ı Türkî'sidir. Yazarın bu eseri, devrine Türkçe'nin zengin ve tertipçe en mükemmel lüğatini getirmiştir.

Kâmûs-ı Türkî, taşıdığı addan başlayıp Türkiye Türkçesini, Türk dilinin tarihî ve coğrafi yayılışı içinde umûmî yeri ile tesbit eden geniş mukaddimesine, muhteva ve tertibine kadar esere hâkim olan yeni zihniyet ile Türk lügatçiliğinde bir merhale teşkil etmiştir. Üç dilden mürekkep bir lisan sayılarak Türkçe'ye Osmanlıca denilen bir devirde, yanlış olduğunu gösterdiği bu adlandırmayı lüğatinin ortaya çıkışından daha on sekiz sene önce reddeden müellif, ..."Türk" ismini çekinmeden eserine koymuş ve dilimize mahsus bir lügate, içinde ne kadar yabancı kelime bulunursa bulunsun, başka bir isim verilemeyeceğini ifade etmiştir.

Türkçe'nin kelimelerini en geniş ölçüde ortaya koyup öne çıkarmağa çalışan müellifin dil ve lügat zihniyetini, bilhassa kendisini en fazla meşgul etmiş olan Arapça ve Farsça kelimelerin ne nisbette lügate gireceği meselesinde aldığı tavırda buluruz. Bu meselede Şemseddin Sami menşe' fikri yerine, onları dilde kullanılma ve yaşayan bir unsur teşkil etme ölçüsüne göre ele alan bir görüş ile hareket ederek dilimizdeki kullanılış sahalarının genişliği ve yaygınlığı nisbetinde Türkçe'nin malı sayar. Dili içindeki aslî ve yabancı menşe'li kelimeler ile birlikte bir bütün kabul eder. Bir lugatin, ait olduğu dilin kelime kelime servetini tam ve gerçek bir sûrette aksettirebilmesi için, o dilin aslî kelimeleriyle birlikte kullandığı yabancı kelimeleri de göstermesini şart görür.

Türkçe'nin söz varlığı hazinesini bütün zenginliği ile meydana çıkarmayı gaye edinmiş olan müellif, yalnız yaşayan kelimelerin tespit ve îzahı ile kalmamış, zamanımızda müştakları (türevleri) kullanılmasına mukabil, Anadolu Türkçesinin unutulmuş veya terkedilmiş eski sözlerine de yer vermeğe çalışmıştır. Bunda dili eski kaynakları ile temâsa getirerek ona zenginleşme imkânları hazırlamak düşüncesi de mevcuttur. Arapça ve Farsça'dan kelimeler almak suretiyle, aslî kelimelerinin mühim bir kısmını kaybettiğine inandığı Türkiye Türkçesine Doğu Türkçesi'nin hazinelerini açmak tasavvuru da bu düşüncenin diğer bir belirtisidir.

Başka lügate ihtiyaç bırakmayacak derecede mükemmellik vermeğe çalıştığından bahsettiği bu eserin arkasında Zenker'den Redhause ve Ahmet Vefik Paşa'ya kadar şark ve garbın bütün bir lügat silsilesi vardır. Müellif yerli ve bilhassa yabancı lügatlerdeki Türkiye Türkçesine ait kelime mecadunu bir araya toplayıp yirmi senelik tecrübesiyle muntazam bir terkip meydana getirmiştir.

İki sene gibi kısa bir zaman içinde hazırlanıp ortaya konulması sonucu eserde atlamalar, karşılıkların ve mânâ inceliklerinin tâyininde bazı isabetsizlikler olmuştur. Bundan dolayı döneminde çokça eleştirilmiştir (Akün, 2009: 1-32).

Osmanlı Türkçesinin temel söz varlığını bugünkü sözlük ilkeleri doğrultusunda işleyen ilk eser, Şemseddin Sâmî'nin *Kâmus-ı Türki*'sidir. Şemseddin

Sâmi uyguladığı sözlükçülük sistemiyle, Türk sözlükçülüğünün yönünü Arap sözlükçülük geleneğinden Batı sözlükçülük geleneğine çevirmiştir.

Kamus-ı Türkî, Osmanlı Türkçesinin etimoloji sözlüğü niteliğindedir. Şemseddin Sami'nin Osmanlı Türkçesi'nin söz varlığında yer alan Arapça, Farsça, Rumca, İtalyanca, İngilizce, Yunanca, Macarca ve Slav dillerinden geçen alıntı kelimelerin etimolojileri üzerinde yaptığı açıklamaları bugünkü etimolojik sözlüklerde yer alan bilgilere denk durumdadır. Hatta birçok kelimenin ilk etimolojik açıklaması onun tarafından yapılmıştır. *Kâmûs-ı Türkî*'de yalnız kelimelerin kökenleri hakkında değil, kelimelerin dilbilgisi özellikleri hakkında da ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Özellikle bugünkü Türkçe sözlüklerin hiçbirinde Türkçe fiillerin çatıları belirtilmediği halde, *Kâmûs-ı Türkî*'de fiillerin çatıları ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Kısacası Şemseddin Sami, kaleme aldığı *Kâmûs-ı Türkî* adlı sözlüğüyle, modern Türk sözlükçülüğünün temelini atmış ve koyduğu ilkelerle Türk sözlükçülüğünü zamanında Batıda düzenlenen Türkçe iki dilli sözlüklerin de üzerine çıkarmıştır (Yavuzarslan, 2010: 5-6).

Üç sütun üzerine basılan sözlükte yaklaşık 30 000 sözcük yer alır. Bu sözcüklerin karşılığı, kökeni, hangi bilim dalına ait olduğu gösterilir ve o sözcüğün yer aldığı deyimler belirtilir (Milliyet, 1992: 6270).

Şemseddin Sâmi ve Kâmûs-ı Türkî ile İlgili Çalışmalar, Yayınlar:

Şemseddin Sami üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri, Agâh Sırrı Levend'in kaleme aldığı biyografik eserdir. Eser, Can Yayınları tarafından yayımlanmıştır:

LEVEND, A. S. (2010). *Şemseddin Sami*, İstanbul: Can Yayınları, 176 s.

Yüksel TOPALOĞLU'nun Şemseddin Sâmi üzerine yazdığı inceleme eseri Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanmıştır:

TOPALOĞLU, Yüksel (2012). *Şemseddin Sami*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 394 s.

DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan (1934). *Şemseddin Sami Bey Hayatı, Eserleri*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Şemseddin Sami ve eserleri hakkındaki en derli toplu bilgileri Prof. Dr. Ömer Faruk AKÜN'ün *Kâmûs-ı Türkî'nin Tercüman* gazetesini tarafından yayımlanan sadeleştirilmiş ve genişletilmiş baskısının başında yer alan makalesinde buluruz: AKÜN Ömer Faruk (1985). “**Hayatı, Hizmetleri ve Eserleri ile Şemseddin Sâmi**” *Temel Türkçe Sözlük Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî* (Birinci Baskı), Cilt:1, İstanbul: Tercüman Yayınları, s. VII- XX.

AKÜN, Ömer Faruk (1970). “Şemseddin Sami”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB, c. XI, s.411-422.

Şemseddin Sami ile ilgili çeşitli gazete ve dergilerde çıkan yazılar ve makaleler:

Hikmet Feridun ES'in Akşam gazetesindeki “*Tanımadığımız Meşhurlar*” başlıklı yazı dizisinin 20, 26, 27, 28, 30, 31 Aralık 1944 ve 2, 3, 4 Ocak 1945 tarihli yazılarında Şemseddin Sami'yi konu edinmiş ve ayrıntılı bilgiler vermiştir.

ÇİLOĞLU, Fahrettin (21 Mart 2004). “Şemseddin Sami'yi Nasıl Bilirdiniz?”, *Radikal*.

İZBULAK, Mehmed Veled (1324/1906). “Lisânımızın Esasları ve Şemseddin Sâmi Bey”, *Resimli Kitap*, I, sayı 1, Eylül, s. 24-29.

ESLER, Suzan (1954). “Babam Şemseddin Sami”, *Resimli Hayat Mecmuası*, 28 Ağustos, s. 8-9.

DİZDAROĞLU, Hikmet (1970). “Şemseddin Sami Üzerine Yeni Bilgiler”, Ankara: *Türk Dili*, XXIII, Sayı: 229, s. 20-25.

KALEŞ, Hasan (1971). “Şemseddin Sami’nin Siyasi Görüşleri ve ‘Megola-İdea’ Hakkındaki Düşünceleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın*, sayı 40, Ocak, s. 16.

AKPINAR, Turgut (1999). “Şemseddin Sami Türk Milliyetçisi miydi?”, İstanbul: *Müteferrika*, Sayı: 16, Güz.

KARAKOÇ, İrfan (2000). “Şemseddin Sami ve Bir ‘Aile’ Dergisinin Okunma Yöntemleri”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul, sayı 193, Ocak, s. 56-57.

KEFELİ, Emel: (2005). “Şemseddin Sami’nin ‘Ansiklopedist’ Kimliği”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, M. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul, s.247-254.

KERMAN, Zeynep (2005). “Şemseddin Sami’nin Tercümeleleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 28, Haziran, s.119-140.

BİLGİN, A. Azmi (2007) “Şemseddin Sami’nin Edebiyatla İlgili Eserleri ve Görüşleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 22-Güz, Konya, s. 39-51.

Kâmus-ı Türkî yazılıp tamamlanmasından hemen sonra ilk olarak 1318 (1901)’de İkdâm gazetesi tarafından basılmıştır: Şemseddin Sâmi (1318). *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1575 s.

1978’de Çağrı Yayınları arasında tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır: Şemseddin Sâmi (1978). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 16+1575 s.

1987, 1992, 1996, 2000, 2004, 2007, 2009, 2010, 2012 yıllarında da Çağrı Yayınları tarafından tekrar Arap harfleri ile basılmıştır.

1985'te Tercüman Gazetesi ve Yapı-Kredi Bankası işbirliği ile sadeleştirilmiş ve genişletilmiş Türkçe baskısı yapıldı: Şemseddin Sâmî (1985). *Temel Türkçe Sözlük Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî* (Birinci Baskı), 3 Cilt, İstanbul: Tercüman Yayınları, XXXI+1532 s. Bu eserin başında Prof. Dr. Ömer Faruk AKÜN'ün "**Hayatı, Hizmetleri ve Eserleri ile Şemseddin Sâmî**" başlığını taşıyan makalesi Ön Söz olarak yer almaktadır. 1985 (Birinci Baskı) ve 1986 (İkinci Baskı)'da 3 cilt olarak yayımlanan bu eser, 1991'de 4 cilt olarak yayımlandı.

1989'da Enderun Kitabevi Kâmûs-ı Türkî'nin tıpkıbasımını yaptı: Şemseddin Sâmî (1989). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 10+ 1574.

1998'de (1. Basım) ve 2001'de (2. Basım) Alfa Yayınları tıpkıbasımını yaptı: Şemseddin Sâmî (1998). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1100 s.

2004 (3.Basım) ve 2009 (4. Basım) yıllarında Kapı Yayınları tıpkıbasımını yapmıştır: Şemseddin Sâmî (2009). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Kapı Yayınları, 32+1574 s. Alfa Yayınları ve Kapı Yayınlarının baskılarında da Prof. Dr. Ömer Faruk Akün'ün "**Hayatı, Hizmetleri ve Eserleri ile Şemseddin Sâmî**" başlığını taşıyan makalesi sadeleştirilmiş haliyle Ön Söz olarak yer almaktadır.

2008'de ve 2011'de Arap harfleri ile Sahafklar Kitap Sarayı tarafından basıldı: Şemseddin Sâmî (2008). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Sahafklar Kitap Sarayı, 1574+10 s.

2010'da Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından Latin harfleriyle yayımlanan Kâmûs-ı Türkî'yi Paşa Yavuzarslan hazırladı: Şemseddin Sâmî (2010). *Kâmûs-ı Türkî*, Hazırlayan: Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, 1370 s.

2012'de gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş olarak Arap harfleriyle Şifa Yayınları tarafından yayımlandı: Şemseddin Sâmî (2012). *Kâmûs-ı Türkî* (1. Baskı), İstanbul: Şifa Yayınları, 1600 s.

2012’de Dr. Raşit Gündoğdu, Ebul Faruk Önal, Niyazi Adıgüzel Tarafından Latin Harfleriyle hazırlanan ve madde başları 31 harfli Osmanlıca alfabesine göre dizilen baskısı, İdeal Kültür Yayıncılık tarafından yapıldı: Şemseddin Sâmî (2012). **Kâmûs-ı Türkî Latin Harfleriyle**, Hazırlayanlar: Dr. Raşit Gündoğdu, Ebul Faruk Önal, Niyazi Adıgüzel, İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 1213 s.

Kâmûs-ı Türkî üzerine yapılmış bazı araştırma ve incelemelerin aktarıldığı makaleler de vardır. Bunlar, çeşitli dergilerde yayımlanmıştır.

DEMİRAY, Kemal (1981). “Sözlükçülüğümüzde Önemli Bir Aşama ve Kâmûs-ı Türkî”, Ankara: *Türk Dili*, XLIII.

ÇİÇEK, Ali (2009). “Sözlük Bilimi Açısından Kâmûs-ı Türkî Üzerine Bir İnceleme”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı:2

YAVUZARSLAN, Paşa (2004), “Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri Ve Şemseddin Sami’nin Kâmûs-ı Türkî’si”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44, 2, s. 185-202.

Ayrıca Şemseddin Sami ve Kâmûs-ı Türkî üzerine hazırlanan yüksek lisans tezleri vardır:

GÜLSEVİN, Selma; “(Kâmûs-ı Türkî’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri I: Fiilden İsim Yapan Ekler”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Malatya 1992.

Bu Yüksek Lisans Tezi, daha sonra Gürer GÜLSEVİN ve Selma GÜLSEVİN tarafından yayımlanmıştır: GÜLSEVİN, Gürer; S. GÜLSEVİN (1992). *(Kâmûs-ı Türkî’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri I: Fiilden İsim Yapan Ekler*, Malatya: Özmert Ofset Matbaacılık, 125 s.

ESENTÜRK, Emel; *Kâmûs-ı Türkî İle Türkçe Sözlükteki Deyimlerin Karşılaştırılması*, Kocaeli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2000.

GÜR, Kasım; “Kâmûs-ı Türkî’de Fiil Yapan Ekler”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2002, 195 s.

IŞIK (KIR), Sibel; “Edebiyatçı Yönüyle Şemseddin Sami”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Edebiyatı Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

OĞUZ, Ceren; “Kâmûs-ı Türkî’den Türkçe Sözlüğe Anlam Değişimleri: Adlar (K-Z), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ekim- 2011.

KÜÇÜK, İlke; “Kâmûs-ı Türkî’den Türkçe Sözlüğe Anlam Değişimleri: Adlar (A-K), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Haziran- 2012.

DOĞRU, Fatih; “Kâmûs-ı Türkî’den Türkçe Sözlük’e Anlam Değişimleri: Eylemler”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Haziran- 2012.

TÜRKÇEDE FİLDEN FİİL YAPAN EKLER VE KULLANILIŞLARI

Fiilden fiil yapan ekler, fiil kök ve gövdelerine gelerek yeni anlamlı fiiller türeten ya da fiilin hem anlamında hem de çatısında değişiklik yapan eklerdir. Bu ekler fiil köklerinden sonra gelebildikleri gibi fiilden yapılmış fiil gövdelerine ve isimden yapılmış fiil gövdelerine de gelebilirler. Yani fiilden fiil yapan eklerden ve isimden fiil yapan eklerden sonra kullanılabilirler (Ergin, 2009: 200).

Bu eklerin sayıları fazla olmamakla beraber kullanım alanları oldukça geniştir. Fiilden fiil yapan eklerin bir kısmı fazla işlek olmayıp az sayıda örneği bulunmaktadır. Bazıları ise neredeyse bütün fiillere getirilebilecek bir işleklığe sahiptir. İşleklilik derecesi yüksek olanlar genellikle fiilin çatısını da kuran eklerdir. Fiilden fiil yapan eklerin büyük bir kısmını bunlar oluşturur. Çatı kurma işlevine sahip olan ekler, fiilin anlamında değişiklik yapmakla beraber, fiilin özne ve nesne ile olan ilişkisini de belirler. Geriye kalan ve kullanımını daha sınırlı olan az sayıdaki fiilden fiil yapma ekleri ise sadece fiilin anlamında kalıcı değişiklikler yaparak yeni anlamlı fiiller meydana getirir.

Bugün kullandığımız Türkiye Türkçesinde bir fiilde tek çatı eki kullanılabilirdiği gibi üst üste iki, üç, dört hatta beş çatı eki kullanılabilmektedir (*salla-n-dir-t-tır-il-* gibi). Böyle durumlarda fiilin çatısını en sonda kullanılan ek belirlemektedir (Gülsevin, 1999: 214). Bu tezin asıl çalışma alanı olan Kâmûs-ı Türkî'de ise en fazla üç çatı ekinin üst üste kullanıldığı görülmektedir. Bu şekildeki kullanımların sayısı fazla olmayıp örnekleri sınırlıdır. Tespit ettiğimiz örnekler şunlardır: *Ay-ar-t-il-*, *birleş-tir-il-*, *bit-iş-tir-il-*, *bul-un-dur-ul-*, *dola-ş-tır-il-*, *evlendir-il-*, *il-iş-tir-il-*, *kararla-ş-tır-il-*, *kar-ış-tır-il-*, *karşıla-ş-tır-il-*, *oğ-uş-tur-ul-*, *uyu-ş-tur-ul-*, *ülküleş-tir-il-*, *vergilen-dir-il-*, *yerleş-tir-il-*. Yine günümüz Türkçesinde iki, üç, hatta kulağa hoş gelmese de dört ettirgen eki üst üste kullanılabilmektedir (*kaç-ır-t-tır-t-* gibi) (Gülsevin, 1999: 213). Kâmûs-ı Türkî'de ise en fazla iki ettirgen ekinin üst üste kullanıldığını görüyoruz: *Çık-ar-t-*, *çök-ür-t-*, *dona-t-tır-*, *döşe-t-tir-*, *kayna-*

t-tır-, kirle-t-tır-, kop-ar-t-, uza-t-tır- örneklerinde olduğu gibi. Birden fazla çatı eki bulunan fiillerde ilk çatı eklerinin -(I)n- ve -(I)ş- ekleri olduğu, son çatı eki olarak da -(I)l- ekinin kullanıldığı görülmüştür.

Türkçedeki diğer yapım ekleri gibi fiilden fiil yapan ekler de eklendikleri fiil kök ve gövdelerine sesçe uyum sağlarlar. Bu sebeple her ekin ünlü ve ünsüz uyumuna bağlı olarak birden fazla kullanılma biçimi vardır.

Fiilden fiil yapan eklerin bazen fiil kökleriyle kaynaştığı da olur. Böyle durumlarda fiil kökü kullanımdan düştüğü halde ekle kaynaşmış biçimi yaşamaya devam eder. Mesela *çap-*, *tar-* ve *bar-* fiil köklerini bugün kullanmadığımız halde *çabala-*, *tara-*, *barış-* fiillerini kullanmaktayız.

Ses düşmesi veya ses kaynaşması sonucunda kökle birleşip kaynaşmış eklerle rastlanır: *gönder-* <*kön-d-ger-*, *göster-* < *köz-d-ger-*, *götür-* örneklerinde olduğu gibi.

Bu eklerden bir kısmı da iki veya daha fazla ekin birleşmesinden meydana gelmiştir. Mesela *say-ıkla-* fiilindeki *-ıkla-* <*-ık+la-* ekinde; *em-zir-* fiilindeki *-zir-* < *-iz-ir-* ekinde olduğu gibi. İnceleme boyunca bu tür örnekler mümkün olduğunca izaha çalışılmıştır. Kâmûs-ı Türkî’de fiil kökleriyle kaynaşıp kalıplaşmış ekleri anlayabilmek ve gösterebilmek elbette bizim bilgi ve çalışma sınırlarımızı aşan bir durumdur. Yine de çalışmaya dâhil edilen örneklerde fiillerin kökünü, ekini ve eski kullanımlarını tespit etmek için Divânü Lûgât’it-Türk Dizini’nden (TDK, 1972), çeşitli gramer kitaplarından, sözlüklerden ve makalelerden istifade edilmiştir.

Kâmûs-ı Türkî’de tespit edilen fiilden fiil yapma ekleri iki bölümde incelendi: Birinci bölümde ekler şekilleri bakımından ele alındı ve hangi şekillerin hangi işlevlerde kullanıldığı örneklerle gösterildi. İkinci bölümde ise ekler, görev bakımından incelendi ve hangi fonksiyonlar için hangi şekillerin (eklerin) kullanıldığı örneklerle gösterildi. Böylece bir ekin birden çok fonksiyona sahip olabileceği; bir fonksiyon için de birden fazla ekin kullanılabilmesi ortaya konmaya çalışıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞEKİLLERİ BAKIMINDAN

Bu bölümde, hangi şekillerin hangi fonksiyonlara sahip olduğu incelenecek ve örnekleri sıralanacaktır.

1.1. - A - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Türkçede pek işlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Sınırlı sayıda örnekleri bulunan - A - eki, eklendiği fiilden pekiştirme fiilleri türetir. Genellikle tek heceli fiil kökleriyle kullanılan bu ek, çoğu örneklerde kök ile kaynaşmış durumdadır: *baya-*, *buda-*, *bula-*, *dala-*, *küre-*, *tara-*, *yıra-* gibi. Bu fiiller Kâmûs-ı Türkî’de bulunduğu halde kökleri yer almamaktadır.

Banguoğlu’na göre bu ek, “Eski Türkçede fiil köklerine berkitme eki olarak gelen -ge- ekinin (*tol-ga-mak*, *bul-ga-mak* gibi) damak sesini düşürmesiyle meydana gelmiş bir ek sayılır” (1986: 276).

Korkmaz, - A - ekiyle türetilen bazı örneklerde pekiştirme anlamının da aşındığını, bu ekin tek başına kullanıldığı örnekler dışında başka eklerle (-AmAk , - AgAn : *bas-a-mak*, *kaç-a-mak*, *tut-a-mak*, *gez-e-ğen*, *küs-e-ğen*, *ol-a-ğan* gibi) kaynaşarak kullanıldığını belirtir (2009: 124).

Kâmûs-ı Türkî’de bu ekle türetilen fiiller şunlardır:

Diş-e- → **Deş-** I-274 [Deş-mek:1.Yarmak, delmek. 2.*mec.* Bir konuyu her yönüyle ortaya koymak veya bir meseleyi kurcalamak. I, 259]²

Kın-a- : 1.Yermek, kötölemek, ayıplamak. 2.Alay etmek. II, 703

On-a- : Beğenip istemek, tercih edip seçmek. (III, 1011)

Sağ-a- , **say-a-** : [<say-a-<sağ-a-<sak-a- , sak- : saymak. (Türk Dil Kurumu [TDK], Divânu Lügât-it Türk [DLT] Dizini, 1972: 98)] Ölünün iyiliklerini sayarak ağlayıp yas tutmak. III-1128)³

San-a- : 1.Saymak, saygı göstermek, değer vermek, hürmet etmek. 2.Saygı ve hürmet gösterir gibi davranıp alay etmek, eğlenmek. 3.Parçalamak, doğramak. 4.→**sanmak.** III,1144 [San-:1.Zannetmek, işkillenmek. 2.Saymak, kıyas etmek. 3.Zannetmek ve öyle kabul etmek. III, 1147]

Say-a- → **sag-a-** III,1153 [Sağ-a- , say-a- : [<say-a-<sağ-a-<sak-a- , sak- : saymak. (TDK, DLT Dizini, 1972: 98)] Ölünün iyiliklerini sayarak ağlayıp yas tutmak. III, 1128

Tık-a- : Bir şişe vb.ni ağzını bezden tıpa ile basarak kapamak, dar bir deliği bir şeyle kapayıp bağlamak. III, 1366

Yıldır-a- : 1.Par par veya aralık aralık parlamak. 2.Şimşek çakmak. III, 1491

Kâmûs-ı Türkî’de, fiil kökleriyle kaynaşmış bazı fiillerin de -A- ekiyle yapıldığı anlaşılıyor. Bunların bir kısmında pekiştirme ve yineleme anlamı da kaybolmuştur.

Baya- : *esk.* [<bay-a-]1.Güç bırakmamak, güçsüz bırakmak. 2.Efsane ve büyü ile aldatmak, büyü yapmak. I, 100

Buda- : [<but-a- *esk.*] 1.(Ağaç ve bağın) fazla budaklarını kesmek veya kısaltmak. 2.*mec.* (Bir şeyi) azaltmak, eksiltmek. I, 144

²²“Diş-e-“ fiili, isimden fiil yapma ekiyle türetilmiş olan ve “*diş çıkarmak, değirmen taşı, testere gibi nesnelere diş açmak*” anlamlarına gelen “diş+e- “ fiiliyle karıştırılmamalıdır. Burada diş- fiilinin diş- (deş-) fiil kökünden türetildiği anlaşılıyor. Nitekim Kâmûs-ı Türkî’de aynı kökten türemiş olan diş-il- (deş-il-) fiiline de rastlıyoruz.

³ Kâmûs-ı Türkî’de “sağa-” fiilinin kökü olan “sağ-” değil, ses değişimine uğramış “say-” yer almaktadır. (Say- : Sıralamak, olanları veya olmayanları bir biri ardından söylemek. III,1160)

Bula- :[<bulga- esk.] 1.sürmek, yapıştırmak, sıvamak. 2.Lekelemek, kirletmek. 3.Batırmak. I, 145

Dala- :[<tala-] 1.Yakmak, acıtmak, kavurmak. 2.Isırmak, dişle koparmak. 3.Vurup kapmak, yağma ve talan etmek, tutup esir almak. I, 232

Dola- :[<tolga-] 1.Etrafına döndürüp çevirmek. 2.mec. Ağır ve zor bir işi birine yüklemek, musallat etmek. I, 281

Küre- , kürele- : [<kür-e-] 1.Yerde bulunan toprak vb.ni kürekle sıyırıp temizlemek.*2.mec. Kovmak, uzaklaştırmak, ortadan kaldırmak. II,784

Sına- :[<sı-n-a-]1.Tanımak için koklamak, koklayarak tanımağa çalışmak. 2.Denemek tecrübe etmek, “imtihan etmek”. III, 1192

Tara- :[<tar-a-, tar-:dağıtmak, yaymak, ayırmak (TDK, DLT Dizini, 1972: 114).] 1.Saç, sakal vb.ni tarakla ayırıp temizlemek. 2.Yün ve keteni tarak denilen aletle açmak. 3.Taşı dişli çelik kalemlerle düzeltmek. 4.Her tarafını açıp bakmak, karıştırmak. 5.mec. Hırsızlık için karıştırmak. 6.den. Tarak dubasıyla deniz dibini temizleyip derinleştirmek. *7.ask. Ülke topraklarına sızan düşmanı ele geçirmek için inceleme yapmak. 8.ask. Serî atışlı silahlarla hedef ve çevresine ateş etmek. 9.mec. Bir şeyi dikkatle gözden geçirmek, süzmek, göz ile muayene etmek. 10.Resim ve bilhassa gravürde şekle uygun paralel çizgiler çekmek. 11.Derleme ve inceleme yapmak için dergi, gazete, kitap vb. yayınları dikkatle gözden geçirmek. III, 1304 [tar- “dağıtmak, yaymak, ayırmak. esk.]

Yıra- : [<yır-a-] (At) zayıflamak, etsiz ve lâgar olmak. esk. III, 1492

1.2. -AIA - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Bu ek, fiilin bildirdiği işin kısa aralıklarla tekrar ettiğini ifade eden bir işleve sahiptir. Bütün kuvvetlendirme ekleri içinde en işlek ve canlı olan, örneği en çok bulunan ek budur (Ergin, 2009: 216). Genellikle geçişli fiil köklerine gelen⁴ -AIA-ekin kaynağı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür.

⁴ Çab-ala-, şaş-ala- gibi bazı örneklerde ekin geçişsiz fiillere de geldiği görülmektedir.

Banguoğluna göre -ele- eki, -ekle- ekindeki damak sesinin düşmesiyle meydana gelmiştir (*it-ekle- > it-ele- , dur-akla- > dur-ala-* gibi). Ayrıca damak sesi veya ünlü düşmesi sonucunda bu ekin bazı fiil tabanlarında -IA- fiilleri görünüşünde kaldığını belirtir (*çalka-la- , çise-le- , ırğa-la-* gibi) (1986: 277). Ancak bu çalışmada bu türden örnekler, “-IA- Fiilden Fiil Yapma Eki” başlığı altında incelenmiştir.

Vecihe Hatipoğlu, kök anlamda yineleme, devamlılık, tekrar kavramları sağlayan -ala- (-ele-) ekinin eylem köküne gelen kalıplaşmış birleşik bir ek olduğunu belirtir (1981: 25). Necmettin Hacıeminoğlu, bu ekin -A zarf fiil ekiyle +IA- isimden fiil yapma ekinin birleşmesinden (*it-e+le-* gibi) oluşmuş; veya fiilden isim türeten bir -Ag ekinin +IA- ekiyle oluşturduğu fiilin -Ala- biçiminde kaynaşmasından oluşabileceği (*ot+a-g+la- > otala- “*tedavi etmek*” gibi) görüşündedir (1991: 104). Zeynep Korkmaz ise bu ekin fiilden ad türeten -g ekinin düşmesi ve geride kalan bağlantı ünlüsünün +IA- ekiyle birleşip kaynaşmasından oluşmuş olabileceğini belirtir. (*it-eg+le- > it-ele-*, *şaş-ag+la- > şaş-ala-* gibi) (2009: 125).

-AIA- ekinin Kâmûs-ı Türki’de yer alan örnekleri:

Eş-ele- : 1.(Toprak, kül, ateş vb.) karıştırmak, hafifçe eşmek. 2. Aramak, araştırmak. 3.Kışkırtmak. I, 346

Koğ-ala- → **Kov-ala-** II, 730

Kov-ala- : 1.Arkasına düşmek, arkasından gidip tutmağa çabalamak, tâkip etmek. 2.*mec.* Bir şeyin arkasına düşmek, elde etmeğe çalışmak, aramak. II, 748

Oğ-ala- , **ov-ala-** : 1.El ile oğup ufalatmak, “ezmek.” *2.Ellerini birbirine veya bir şeye sürmek. 3.Bir yeri bir şey ile oğmak. III, 1004

Ov-ala- → **oğ-ala-** III, 1021

Ör-ele- : 1.Düzeltilmek, düzene koymak ve süslemek. 2.Kaba ve geçici tâmir etmek. III, 1034

Şaş-ala- : Şaşırmak, hayrette kalıp ne yapacağını kestirememek. III, 1255

Tep-ele- : 1.Yok eylemek. [Aslı tepesine vurarak öldürmek.] 2.İyice dövmek. *3.*mec.* İtip kakmak, kötü davranmak, hırpalamak. III, 1347

Ayrıca, Kâmûs-ı Türkî’de, fiil kökü ile kaynaşmış olan ve kökü eserde yer almayan örnekler de bulunmaktadır:

Çab-ala- : [“çab-<çap-: yüzmek, arı çamurla sıvamak”(TDK, DLT Dizini, 1972:29).]⁵ 1.El oynatıp çırpınmak. 2.Çok çalışmak uğraşmak. *3.Güç bir durumdan kurtulmak için uğraşıp durmak. I, 184

Kür-ele- → **Kür-e-** II, 783 [Kür-e- , kür-ele- : 1.Yerde bulunan toprak vb.ni kürekle sıyırıp temizlemek.*2.*mec.* Kovmak, uzaklaştırmak, ortadan kaldırmak. II, 784]

1.3. - Ar - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

-Ar- eki, ünsüzle biten bazı fiil köklerine getirilen bir ettirgenlik ekidir. Türkiye Türkçesinde az sayıda örneği bulunan bir ektir. Banguoğlu, “-ir- ettiren fiillerinin eski bir değişimi gibi görüldüğünü” söyler. Nitekim aynı fiilin hem -Ar- hem de -Ir- / -Ur- ekiyle yapılmış biçimlerinin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Çök-er- / çök-ür- , on-ar- / on-ur- gibi (1986: 278). Ancak bu çalışmada -Ir- ekiyle türetilmiş fiiller ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

-Ar- ekinin işlevleri ve Kâmûs-ı Türkî’de yer alan örnekleri şunlardır:

1.3.1. Oldurganlık (Geçişlilik)

-Ar- eki, geçişsiz fiileri geçişli hale getirerek oldurgan çatı kurar. Kâmûs-ı Türkî’de -Ar- ekiyle geçişli hale getirilmiş fiiller şunlardır:

Çık-ar- : 1.Dışarı atmak, “çekip almak, çıkmasını sağlamak.” 2.Çekmek, sökmek, yolmak. 3.Göstermek, meydana veya birinin önüne koymak. 4.Yükseltmek, yukarıya

⁵ *Kâmûs-ı Türkî’de* verilen anlamlarına dikkat edildiğinde ilk anlamı için bu kelime “çab-ala-“ şeklinde fiilden yapılmış fiil; ikinci anlamı için “çaba+la-“ şeklinde *isimden yapılmış fiil* olarak gösterilebilir.

itmek, kaldırmak. 5.Özünü ve suyunu almak, elde etmek. 6.İcat etmek, “yapmak, bulmak.” 7. “Yayımlamak.” 8. “Alışılanın dışında bir şey ileri sürmek, değişik bir durum ve tutum göstermek.” 9.Sonuç almak, “sonuca varmak.” 10.Yetiştirmek, vermek. 11.Yetiştirmek, var etmek. 12.Okumak, sökmek. 13.Soymak. 14.Uğramak, tutulmak. *15.Başa ulaştırmak, sonunu getirmek. 16.Bulmak, çözmek, halletmek. 17.Yok etmek, silmek, gidermek. 18.Sebep olmak. 19.*mat*. Küçük bir sayıyı kendinden büyük bir rakamdan eksiltmek. 20.(Bir şeyi) benzerine ve örneğine göre yapmak. 21.Kusmak. I, 208

Çök-er- , **Çök-er-t-** → **çök-ür-** I,224 [Çök-ür-mek: 1.(Deveyi) diz üstüne düşürmek, ıhlamak. 2.Vurup oturtmak. İtip yerleştirmek.3.İndirmek, “vurmak”. I, 224]

Gid-er- : [<git-er-]Gitmesini, geçmesini sağlamak, savuşturmak, yok etmek. II, 423

Kop-ar- : 1.”Kopmasına sebep olmak”, kesmek. 2.Çekip ayırmak, bağını kesmek, bağlantısını gidermek. 3.Çekip çıkarmak, sökmek. 4.*mec*. Güçlkle almak, “bir şeyi elinde bulundurup vermek istemeyen kimseden almayı başarmak.” 5.Gürültülü veya karışık bir durum meydana getirmek, birden bire ve şiddetle yapmak veya başlamak. 6.Sancı yapmak, sancımak, sancıya yakalanmak. 7.*spor* Birlikte koşan yarışçıyı hızlanıp geçmek. 8.Zor kullanarak almak, ayırmak. 9.Ayartmak, düşünce ve fikrini değiştirmek, kötü yola sürüklemek. II, 742

On-ar- : 1.İyiye döndürmek, iyiletmek, “bir kusur veya yanlışlığı iyiye, doğruya yöneltecek davranışta bulunmak.” *2.Bir sanat eserinin veya yapının bozulmuş yerlerini yeniden yapmak. III, 101

Ölç-er- : 1. (Ateşi) ölçer ile karıştırıp parlatmak. 2.*mec*. Azdırmak, ayartmak, kışkırtmak, birbirine düşürmek. III, 1029⁶

⁶ “ölç-” fiili geçişli olmasına rağmen bu örnekte -Ar- eki ettirgen değil, oldurgan çatı kurmuştur.

1.3.2. Fiilden Fiil

-Ar- eki bazı örneklerde geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden yeni anlamlı fiiller türetmiştir. Bu tür örneklerin bir kısmında geçişli fiil köklerinden türetilen yeni fiilin geçişsiz olduğu görülmektedir.

Ay-ar- : 1.Yoldan şaşmak. *2.Arkasından gitmek, taklit etmek. I, 72 [Ay- : 1.Üstüne çıkıp yükselmek, yukarı çıkmak. 2.Dolaşıp devretmek. 3.Çekilip ayrılmak. I, 74]

Ölç-er- : 1. (Ateşi) ölçer ile karıştırıp parlatmak. 2.*mec.* Azdırmak, ayartmak, kışkırtmak, birbirine düşürmek. III, 1029

Yak-ar- : Yanıp yakılma ile dilek ve yalvarışta bulunmak. III, 1453

1.3.3. Dönüştürme

-Ar- eki, bazı örneklerde geçişli- ettirgen özelliğini kaybederek dönüşlü fiiller türetmiştir.

Ay-ar- : 1.Yoldan şaşmak. *2.Arkasından gitmek, taklit etmek. I, 72 [Ay- :1.Üstüne çıkıp yükselmek, yukarı çıkmak. 2.Dolaşıp devretmek. 3.Çekilip ayrılmak. I, 74]

Yak-ar- : Yanıp yakılma ile dilek ve yalvarışta bulunmak. III, 1453

1.4. -cu- FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Kâmûs-ı Türkî’de sadece bir örneği bulunan -cu- eki bugünkü yazı dilinde yaşamamaktadır. Türkiye Türkçesi üzerine yazılan gramer kitaplarının çoğunda bu ek yer almamaktadır. Sadece Hacıeminoğlu, nadir kullanılan bir ek olduğunu ve Dede Korkut’ta sık sık tekrarlanan “*yorumasın, yorçumasın*” ifadesinde gördüğümüzü belirtir (1991: 105). Bu ifadedeki “*yor-çu- ‘çok yorulmak, hamlamak’*” ve Kâmûs-ı Türkî’deki “*don-cu-*” örneğine göre -cu- eki geçişsiz fiil köklerine gelerek ya yeni anlamlı fiil türetmekte ya da fiilin anlamında pekiştirme işlevi görmektedir.

Don-cu- : [<Don-cı-]⁷1.Göğüs sıkıntıyla katılaşmak. 2.Üzüntülü kederli olmak. *esk.* I, 285

1.5. - ç - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ⁸

Kâmûs-ı Türkî’de ve bugünkü yazı dilinde tek örneği bulunan -ç- eki, işlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Eklendiği tek heceli ve geçişli fiil kökünden yine geçişli bir fiil türetmiş, fiile süreklilik ve pekiştirme anlamı katmıştır.

Sür-ç- : 1.Ayak bir engele çarpmakla düşecek gibi olmak. “*Bu at her adımda sürçüyor.*” 2.Yanılmak, hata etmek. [“*Sürç-i lisan ettikse affola.*”] III, 1239

1.6. - da - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Fazla işlek olmayan -da- eki, geçişli fiil kökleri ile geçişli ya da geçişsiz fiil tabanlarından yeni fiiller türetmiştir. Eklendiği fiile kuvvetlendirme, süreklilik, tekrarlama gibi anlamlar katmıştır. Az sayıda örneği bulunan -da- eki, bazı örneklerde arkasına aldığı -n- dönüşlülük ekiyle birleşip kaynaşmıştır⁹. Bugünkü yazı dilimizde yeni fiiller türetme işlevini kaybeden -da- eki, sadece “bağda-” fiili ve bu fiilden türeyen kelimelerde kökle kaynaşmış olarak yer almaktadır.

Bağ-da- : Birbirine geçirerek bağlamak. I, 82 [Bağ- :1.Bağlamak. 2.[Baymak gibi] büyü ve sihir etmek, efsunlamak. I, 83]¹⁰

⁷ Kâmûs-ı Türkî’nin orijinalinde kelime “don-cı” şeklinde yazılmıştır (TDK, 2010: 268). Belki bu eki “-ci-” şeklinde göstermek daha doğru olur.

⁸ Başvurduğumuz kaynaklarda -ç- eki ile ilgili bilgiye rastlamadık.

⁹ -da- ekinin -n- eki ile kaynaştığı örnekler, “-(l)n- Fiilden Fiil Yapma Eki” içerisinde de gösterilmiştir.

¹⁰ “Bağ-” fiilinin anlamı eserde eksik yazıldığı için Kâmûs-ı Türkî’nin orijinalinden düzeltilerek alınmıştır. Bkz. Şemseddin Sami (TDK, 2010: 95). Bu fiil kökü günümüz yazı dilinde yaşamamaktadır.

Kıgır-da(n)- : Ürümek, (köpekler) bağırmak, çok sızlanmak. II, 699 [Kıgır- : Çığırmaq. *esk.* II, 699]

Somur-da(n)- : Homurdanmak, mırıldanmak, söylenmek. III, 1215 [Somur- : Yüz ekşitip dargın durmak. III, 1215 (“Emmek” anlamı da vardır (TDK, 2011: 2136).)]

Yas-da- : Dayamak. I, 1470 [Yas-:1.Düzeltmek, düz ve aynı seviyede bulundurmak, tesviye etmek. 2.(Gergin şeyi) gevşetmek. III, 1470]

1.7. - DAR - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

-Dar- eki, işlek olmayan, ancak birkaç örnekte rastladığımız bir ettirgenlik ekidir. Sadece fiil köklerine getirilmektedir. Muharrem Ergin bu ekin, -dır/-dir ettirgen ekinin bir değişimi olduğu görüşündedir (2009: 213). Tahsin Banguoğlu “Belki bu da -it-ir>-dir- yerine -it-er->-der- şeklinde meydana gelmiş daha eski bir birleşiktir”(1986: 275) der. Zeynep Korkmaz ise - DAR- ekinin - DUR- ettirgenlik ekinin düzleşmesi sonucunda oluştuğu tahmininin ses değişmesi ölçüleriyle bağdaşmadığını belirtir (2009: 562).

Bu ekle yapıldığı düşünülen örneklerin bazıları, gramer kitaplarında farklı şekillerde açıklanmıştır. Mesela bazı örneklerde bu ekin gelişimi gön-der-< kön-d-ger-, göster-<köz-der-<köz-d-ger- biçiminde gösterilmiştir (Timurtaş, 1977: 118). “Aktar-” fiilini Banguoğlu “ak-tar-” şeklinde, “kaytar-” fiilini “kay-tar-” şeklinde alırken (Banguoğlu, 1986: 275), Zeynep Korkmaz, bu kelimeleri “ak-it-ar- > aktar-; kay-it-ar->kaytar-” şeklinde açıklamıştır. Sonuç olarak da -DAR- ekinin -t- ve -Ar- eklerinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ek olduğunu belirtmiştir (2009: 123). Bu açıklamadan yola çıkarsak “burtar-” fiili bur-tar- şeklinde gösterilebileceği gibi; bur-t-ar- (bur- “döndürüp bükme, kıvrım”, bur-t- “buruşturmak, somurtmak”) biçiminde; “kurtar-” fiili de kur-tar- şeklinde gösterilebileceği gibi; kur-t-ar- (kur- “himaye etmek”*esk.* (TDK, DLT Dizini, 1972: 76)) biçiminde -Ar- fiilden fiil yapma ekiyle türetilmiş olarak gösterilebilir. Nitekim Kâmûs-ı Türkî’de *burt-, burt-ul-; kurt-ul-*, fiillerinin yer alması *burt-, kurt-*, tabanlarından -Ar- ekiyle *burt-ar-, kurt-ar-* fiillerinin türeyebileceğini gösterir. Ancak “*ak-, bur-, kur-, vs. “fiil köklerinden*

-DAR- ettirgenlik ekiyle fiiller türetilbileceği de en az diğeri kadar kuvvetli bir ihtimaldir. Kâmûs-ı Türkî’de “*burtar-*“ maddesinin açıklaması için “*burt-*” fiili gösterilmiştir. Bu da “*bur-*” fiil köküne getirilen “-t-” ekiyle “-tar-” ekinin aynı işleve sahip (geçişli-ettirgen) iki ayrı ek olduğunu gösterir. Ayrıca *burt-* “*buruşturmak, somurtmak*” anlamına geldiğine göre “*burt-ar-*“ fiilinin “*buruşturmak*” gibi iki kademeli bir ettirgenlik anlamı taşıması beklenirdi (“*burtur-*“ gibi). Ayrıca “-Ar- Fiilden Fiil Yapma Eki” başlığı altında incelenen örneklerde bu ekin daha çok geçişsiz fiilleri geçişli (oldurgan) yaptığı sayılı birkaç örnekte de geçişli fiilleri geçişsiz yaparak yeni fiiller türettiği belirtilmişti. Halbuki *burt-* fiili de *burtar-* fiili de geçişlidir. Sonuç olarak bu tür fiillerin “-DAR- Fiilden Fiil Yapan Ekler” başlığı altında verilmesi daha uygun olur.

İki ettirgen ekin birleşmesinden meydana geldiği düşünülse de -DAR- eki, tek kademeli bir ettirgenlik işlevine sahiptir. Bu ekin işlevleri ve Kâmûs-ı Türkî’deki örnekleri şunlardır:

1.7.1. Oldurganlık (Geçişlilik)

-DAR- eki, geçişsiz fiilleri geçişli hale getirerek oldurgan çatı kurar.

Ak-tar- : 1.Bir yerden veya bir kaptan diğesine nakletmek, taşımak, devretmek. 2.Ararak altüst etmek. 3.Altını üstüne getirmek. 4.*zir*. (Tarlayı) altı üstüne gelecek şekilde bellemek. 5.Bir metni, bir sözü aynen veya anlamca kullanmak. 6.Bir dilden başka bir dile çevirmek. 7.Ulaştırmak, bildirmek. 8.Bir tekniğe göre düzenlemek, adapte etmek. I, 25

Kan-tar- : Kana kana su içirmek, suya doyurmak. *esk.* II, 638

Ayrıca -DAR- ekinin fiil kökleri ile birleşip kaynaştığı oldurgan çatılı örnekler de vardır:

Gönder- : [“<köndger-, kön- : yola çıkmak”(Ergin, 2009: 213; TDK, DLT Dizini, 1972: 73)] 1.Yollamak, salmak. *2.Yolcu etmek. II, 432

Kurtar- : [kur- : kurmak, germek, toplamak, himaye etmek. (TDK, DLT Dizini, 1972: 76)] 1.Bir kimseyi ölmek ve yok olmak tehlikesinden, “bir tehlike veya zor durumdan” uzaklaştırmak, selamete çıkarmak. 2.Verilmiş veya rehin bırakılmış bir şeyi yeniden ele geçirmek, geri almak, çözmek. 3.Cezadan veya sorumluluktan uzaklaştırmak, “cezalandırılmasına engel olmak.” 4.Harcanan bir paranın harcanmama yolunu bulmak, kazanmak. *5.Takılı veya bağlı bir şeyin kurtulmasını, çözülmesini sağlamak, uzaklaştırmak. 6.Bir şeye zarar gelmesini engellemek.(Olumsuz şekli ile) Bir malın değerini karşılamak. II, 769

1.7.2. Ettirgenlik

-DAR- ekinin fiil kökleriyle birleşip kaynaştığı bazı örneklerde ettirgenlik işlevi görülmektedir:

Göster- : [<közdg- esk.] 1.Gördürmek, “görülmesini sağlamak.” 2.Öğretmek, anlatmak. 3.Çıkarmak, görülmesine imkân vermek, takdim etmek, kaçırmamak. 4. ... gibi davranmak, kendini ileri sürmek, kabul ettirmeğe çalışmak. 5.İşaret etmek, delil olmak. 6.İspat etmek, kabul ettirmek, inandırmak. 7.Ayırmak, belli etmek. 8.Karşısında tutmak. 9.Meydana koymak, saklamamak. 10.Güzellik ve yakışıklılığını meydana çıkarmak, arttırmak. 11.Verme, etmek, başa getirmek. 12.Olduğundan genç görünmek. 13.Ortaya koymak, görüntü vermek. *14.Yapmasını söylemek, vazife vermek. 15.Şu veya bu şekilde değerlendirmeye yol açmak. 16.Sert çıkmak, diklenmek, karşı durmak. 17.(Yardımcı fiil olarak) etmek. II, 436

1.7.3. Dönüslülük

-DAR- ekiyle türetilmiş bazı fiillerde fiilin bildirdiği işin özneye döndüğü görülmektedir. Bu tür örneklerde -DAR- eki, geçişli fiile gelerek “kendi kendine olma” anlamı taşıyan geçişsiz, dönüslü fiil yapmaktadır.

Bur-tar- :[Yüz] Buruşturmak, somurtmak. I, 149

Sır(i)-tar- : [<sır(i)-tar-] 3.Sırtmak, yılışmak. III, 1195¹¹

1.7.4. Fiilden Fiil

-DAR- eki, bazı örneklerde fiilden yeni anlamlı fiil türetmiştir. - DAR- ekiyle türetilen fiillerin bir kısmı da yeni anlamlar kazanmıştır:

Ak-tar- : 6.Bir dilden başka bir dile çevirmek. I, 25

Bur-tar- : [Yüz] Buruşturmak, somurtmak. I, 149 [Bur- :Döndürüp bükme, kıvrırmak I, 149]

Göster- : [<közdger- esk.] 16.Sert çıkmak, diklenmek, karşı durmak. II, 436

Ko-tar- : 2.mec. Yapıp bitirmek, tamamlamak, yoluna koymak. II, 748

1.8. -DIR - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Türkiye Türkçesinin fiilden fiil türeten en işlek eklerinden biridir. Fiil kök ve gövdelerine getirilebilen -DIR- ettirgenlik ekinin ünlü ve ünsüz uyumuna göre sekiz çeşit kullanımı vardır (-dır-/dir, -tır-/tir-, -dur-/dür-, -tur-/tür-). -DIR- ekinden önce -(I)n- , -(I)ş- ve -(I)t- eki gelebilmektedir. -DIR- ekinden sonra ise -mA- olumsuzluk eki dışında -(I)l- ve -(I)t- ekleri getirilebilmektedir.

Bazı gramer kitaplarında -DIR- ekinin iki ayrı ettirgen ekinin (-t- ve -Ir-) kaynaşması sonucu oluşmuş birleşik bir ek olduğu belirtilmiştir (Korkmaz, 2009: 126 ve Banguoğlu, 1986: 275). Muharrem Ergin ise -r- eki -t-'nin önünde kullanıldığı için bunun mümkün olmadığı görüşündedir (2009: 212).

¹¹ "Sırtar-" fiilinde iki ayrı kelimenin anlamı birlikte verilmiştir: 1.İsimden fiil olarak türetilen **sırt+ar-** "1.Sırtını bir yere dayayarak aldığı kuvvete güvenmek, arkalanmak, cesaret göstermek. 2.(Bulut) ufukta bir sırt oluşturacak biçimde sıralanmak." Fiili; 2.Fiilden fiil olarak türetilen **sır(i)-tar-** "Sırtmak, yılışmak" fiili. Burada çalışmamız için gerekli olan anlamı kullanılmıştır. (**Sırt-** :1.Dudakları ayırıp dişleri göstermek, yalandan ve tatsız şekilde gülmek. 2.Ölmek veya soğuktan donmak. 3.Bir kumaşa uymayacak renkte bir iplikle yapılan dikiş çirkin görünmek. 4.Ayıbı ve eksiği ortaya çıkmak. III, 1194)

Eski Türkçeden ses düşmeleriyle gelmiş, fiil kökleriyle kaynaşmış örneklere de rastlamaktayız: otur->otur- , keltür->getir- , kalitur->kaldır- gibi.

1.8.1. Oldurğanlık (Geçişlilik)

-Dır- eki, ünsüz ile biten geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek “oldurma” bildiren geçişli fiiller türetir. Fiil gövdelerinde genellikle işteş ve dönüşlü çatı yapan -ş- eki ile dönüşlü çatı yapan -n- eki üzerinde kullanılmaktadır. Az sayıda da isimden türemiş fiil gövdelerine getirildiği görülmektedir.

Kâmûs-ı Türkî’de yer alan örnekleri şunlardır:

Aban-dır- : (Deveyi) çökertmek. *eşanl.* İhlamak. I, 2

Acık-tır- : 1.Aç koymak, açlığa uğratmak. 2.Açlık vermek iştah açmak. I, 5

Acı-n-dır- : Merhamete getirmek, acımağa sevk etmek, yumuşatmak. I, 5

Ağ-dır- : Ateşte karıştırıp buharlaştırarak koyulaştırmak, kıvam vermek. I, 14

Ağırlaş-tır- : 1.Daha ağır etmek, yükünü arttırmak. 2.Daha da kötüleştirmek, vahametini arttırmak. 3.Güçleştirmek, daha zor etmek. I, 15

Alevlen-dir- : Alev çıkarır hale getirmek, tutuşturmak. I, 31

Alış-tır- : 1.Aalışmasına yol açmak, alışkanlık kazandırmak. 2.Öğretmek. 3.Vahşiliğini giderip uysallaştırmak. 4.Uyuşturmak ve kaynaştırmak, kolay işleyecek hale getirmek. 5.(Sıcak suyu) dayanılır duruma getirmek ve ılıklaştırmak. I, 32

Anılaş-tır- : Anıt niteliği kazandırmak, anıt haline getirmek. I, 42

Apış-tır- : 1.(Hayvanı) çok yormak, artık gücü kalmayacak dereceye getirmek. 2.Yıldırmaq, uysallaştırmak. 3.den. (Gemi) iki ucundan demirleyip veya bağlayıp sıkıca kasmak. I, 46

Art-tır- : 1.Fazlalaştırmak, çoğaltmak. 2.Açık arttırmada fiyat yükseltmek, fazla vermek. 3.İleri gitmek, sınırı aşmak. 4.Tutumlu davranıp biriktirmek. 5.Saygı göstermek, ikramda bulunmak. I, 54

Aşık-tır- : Acele ettirmek. I, 61

- Aşın-dır-** : 1.Sürterek oyup çukurlatmak veya üstündeki yazı, çiçek vb.ni silip kazıyarak yok etmek. 2.*mec.* Çok kullanma veya yapma, devamlı gidip gelme. I, 61
- Ateşlen-dir-** : 1.Ateş vermek, tutuşturmak. 2.*mec.* Çok kızdırmak. 3.*mec.* Anlaşmazlığı körüklemek ve karışıklığı arttırmak. I, 64
- Atlan-dır-** : 1.Birine at kazandırmak, at sahibi etmek. 2.Ata bindirmek. I, 66
- Ayaklan-dır-** : “Kışkırtmak.” eşanl. tahrik etmek. I, 71
- Az-dır-** : 1.Harekete geçirmek, kışkırtmak, coşturmak. 2.Yüz verip şımartmak. 3.Yolunu şaşırtıp baştan çıkarmak, ayartmak, sapıtmak. 4.Küçük bir kusuru ve kötülüğü düzeltilmeyecek hale getirmek. I, 76
- Az-ış-tır-** : Giderek şiddetini artırmak, şiddetlendirmek. I, 77
- Bak-tır-** : 1.Bakmağa yöneltmek ve zorlamak veya müsaade etmek. 2.Hizmet ettirmek, bakımını yaptırmak. 3.Doktora göstermek. I, 87
- Ballan-dır-** : 1.Bal gibi tatlı etmek. 2.Koyulaştırıp kıvamlı hale getirmek. 3.*mec.* Çok överek ve güzel anlatarak imrendirmek. I, 89
- Barın-dır-** : Siper altına almak, korumak. eşanl. Muhafaza etmek, himaye etmek. I,92
- Barış-tır-** : 1.Uzlaştırmak, ara bulmak. 2.*mec.* Renk vb. şeyleri uygun hale getirmek, birbirini tutar hale sokmak. I, 92
- Bez-dir-** : Bıktırmak, usandırmak. I, 118
- Bık-tır-** : Usandırmak, bezdirmek. I, 119
- Bin-dir-** : 1.Binmeğe yöneltmek, zorlamak veya binmesine izin vermek. 2.Gemi ve araba gibi nakil vasıtalarına koymak.3.(Saati) ileri almak. 4.Bir vasıta, bir yere veya birine çarpmak. 5.Bir şeyin üzerine koymak, eklemek. I, 127
- Birik-tır-** : Toplu hale getirmek toplamak, (asker) yığmak. I, 128
- Birleş-tır-** : 1.Bir araya getirip bir etmek. 2.Uyuşturmak, aralarında uyum sağlamak. I, 129
- Bit-iş-tır-** : Birbirine dokunacak şekilde yaklaştırmak, yanaştırmak. I, 130
- Boyla-ş-tır-** : 1.Uzatmak, boylandırmak. 2.Boy boy ayırmak, boy sırasına koymak. I, 138
- Boz-uş-tur-** : Aralarını açmak. I, 140

Bula-n-dır- : 1.Fark olunamayacak şekilde karıştırmak, ”karartmak, açıklığını gidermek.” 2.(Su vb.) karıştırıp dibindeki çöküntü ve çamuru kaldırarak berraklığını gidermek. 3.(Midneyi karıştırıp bulandırmak, bulantı getirmek. I, 145

Bula-ş-tır- : 1.Sürmek, yapıştırmak. 2.Kirletmek. 3.Bulaşıcı bir hastalığa yakalananlar ile görüşmek. I, 146

Bul-un-dur- : Var olmasına ve hazır bulunmasına dikkat etmek, eksik etmemek. I, 147

Bul-uş-tur- : 1.Bir araya getirmek veya gelmelerini sağlamak.2.Arayıp ele geçirmek. I, 147

Bur-uş-tur- :1.Bir şeyin düzgünlüğünü bozup intizamsız bir şekilde kat kat ve kırmalı yapmak ve ütüsünü bozmak. 2.Hoşlanmama işareti olarak (yüzü) toplayıp kat kat etmek, yüz ekşitmek. 3.(Dilin) toplanıp çekilmesine yol açmak. I, 150

Canlan-dır- : 1.Can verme, diriltmek. 2.Ayıltmak, kendine getirmek. 3.Canlılık kazandırmak, “geliştirmek.” I, 161

Cay-dır- : Vaz geçirmek, döndürmek. I, 162

Cem’len-dir- : (Bir kelimeyi) çokluk haline getirmek, çokluk şekline koymak. I, 167

Cezâlan-dır- : Cezâ vermek, cezaya uğratmak, mahkemece cezâsını bildirmek. I, 172

Çak-ış-tır- : 2.Üst üste getirip denkleştirmek, birbirine uydurmak. I,187

Çalış-tır- : 1”Çalışmak” fiilini yaptırmak, iş gördürmek. 2.İş vermek, işe koşmak, işte kullanmak. 3.Okutmak, öğrenim yaptırarak öğrenim ile uğraştırmak. I, 189¹²

Çarp-ış-tır- : 1.Vuruşturmak, tokuşturmak. 2.Savaşa, kavgaya tutuşturmak. I, 195

Çatallan-dır- : 1.İkiye ayırıp çatal hale getirmek. 2.*mec.*“Şüpheli ve karışık hale getirmek. I, 196

Çatallaş-tır- : Çatallandırmak. I, 196

Çat-ış-tır- : 1.Uç uca kavuşturmak, iliştmek, birbirine bağlamak. 2. Tokuşturmak.*3.Birbirine düşman duruma getirip kavga ettirmek, birbirine düşürmek. I, 197

Çiftleş-tir- : 1.Çift etmek, tek olan bir şeyin eşini bulup çift yapmak. 2.Hayvanların çiftleşmesini sağlamak. I, 214

¹² “Çalış-tır-” fiili yerine göre oldurgan veya ettirgen olabilir.

Çimlen-dir- : Ekilecek tohum ve çekirdekleri veya dikilecek bağ çubuklarını filiz verinceye kadar geçici olarak toprak, kum veya su içinde bekletmek. I, 217

Çirkinleş-tir- : Çirkin göstermek, çirkinlik vermek. I, 218

Çiv-dir- : (Oku) hedeften aşdırtmak, isabet ettirmemek. I, 219

Çök-tür- → **Çök-ür-** I, 224 (Çökür- : 1.(Deveyi) diz üstüne düşürmek, ihlamak.

Dad-an-dir- : Bir şeyin tadını tattırıp alıştırtmak, arar hale getirmek, alışkanlık kazandırtmak. I, 229

Dal-dir- : 1.Toprak, su, vb. şeyler içine sokmak, batırtmak. 2.Ağaç veya bağ kütüğü dalını yeniden kök tutup ayrı bir ağaç veya bağ kütüğü olmak üzere toprağın içine yatırtmak.*3.mec. Düşünceye kapılmak, dalıp gitmek. I, 232

Dalgalan-dir- : 1.Dalgalı hale getirmek, dalga oluşturmak, talazlandırtmak. 2.Dalgalı göstermek, "hareketlendirmek." I, 239

Dallan-dir- : 1.Dal, budak salmasını sağlamamak, dallı budaklı etmek. 2.Dallara ve kollara ayırtmak. 3.Büyütüp zorlaştırtmak, güçleştırtmek. I, 233

Dânele-n-dir- → **tanele-n-dir-** I, 236

Darlaş-tır- : 1."Dar hale getirmek", daha dar yapmak, "daraltmak". 2.Sıkıntıyı ve güçlüğü arttırtmak. I, 239

Davran-dir- : 1.Ayağa kaldırtmak, durdurmak. 2.Karşı durdurmak, dayandırtmak. 3.Cesaret vermek. I, 241

Değ-dir- : 1.Dokundurmak, temas ettirmek. 2.Ulaştırtmak, yetiştırtmek. 3.Değerini buldurmak. 4.Sözü dokundurmak, "işret yoluyla veya üstü kapalı söz söylemek." I, 244

Dep-re-ş-tir- : 1.Kımıldatmak, çalışıp çabalayarak yerinden oynatmak, harekete geçirmek. *2.Yeniden belirip ortaya çıkmasına sebep olmak. I, 254

Din-dir- : 1.Durdurmak. 2.Yatıştırtmak, rahatlandırtmak. 3.Söndürmek. I, 270

Din-le-n-dir- : 1."Yatıştırtmak." 2.Rahat ettirmek, yorgunluk aldırtmak. 3.Söndürmek. 4.Duru hale gelmesini sağlamamak. I, 270

Dokun-dur- : 1.İliştırtmek, temasa getirmek. 2.El sürdürtmek bozdurmak. 3.İncittirmek, sataşmağa meydan vermek. 4.Sözü dolaylı bir şekilde birine döndürmek. I, 280

Dola-n-dir- : 1.Çevirmek, etrafını almak. 2.Hile ve oyunlarla aldatıp soymak, çalarak aldatmak. *3.Gezdirmek, dolaştırmak. I, 281¹³

Dola-ş-tır- : 1.Döndürmek, devrettirmek, çepeçevre gezdirmek. 2.Doğrudan doğruya götürmeyip sapa yollardan ve uzaklardan dolandırarak götürmek. 3.(Sözü) maksada getirmek için değişik şekillerde ifade etmek. 4.Çevirmek, sarmak. 5.Sarmak, etrafını çevirmek. I, 282

Dol-dur- : 1.Boş şeyi dolu hale getirmek, içine bir şey koymak. 2.Bir şeyi bir kabın içine koymak. 3.Eksik olan şeyi tamamlamak. 4.Ateşli silahlara kurşun ve mermi koyup atılmaya hazırlamak. 5.Kesilmiş hayvanların karnına, kabak ve yaprak gibi bir sebzeyle pirinç, üzüm, fıstık vb. koyup pişirmek, dolma yapmak. 6.Çukur bir yere taş, toprak, moloz vb. atıp düzleştirmek. 7.Denizin içine taş ve çimentolu moloz vb. atarak kara haline getirmek. 8.İçilecek şeyi kadehe koyup sunmak. 9.*mec.* Birini başka biri hakkında kötü düşünecek hale getirmek. 10.(Ses, koku) yayılmak, kaplamak. 11.*mec.* Hayat vermek, neşe katmak, canlandırmak. 12.Yelkenleri rüzgârla şişirmek. 13.Nüfus cüzdanı sureti, fiş, anket gibi kâğıtlardan sorulara cevap vererek boş yerleri tamamlamak. I, 283

Don-dur- : 1.ecz. Soğutarak katı ve donuk hale getirmek. 2.*mec.* Çok üşütmek, soğukta bırakmak. *3.*mec.* Herhangi bir şeyi bulunduğu seviyede ve şekilde bırakmak. I, 286

Döğ-üş-tür- → **döv-üş-tür-** I, 288

Dön-dür- : 1Çevirmek. 2.Geriye çevirmek. 3.İçini dışına veya önünü arkasına çevirmek. 4.*mec.* Başka bir hale koymak, çevirmek. 5.*mec.* Yönetmek, çekip çevirmek. 6.Sınıfta bırakmak. I, 289

Dön-üş-tür- : 1.Gezinip aramak. *2.Bir halden başka bir hale geçmesini sağlamak. 3.mat.Herhangi bir şekli belli bir kaide çevresinde başka bir şekil haline getirmek. I, 290

Döv-üş-tür- , döğ-üş-tür- : Kavga etmek veya birbiri ile tutuşturmak. I, 293

¹³ Dolan- ve dolaş- fiilleri kullanıldığı yere göre geçişli veya geçişsiz olabilir. Geçişsiz olduğu durumlarda -Dir- eki fiili geçişli hale getirir. Mesela: "Ne söyleyeceksen söyle, lafı dolandırma/dolaştırma!" cümlesinde olduğu gibi. Bu fiillerin geçişli olduğu durumlarda ise -Dir- eki fiili ettirgen yapar. Mesela: "Köpeği bahçede dolaştırdı." "Misafirlerine şehri dolaştırdı." "Bu çocuğu akşama kadar sırtımda dolandırdım." cümlelerinde olduğu gibi.

- Dur-dur-** : 1.Ayakta tutmak, saklamak, dikmek, durur halde bulundurmak. 2.Bekletmek. 3.Ayakta durmağa alıştırmak. I, 294
- Eğle-n-dir-** : 1.Alıkoymak, geri bırakmak. 2.Avutmak, eğlence bulmak, can sıkıntısını uzaklaştırıp rahatlık ve ferahlık vermek. I, 315
- Er-dir-** : Ermesine yol açmak, ermesini sağlamak, vardirmek, ulaştırmak, tebliğ etmek, bildirmek. I, 337
- Er-iş-tir-** : 1.Yetiştirmek, ulaştırmak. 2.Haber vererek bir haberi yetiştirmek. I, 338
- Esaslan-dir-** : 1.Temelini atmak, bir temel üzerine bina etmek, kurmak. 2.Sağlamlaştırmak, sağlam veya sıkıca bağlamak. 3.Düzlük, aslını iyice araştırmak. 4.Ayrıntıyı sonraya bırakarak esas, ana noktaları kararlaştırmak. I, 341
- Es-tir-** : Esmesini sağlamak, esmesine yol açmak. I, 345
- Evlen-dir-** : Ev bark sahibi yapmak. I, 352
- Fenalaş-tır-** : Kötüleştirmek, bozmak, beter etmek. I, 368
- Ferahlan-dir-** : 1.Açmak, genişleterek iç açıcı hale getirmek. 2.Neşelendirmek, sevindirmek. I, 369
- Ferahla-n-dir-** : Sevindirmek, gönül açmak, eğlendirmek. I, 369
- Gazaplan-dir-** : Öfkelen-dirmek, kızdırmak, hiddetlendirmek. II, 404
- Gecik-tir-** : Geç bırakmak, sonraya bırakmak. II, 406
- Geç-in-dir-** : Yaşatmak, birinin yaşaması için rızkını sağlamak. II, 407
- Gir-dir-** : İçeriye koymak, sokmak. II, 424
- Gölgelen-dir-** : 1.Gölge etmek, gölge altında bulundurmak. 2.Resim veya yazıya gölge şeklinde leke yapmak.*3.mec. Karıştırmak, bulandırmak, bozmak. 4.Dinlendirmek. II, 431
- Göyen-dir-** : 1.Yakmak, alazlandırmak. 2.(Meyve vb. oldurmak. kemale erdirmek. II, 437
- Gücen-dir-** : Darılmak, darılmasına sebep olmak, hatır kırmak. II, 442
- Güçlen-dir-** : 1.Zor duruma sokmak. *2.Güç kazanmasını sağlamak, güçlü hale getirmek. II, 443
- Güçleş-tir-** :Zor ve zahmetli etmek, zorluk çıkarmak, “güç hale getirmek”.II, 443
- Güreş-tir-** : Güreş ettirmek, pehlivanları veya koç, horoz gibi hayvanları tutuşturmak. II, 450
- Güzelleş-tir-** : Güzel etmek, güzellik kazandırmak. II, 452

Hareketlen-dir- : Bir harfe hareke yazmak veya hareke ile okumak. II, 475

Hastalan-dir- : Hasta etmek, hastalığa sebep olmak. II, 481

Havalan-dir- : 1.Hava aldirmek, havasını değiştirmek. 2.Uçurmak, hava boşluğuna kaldirmek. II, 486

Hırslan-dir- : 1.Birinin hırsını ve arzusunu uyandırmak, şiddetle arzu ettirmek. 2.Kızdırmak. II, 503

Hiddetlen-dir- : Öfkelenmek, gazaba getirmek, “kızdırmak.” II, 506

Hoşlan-dir- : 1.Memnun ve hoşnut etmek. 2.Haz duymasına, hoşlanmasına sebep olmak. II, 515

Ilı-n-dir- : Ilık hale getirmek, ılık yapmak, soğuğu kırıp veya biraz soğutup az sıcak bırakmak. II, 526

İğren-dir- : İğrenmesine sebep olmak, tiksindirmek. II, 544

İl-iş-tir- : 1.Bağlamak, asmak, çengel ve düğme gibi bir şeye tutturmak, takmak. 2.Hafifçe tutturmak. II, 557

İmren-dir- : “İmrenmesine yol açmak”, güzel ve lezzetli bir şey gösterip birinin iştahını uyandırmak, arzu ettirmek. II, 562

İnan-dir- :1.”İnanmasını sağlamak”, inanmağa yöneltmek ve zorlamak, kandirmek, ikna etmek. 2.(Yalanı) kabul ettirmek, aldatmak. II, 564

İn-dir- : 1.Aşağı götürmek, “aşağıya doğru inmesini sağlamak. 2.Hayvandan, arabadan aşağı almak. 3.Azaltmak, aşağı düşürmek. 4.Çıkarmak, hesaptan düşmek. *5.Hızla vurmak. 6.Kapamak. II, 567

İraklaş-tır- : Uzaklaştirmek. II, 576

İv-dir- : Koşturmak, acele ettirmek. II, 600

İyileş-tir- : 1.İyi yapmak, iyiye çevirmek. 2.Sihhat ve âfiyet vermek, hastalıktan kurtarmak, “iyileşmesini sağlamak”. *3.Eksik ve bozuk tarafını tamamlayıp gidermek. II, 601

Kabalaş-tır- : Kabalık vermek, zarâfetsiz ve kaba olmasına yol açmak. II, 609

Kal-dir- :[<kal-ı-tur- , kal-ı- “sıçramak”esk.] 1.Yukarı çıkartmak, “yukarı doğru hareket ettirmek, yukarıda durur hale getirmek.” 2.Yükseltmek, yüksekliğini artırmak. 3.Yükleyip nakletmek, taşımak, götürmek. 4.Son vermek. 5.Ayaklandırmak, kargaşa çıkarmak, heyecana getirmek. 6.(Av köpeği) avı uçurmak veya yuvasından kaçırmak. 7.Fazla miktarda satın almak. 8.Yüklenmek, tahammül

edebilmek. 9.Gücü yetmek, çekmek, karşılayabilmek. 10.İyileştirmek, yataktan kurtarmak. 11.Ümit kesmek, vaz geçmek. 12.Hastayı hastaneye yatırmak. 13.Cenazeyi defne hazırlamak ve defnetmek. 14.Toplamak, düzenlemek. 15.Uyandırmak. 16.Ulaşamayacak bir yere koymak, saklamak. 17.Piyasadan çekmek. 18.Kaçırmak. 19.*argo* Çalmak. II, 624

Kalınlaş-tır- , kalınlıat- : Çapını veya kalınlığını arttırmak, daha kalın hale getirmek. II, 626

Kamaş-tır- : 1.Ekşi bir şey dişleri kesmez ve gıcıklanır duruma getirmek. 2.Işığın fazlalığı gözleri görmez etmek, vurmak. II, 631

Kan-dır- : 1.İkna etmek, zihnini çevirmek, “inandırmak.” 2.Doyurmak, yetecek kadar yedirmek ve içirmek. *3.Aldatmak. II, 635

Kapılan-dır- : Açıkta bulunan hademe vb.ne iş bulup yerleştirmek. II, 641

Kap-ış-tır- : 1.Zorla alınmasına engel olmamak, göz yummak, yağmalatmak. *2.İki tarafı birbiri üzerine salmak. II, 642

Kararlaş-tır- : Kararını vermek. II, 648

Kar-ış-tır- : 1.Birbirine katmak, alt üst etmek, iç içe girdirmek. 2.Birbirine düşürtmek, kışkırtmak, arasını bozmak. 3.Düzenini bozmak, karmakarışık etmek. 4.Birinden bahsetmek, bir işle veya sözle ilgili göstermek. *5.Mahiyetini anlamak için elle yoklayarak aramak. 6.Kurcalamak, oynamak. 7.Gözden geçirmek. 8.Tam olarak hatırlayamamak, benzerlerinden ayıramamak. 9.İlave etmek, katmak. II, 654

Karmaş-tır- : 1.Gevelemek. 2.Çalkalamak, alt üst etmek, “karmaşık duruma getirmek.” II, 655

Karşıla-ş-tır- : 1.”Benzer ve ayrı yönlerini incelemek üzere karşı karşıya getirmek.” 2.(Hesap için) Denkliğine bakmak, karşılıklı olarak incelemek. 3.Terzilikte prova sırasında elbisenin bir tarafı için yapılanları daha sonra denklik sağlamak için diğer tarafa da uygulamak. II,657

Kaşan-dır- : Atı durdurup işetmek. II, 662

Kaşı-n-dır- : Kaşınmasına yol açmak. II, 662

Katılaş-tır- : Sertleştirmek. II, 665.

Kat-ış-tır- : Birbirine karıştırmak. II, 666

Katla-n-dır- : Kıvrım kıvrım, büküm büküm bükmek. 2.İster istemez benimseyip kabul etmeğe mecbur etmek, zorla benimsetmek. II, 667

Kavuş-tur- : 1.Birleştirmek, yan yana getirmek, dokundurmak, eklemek.
2.Buluşturmak, bir araya getirip görüştürmek, ayrılığı ortadan kaldırmak. II, 671

Kay-dır- : 1.Kayması için itmek, kayarak indirmek, “kaymasını sağlamak.”
2.Ayağın kaymasına sebep olmak. II, 672

Kayna-ş-tır- : 1.Birleştirmek, yapıştırmak. 2.İlgi ve yakınlık sağlamak, uyuşturmak.
II, 675

Keçeleş-tir- : 1.Uyuşturmak, hışır hışır etmek. 2.Saçı birbirine geçirip telleri belli olmayacak şekilde keçe gibi yapmak. II, 680

Kıymetlen-dir- : 1.Yerinde ve faydalı bir yolda kullanmak, değerlendirmek.
2.Kıymet biçmek, kıymetini takdir etmek. II, 715

Kız-dır- : 1.Ateşte ısıtıp kızartmak. 2.Hiddetlendirmek, öfkelenmek, birinin kızacağı bir söz söylemek veya iş yapmak. 3.Azdırmak, azmasına yol açmak.
4.Hararet vermek, kızışmasına yol açmak. *5.Isıtmak. II, 717

Kocun-dur- : 1.Damarına basmak, tahrik etmek, tırmalamak. 2.Karıştırmak,
kuşkulandırmak. →**gocun-dur-** . II, 729

Kolaylan-dır- : Kolaylaştırmak. II, 733

Kolaylaş-tır- : 1.Kolay bir hale getirmek, güçlüğü ortadan kaldırmak. 2.Sonuna
yaklaştırmak. II, 733

Ko-n-dur- : 1.Yolcu ve misafirin geceyi geçirmek üzere bir yerde kalmasını
sağlamak, konuk etmek. 2.Yerleştirmek, yer tutturmak, oturtmak. *3.İliştirmek,
gelişigüzel takmak. 4.*mec.* Üzerine yormak, yakıştırmak. 5.Ansızın yapıvermek veya
söyleyivermek. II, 738

Koş-tur- : 1.Acele ile yürütmek, ivdirmek. 2.Geciktirmeden çabucak göndermek,
hızlı bir şekilde ulaştırmak. *3.Koşmak, uğraşmak. II, 747

Koyulaş-tır- : 1.Bir sıvıyı daha koyu ve kıvamlı hale getirmek. 2.Bir rengi daha
koyu etmek, açıklığını gidermek. II, 750

Kökleş-tir- : “Kökleşmesini sağlamak”, kök tutturmak, kök saldırmak.
2.*mec.* Yerleştirmek, yer tutup kalmasını sağlamak. II, 752

Kötüleş-tir- : Kötü hale getirmek, fenalaştırmak, bozmak. II, 757

Kurcala-ş-tır- : → **kurcala-** II, 767 [Kurcalamak:1.Kaşımak, tırmalamak, tahriş
etmek. 2.Ellemek, karıştırmak, ötesine berisine dokunmak. 3.Azdırmak, azgın hale

gelmesine yol açmak. *4.*mec.* Meşgul etmek, takılmak, rahatsız etmek. 5.*mec.* Bir konu veya mesele üzerinde fazlasıyla durmak, araştırmak, eşelemek. II, 767]

Kurtlan-dir- : 1.Çürütüp içine kurt düşmesine sebep olmak. *2.*mec.*Şüpheye düşürmek, şüphelenmesine sebep olmak. II, 770

Kuvvetlen-dir- : 1.Güç vermek, sağlamlaştırmak, gücünü arttırmak. 2.Daha tesirli hale getirmek, sağlamlaştırmak. II, 776

Küs-tür- : Darıltmak, gücendirmek. II, 785

Lezzetlen-dir- : Tatlandırmak, lezzet vermek. II, 779

Mayalan-dir- : 1.Maya koymak, mayalanmasını sağlamak. 2.*mec.* Arttırmak, biriktirmek. III, 836

Merkezlen-dir- : Merkezde toplamak, bir kuruluşun şubelerinin veya bir yönetime bağlı yerlerin yönetim merkezine olan bağlılığını arttırıp yetkilerini sınırlandırmak. III, 860

Mıknatıslan-dir- : Mıknatısın tesirini geçirmek, mıknatıslanmasına sebep olmak, mıknatıslanmasını sağlamak. III, 876

Neşelen-dir- : 1. Şenlendirmek, neşe vermek, ”neşeli hale getirmek.” 2.Hafif şekilde sarhoşluk vermek, keyiflendirmek. III, 987

Oğraş-tır- , uğraş-tır- : 1.Meşgul etmek, bir işle uğraşmasına yol açmak veya sebep olmak. 2.Sıkıntılı işlerde bulundurmak, baş ağrıtan sıkıntı veren şeylerle uğraşmasına sebep olmak. III, 1004

Ol-dur- : 1.Meydana getirmek, ortaya çıkmasını sağlamak. 2.Yetiştirmek. 3.Olgun haline getirmek. III, 1008

On-dur- →**on-ar-** . III,1012 [On-ar- : 1.İyiye döndürmek, iyiletmek, “bir kusur veya yanlışlığı iyiye, doğruya yöneltecek davranışta bulunmak.” *2.Bir sanat eserinin veya yapının bozulmuş yerlerini yeniden yapmak. III, 1011]

Oyala-n-dir- : Yalan vaatlerle aldatıp vakit geçirmek, bugün yarın diyerek aldatmak. III, 1022

Öfkelen-dir- : Kızdırmak, kızmasına sebep olmak, öfkelenmesine yol açmak, hiddetlendirmek. III, 1026

Öl-dür- : 1.Ölümüne sebep olmak. 2.Bir canlının hayatına son vermek. 3.Birini öldüren kimseyi aynı şekilde cezalandırmak, idam etmek. 4.Sertlik ve katılgını giderip yumuşatmak, kırmak. 5.*mec.* Çok eziyet etmek, fazlasıyla can sıkmak, güç ve

kuvveti kesmek. 6.(Bitkiler için) Solup kurumasına, yok olmasına sebep olmak. 7.(Zamanı) boşuna geçirmek. 8.Sağlığını sarsmak, rahatsız etmek. III, 1030

Öp-üş-tür- : 1.Öpüşmeğe veya birbirini öpmeğe yöneltmek veya zorlamak. 2.Barıştırmak, uzlaştırmak. III, 1034

Öt-tür- : 1.Ötmeğe, nağme ile bağırmağa yöneltmek veya yol açmak. 2.Nefesle çalınan bir çalgıya üfleyip çalmak. 3.Çok bağırarak veya çalıp söyleyerek çınlatmak, tınlamak. III, 1037

Özen-dir- : 1.Özen ve ihtimamla bir iş yaptırmak. 2.Teşvik ve ısrar etmek. III, 1039

Pekiş-tir- : 1.Sertleştirmek, katılaştırmak. 2.Sağlamlatmak. *3.mec. Güçlendirmek. III, 1060

Pıhtılaştır-tir- , **pıhtılat-** : (Kan ve süt gibi bir sıvıyı) koyulaştırmak, pıhtı haline getirmek. III, 1069

Püsküllen-dir- : 1.Püskül takmak. 2.mec. Dalandırıp güçleştirmek, müşkillendirmek, “zorlaştırmak.” III, 1090

Ruhlan-dir- : Canlandırmak, gücünü ve tesirini arttırmak. III, 1116

Rumlaş-tır- : Rum kavminden yapmak. III, 1117

Ruslaş-tır- : Rus milliyetine sokmak, Rus etmek. III, 1117

Sağlamlaş-tır- : 1.Sağlam etmek, takviye etmek, “sağlam hale getirmek, pekiştirmek.” 2.İncelemek, araştırmak, doğruluğunu ve gerçekliğini anlamak. III, 1129

Sahihleş-tir- : 1.Gerçeğe çevirmek, gerçekten yapmak. 2.Araştırmak, sağlıklı olduğunu araştırmak ve inandırmak. III, 1131

Sallan-dir- : 1.Oynatmak, hareket ettirmek. 2.Asmak, idam etmek. 3.mec. Yalan vaatlerle oyalamak. III, 1141

Sap-tır- →**sap-it-** III, 1149

Sek-tir- :1.Bir ayak üzerinde koşturmak, sıçratmak.2.(Bir taş, gülle vb. için) Birçok defa yere dokunup sıçrayacak şekilde atmak, bu biçimde yuvarlatmak. III, 1168

Sertlen-dir- →**sertleş-tir-** III, 1181

Sertleş-tir- : 1.Sert hale koymak, sertleşmesine yol açmak, katılaşmak. 2.Kuvvetli ve zorlu etmek. 3.Daha keskin ve sert yapmak. III, 1181

Sevin-dir- : Birinin sevinmesine sebep olmak, sevinmesini sağlamak, memnun eylemek, hoşlandırmak, sevinç duyurmak. III, 1184

- Seyrekleş-tir-** : Arasını açmak, yer veya zamanca aralık etmek, açmak. III, 1185
- Sığ-dır-** : Aldırmak, “içine aldirmek.” III, 1188
- Sığış-tır-** : Sıkarak aldirmek, sıkarak doldurmak, sokuşturmak. III, 1189
- Sık-ış-tır-** : 1.Zorla dar yere sokmak. 2.Baskı altında ezip inceltmek, “sıkıp suyunu almak.”. III, 1191
- Sıklaş-tır-** : 1.Yaklaştırmak, birbirine yakın getirmek, daha bitişik yapmak. 2.Daha sık hale getirmek, “çoğaltmak”. III, 1191
- Sız-dır-** : 1.Gözeneklerden terler gibi azar azar akıtmak. 2.Birinden para çekmek, para söktürmek. 3.Sarhoş edip uyutmak, sızıp yatacak şekilde sarhoş etmek. *4. (Haber, sır, vb.) yaymak, duyurmak. 5.Eritip süzmek yolu ile temizlemek. III,1197
- Silahlan-dır-** : Silah vermek, silahlı hale getirmek. III, 1200
- Sin-dir-** , **sinir-** : 1.Çukura koymak, gizlemek, gömmek, batırmak. 2. Hazmetmek. *3. Sinmesini sağlamak veya sinmesine yol açmak. III, 1204
- Sol-dur-** : Solmasına yol açmak, renk ve tazeliğini gidermek. III, 1214
- Söğün-dür-** : 1. Yanan bir şeyin yanmasına son vermek. *2.Hava veya gaz ile şişirilmiş bir şeyin havasını veya gazını boşaltmak. 3.*mec.* (His, heyecan, öfke için) Yatıştırmak, sakinleştirmek, tesirsiz hale getirmek. 4.Bir aydınlanma aracını kapatmak. III, 1220
- Sön-dür-** → **söğündür-** III, 1221
- Söv-dür-** : Küfür ettirmek. III, 1221
- Söv-üş-tür-** : Birbirine sövüp saydırmak, sövüp saymalarına izin vermek. III, 1222
- Sula-n-dır-** : Su meydana getirmek, yaş, nemli veya çok sulu etmek. III, 1229
- Sus-tur-** : 1.Susmağa, sessizliğe zorlamak, sükût ettirmek. *2.Verdiği karşılıkla veya bilgisiyle karşısındakini artık konuşamayacak hale getirmek. 3.*mec.*Hızını, tesirini, gücünü bastırmak, azaltmak. III, 1232
- Sürç-tür-** : 1.Ayağını bir engele çarptırıp düşecek hale getirmek. 2.Yanıltmak, hata ettirmek. III, 1239
- Sür-dür-** : 1.Kovdurmak, yerinden çıkarıp attırmak. 2.Devam ettirmek, uzatmak. 3.İleri getirtmek, yürüttürmek, koşturmak. 4.Toprağı işletirmek, sapan yürüttürmek.

5.Geçirmek. 6.(Alınan veya verilen emri) yerine getirmek, yaptırmak. 7.Sattırmak, sürümünü arttırmak. 8.İshal vermek, amel ettirmek. III, 1239¹⁴

Sür-ün-dür- : 1.Güçlük ve sıkıntı içerisinde yerlerde sürüklenircesine yokluk, yoksulluk çektirmek, serseri ve pejmürde haline koyup üzüntüye yakalatmak.
*2.Sürünmesine sebep olmak. III, 1242

Süslen-dir- : Süs vermek, bezemek. III, 1242

Şa'şalan-dir- : Parlaklık ve zahiri süs kazandırmak, gösterişli ve tantanalı yapmak. III, 1253

Şenlen-dir- : 1.Şen ve sevinçli etmek, yüzünü güldürmek. 2.Onarmak, bayındır hale getirmek. III, 1262

Şereflen-dir- : Şeref ve değer kazandırmak. III, 1264

Şiddetlen-dir- : Şiddetini arttırmak, sıkıştırmak, daha sert ve güç etmek. III, 1269

Şûlelen-dir- : Aevlendirmek, tutuşturmak. III, 1276

Şümûllen-dir- : Şümülü olacak hale getirmek, yaygınlaştırmak. III, 1277

Şüphelen-dir- : Şüphe ve tereddüde düşürmek, tereddüt ettirmek. III, 1278

Tanelen-dir- → **tanelet-** III, 1300 [Taneletmek: Tanelendirmek, tane tane ettirmek.]

Tap-tır- : İbadet ettirmek, namaz kıldırmak, “sevdirmek, tutkun hale getirmek.” III, 1303

Tart-tır- : Ağırlığını anlamak için kantar veya teraziye çektirmek. III, 1308

Tatlılaş-tır- : 1.Tatlı etmek, tat vermek. *2.*mec.*Hoşa giden bir duruma sokmak, sevimli yapmak. III, 1315

Tavlan-dir- : Tava getirmek, semirtmek, (hayvanı) dolgun ve tüyü düzgün bir hale getirmek. III, 1317

Tellen-dir- : 1.Tel takmak, tel ile süslemek. 2.Tel ile içini temizlemek. 3.(Çubuğu “Nargileyi, pipoyu, sigarayı”) parlatmak, tütürmek, “keyifli keyifli içmek.” III,1338

Temelleş-tir- : Yerleştirmek, devamlı ve kalıcı hale getirmek, kurmak, sağlamlaştırmak, “temelleştirmesini sağlamak.” III, 1340

Tep-in-dir- : Çok kızdırıp sinirden tepinmesine yol açmak, tepinmesine sebep olmak. III, 1347

Tilkiş-tir- : İliştirmek, tilki pençesi gibi bir kanca ile tutturmak. III, 1372

¹⁴ Sür-dür- fiili kullanıldığı yere göre geçişli veya ettirgen olabilir.

- Tokuş-tur-** : Birbirine dokundurmak, vuruşturmak, çarpıştırmak. III, 1376
- Tut-uş-tur-** : 3.Kavga ettirmek, sürtüşmeye yöneltmek. 4.Alevlendirmek. III, 1393
- Türkçeleş-tir-** :1.Türkçe'ye çevirmek, Türkçe'ye tercüme etmek.2.Yanlı ş ve anlaşılmaz bir Türkçe ile yazılmış bir şeyi doğru ve sade Türkçe'ye çevirmek. III, 1397
- Türkleş-tir-** : Türk etmek, Türk soyuna dahil etmek. III, 1397
- Tüt-tür-** : 1.Tütmesine yol açmak, duman çıkartmak. 2.Düdükten ses çıkarmak. *3.(Sigara, pipo vb.) yakıp içmek. III, 1398
- Ufûnetlen-dir-** : 1.Yara veya çıbanın etlerini çürütmek, iltihaplandırmak. 2.Kötü kokutmak, fena bir koku aldirmek. III, 1403
- Ulaş-tır-** : 1.Bitiştirmek. 2.Görüştürmek, kavuşturmak. III, 1405
- Uruslaş-tır-** → **Ruslaş-tır-** III, 1409
- Usan-dır-** : Bıktırmak, bezdirmek. III, 1409
- Uslan-dır-** : Aklını başına getirtmek, güzel harekete mecbur etmek. III, 1409
- Utan-dır-** : 1.Başkasının utanmasına sebep olmak, utanma ve utangaçlık vermek. 2.Kendi taraflarının mahcup olmasına ve utanmasına yol açacak bir söz söylemek veya iş yapmak. 3.Karşısındaki kimseyi karşılık vermekten aciz bırakacak derecede iyilik etmek, ikramda, iyilikte bulunarak mahcup etmek. III, 1411
- Uy-dur-** : 1.Uygun hale getirmek ve uygulamak. 2.Düzeltilmek, tesviye etmek, yoluna koymak. 3.İcat etmek, yakıştırmak, asılsız olarak söylemek. 4.Fayda sağlayacak şekilde sahip olmak. 5.tekz. Becermek, cinsî temasta bulunmak. III, 1412
- Uyu-ş-tur-** : Duyma hissini ortadan kaldırıp hissetmez hale getirmek. III, 1414
- Uy-uş-tur-** : 1.Uzlaştırmak, anlaşmalarını sağlamak. 2.Düzeltilmek, tesviye etmek. III, 1414
- Uzaklaş-tır-** : 1.Birbirinden ayırmak ve uzak düşürmek. 2.Uzağa sürmek. *3.İlgisiz bırakmak, yabancılaştırmak. III, 1415
- Uzlaş-tır-** : Barıştırmak, uyuşturmak, iki veya daha fazla kimse arasında uzlaşma sağlamak. III, 1416
- Üçleş-tir-** , **üçlet-** : Üçe yükseltmek. III, 1418
- Üşen-dir-** : Tembel etmek, gevşeklik vermek, kesel vermek. III, 1424
- Üzen-dir-** → **özen-dir-** III, 1426
- Vazifelen-dir-** : Birine bir vazife vermek. III, 1436

Ver-iş-tir- : Çıkışmak, sövmek. III, 1442

Vur-uş-tur- : 1."Kavga ettirmek." 2.Döğüşürmek, güreştirmek. III, 1448

Yağ-dır- : 1.Yağmağa sebep olmak, yağmağa bırakmak. 2.*mec.*Çok çok atmak, dökmek, serpmek. III, 1452

Yakınlaş-tır- : 1.Yaklaştırmak, yakın etmek. *2.Aralarındaki bağılılığı daha güçlü bir hale getirmek. III, 1455

Yakış-tır- : 1.Yakışacak hale koymak, yaraştırmak, uygun ve münasip hale getirmek. 2.Kabul etmek, münasip görmek. *3.*mec.* Bir durum ve niteliği bir kimse için uygun görmek, yormak. III, 1456

Yaklaş-tır- : 1.Yakın getirmek, yanaştırmak. 2.Benzetmek. III, 1456

Yama-n-dır- : Yapıştırmak. III,1460

Yanaş-tır- : Yakın getirmek, yaklaştırmak. III, 1461

Yapış-tır- : 1.Bir şeyi başka bir şeyin üzerine koyup kola vb. ile tutturmak. 2.Dokundurmak, yaklaştırmak, temas ettirmek. 3.Vurmak, yerleştirmek, atmak, vermek, bitişirmek. 4.Duvara ilan asmak. III, 1464

Yara-ş-tır- : 1.Uydurmak, yakıştırmak, uygun düşürmek, uygun getirmek. 2.Bezemek, süslemek, süs ve zînet vermek. 3.İnsanı inandıracak biçimde asılsız bir şey yakıştırmak. III, 1467

Yat-ış-tır- :1.Durgunlaştırmak, sakinleştirmek. 2.Düzeltmek. 3.Razı etmek.*4.Bir kargaşalığı, bir ayaklanmayı bastırmak. 5.(Heyecan, sinir, korku, vb.ni) geçirmek, teskin etmek, sakinleştirmek, ölçülü ve ılımlı davranmasını sağlamak. III, 1473

Yel-dir- : Telaşla koşturmak, uçurmak, salıvermek, saldırmak. III, 1480

Yerleş-tir- : 1.Yerine koymak, uygun yere koymak. 2.Yerli yerine koymak, sıralamak, tertip etmek. 3."Oturutmak, barındırmak", oturacak yer bulmak. 4.Bir memuriyet ve hizmete getirmek ve tayin etmek, kayırmak. 5.*mec.*Uygun cevap vermek, bir sözü tam yerinde söylemek. III, 1486

Yeşillen-dir- : 1.Yeşil rengini vermek. 2.Tazelendirmek. III, 1487

Yet-iş-tir- : 1.Yetişecek hale getirmek. 2.Kavuşturmak. 3.Vaktinde ve zamanında bulundurmak, vaktinde göndermek. 4.Bir zamana kadar yaşatmak, vardirmek. 5.Hazır bulundurmak, hazırlanmak. 6.Sonradan gönderip kattırmak. 7.Duyurmak, bildirmek. 8.Beslemek, ağaç dikmek veya doğurtmakla ortaya çıkarmak. 9.Terbiye

edip meydana getirmek, terbiye etmek. 10.(Hayvan) art ayağıyla ön ayağını vurup yaralamak. III, 1488

Yet-tir- : Yetecek hal ve miktara getirmek, kifayet ettirmek. III, 1489

Yığ-ış-tır- : Toplatmak, biriktirmek, çoğaltmak. III, 1489

Yıl-dır- : Ürkütme, gözünü korkutmak, bir daha karşısına çıkmağa cesaret edemeyecek biçimde korku ve dehşet vermek. “yılmasına sebep olmak.” III, 1491

Yıran-dır- : (Atı) koşu için gerektiği kadar zayıflatmak. III, 1492

Yiğitlen-dir- : Yiğit etmek, cesaretlendirmek. III, 1493

Yit-tir- : Kaybetmek ve ziyana uğratmak. III, 1494

Yol-un-dur- : Ağlatmak, yasa ve mateme boğmak. III, 1497

Yurtlan-dır- : 1.Yurt kazandırmak, çadırda oturanları, göçebeleri yerleştirmek. 3.Arâzi kazandırmak. III, 1503

Yürekle-n-dir- : Yürek vermek, yiğitlik vermek, cesaretlendirmek, gayrete getirmek. III, 1506

Yüz-dür- : Suyun üzerinde durdurmak veya gezdirmek. III, 1508

Yüzleş-tir- : Yüz yüze getirmek. III, 1508

Zevklen-dir- : Alay ettirmek. III, 1522

Ziyadeleş-tir- : Artırmak, çoğaltmak. III, 1529

Ayrıca Eski Türkçeden ses düşmeleriyle gelmiş ve fiil kökleriyle kaynaşmış örneklere de rastlamaktayız. Bu örneklerin çoğunda da -DİR- ekinin geçişsiz fiilleri geçişli hale getirdiği görülmektedir : keltür->>getir- ,*kit-tür->> götür- , kalıtür->kaldır- (veya kalk-tır->kaldır-), oltur->otur-¹⁵ gibi.

Getir- : (<kel-tür-) 1.Uzak yerden yakına taşımak, ulaştırmak. 2.Nakletmek, söylemek, ileri sürmek. 3.Koymak, sokmak. 4.Uydurmak, tatbik etmek. 5.Değiştirmek, çevirmek, döndürmek. 6.Gerekmek, meydana gelmesine ve ortaya çıkmasına sebep olmak.7.Elde etmek, peydahlamak, uğramak, düşmek. *8.Kazanç temin etmek, gelir sağlamak. 9.Bir mevkiye tayin etmek veya seçmek.10.Bazı kelimelerle birleşik fiil yapar. II, 418

¹⁵ “Otur-” fiilinde geçişlilik özelliğinin kaybolduğu, geçişsiz-etken bir fiil olduğu görülmektedir.

Götür- : 1.Yakından uzağa taşımak, nakletmek. 2.Koparıp almak, yok etmek, alıp gitmek. 3.Kaldırmak, tahammül etmek, katlanmak, kabul etmek. 4.Almak, “içine sığdırmak.” *5.*mec.* Öldürmek, yok etmek, yok olmasına sebep olmak. 6.Bir neticeye vardırarak. 7.Bir yere kadar birlikte yürümek suretiyle arkadaşlık etmek. II, 436

Kal-dır- :[< kal-1-tur- , kal-1- “sıçramak” (TDK, DLT Dizini, 1972:56). Veya <kalk-tır-] 1.Yukarı çıkartmak, “yukarı doğru hareket ettirmek, yukarıda durur hale getirmek.” 2.Yükseltmek, yüksekliğini artırmak. 3.Yükleyip nakletmek, taşımak, götürmek. 4.Son vermek. 5.Ayaklandırmak, kargaşa çıkarmak, heyecana getirmek. 6.(Av köpeği) avı uçurmak veya yuvasından kaçırmak. 7.Fazla miktarda satın almak. 8.Yüklenmek, tahammül edebilmek. 9.Gücü yetmek, çekmek, karşılayabilmek. 10.İyileştirmek, yataktan kurtarmak. 11.Ümit kesmek, vaz geçmek. 12.Hastayı hastaneye yatırmak. 13.Cenazeyi defne hazırlamak ve defnetmek. 14.Toplamak, düzenlemek. 15.Uyandırmak. 16.Ulaşamayacak bir yere koymak, saklamak. 17.Piyasadan çekmek. 18.Kaçırmak. 19.*argo* Çalmak. II, 624

Otur- :[<ol-tur-] 1.Vücudun yalnız yukarı kısmı dik duracak şekilde ayakları toplayıp makatın üzerine yerleşmek. 2.Hareket etmeyip durmak, kalmak, eğlenmek. 3.Bir yerde sürekli olarak kalmak, ikâmet etmek. 4.Hiçbir işle uğraşmayıp dinlenmek, işsiz vakit geçirmek. 5.Çökmek, aşağı inmek. 6.(Geminin)dibi sığda toprağa dokunmak, karaya gelmek. 7.(Bir sıvının tortusu) dibe çökmek, süzülme. *8.Bir kimse ile beraber yaşamak. 9.Uygun gelmek, yerine yerleşmek. 10.Bir işi yapmak üzere olmak, bir işe başlamak. 11.Yerleşmek, benimsenmiş olmak. 12.Bir yere bir makama geçmek. 13.*halk d.* Mal olmak. 14.Belli bir yere yerleşmek. 15.Yenilen şeyleri hazmedememek. III, 1020

1.8.2. Ettirgenlik

-Dır- eki, geçişli fiil kök ve gövdelerine gelerek “yaptırma” anlamı taşıyan ettirgen fiiller türetir. Bu şekilde yapılan fiillerin bir kısmında da fiili başkasına yaptırma anlamı değil; fiilin gerçekleşmesine “sebep olma” veya “izin verme” anlamı vardır.

Kâmûs-ı Türkî’de -Dir- ekiyle ettirgen yapılan fiil örnekler şunlardır:

Aç-tır- : 1.Başkası vasıtası ile açmak, açmağa yöneltmek ve zorlamak. 2.Uzun süre işlenmemiş boş araziyi sürmek. I, 8

Al-dır- : 1.Almaya yöneltmek, zorlamak, almayı kabul ettirmek. 2.Aracı ile almak, bir şeyi almak için adam göndermek. 3.Satın aldirmek, satın almaya yöneltmek, zorlamak, buna müsaade etmek. 4.Sığdırmak. I, 30¹⁶

An-dır- : 1.Birinin hatırına getirmek. 2.Bir şeyi hatıra getirmek, unutturmamak. I, 41

Anlat-tır- : Vasıta ile anlatmak, birine bir başkasının aracılığı ile bir şeyi bildirmek. I, 43

Arat-tır- : 1.Arzu ettirmek, istetmek veya inceletmek, yoklatmak. 2.Yerine geçtiği kimseden daha kötü olup onu arzu ettirmek. I, 49

As-tır- : 1.Yüksek bir yere iliştirip sarkıtmak. 2.Asmakla idam ettirmek. I, 59

Avut-tur- : 1.Eğlendirip oyalamak. 2.(Çocuğu) sıçratarak yatıştırmak. I, 70

Ban-dır- : Sulu şeyin içinde bırakıp ıslatarak yumuşatmak. I, 90

Bas-tır- : 1.Bir şey aracılığı ile basmak, ezdirmek. 2.Birinin aracılığı ile baskısını yaptırmak. 3.Söndürmek. 4.Üstünlük sağlamak geçmek. 5.Örtbas etmek, saklamak. Söz konusu olduğunda susmak. *6.Kumaşın kenarını kıvrıp dikmek. 7.Gidermek (açlık ve susuzluk için). 8.Ansızın, hemen söylemek, yetiştirmek. 9.Birden bire ortaya çıkmak, oluvermek. I, 95

Beğen-dir- : 1.Birine beğeneceği bir şeyi göstermek veya birçok şeylerin içinden birisini seçtirmek. 2.Benimsemek ve “iyi” dedirtmek, işe yarayacak bir şey yapmak. I, 104

Bekle-t-tir- : Gecikmekle başkalarını beklemeye mecbur etmek. I, 106

Bırak-tır- : 1.Terk ettirmek, terk etmeğe zorlamak. 2.Attırmak. 3.Boşattırmak. I, 120

Biç-tir- : 1.Biçmek işini biri vasıtası ile yapmak, kestirmek, yardırmak. 2.(Terziye elbise) yaptırmak, ölçü aldırıp kumaşı kestirmek. I, 121

Bil-dir- : 1.Anlatmak, duyurmak. 2.Yazı ile haber vermek. I, 123

Boğ-dur- : Boğazını sıktırmak. I, 132

¹⁶ “Al-dır-” fiili kullanıldığı yere göre bazen geçişsiz olabilir: “Onun söylediklerine hiç aldırmiyorum.”

Boz-dur- : 1.Biri vâsıtası ile bozmak, bozmaya yönlendirmek, zorlamak veya bozmasına göz yummak. 2.Para değiştirmek, bozuk paraya çevirmek. I, 139

Bozuş-tur- : Aralarını açmak. I, 140

Böl-dür- : 1.Ayırtıp bölük bölük ettirmek, kısımlara ayırmak. 2.Bölme çektirip ayırtmak. 3.Kestirmek. I, 141

Bört-tür- : Börtmek. I, 142(bkz. Börtmek: Ateşe tutarak veya kaynar suya batırarak azca pişirmek. I, 142)

Bul-dur- : Bulmağa yöneltmek, zorlamak veya izin vermek, başkası aracılığı ile bulmak, arattırıp ele geçirmek. 2. Gerekli olan bir şeyi arattırıp buldurmak, elde etmek. I, 146

Bur-dur- : (Erkek hayvanı) enetmek, iğdiş ettirmek. I, 149

Bük-tür- : 1.Kıvırtmak, çevirtip devşirtmek. 2.Eğdirmek. 3.Eğritmek. I, 153

Canlan-dır- : 1.Can verme, diriltmek. 2.Ayıltmak, kendine getirmek. 3.Canlılık kazandırmak, “geliştirmek.” I, 161

Çak-tır- : 1.Vurdurmak, vurarak sokturmak. 2.*mec.* İçirmek. 3.Birinin bir şeyi almasını sağlamak. 4.*argo* Sınıfta bırakmak. I, 188

Çal-dır- : 1.Vurdurmak, çarptırmak. 2.Bir müzik aletini kullanırmak, “seslendirmek.” 3.Kurdurmak, “vurarak ses çıkartmak.” 4.İyi koruyamayıp çalınmasına meydan vermek, hırsıza kaptırmak. I, 188

Çarp-tır- : 1.Vurdurmak. 2.Çaldırmak. 3.Eğriltmek, çarpık hale getirmek. 4.Oynatmak, titretmek. I, 195

Çat-tır- : 1.Çarptırmak, bir şeyi başka bir şey ile vuruşturmak. 2.(Gemiye) diğer bir gemiye çarptırıp batırmak. 3.Kereste vb.ni birbirine bağlayıp kurmak. I, 198

Çek-tir- : 1.Taşıtmak. eşanl. naklettirmek. 2.Sürükletmek, çekerek yürütmek. 3.Çıkartmak, çekerek söktürmek. 4.Kürek oynatmak, kürekle yürütmek. 5.Ağırlık vermek, ağırlığıyla ezmek, eziyet çektirmek. I, 201

Çırp-tır- : 1.Yavaşça vurdurmak. 2.Kenarından az kestirmek. 3.Temiz su ile yıkatmak, bir sudan geçirmek. 4.Boyaya batırılmış iple çizgi çizdirmek, nişan yaptırmak, çırpı vurdurmak.*5.Çaldırmak. I, 212

Çiz-dir- : 1.Kalem veya başka bir şeyle çizgi çektirmek, “şekil yaptırmak.” 2.Sildirmek, üzerine çizgi çektirip kaydını sildirmek. I, 220

Çöz-dür- : 1.Bağlanmış bir şeyin bağını bozdurop açtırmak. 2.İliklenmiş giyeceği açtırmak, düğmesini iliğinden veya çitçitının erkeğini dışından ayırmak. I, 226

De-dir- : 1.Demeğe zorlamak, söyletmek, “demek zorunda bırakmak.”*2.Söylenmesini sağlamak, denilmesine yol açmak. I, 243

Değiş-tir- : 1.Bir şey verip yerine başka bir şey almak. 2.Bir şeyi bırakıp yenisini kullanmak, yenilemek. 3.Başkalaştırmak. *4.Bir nesne veya kimsenin bulunduğu yerden başka bir yere gitmesini sağlamak. I, 245

Del-dir- : “Delmek fiilini yaptırmak”, delmeğe yöneltmek, zorlamak veya müsaade etmek. I, 247

Dep-tir- → **Dep-re-t-** . I,254 (Depret-mek: Yerinden oynatmak, sıçratmak. I, 254)

Dik-tir- :1.Ayakta durdurtmak. 2.Kökleşmek üzere toprağa koydurmak, “sokturmak.” 3.İğne ve iplikle birbirine eklemek, ekleyip birleştirerek şekil vermek. I, 266

Dilen-dir- : Dilenmek zorunda bırakmak, dilenecek hale getirmek. I, 268

Diz-dir- : 1.Sıraya koydurmak, sıralatmak. 2.Dizgiciye dökme harfleri sıralatarak, yazı haline getirtmek. I, 276

Dolan-dir- : 1.Çevirmek, etrafını almak. 2.Hile ve oyunlarla aldatıp soymak, çalarak aldatmak. *3.Gezdirmek, dolaştırmak. I, 281

Dolaş-tır- : 1.Döndürmek, devrettirmek, çepeçevre gezdirmek. 2.Doğrudan doğruya götürmeyip sapa yollardan ve uzaklardan dolandırarak götürmek. 3.(Sözü) maksada getirmek için değişik şekillerde ifade etmek. 4.Çevirmek, sarmak. 5.Sarmak, etrafını çevirmek. I, 282¹⁷

Donat-tır- : 1.Süsletmek, süs verdirmek. 2.Kandiller ve bayraklarla süsletip donanma yaptırmak. I, 285

Dög-dür- → **döv-dür-** I, 287 [Döv-dür- : 1.Birini dövmek için emir vermek veya müsaade etmek. 2.Bir şeye tokmak veya diğer bir şeyle vurdurup kırdırmak, ezdirmek veya tanelerini ayırtmak. 3.Kurşun veya gülle attırmak. 4.denz. (Fırtınada

¹⁷Dolan- ve dolaş- fiilleri kullanıldığı yere göre geçişli veya geçişsiz olabilir. Geçişsiz olduğu durumlarda -Dir- eki fiili geçişli hale getirir ve oldurgan çatı kurar. Bu fiillerin geçişli olduğu durumlarda ise -Dir- eki fiili ettirgen çatılı yapar.

geminin seyrine devam etmesi veya bocalayıp rüzgârın önüne düşmesi mümkün olmadığı zamanlarda) rüzgâra baş vermek. I, 292]

Döğüş-tür- → **döv-üş-tür-** I, 288

Dök-tür- : 1.Bir sıvıyı bir kaptan dışarıya veya başka bir kaba boşalttırmak. 2.Erimiş bir madeni kalıba boşalttırmak. 3.Sulu bir hamuru kaşıkla kızarmış yağın içine koydurup pişirtmek. 4.Saçtırmak, serptirmek, yere dağıtırmak. 5.Yabana attırmak, toplatıp veya süpürtüp dışarıya attırmak. 6.Kolay ve güzel yazmak, söylemek, oynamak. I, 288

Döşe-t-tir- : 1.Yere serdirmek, yaydırmak, zemini kaplatmak. 2.Ev eşyaları ile donattırmak, eşyalarını düzenletmek. I, 292

Döv-dür- : 1.Birini dövmek için emir vermek veya müsaade etmek. 2.Bir şeye tokmak veya diğer bir şeyle vurdurup kırdırmak, ezdirmek veya tanelerini ayırtmak. 3.Kurşun veya gülle attırmak. 4.*denz*. (Fırtınada geminin seyrine devam etmesi veya bocalayıp rüzgârın önüne düşmesi mümkün olmadığı zamanlarda) rüzgâra baş vermek. I, 292

Düşün-dür- : 1.Düşünmeyi gerektirmek, düşünmeye sebep olmak. 2.Düşünce ve sıkıntıya sebep olmak, sıkıntıya sokmak. I, 303

Eğ-dir- : Bir tarafa doğru eğimli hale getirmek. I, 314

Ek-tir- : Serptirmek. I, 321

Em-dir- : Emmeye yöneltmek veya zorlamak, emzirmek. I, 328

Eş-tir- : 1.Hafifçe kazdırmak, toprağı karıştırmak. 2.Koşturmak. I, 348

Ez-dir- : 1.Başkası vasıtası ile ezmek. 2.Ezilmesine yenilmesine göz yummak, engel olmamak. I, 355

Gez-dir- : 3.Her tarafı gösterip baktırmak. II, 420

Giy-dir- : 1.Birinin bedenini elbise, çamaşır, başörtüsü ve ayakkabı gibi şeylerle örtmek, elbisesini bedenine geçirmek.2. Elbise, çamaşır vb. giyilecek şeyler vermek. 3.Giymeğe bırakmak, giymesine müsaade etmek. II, 426

Gör-dür- : 1.Göstermek. 2.Baktırmak, yaptırmak, işletmek. II, 433

Görüş-tür- : 1.İki veya daha çok kişinin birbirlerini görmelerine yardım veya müsaade etmek. 2.Sohbet, karşılıklı konuşma ve görüş alış verişi yaptırmak. II, 435

Gözet-tir- : Korutmak. II, 439

İşit-tir- : Duyurmak. II, 593

İt-tir- : Vâsita ile itmek, kakmak, ileriye sürdürmek. II, 600

Kapış-tır- : 1.Zorla alınmasına engel olmamak, göz yummak, yağmalatmak. *2.İki tarafı birbiri üzerine salmak. II, 642

Kap-tır- : 1.Aldırmak, zorla elinden alınmasına engel olmamak. *2.(Vücudun herhangi bir organı) kaza sonucu makine tarafından koparılmak veya ezilmek. 3.*mec.* Yanlış davranıp fırsatı bir başkasına vermek, birine uygun imkân sağlamak. II, 644

Kaynat-tır- : 1.Bir şeyi başkası vâsitası ile suda haşlatmak, suda pişirtmek. 2.Bir sıvıyı ateşte tutarak fıkır fıkır ettirmek. II, 675

Kazan-dır- : 1.Kâr ettirmek, kazanmasını sağlamak. 2.“Ele geçirtmek, elde ettirmek, edindirmek.” II, 677

Kaz-dır- : 1.Kazma vb. aletle yeri eştirmek, açtırmak. 2.Çelik kalem vb. ile tahta, maden vb.ni oydurmak. II, 677

Kert-tir- : Çenttirmek, kertik yaptırmak, hafif gedik açtırmak, çentik yaptırmak. II, 691

Kes-tir- : 1.Kesmek fiilini yaptırmak. 2.Kısaltmak. 3.Vazgeçirmek, bıraktırmak. 4.Karar vermek, hükmetmek. 5.Tahmin etmek. 6.Süt, şeker, vb.ni ekşiye dönüştürmek. 7.Boğazlatmak. II, 696

Kıl-dır- : 1.Ettirmek, yaptırmak. 2.(Dince kulluk borcu sayılan namaz için) Ödetmek, yerine getirmesini sağlamak. II, 701¹⁸

Kır-dır- : 1.Başkası aracılığı ile kırmak.2.İskonto ettirmek, belli bir süre sonra ödenecek bir senet, poliçe vb.nin bir miktarından vazgeçerek kalanını peşin ödetmek. 3.Tehlikeye atıp yok olmasına sebep olmak. 4.İndirtmek. II, 705

Kırp-tır- : 1.Bir şeyin köşe ve kenarlarını kestirmek. 2.Saç ve sakalını veya yapağısını kestirmek, kısaltmak. 3.*mec.* Bir masraf veya bir iş için ayrılmış paranın bir kısmını kestirip azalttırmak. II, 708

Kıs-kan-dır- : Kıskanmasına sebep olmak. II, 710

¹⁸ Kıl- fiili sadece “namazı kıl-“ ifadesinde nesne aldığı için geçişlidir. “namazı kıl-dır-“ şeklinde de ettirgen olmaktadır. Yardımcı fiil olarak kullanıldığı diğer durumlarda kıl- fiili geçişsiz olduğundan kıl-dır- fiili de ettirgen değil oldurgan olur.

Kıs-tır- : 1.Sıkıcı bir şeye kaptırıp sıkıştırmak, “iki şey arasına sokup sıkışmasına yol açmak.” 2.Dar bir yere gelmesini sağlayıp tutmak, ele geçirmek, yakalamak. II, 711

Kıy-dır- :1.İnce ince doğratmak, bıçak ve satırla ince parçalar haline getirmek. 2.(Nikah, baha vb.şeyler için) Anlaşıp gerekli muameleleri yaptırmak, bağlatmak. II, 715

Kirle-t-tir- : Kirli ve paslı hale gelmesine yol açmak. II, 724

Koğ-dur- : [yaygın söylenişi: **kov-dur-**] →**kovdur-** II, 730

Konuş-tur- : 1.Görüştürmek, iki veya daha fazla kişiyi, bir işi konuşup görüşmek üzere bir yere getirmek. *2.Sıkıştırıp söyletmek. 3.Konuşmasına meydan vermek. 4.Ağzından laf kapmak, öğrenmek istediğini söyletmek. 5.Küskünleri barıştırmak. 6.*mec.* Bir müzik aletini çok güzel ve büyük bir maharetle çalmak. II, 742

Koş-tur- : Ekleme, yakıştırmak, katmak. 2.Birlikte göndertmek, arkadaş ve yardımcı olarak yanına katmak.3.Araba, saban vb.ne hayvan bağlatmak. 4.Arabayı hazırlatıp hayvanlarını bağlatmak. 5.Düzenletmek. II, 747

Kov-dur- : Sürdürmek, “barındırmayıp kovalatmak.” II, 748

Kullan-dır- : 1.Bir şey yapmakta faydalandırmak. 2.Bir iş veya memuriyette çalıştırmak, hizmette bulundurmak. II, 763

Kur-dur- : 1.Parçalardan meydana gelmiş bir şeyin parçalarını bir araya getirterek ve yerli yerine koydurarak ayakta durdurmak, tesis ettirmek. 2.Zemberekle çalışan bir saat veya makinanın zembereğini sıkıştırıp çalışır duruma getirmek. II,767

Kus-tur- : yediğini çıkartmak. II, 772

Oğ-dur- , **ov-dur-** : El gezdirip sıktırmak, oğuşturmak. III, 1004

Otla-t-tır- : (Hayvanları) güttürüp ot yedirtmek. III, 1019

Ov-dur- → **oğ-dur-** III, 1021

Oy-dur- : Başkası vasıtasıyla oymak, çukur hala getirmek, kazıtmak. III,1022

Öğüt-tür- : (Hububatı) değirmende ezdirip un haline getirmek. III,1028

Öp-tür- : Öpmeğe zorlamak veya izin vermek. III, 1033

Ör-dür- : Örmeğe yöneltmek ve zorlamak, bir başkası vâsıtasıyla örmek. III,1034

Ört-tür- : 1.Üstüne bir şey attırarak saklatmak, gizlemek. 2.Açık bir şeyin üstünü kapatmak, mesela binaya dam koydurmak. 3.Çukur doldurtmak, kapatmak. III,1036

Payla-ş-tır- : Böldürmek. III, 1057

Sağ-dır- : 1.Sağmal dişi hayvanın sütünü aldirmek, parmaklarla sıkarak çekiştirmek. 2.*mec.*Aldatarak parasını çekmek. III, 1128

Sal-dır- : 1.Hücûm ettirmek, sataştırmak. 2.Atılmak, hücum etmek. *3.*mec.* Sert ve yıkıcı tenkit yapmak, sataşmak. 4.*kim.* Eritmek. 5.(Gemi) başını hareket yönüne çevirmek. III, 1138¹⁹

Sanç-tır- : 1.Saplatmak, batırmak, sokturmak. 2.Yere diktirmek. III, 1149

Sat-tır- : 1.Satma işini yaptırmak, biri aracılığı ile satmak. 2.Satın almasına izin vermek. *3.Satmak zorunda bırakmak. III, 1156

Sav-dır- : 1.Geçirmek, durdurmamak, kovdurmak. 2.Kovdurmak, uzaklaştırmak. III, 1157

Say-dır- : 1.Sayım yaptırmak. 2.Hürmet ve saygıya zorlamak. III, 1159

Seç-tir- : 1.Seçmesini sağlamak, seçmek mecburiyetinde bırakmak, seçmesine izin vermek, öründeletmek, öğürtletmek. 2.Fark ettirmek, iyi görüp fark etmeğe uygun olmak. III, 1164

Ser-dir- : Yaydırmak, yere yatırıp açtırmak. III, 1177

Serp-tir- : Azar azar saçtırmak, damla damla veya serpinti halinde döktürmek. III, 1180

Sev-dir- : 1.Sevmeğe sevk etmek ve zorlamak, birinin sevmesini gerektirecek davranışta bulunmak. 3.Okşatmak, okşamasına müsaade etmek veya fırsat vermek. III, 1183

Sez-dir- : Dolayısıyla anlatmak, hissettirmek. III, 1186

Sın-dır- : 1.Bozmak, yenmek, batırmak. *2.*halk d.* Sindirmek. III, 1192

Sil-dir- : 1.Yaş bir şeyi kurutturmak, bez vb. ile suyunu aldirmek. 2. Temizletmek, su ile veya ıslak bezle temizletmek. 3.Kaldırtmak, bozdurmak. III, 1201

Silk-tir- : Bir şeyi sallayarak üstündeki şeyleri veya tozunu düşürmek. III, 1202

Sok-tur- : Girdirmek, içeri koydurmak. III, 1213

Son-dur- (**sun-dur-**):İleri sürmek, uzatmak. III, 1216

Sor-dur- : 1.Biri aracılığı ile sormak, soru ettirmek. *2. Acısını, intikamını aldirmek. III, 1216

¹⁹ "sal-dır-" fiili kullanıldığı yere göre etken veya ettirgen olabilir.

Soy-dur- : 1. Elbisesini çıkarmak, 2.Derisini veya kabuğunu çıkartmak, yüzdürmek. 3.Eşyasını çaldırmak. III, 1219

Sök-tür- : 1.Bir şeyi kökünden veya sökülmiş olduğu yerden çıkartmak. 2.Dikilmiş veya yapışmış bir şeyi çektirip ayırtmak. 3.(Sıkı bir şeyi, akıntı ve kalabalığı, vb.) yardırmak, içinden geçirmek. 4.(Ham toprağı) işletmek. 5.(İbareyi) hallettirmek, okutmak. 6.Kabızlığı gidermek, amel getirmek. III, 1220

Sür-dür- : 1.Bir şeyi başka bir şeye dokundurarak gezdirmek. 2.Üzerine kurdurmak, yapıştırmak, koymak ve uygulamak. III, 1239

Sür-dür- : 1.Kovdurmak, yerinden çıkarıp attırmak. 2.Devam ettirmek, uzatmak. 3.İleri getirtmek, yürüttürmek, koşturmak. 4.Toprağı işlettirmek, sapan yürüttürmek. 5.Geçirmek. 6.(Alınan veya verilen emri) yerine getirmek, yaptırmak. 7.Sattırmak, sürümünü arttırmak. 8.İshal vermek, amel ettirmek. III, 1239

Süz-dür- : (Bir sıvıyı) süzgeçten yani delikleri dar olup tortu vb. gibi geçmesine uygun olmayan bir şeyden geçirerek temizletmek. III, 1244

Tak-tır- : 1.Koydurmak, yapıştırmak, aşmak ve bağlamak. 2.Kuşatmak, kuşandırmak, bağlatmak. III, 1296

Tapış-tır- : 1.Arattırmak. 2.Ismarlamak, sipariş etmek. *esk.* III, 1303

Tart-tır- : Ağırlığını anlamak için kantar veya teraziye çektirmek. III, 1308

Tat-tır- : 1.Lezzetine baktırmak, lezzetine bakacak kadar yedirip denetmek, çeşnisine baktırmak. 2.Duyurmak, hissettirmek. III, 1315

Tep-tir- : 1.Şiddetle yerinden oynatıp atmak, fırlatmak. 2.Geriye püskürtmek, şiddetle geri çekilmesine yol açmak. III, 1348

Tık-ış-tır- : 1.Basarak sokmak. 2.Acele ile yemek. III, 1367

Tilkiş-tir- : İliştirmek, tilki pençesi gibi bir kanca ile tutturmak. III, 1372

Tokuş-tur- : Birbirine dokundurmak, vuruşturmak, çarpıştırmak. III, 1376

Tut-tur- : 1.El dokundurmak, aldırnak. 2.Yakalatmak. 3.Başlayıp devam etmek, kesmemek, direnmek. *4.(Çivi, toplu iğne, çengelli iğne, teğel vb. ile) geçici olarak takmak, bağlamak, iliştmek. 6.*mec.* Tutulmasını sağlamak, beğendirmek, ilgiyi uyandırmak, isabet ettirmek, değdirmek. III, 1392

Um-dur- : Ümit ettirmek, ümide düşürmek, arzu ettirmek. III, 1406

Unut-tur- : 1.Unutmasına sebep olmak. 2.Daha büyük bir acı gelip önceki acının unutulmasına sebep olmak. 3.Affettirmek, bağışlatmak. III, 1408

Uzat-tır- : Bir başkası vasıtasıyla uzun yapmak, boyuna ilave etmek. III,1415

Üleş-tır- →**ülüş-tür-** III, 1419

Ülüş-tür- : Pay etmek, bölmek ve dağıtmak. III, 1420

Ver-dir- : Aracı ile vermek, teslim ettirmek. 2.Vermeğe bırakmak, vermesine müsaade etmek. 3.Sattırmak, satmasına müsaade etmek. III, 1440

Vur-dur- : 1.Vurmağa yöneltmek, zorlamak ve izin vermek. 2.Yıktırmak ve yağma ettirmek. 3.Mahvettirmek. III, 1447

Yak-tır- : Biri aracılığı ile yakmak, yakmağa bırakmak, yanmasına müsaade etmek. III, 1456

Yap-tır- : 1.Yapmasını sağlamak, ehil ve erbabını çalıştırarak ortaya koymak, ürettirmek. 2.Birinin bir işi yapmasına engel olmamak, yapması için serbest bırakmak. III, 1466

Yar-dır- : 1.Ortadan kestirmek, böldürmek. 2.Kestirmek, paralatmak. 3.Fazlaca yaralatmak. III, 1467

Yay-dır- : Serdirmek, döşetmek. III, 1474

Yaz-dır- : 1.Biri aracılığı ile yazmak, yazmağı emir, yazmağa müsaade etmek. 2.Bir işin resmen bildirilmesine müsaade etmek. III, 1477

Ye-dir- : 1.Yemeğe yöneltmek, zorlamak veya yemesine yol vermek. 2.İhtiyacı olanlara yemek vermek. 3.Yutturmak, sindirmek. 4.Sarf etmek, tüketmek, kaybettirmek. 5.Para vermek. 6.Hazmettirmek, dayandırmak, katlandırmak. III, 1478

Yığ-dır- : Bir yere getirip küme ettirmek, biriktirmek. III, 1489

Yık-tır- : 1.Düşürtmek, yere vurdurmak, aşağıya aldırarak. 2.Bozdurmak, düşürtmek. III, 1490

Yırt-tır- : 1.Bez ve kâğıt gibi bir şeyi ikiye ayırtmak veya bırakmak. 2.Çizdirmek, tırmalatmak. III, 1493

Yol-dur- : Çektirip kopartmak, söktürmek. III, 1497

Yut-tur- : 1.Boğazdan aşağı indirmek, yedirmek. 2.Kabul ettirmek, inandırmak, aldatmak. III, 1503

Yüz-dür- : Derisini çıkartmak, soydurmak. III, 1508

1.8.3. Pekiştirilmiş (Katmerli) Ettirgen

-DIr- eki Türkiye Türkçesinde -Ir- , -It- eklerinin ikisiyle veya sadece -(I)t- ekiyle ettirgen hale getirilen fiil gövdeleri üzerinde kullanılarak pekiştirilmiş (katmerli) ettirgen çatılı fiiller kurar: iç-ir-t-tir-, kokla-t-tır- fiillerinde olduğu gibi.

-DIr- ekiyle ettirgen yapılan bir fiile ikinci bir -DIr- eki, ancak -(I)t- ettirgen ekinden sonra getirilebilir: al-dır-t-tır- örneğinde olduğu gibi.

Kâmûs-ı Türkî'de ise bu şekilde üç veya dört ettirgen ekinin üst üste kullanılarak pekiştirilmiş ettirgen çatılar oluşturduğu görülmemektedir. Sayılı birkaç örnekte -DIr- ekinin, fiilleri geçişli veya ettirgen hale getiren -(I)t- ekinden sonra gelerek ettirgen veya pekiştirilmiş ettirgen çatı kurduğu görülmektedir. Bu şekilde yapılmış olan fiiller şunlardır:

Anla-t-tır- : Vasıta ile anlatmak, birine bir başkasının aracılığı ile bir şeyi bildirmek. I, 43

Ara-t-tır- : 1.Arzu ettirmek, istetmek veya incelemek, yoklatmak. 2.Yerine geçtiği kimseden daha kötü olup onu arzu ettirmek. I, 49

Bekle-t-tir- : Gecikmekle başkalarını beklemeye mecbur etmek. I, 106

Dona-t-tır- : 1.Süsletmek, süs verdirmek. 2.Kandiller ve bayraklarla süsletip donanma yaptırmak. I, 285

Döşe-t-tir- : 1.Yere serdirmek, yaydırmak, zemini kaplatmak. 2.Ev eşyaları ile donattırmak, eşyalarını düzenletmek. I, 292

Kayna-t-tır- : 1.Bir şeyi başkası vâsıtası ile suda haşlatmak, suda pişirtmek. 2.Bir sıvıyı ateşte tutarak fıkır fıkır ettirmek. II, 675

Otla-t-tır- : (Hayvanları) güttürüp ot yedirtmek. III, 1019

Uza-t-tır- : Bir başkası vasıtasıyla uzun yapmak, boyuna ilave etmek. III, 1415

Ayrıca -t- ettirgen ekinin fiil kökü ile kaynaştığı bazı örneklerde, pekiştirilmiş ettirgenlik işlevinin aşındığı ve ettirgenliğin tek aşamalı olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Öğüt-tür- :[öğüt- <ügi-t- : “öğüttür-” ; ügi- “öğüt-” (TDK, DLT Dizini, 1972: 137)] (Hububatı) değirmende ezdirip un haline getirmek. III, 1028

1.8.4. Fiilden Fiil

-Dİr- eki, bazı örneklerde sadece fiilden fiil yapmak için kullanılmıştır. Bu türetme ya fiilden yeni anlamlı fiil yapma ya da fiilin anlamını pekiştirme olarak iki türlü gerçekleşmiştir.

1.8.4.1. Yeni Anlamlı Fiiller

- DİR- eki, getirildiği bazı fiillerden yeni anlamlı fiiller de türetir. Bu tür örneklerin bir kısmında -DİR- eki fiil köklerine gelerek kaynaşır. *Aldır-* “ilgi göstermek, önemsemek”, *andır-* “benzemek”, *kaptır-* “kendini fazlasıyla işe vermek”, *sızdır-* “gizlice söylemek”, *tuttur-* “bir şeyi ısrarla istemek, takmak, başlayıp devam etmek” gibi. Bu örneklerin bir kısmında ettirgenlik işlevinin kaybolduğu görülür.

Bu örneklerde -DİR- eki, kullanım yerine göre bazen ettirgen bazen de fiilden yeni bir fiil türetme işlevi üstlenir. Mesela “*Öğretmen, öğrencilerine birer kitap aldırdı.*” cümlesinde “al-dır-“ fiili ettirgendir. “*Onun yaptıklarına hiç aldırmiyorum.*” cümlesindeki “al-dır-” fiilinde ise fiilden yeni anlamlı bir fiil türemiştir. Yine “*balık tuttur-, nöbet tuttur-*” ifadelerinde -DİR- ekinin ettirgen çatı işlevinde; “*Çocuk balon diye tutturdu.*”, “*Bir türkü tutturmuşum.*” “*Yakasına bir gül tutturdu.*” cümlelerinde fiilden yeni anlamlı fiil yapma işlevinde kullanıldığını görüyoruz. Bu cümlelerde fiilin bildirdiği hareketin özneye dönmesi gibi bir anlam da sezilmektedir.

Kâmûs-ı Türkî’de -DİR- ekiyle türetilen yerine göre ettirgen yerine göre de yeni anlamlı bir fiil olan örnekler şunlardır:

Al-dır- : 5.Ehemmiyet vermek. 6.Deli olmak, çıldırmak. I, 30

Alış-tır- : 5.(Sıcak suyu) dayanılır duruma getirmek ve ılıklaştırmak. I, 32

An-dır- : 3.Benzetileni hatıra getirecek biçimde çok benzemek. I, 41

- Ballan-dır- :** 3.*mec.* Çok överek ve güzel anlatarak imrendirmek. I, 89
- Bas-tır- :** 3.Söndürmek. 4.Üstünlük sağlamak geçmek. 5.Örtbas etmek, saklamak. Söz konusu olduğunda susmak. 7.Gidermek (açlık ve susuzluk için). 8.Ansızın, hemen söylemek, yetiştirmek. 9.Birden bire ortaya çıkmak, oluvermek. I, 95
- Bil-dir- :** 2.Yazı ile haber vermek. I, 123
- Dal-dır- :** *3.*mec.* Düşünceye kapılmak, dalıp gitmek. I, 232
- Dallan-dır- :** 3.Büyütüp zorlaştırmak, güçleştirmek. I, 233
- Dokun-dur- :** 4.Sözü dolaylı bir şekilde birine döndürmek. I, 280
- Dola-n-dır- :** 2.Hile ve oyunlarla aldatıp soymak, çalarak aldatmak. I, 281
- Don-dur- :** *3.*mec.* Herhangi bir şeyi bulunduğu seviyede ve şekilde bırakmak. I, 286
- Koş-tur- :** *3.Koşmak, uğraşmak. II, 747
- Sal-dır- :** 2.Atılmak, hücum etmek. *3.*mec.* Sert ve yıkıcı tenkit yapmak, sataşmak. 4.*kim.* Eritmek. 5.(Gemi) başını hareket yönüne çevirmek. III, 1138
- Sallan-dır- :** 2.Asmak, idam etmek. III, 1141
- Sız-dır- :** 2.Birinden para çekmek, para söktürmek. *4. (Haber, sır, vb.) yaymak, duyurmak. III, 1197
- Tut-tur- :** 3.Başlayıp devam etmek, kesmemek, direnmek. *4.(Çivi, toplu iğne, çengelli iğne, teğel vb. ile) geçici olarak takmak, bağlamak, iliştiirmek. III, 1392

1.8.4.2. Fiilin Anlamını Kuvvetlendirme (Pekiştirme)

-Dir- eki bazı fiil kök ve gövdelerine gelerek fiilin anlamında kuvvetlendirme yapar. Bu tür örneklerde -Dir- ekinin, hem geçişli ve hem de geçişsiz fiil kök ve gövdelerine geldiği, ancak fiili ettirgen ya da oldurgan yapmadığı görülmektedir.

Ban-dır- : Sulu şeyin içinde bırakıp ıslatarak yumuşatmak. 2.Banmak. I, 90

Bört-tür- : Börtmek. I, 142 [Börtmek: Ateşe tutarak veya kaynar suya batırarak azca pişirmek. I, 142]

Çat-tır- : 3.Kereste vb.ni birbirine bağlayıp kurmak. I, 198 [Çat- :Kurmak, kereste vb. şeyleri birbirine bağlayıp durdurmak. I, 197 “İşçiler, üst katın direklerini çattılar/çattırdılar.”

Değiş-tir- : 1.Bir şey verip yerine başka bir şey almak. 2.Bir şeyi bırakıp yenisini kullanmak, yenilemek. 3.Başkalaştırmak. *4.Bir nesne veya kimsenin bulunduğu yerden başka bir yere gitmesini sağlamak. I, 245 “*Kıyafetimi değiştirdim /değiştirdim.*”

Koş-tur- : *3.Koşmak, uğraşmak. II, 747 “*Yıllarca peşinden koştu /koşturdu.*”

1.8.5. Dönüştürülük

-DIr- ekiyle türetilmiş bazı örneklerde ettirgen işlevinin kaybolup fiilin bildirdiği iş veya hareketin özneye döndüğü görülmektedir. Az sayıda bulunan bu örneklerde -DIr- eki dönüşlü çatı oluşturmuştur. Fiili gerçekleştiren de fiilden etkilenen de öznenin kendisidir. Mesela:

Dal-dır- : *3.*mec.* Düşünceye kapılmak, dalıp gitmek. I, 232

[“*Daldırıp ineceğim durağı geçirmişim.*”]

Koş-tur- : *3.Koşmak, uğraşmak. II, 747

[“*İşleri yetiştirebilmek için akşama kadar koşturuyor.*”]

Tut-tur- : 3.Başlayıp devam etmek, kesmemek, direnmek. III, 1392

[“*Çocuk, dondurma diye tutturdu.*”, “*Bir türkü tutturmuşum.*”]

1.9. -GIn - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Çok az örneği bulunan yani işlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Kâmûs-ı Türkî’de sadece dört örneği bulunan -GIn- ekinin geçişli ve geçişsiz fiil köklerine gelebildiği, ünlü ve ünsüz uyumlarına göre de -gın-, -kin-, -kun- şekillerinde kullanıldığı görülmektedir. Banguoğlu’na göre bu ek, “Berkitme fiilleri yapan -ik- üzerine -in- dönüşlü çatı ekinin gelmesiyle oluşmuş olabilir” (1986: 279). Nitekim -Gın- ekiyle türetilen fiillerde kuvvetlendirmenin yanı sıra “kendi kendine yapma” anlamında bir dönüştürülük de görülmektedir.

Uç-kun- : Ürkmek, korkmak. III, 1401

Kay-gın- : Eğrilmek, eğilmek. *esk.* II, 673

Yut-kun- : 1.Tükürüğünü yutmak. 2.*mec.* Bir şeye imrenmek. *3.*mec.*Bir şeyi söyleyip söylememekte tereddüt etmek. III, 1503

Ayrıca -GIn- ekiyle yapıldığını düşündüğümüz “kerkin-” fiilinde, ekin - daha eski zamanlarda- fiil köküyle birleşip kaynaştığını, kalıplaşmış şekilde de günümüze kadar değişmeden geldiğini söyleyebiliriz.

Kerkin- : [ʔ<ker-kin-]²⁰ 1.Şiddetle üzerine çıkıp bastırmak. 2.Sıkı sıkı sarılmak. 3.Ağır balta vurup kökünden kesmek. II, 690

1.10. -gIr- FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Kâmûs-ı Türkî’de iki örneği bulunan -gIr- eki ve bu ekle türetilmiş olan *kay-gur-*, *kız-gır-* fiileri günümüz Türkiye Türkçesinde (yazı dilinde) yaşamamaktadır. Bazı kaynaklarda bu ek, fiilden fiil yapan ekler içerisinde gösterilmemiştir (Banguoğlu, 1986; Hatipoğlu, 1981; Ediskun, 1999; Gencan, 2001; Emre, 1945). Bunun yanısıra Ergin (2009: 214), Hacıeminoğlu (1991: 107-108), “-gur- / -gür-” şeklinde bu eke eserlerinde yer vermişlerdir.

“İşlek olmayan bir ettirgenlik ekidir. Batı Türkçesinin Osmanlı döneminde kullanılmış fakat Türkiye Türkçesi devresinde yerini tamamen diğer eklere bırakmıştır” (Hacıeminoğlu, 1991: 107). Muharrem Ergin de -gur-, -gür- ekinin Eski Türkçede işlek olarak kullanılan faktitif (ettirgen) eklerinden biri olduğunu, Batı Türkçesine geçerken başındaki g düşeceği için -r- faktitifine (ettirgenine) karışmış olması gerektiğini, Eski Anadolu Türkçesinden sonra kaybolduğunu kaydeder (2009: 214). Banguoğlu, “-ir- Fiilleri” başlığı altında “-ir- fiillerimizden birçoğunun da Eski Türkçede -gür- şekillerine rastlarız” (1986: 287) der.

²⁰ Kâmûs-ı Türkî’de “ker-” kökü yer almamaktadır. Dîvânü Lügat’it-Türk Dizini’nde (TDK, 1972:64) “ker- : germek, çekip uzatmak, kapatmak, ürümek, havlamak” olarak açıklanmış. Ayrıca Kâmûs-ı Türkî’de “Kerki: Büyük balta, keser.” II,690 olduğuna göre “kerkin-” fiilinde hem “ker-kin-” hem de kerki+n- fiillerinin anlamı birlikte verilmiş olabilir.)

Kâmûs-ı Türkî’de -gIr- ekinin bulunduğu örnekler ve işlevleri şunlardır:

1.10.1. Oldurganlık (veya) Ettirgenlik

-gIr- eki geçişsiz fiil kökünden geçişli fiil yaparak oldurgan çatı kurmuştur.

Kay-gur- : [<kad-gur- (DLT Dizini, 1972: 54)] Sıkıntısını çekmek. →**kayırmak**. II, 673 [Kayır- : 1.Bakmak, sahiplenmek himaye etmek, kaygısını çekmek. 2.Çekip çevirmek, döndürmek, dikkat etmek, iyi idare etmek. *esk.* 3.Kullanmak, bir işe ve makama getirmek. *4.Haksız yere kolaylık göstermek, kolaylık göstererek menfaat sağlamak. II, 673

1.10.2. Fiilden Fiil

-gIr- eki bir örnekte de geçişli- ettirgen işlevini kaybederek fiilden yeni anlamlı fiil türetmiştir.

Kız-gır- : 1.(Yılan) ıslık çalmak. 2.(Doğan) ava inerken kendine has bir sesle bağırarak. II, 717

1.11. - I - FİILDEN FİİL YAPMA EKİ :

Türkçede az sayıda örneği bulunan -I- eki, geçişli ve geçişsiz, tek heceli fiil köklerine gelerek fiilin anlamında pekiştirme, kuvvetlendirme yapar. Bu ekin, bazı örneklerde fiil kökleriyle kaynaştığı, asıl köklerin kullanımdan düştüğü görülür : *yürü-* <*yor-i-* (*yor-* “*yürümek*”) , *bür-ü-* (*bür-* “*büzme*”) fiillerinde olduğu gibi.

Kâmûs-ı Türkî’de bulunan örnekleri şunlardır:

Bar-ı- : *esk.*1.Korumak, himaye etmek. [Bugün ‘barındırmak’ kullanılmaktadır.]
2.Siper altına girmek, korunmak.[Bugün ‘barınmak’ kullanılır.]

Buy-u- : → **buy-** I, 150 [Buy- : 1.Donarak ölmek. 2.Donacak kadar çok üşümek. I,150]

Bür-ü- : 1.Sarmak. 2.Çevresini almak, kaplamak. I, 154

Çuk-u- : (Kuş) gaga ile vurmak, gagalamak. I, 226 [Çuk- : Derin kazmak. I, 226]

Kak-ı- : Azarlamak, paylamak. II, 621

Kalg-ı- : Kalkmak.II, 626

Kalk-ı - , kalgı- Sıçramak, fırlamak, hoplamak, şaha kalkmak. I, 627

Kank-ı - : 1.(Kuş) pislemek, çımkırmak. 2.(Kazlar) bağırişmak. II, 636 [Kank- : Doğan ve atmaca gibi avcı kuşları ava alıştırıp terbiye etmek. II, 637]

Kar-u- → **kar-** II, 658 [Kar- : 1.Sokmak, girdirmek, daldırmak, batırmak. 2.Dökmek, akıtmak. *3.Karıştırmak, farklı unsurları bir araya getirmek. 4.Bir sıvı ile karıştırarak çamur veya hamur haline getirmek. II, 655]

Kaz-ı- : 1.Keskin bir âleti kaşır gibi sürterek bir şeyin yüzündeki şeyi sıyırmak. 2.Çokça ve sert biçimde kaşımak. 3.Yüzmek, yolmak, kötü tıraş etmek, sıyırıcasına almak. 4.Oymak, çukur yaparak nakışlamak veya yazmak. 5.*tip*. Vücutta hasta, zararlı veya istenmeyen bir organı almak, temizlemek. II, 678

Sanc-ı- : [<sanç-ı-] (Bir iç organ) keskin bir ağrı ile ağrımak. III, 1145 [Sanç- : 1.Saplamak, sokmak, batırmak. 2.Yere dikmek. 3.Vurup geçirmek. III, 1145]

Sivr-i- : [<sivir-i- , sivir- : sivrilmek. III,1209] 1.Sivri ve keskin olmak, ucu incelikli sivri olmak. 2.Boy atmak, uzamak, ince ve uzun olmak. III, 1209

Sür- ü- : 1.Kaldırmaksızın yerde çekerek götürmek, sürüklemek. 2.Beraber götürmek, taşımak. *3.Herhangi bir sebepten dolayı güçlkle yürümek. III, 1242

1.12. -(I)k- FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Fazla işlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Banguoğlu, bu ekin Eski Türkçede ayrı bir edilgen eki olduğunu, dilimizde de edilgen, dönüşlü ve berkitme anlamlarında bir sıra kelime kaldığını belirtir (1986: 279-280). “Tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş “olma” fiilleri türetir. Bazı örneklerde kökle kaynaşmış olan -(I)k- eki, *l* ve *r* akıcı ünsüzleri ile biten fiil köklerine yardımcı ünlü almadan gelebilmektedir” (Korkmaz, 2009: 127). -(I)k- ekinin arkasına getirilen -sA- ve -sI- ekleriyle uzatılarak kullanıldığı türetmelere de rastlanmaktadır.

Kâmûs-ı Türkî'deki örnekleri şunlardır:

Arı-k- : ['Arığ-' ve 'argı-' da denilir.]1.Eti, yağı süzülüp zayıf ve lagar olmak.

2.Yorulup bitkin düşmek, düşkün olmak. *esk.* I, 50

Aş-ık- : Acele etmek, çabuk davranmak. I, 61

Bur-k- : 1.Burulup incinmek. 2.(Buğday) değirmende kırılıp bulgur olmak.

*3.Burarak çevirmek. I, 149

Dur-uk-(sı-) : Durup tereddüt etmek. I, 296

Kan-ık- , **kanıksa-** : 1. Kan dökmeğe yatkın olmak, 2.Bir şeye tekrar edilmesi sebebi ile alışmak. *3.Bikkınlık getirmek, usanmak. II, 636

Kır-k- : 1.Kenarlarını ve uçlarını kesmek. 2.Yapağısını veya saç ve sakalını kesmek. II, 707

Ayrıca *acı-k-*, *kork-*, *sark-*, *silk-* gibi fiillerde de -(I)k- ekinin kökle birleşip kaynaşmış olduğunu söyleyebiliriz (Banguoğlu, 1986: 280; Korkmaz, 2009: 127)

Acık- : [<aç-ık- , aç- : karnı acıkmak. (TDK, DLT Dizini, 1972: 5)] 1.Açlık duymak, aç olmak. 2.*mec.* Çok arzu etmek. I, 5

Kork- : [<koru-k (Banguoğlu, 1986: 280).] 1.Korkuya kapılmak, korku duymak. 2.Çekinmek, sakınmak. 3.Ürkmek, ürpermek, dehşete kapılmak. 4.Cesaret edememek, çekinmek, saygılı ve itaatli olmak. 5.Kuruntu etmek, kaygı duymak, hoş gitmeyecek bir zanda bulunmak. II, 744

Sark- : 1.Yukarıdan aşağıya inmek. 2.Aşağıya doğru uzanmak. 3.Asılı durmak, Aşağıya doğru asılmak. 4.Hesaptan fazla gelip artmak. 5.Bir yere inivermek, saldırmak, saldırıda bulunmak. III, 1153

Silk- : 1.Sallayarak üstündeki şeyleri veya toz, toprağı düşürmek, sallamak veya vurmak yolu ile temizlemek. *2.Ani ve kuvvetli bir hareketle sarsmak. III, 1202

1.13. - (A)kIA - / - (I)kIA - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Bu ek, “fiilin tekrarlanması” anlamını ifade eden bir işlevde kullanılmaktadır. Genellikle fiil köklerine getirilen - (A)kIA- / - (I)kIA- eki, fiilin anlamında pekiştirme yaparak yeni bir fiil türetir.

-(A)kIA- eki, fiilden isim yapan -Ak+ ekinin üzerine isimden fiil yapan +IA- ekinin gelmesiyle oluşmuş birleşik bir ek gibi görünmektedir. - (I)kIA- şekli de bu ekin bir değişimi sayılabilir. Banguoğlu'nun görüşü de bu yöndedir (1986: 277) .

-(A)kIA- ekinin arkasına dönüşlülük veya edilgenlik işleviyle -(I)n- eki (*sür-ü-kle-n-*, *ay-ıkla-n-* gibi), ettirgenlik veya oldurganlık işleviyle -(I)t- eki (*ay-ıkla-t-*, *sür-ü-kle-t-* gibi), gelebilmektedir.

Ay-ıkla- : Ayırtlamaktan *galat*. →**ayırtla-** I, 72 [Ayırtla- : 1.Ayırmak, “ayırp bir yana koymak”. 2.Bir şeyin iyi kısmını seçmek, iyisini ayırmak. I, 73]²¹

Dur-akla- : 1.Konuşurken arkasını getiremeyip tutukluk göstermek, kesik kesik konuşmak. *2.(Yürüyen veya hareket eden bir şey) kısa bir müddet için durmak veya arada bir durmak. I, 295

Say-ıkla- : 1.Uykuda veya sıtma dalgınlığında abuk sabuk söylemek. 2.Bir şeyi çok arzu edip daima düşünmek, sayıklarcasına daima onu düşünüp hatırdan çıkarmamak. III, 1159

Sür-ü-kle- : 1.Kaldırmaksızın yerde çekerek götürmek. 2.Zorla ve ruhsuz bir vücut çekercesine çekip götürmek, taşımak. *3.(Akarsu vb. için) Götürmek. 4.*mec.* Kötüye gitmesine sebep olmak, kötü bir hale getirmek. 5.*mec.* İlgi çektirip vazgeçemeyecek, bırakamayacak hale getirmek, çok ilgi uyandırmak. III, 1211

Tart-akla- : Tutup çekerek hırpalamak, didiklemek. III, 1307

Uyu-ıkla- : Pinekleme, ımızganmak. III, 1413

Ayrıca kökle kaynaşmış olarak kullanılan bazı örneklere de rastlıyoruz:

Pinekle- : 1.Uyuklamak, ımızganmak, yatmaksızın oturduğu yerde rahatsız olarak miskin miskin uyuklamak. *2.*mec.* Herhangi bir iş yapmadan oturmak, vakit geçirmek. III, 1072²²

²¹ Bu kelime, Eski Türkçedeki *aduk+la-/ adık+la-* “tanınmamak, garip görmek, yadırgamak” fiilinden *d>y* değişimi ile(*> ayıkla-*) meydana gelmiş olabilir. Bkz. (TDK, DLT Dizini, 1972: 6).

²² *Pinekle-* fiilinin kökü bilinmemektedir.

1.14. - (I)ksa - / - (I)ksı - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Fiilden fiil yapan -(I)k- eki üzerine -sa- / -sı- ekinin gelmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir. İşlek olmayan bu ek, geçişsiz fiil köklerine gelerek fiile, “istek” veya “benzerlik” anlamı katar. Kâmûs-ı Türkî’de yer alan örnekleri şunlardır:

Dur-uksı- : Durup tereddüt etmek. I, 296

Kan-ıksa- → **kanık-** [Kanık- : 1.Kan dökmeye yatkın olmak. 2.Bir şeye tekrar edilmesi sebebi ile alışmak. II, 636

1.15. - (I)l- FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Fiilden fiil yapan ekler içerisinde işleklik derecesi en yüksek olan eklerden biridir. -(I)l- eki, bir yandan çatı kurma işlevini gerçekleştirirken bir yandan da yeni anlamlı fiiller türetir. Genellikle edilgen ve dönüşlü çatılar kuran bu ek, hem geçişli hem de geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelebilmektedir. -(I)l- ekiyle türetilmiş bütün fiiller ise geçişsiz olur. Bu sebeple -(I)l- ekine “geçişsizlik eki” de denir (Ergin, 2009:206). Türkiye Türkçesinde bu ek, genellikle vokal ve “l” ünsüzü ile biten fiillerle kullanılmamaktadır. Kâmûs-ı Türkî’de yer alan “ *arı-l-, avrı-l-, gevşe-l-kapa-l-, obru-l-, ona-l-, tanı-l-, ula-l-, yanşa-l-*” fiillerinde -l- ekinin vokal ile biten fiillerden sonra kullanıldığı; bir kısmında da edilgen çatı kurduğu görülmektedir: *avrı-l-, gevşe-l-, tanı-l-* fiillerinde olduğu gibi. Diğer örneklerde ise -l- eki dönüşlülük işlevinde kullanılmıştır.

Fiilden fiil yapan eklerden -(I)n-, -(I)ş-, -(I)t-, -(I)r-, -(A)r-, -Dİr-, -DAR-, -k-, -p-, -zir- eklerinden sonra gelebilen -(I)l- eki, genişletilmiş fiil gövdelerinde daha çok ettirgenlik eklerinden sonra kullanılmıştır. Az sayıda da isimden fiil yapan eklerin (+ık-, +(A)r-) üzerine geldiği görülmektedir. Bu ekten sonra ise sadece -mA- olumsuzluk eki gelebilmektedir. Ancak Kâmûs-ı Türkî’de yer alan *ay-il-t, bay-il-t-* gibi bazı örneklerde -(I)l- ekinden sonra fiilden fiil yapan -(I)t- ekinin kullanıldığı

görülyor. Bu durum aslında bu fiillerdeki “l” ekinin, fiilden fiil değil, isimden fiil yapan bir ek olma ihtimalini akla getirmektedir.²³

Yine bazı kaynaklarda fiilden yapılmış fiil önekleri (Korkmaz, 2009: 127; Banguoğlu, 1986: 282), bazı kaynaklarda ise isimden yapılmış fiil örnekleri (Ergin, 2009: 207; Hatiboğlu, 1981: 87-88) olarak gösterilen “*alçal-*, *eksil-*, *kocal-*, *küçül-*, *seyrel-*, *sivril-*, *ufal-*, *yüksel-*” gibi fiillerde de aynı durumun olduğu görülmektedir: *alçal-t-*, *eksil-t-*, *kocal-t-*, *küçül-t-*, *seyrel-t-*, *sivril-t-*, *ufal-t-*, *yüksel-t-*” gibi. Bu tür örneklerde -l- ekinin “kendiliğinden olma” anlamı taşıyan dönüşlü çatı kurduğu görülyor. Bunların isimden fiil olduğunu kabul edenler buradaki ekin, isimlerden dönüşlü fiiller yapan +(A)l- eki olduğunu, sonunda “k” ünsüzü bulunan isimlerde (*alçak*, *büyük*, *eksik*, *gevşek*, *küçük*, *seyrek*, *ufak*, *yüksek vb.*) eklenme sırasında bu sesin düştüğünü belirtmektedirler (Hatiboğlu, 1981: 87; Ediskun, 1999: 25). “*Alça-*, *küçü-*, *ufa-*, *seyre-*, *yükse-*” bugün ne isim ne de fiil tabanı olarak kullanılmamaktadır. Öte yandan sözlükte “*eksi-* (azalmak, miktarı düşmek)” fiil tabanı; “*koca*, *koca-*; *sivri*, *sivri-*” gibi kelimeler hem isim hem de fiil tabanı olarak yer almaktadır.

Bu bilgiler ışığında şu sonuca varabiliriz: Hem isim hem de fiil tabanı olan ve vokal ile biten bazı kelimelere getirilen “-l-” ekinin “isimden fiil” mi yoksa “fiilden fiil mi” olduğu konusunda fikir ayrılıkları görülmektedir. Bu da tasnifte karışıklığa ve hataya sebep olmaktadır. Şu iki noktayı esas almak tasnifte kolaylık sağlayabilir: 1. Türkiye Türkçesinde fiilden fiil yapan “-(I)l-” eki, bazı istisnalar dışında ünlü ile ve “l” sesiyle biten fiillere getirilemez.²⁴ 2. Fiilden fiil yapan -(I)l- ekinden sonra -“-mA-” olumsuzluk eki hariç- fiilden fiil yapan diğer ekler kullanılamaz. Bu iki kuralın dışında kalan örnekleri “isimden türetilmiş fiiller” olarak kabul etmek gerekir.

-(I)l- ekinin fonksiyonları ve Kâmûs-ı Türkî’ de yer alan örnekleri şunlardır:

²³ “*ayıl-t-*” ve “*bay-ıl-t-*” fiillerinde farklı bir durum varmış gibi görülyor. Ancak en azından “*ayıl-*” fiilinin “*ayık*” isim tabanından ek alma sırasında ‘k’ ünsüzünün düşmesiyle meydana geldiği düşünülebilir: *ay-ı(k)+l- > ayıl-* gibi.

²⁴ Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde az da olsa ünlü ile veya “l” sesiyle biten kelimelerden sonra -(I)l- ekinin kullanıldığı olmuştur. (Banguoğlu, 1986:281; Ergin,2009:206)

1.15.1. Edilgenlik

-(I)l- eki, fiil kök ve gövdelerinden gerçek özneyi gizleyen edilgen çatı kurar. Bu edilgenlik, pasif ve meçhul olmak üzere iki çeşittir.

Korkmaz, “meçhul çatı (öznesiz çatı)”yı edilgen çatıdan ayrı bir başlık olarak ele almıştır (2009: 549). Ergin ise çatı kavramını hiç kullanmadan “Fiilden fiil yapma ekleri” başlığı altında *-n-* ve *-l-* ekleriyle ilgili açıklamalarında bu eklerin “pasif ve meçhul eki” oldukları üzerinde durmuştur. Meçhul ekinin öncelikle, hiç değilse aynı zamanda pasiflik eki olduğunu, meçhul fiillerde bile bir pasiflik kokusu olduğunu belirtmiştir (2009: 202-205).

Bu çalışmada, pasif ve meçhul çatı tek başlık altında “edilgen çatı” olarak ele alınmıştır. Çünkü her ikisi de aynı eklerle yapılmakta ve her ikisinde de fiili gerçekleştiren asıl özne bilinmemektedir. Yine bazı fiillerin cümledeki kullanımına göre bazen pasif, bazen meçhul olması bunların ortak bir başlık altında incelenmesinde bir etkidir. Pasif ve meçhul çatıyı belirleyen şey, ekler değil eklerin getirildiği fiilin geçişli ya da geçişsiz olmasıdır. Vokal ile biten fiiller, *-n-* ekiyle edilgen yapıldıktan sonra ikinci bir edilgenlik eki olarak *-(I)l-* ekini de alabilirler. Böyle durumlarda ikinci ek sadece pekiştirme yaptığı için fiilin pasif ya da meçhul olma durumunu değiştirmez.

1.15.1.1. Pasif Edilgenlik

Geçişli fiil kök ve gövdelerinden *-(I)l-* ekiyle türetilen fiiller pasif anlamlıdır. Bu tür fiillerin öznesi, fiili gerçekleştiren değil; fiilden etkilenen nesnedir. Yani “sözde özne”dir. Kâmûs-ı Türkî’de *-(I)l-* ekiyle türetilmiş pasif-edilgen fiiller şunlardır:

Aç-ıl- :1.”Kapalı iken açık hale gelmek.”²⁵ *Kapı açıldı.* I, 7

²⁵ K’amûs-ı Türkî’de “aç-ıl-” fiili yerine göre edilgen veya dönüşlü olabildiği gibi fiilden türetilmiş yeni anlamlı bir fiil olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Anla-ş-ıl- : 1.Kavranmak, bilinmek, akıl erdirilmek. 3.Değeri kabul ve takdir edilmek. 4.Belli olmak, ortaya çıkmak, doğrusu ve gerçeği bilinmek. I, 43

Anla-t-ıl- : Bildirilmek, bilgi olarak verilmek, aktarılmak. I, 43

Art-tır-ıl- : 1.Fazlalaştırılmak, açık arttırmada yükseltmek. 2.Tutumlu davranışla biriktirilmek. I, 54

As-ıl- : 1.Bir yere iliştirilip sarkıtılmak. 2.Darağacına çekilerek idam olunmak. I, 57

Aş-ır-ıl- : 1.Yüksek bir yerin üstünden geçirilmek. 2.Atlanmak, savulmak. 3.Kovulmak, uzaklaştırılmak. 4.Çalınmak, hırsızlanmak. 5.Konu ve şekil aktarılmak. I, 61

At-ıl- : 1."Elden bırakılmak veya ileri doğru fırlatılmak". 2.İtibardan düşmek, dikkâte alınmamak. 4.Tahta gibi çarpılıp bükülmek. *5.Kovulmak. 6.Yok edilmeden ortadan kaldırılmak. 9.Kanmak, bırakılmak, terkedilmek. I, 65

Avut-ul- : 1.Geciktirerek ve alıkoyarak aldatılmak ve eğlendirilerek oyalanmak. 2.(Çocuk) sıçratılarak susturulmak, yatıştırılmak. I, 70

Ayart-ıl- : 1.Kandırılıp yerinden çıkarılarak diğer bir iş veya başkasının hizmetine alınmak. *2.Baştan çıkartılıp yolu şaşırtılmak, kandırılmak. I, 72

Ayr-ıl- :[<ayır-ıl-] 2.Bölünmek. 3.Fark edilmek, farklı ve üstün durumda olmak. 4.Seçilmek. I, 74

Az-dır-ıl- : 1.Başkası tarafından kışkırtılmak, coşturulmak. 2.Yüz verilip şımartılmak. 3.Yoldan çıkarılmak, saptırılmak, ayartılmak. 4.Küçük bir fenalık iyileşmeyecek hale gelmek. [getirilmek] I, 76

Bas-ıl- : 2.Ezilmek, sıkılmak. 3.Ansızın hücumu uğramak, tutulmak. 4.Tab edilmek, kalıbı çıkarılmak. 5.Söndürülmek. 7.Damga ve kalıp vurulmak. I, 94²⁶

Bas-tır-ıl- : 1.Baskı altına konmak, ezdirilmek. 2.(Kitap vb.) baskısı yapılmak. 3.Söndürülmek. I, 95

Başar-ıl- : Başa çıkarılmak, "sonuca götürülmek", becerilmek. I, 96

²⁶ "bas-" fiili yerine göre 'geçişli' veya 'geçişsiz' olabildiği için "bas-ıl-" fiili de yerine göre 'pasif' veya 'meçhul' olabilir. Mesela "Arkadaşımın şiir kitabı basılmış" cümlesinde pasif bir edilgenlik; "Ekmeğe / çimenlere basılmaz!" cümlesinde meçhul bir edilgenlik vardır.

- Bat-ır-ıl-** : 1.Sokulmak. 2.Girdirilmek, bir şeyin içine iyice geçirilmek. 3.Suya gömdürülmek. 4.Yok edilmek, kaybedilmek. 5.İflasa sürüklenmek ve zorlanmak. 6.Yenilgiye uğratılıp darmadağın edilmek. 7.Çok zarar ve ziyana uğratılmak. I, 98
- Becer-il-** : 1.Üstesinden gelinmek, başarıyla yapılmak. 2.*mec.*Öldürülmek. I, 102
- Beğen-il-** : 1.Benimsenmek, makbule geçmek. 2.Seçilmek, üstün tutulmak. I, 104
- Benzet-il-** : 1.Uydurulmak. 2.Taklit edilmek. 3.Yanlışıklıkla başka sanılmak. I, 111
- Beyazla-t-il-** : Beyaz duruma getirilmek, ağartılmak. I, 117
- Bırağ-il-** : Terkedilmek. I, 119
- Bırak-il-** → **bırağ-il-** I, 120
- Biç-il-** : 1.Yarılmak, bıçak ile ikiye ayrılmak. 2.Kesilmek. 3.Orakla kesilmek, hasat edilmek. I, 121
- Bildir-il-** : 1.Anlatılmak. 2.Yazı ile haber verilmek. I, 123
- Biriktir-il-** : Bir araya getirilmek, toplanmak. I, 128
- Birleş-tir-il-** : Bir yere getirilip bir haline konulmak. I, 129
- Bit-ir-il-** : 1.Sona erdirilmek ve tamamlanmak. 2.Yok edilmek. I, 130
- Bitiş-tir-il-** : Birbirine dokunacak şekilde yaklaştırılmak. I, 130
- Boşa-t-il-** : Karı ve kocanın kendi iradeleri dışında başkası tarafından boşanmalarına yol açılmak veya boşanmaları sağlanmak. I, 137
- Boya-t-il-** : Renklendirilmek. I, 138
- Boz-ul-** : 7.Yenilmek, hezimete uğramak, bozgun vermek. I, 140
- Bul-un-dur-ul-** : Var olmasına ve hazır bulundurulmasına dikkât etmek. I, 147
- Bur-ul-** : 1.Bükülmek, çevrilmek. I, 150
- Buyur-ul-** : 1.Emredilmek, buyruk verilmek. 2.Edilmek, olunmak, yapılmak. I, 151
- Büyü-t-ül-** : 1.Büyümesine çalışılmak, yardımcı olunmak, eğitilmek. 2.Abartılmak. I, 155
- Büz-ül-** : 1.Çekilip toplanmak. I, 156
- Çağır-il-** : Yüksek sesle seslenilmek, çağırılmak. I, 185
- Çak-il-** : 1.Kazığa bağlanmak. I, 87
- Çalış-il-** : 3.Derse ve öğrenmeğe devam etmekte olunmak. I, 189²⁷

²⁷ “çalış-il-” fiili kullanıldığı yere göre “meçhul-edilgen” olabilir. Mesela: “Akşama kadar tarlada çalışıldı.”

Çarp-ıl- : 3.Cin tutmak, cinin kötülüğüne uğramak. I, 195

Çat-ıl- : 1.Kurulmak, “yapılmak”. 2.Apışıp kalakalmak. 3.Hayvanın bacakları ayrılıp ölmek. I, 197

Çek-ıl- : 1.Sürüklenmek, taşınmak, “yerinden oynatılıp götürülmek. 2.Dayanılmak, katlanılmak, başa gelmek. I, 200

Çevir-ıl- : 1.Döndürülmek, kendi ekseninde hareket ettirilmek. 2.Alt üst olmak, öbür yüzü görülecek duruma getirilmek. 3.Çepeçevre sarılmak. 4.Geri döndürülmek. 5.Bozulmak, geri alınmak. I, 206

Çığır-ıl- : Davet edilmek. I, 207

Çık-ar-ıl- : 1.Dışarıya atılmak, “çekip alınmak, dışarı çıkması sağlanmak”. 2.Kovulmak. 3.Alınmak, elde edilmek, suyu veya özü alınmak. I, 208

Çık-ıl- : 2.Yola düşülmek, gidilmek, hareket edilmek. 3.Yukarı gidilmek, “yukarı ulaşmak, varılmak”. I, 209²⁸

Çırp-ıl- : 1. Bir kısmı kesilmek köşe ve kenarları alınmak. 2. “Bir şeyin fazla ve lüzumsuz kısımları çıkartılıp düzeltilmek”. 3.(Kuşun kanadı) kesilmek. I, 212

Çiğne-n-ıl- → **çiğnen-** I, 215 [Çiğne-n- : 1.Ayakla basılmak, ayak altında ezilmek. 2.Zulüm görmek, baskı altına alınmak. 3.Ağızda diş ile kırılıp ezilmek. I, 215]

Çint-ıl- : 1.Diş diş olmak, gedik açılmak. 2.İnce ince doğranmak. I, 218

Çiz-ıl- : 1. Üzerine çizgi çekilmek, Yukarıdan aşağıya çekilmiş çizgiler halinde iz bırakılmak, sivri bir şey sürtülmek suretiyle yol yol olmak. 2.Çizgi çekilerek silinmek ve yazılı bulunduğu defterden adı silinmek. I, 220

Çöz-ül- : 1.Düğüm ve bağ açılmak. 2.İliklenmiş veya çitçitle tutturulmuş bir elbise açılmak. 4.*mec.* Zor bir mesele sonuca bağlanmak, başarılmak. I, 226

Çürü-t-ül- : 1.Çürümesine sebep olunmak, yol açılmak. 2.Kötülenerek değeri azaltılmak. 3.Deliller ortaya konularak bir iddia veya konu reddedilmek, yanlışlığı ortaya konulmak. 4.Bir para, güvenilir olmayan bir yere verilerek tehlikeye sokulmak. I, 227

Dene-n-ıl- : Sınanmak, tecrübe edilmek. I, 251

²⁸ “Çık-ıl-” fiili yerine göre meçhul-edilgen olabilir. Mesela , 1.Dışarıya taşınmak, “bulunulan yer terkedilmek, başka yere gidilmek”.

De-n-il- : 1.Söylenilmek. 2.İsim konmak, “isim verilmek”. 3.Aktarılmak, rivayet edilmek. I, 251

Devr-il- : [<devir-il-] Yıkılmak, düşürülmek, baş aşağıya çevrilmek, yuvarlanmak. I, 261

Dik-il- : 1.Ayakta durdurulmak. 2.(Ağaç, fide vb.) yerleştirilmek, toprağa batırılmak. 3.İğne ve iplikle birbirine eklemek, tutturmak. I, 256

Dir-il- , **der-il-** : Toplanmak, devşirilmek. I, 273

Diş-il- , **deş-il-** : Delinmek, yarılmak. I, 274

Diz-il- : 1.Sıralanmak, sıraya konmak. 2.Dökme harfler sıralanıp basılmak üzere yazı hazırlamak. I, 277

Dola-ş-tır-il- : 1.Döndürülmek, devredilmek, çepeçevre gezdirilmek. 2.Doğrudan doğruya götürülmeyip uzak yollardan gezdirilmek. 3.(Söz için) uygununu bulmak için konudan konuya geçilerek dolayısıyla maksada götürülmek. 4.Çevrilmek. 5.Etrafı çevrilmek, kuşatılmak. I, 282

Dol-dur-ul- : 1.İçine bir şey konup boşluğu giderilmek, dolu hale getirilmek. *2.(Bir kimse) başkası hakkında kötü düşünecek bir hale getirilmek veya bir kimse tarafından kafasına bir takım fikirler konulmak. I, 283

Dona-t-il- : 1.Süslendirilmek, süs verilmek. 2.Şenlik için kandiller asılıp bayraklar açılmak. 3.Takımları tamamlanmak, hazır hale getirilmek. I, 285

Doy-ur-ul- : Başkası tarafından yemek yedirilip açlığı giderilmek. I, 287

Döğ-ül- → **döv-ül-** I, 288

Dök-ül- : 4.Çıkarılmak. 7.Eritilmiş maden vb. kalıba boşaltılmak 11.Bir kanununun veya bir işin gidişine değişiklik yapılmak. I, 288

Döv-ül- : 1.Vurulmak. 2.Havanda veya başka bir aletle kırılmak, ezilmek. 3.Topa veya kurşuna tutulmak. I, 292

Duy-ul- :1.İşitilmek. 2.Yayılmak. 3.Meydana çıkmak. 4.Hissolunmak. I,298

Duy-ur-ul- : İştittirilmek. I, 298

Düğ-ül- : Bağlanmak, düğmelenmek. I, 299

Dür-ül- : Katlanmak, sarılmak. I, 301

Düşün-ül- : Dikkatli ve etraflı bir şekilde düşünme ve incelemeden geçirilmek. I, 303

Düy-ül- → **düğ-ül-** I, 304

Düzet-il- : Düz ve düzgün hale getirilmek, pürüzünü kaldırıp doğrultmak, düzlemek. I,305

Ed-il- : [<et-il-] Olunmak, kılınmak, yapılmak. I, 311

Eğ-il- : 1.Meyletmek, çarpılmak. 2.Bükülmek, çevrilmek. I, 315

Eğir-il- : İğ ile bükülmek, iğden çekilip iplik yapılmak. I, 315

Em-il- : Emerek içe çekilmek. I, 328

Eri-t-il- : Katı veya donmuş halden sıvı hale geçirilmek. I, 338

Eski-t-il- : 1.Kullanarak eski bir hale getirmek, köhneletmek. 2.Kullanmayarak eskimeye bırakmak. 3.Eskiyip yerleşmesine sebep olmak. *4.Yaşlandırmak. 5.mec. Tesirini devam ettirememek, yıpratmak. I, 343

Eş-il- : (Yer) kazılıp çukurlaşmak. I, 347

Evlen-dir-il- : Evlenmesi sağlanmak, evlenmesine yardım, destek ve aracı olunmak. I, 352

Ez-il- : 1.Toza dönüşmek, döğülmek. 2.Basılmak, ağır bir şeyin altında kalarak veya sıkışarak parçalanmak, kullanılmaz hale gelmek. 3.Mağlup olmak, yenilmek. I, 355

Geç-il- : 1.Yürünmek, gidilmek, atlanılmak, bir uçtan bir uçtan öbür uca ulaşılmak. 3.Aşılmak, yolda mesafe alınmak. II, 407²⁹

Geç-ir-il- : 1.Öte tarafa ulaştırılmak. 2.Atlatılmak. 3.Yürütülmek. 4.İyi edilmek, tedavi olunmak. 5.Vaz geçirilmek. 6.Sürümü sağlanılmak. 7.Çevirilmek. 8.Takılmak, konmak, sokulmak. 9.Kaplanmak, yapıştırılmak, dikilmek. II, 408

Ged-il- : 1.Oyulmak, gedik gedik olmak, çentilmek. 2.Kaşınmak, gicişmek. *3.(Bıçak, keser vb.) ağzı aşınmak. II, 410

Ger-il- : 1.Kurulup çekilmek, gergin olmak. II, 417

Getir-il- : [<Kel-tür-il-] 1.Getirmek fiiline konu olmak veya getirmek fiili yapılmak. 2."Söylenilmek, nakledilmek". 3.Konulmak. 4.Doğurulmak, ortaya çıkarılmak. II, 418

Getir-t-il- : Başkası aracılığı ile gelmesi sağlanılmak.

Gevşe-t-il- : 1.Gerginliği azaltılmak, koyuverilmek, salıverilmek. 2.Hızı gayreti ve azmi azaltılarak yavaşlatılmak. II, 419

²⁹ "geç-il-" fiili yerine göre pasif, yerine göre de meçhul edilgen olabilir. Mesela "Anadan geçilir, yardan geçilmez." Cümlesinde 'geç-il-' fiili "meçhul-edilgen" çatılıdır.

Gez-il- : 3.Her yanı gözden geçirilmek, incelenmek. II, 420³⁰

Giy-il- : Bedene geçirilmek. II, 427

Göm-ül- : 1.Toprağın veya başka bir şeyin altında kalmak, örtülmek. 2.Batmak, çukura gitmek, derinleşmek. 3.Toprağa konulup örtülmek. *4. Kendini gömmek. 5.*mec.*Bir şeyi etraflıca düşünmek, derinliğine inmek. II, 432

Gör-ül- : 1.Göz yardımıyla seçilmek. 2.Yerine getirilmek, gereken iş yapılmak, halledilmek. II, 434

Gör-üş-ül- : 1.Görüşmek fiili yapılmak, bir yere gelinmek. 2.Konuşulmak, sohbet edilmek. II, 435

Gön-der-il- : Yollanmak. II, 437

Göster-il- : “Görülmesi sağlanmak”. II, 436

Götür-ül- : 1.Yakından uzağa gönderilmek ve nakledilmek. 2.Kaldırılmak, “katlanılmak”, tahammül olunmak. 3.Koparılıp alınmak. II, 437

Gözet-il- : 1.Korunulmak, 2.Bakılmak. 3.Beslenmek. 4.Beklenmek. 5.Tutulmak. II, 439

İç-il- : 1.(Sıvı bir şey) yutulmak, ağızdan mideye sokulmak. 2.İşret olunmak, içki içilmek. II, 537

İlet-il- : 1.Götürülmek, ileriye doğru sürülmek, nakil edilmek. II, 555

İl-iş-tir-il- : 1.Tutturulmak, bağlanılmak, çengel ve düğme gibi şeye tutturulmak. II, 557

İn-dir-il- : 1.Aşağıgötürülmek, aşağı inmesi sağlanmak. 2.Azaltılmak, düşürülmek, eksiltilmek. 3.Aşağı koyuverilmek, bırakılmak. II, 567

İrk-il- : (Su) birikip durgun bir halde kalmak, durup kokuşmak. *3.*biy.*(Vücudun bir yeri) dışarıdan gelen bir tesirle kanlanıp şişmek. II, 576

İste-n-il- → **iste-n-** II,583 [İstenmek :1.Talep olunmak. 2.Arzu olunmak. 3.Aranmak. 4.Çağrılmak, davet olunmak. II, 583]

İşit-il- : 1.Duyulmak. 2.Haber alınmak. 3.Dinlenmek, değer verilmek, kulak asılmak. II, 593

İt-il- : 1.Kakılmak, ileriye sürülmek. 2.Zorlanmak, zorla gönderilmek. II, 598

³⁰ “gez-” fiili yerine göre geçişli, yerine göre de geçişsiz olabildiği için “gez-il-” fiili de yerine göre pasif veya meçhul olabilmektedir.

Kaç-ır-ıl- : 1.Kaçırmak fiili yapılmak, biri tarafından kaçması sağlanmak. 2.Gümrük veya vergi vermemek üzere gizlice geçirilmek. 3.Dikkatsizlikle kurtulup elden çıkarılmak. II, 612

Kak-ıl- : 1.Vurularak sokulmak. 2.(Maden eşya) arkadan vurularak kabartma yapılmak. 3.Tahta vb. altın, gümüş, tel ve pulla veya başlı çiviler sokularak süslenmek. II, 621

Kal-dır-ıl- : Yukarı çıkarılmak. 2.Yükseltilmek, yüksekliği arttırılmak. 3.Son verilmek. 4.Yükletip götürülmek. II, 623

Kan-dır-ıl- : İkna edilmek, zihni çevirilmek, “aldatılmak”. II, 635

Kapa-l- → **kapa-n-** II, 639 [Kapa-n- : 1.Açık bir şey kapalı duruma gelmek. 2.Bir şeyin kapısı, kapağı örtülmek, bir yerin veya bir şeyin girişi engellenmek, bir engel ile açıklığı giderilmek. 3.Örtülmek, üstüne örtü ve perde çekilmek, örtülü hale getirilmek.4.Kesilmek, işlemez ve geçilmez hale gelmek, engel çekilmek. 8.Bahsi olmamak, konuşulmamak, susarak geçirilmek. 9.Doldurulmak, kuyu, çukur ve hendek yok olmak. 10.Hesaplanıp ilişik kalmamak, hesap kesilmek, hesap silinmek. II, 640]

Kap-ıl- : 1.Zorla alınmak zorla elde edilmek. II, 642

Kararla-ş-tır-ıl- : Kararı verilmek, “karara bağlanmak”. II, 648

Kar-ış-tır-ıl- : 1.Birbirine katılmak, birbirinin içine girmek, altüst edilmek. 2.Karmakarışık edilmek, bozulmak, kışkırtılmak. II, 654

Karşıla-ş-tır-ıl- : 1.Karşı karşıya getirilmek, “benzer veya ayrı ayrı yönleri incelenmek”. 2.(Hesap için) Denk olup olmadığı incelenmek, denkliğine bakılmak. II, 657

Kas-ıl- : 2.Eksilmek. II, 659

Kat-ıl- : 2.Karıştırılmak, konmak. II, 665

Kavr-ul- : [**kavur-ul-**] 1.Kızarılmak, üstü kızaracak şekilde pişirilmek. II, 670

Kay-dır-ıl- : Kayması için itilmek, kayarak indirilmek, “kayması sağlanmak”. II, 672

Kayır-ıl- : 1.Bakılmak, sahiplenilmek, himaye edilmek, sıkıntısı çekilmek. 2.Bir hizmet veya memuriyete getirilmek, iş verilmek. *3.Kolaylık gösterilip menfaat sağlanmak. II, 673

Kaz-ıl- : 1.Eşilmek, açılmak. 2.Oyulmak. II, 678

Kert-il- : Çentilmek, hafif gedik ve çentik yapılmak. II, 691

Kes-il- : 1.”Kesmek fiili yapılmak”. 2.Biçilmek. 4.Çekilmek, artık yanaşmamak. 5.Kesin olarak kararlaşmak. 9.Boğazlanmak. *10.Son veya ara verilmek. 11.Kapatılmak, tutulmak. 13.(Film vb.)bazı bölümleri çıkarılmak, makaslanmak. II, 693

Kes-tir-il- : 1.”Kestirmek fiili yapılmak”. 2.Kesin olarak bitirilmek, hallolunmak, kesin karar verilmek. 3.Kesin hükme varılmak, kesin bir fikir bildirilmek. II, 695

Kır-il- : 1. “Kırmak fiiline konu olmak, parçalanmak, parçalara ayrılmak”. 7.Katlanmak, bükülmek.. II, 705

Kır-p-il- : 1.Köşe ve kenarları kesilmek. 2.Yapağı veya saç sakalı kesilmek. 3.*mec.* Ötesi berisi kesilip küçültülmek. II, 708

Kıs-il- : 1. Sıkıştırılmak. 2.Tutulmak. II, 709

Kıskan-il- : 1.Çekilememek. 2.Esirgenilmek, “çok görülmek”. II, 710

Kıvr-il- : [<kıvır-il-] 1.Eğrilip bükülmek, çekilip toplanmak. 3.Katlanmak, bükülmek, kırılmak. II, 713

Kıy-il- : 1.İnce ince doğranmak. 2.Acınmamak, gaddarlık edilmek. 3.*mec.* Çok ağrımak, kesilmek, gücü kalmamak.4.*mec.*”Kıyılır gibi olmak”, ezilmek, bayılmak. II, 715

Koğ-ul- → **kov-ul-** II, 730

Kon-ul- : İnilmek, konak edinilmek, konaklanmak, “gecelemek üzere bir yerde durulmak”. II, 741

Konuş-ul- : 1.Karşılıklı sohbet edilmek, görüşülmek, karşılıklı görüş alışverişinde bulunmak. *2.Söylenti olarak yayılmak. 3.(Herhangi biri) konuşmak. II, 742

Kop-ar-il- : 1.Kestirilmek, çekilip ayrılmak, sökülme, yerinden oynatılmak. 2.(Yemiş vb.) Kesilmek, toplanmak, devşirilmek. II, 742

Koş-ul- : 1.Yakıştırılmak, isnat edilmek. 2.Birlikte gönderilmek, yanında bulundurulmak. 3.Hayvan, araba, saban, vb.ne takılmak, bağlanmak. *4.Bir iş yüklenmek.

Ko-tar-il- : Kotarmak fiili yapılmak. II, 748

Kov-ul- , **koğ-ul-** : 1.Yerinden çıkarılıp uzaklaştırılmak, sürülmek. 2.Kabul olunmayıp geri çevrilmek, reddedilmek. 3.Arkasından gidilmek, takip edilmek. II, 749

Koy-ul- : 1.Bırakılmak, konulmak. 2.Düşmek, dökülmek, karışmak. 3.Üzerine düşmek, çok ilgilenmek. 4.Saldırmak, üzerine atılmak, takip etmek. *5.Koyulaşmak. [koyu+l- :Bu anlamdaki kelime de isimden fiil yapan bir ek vardır ve bizim konumuzla ilgisi yoktur.] II, 750

Kullan-ıl- : 1.El altında olmak, faydalanılmak, geçerli halde olmak. 2.Bir hizmet veya memuriyete getirilmek, işte bulundurulmak, kayırılmak. 3.Yönetilmek, istendiği gibi yönlendirilmek, iş gördürülmek. 4.Eskitilmek, giyilmek veya döşenmek. 5.Kötü ve kanunsuz işlere aracı edilmek. II, 763

Kur-tar-ıl- : Tehlikeden uzaklaştırılmak. II, 769

Kur-t-ul- : 1.Bir tehlike ve zor durumdan veya bir sıkıntıdan sıyrılmak. 2.Selamete çıkmak, rahata ermek, kurtuluşa ulaşmak. 3.Bağını koparıp kaçmak, “kapalı tutulduğu yerden çıkmak, kaçıp uzaklaşmak”. 4.Çakılı ve bağlı olduğu veya yerleştirildiği yerden çıkmak, fırlayıp ayrılmak. *5.(Kadın) çocuk doğurmak. 6.(Çok yaşlı ve hasta kimse için) ölmek.7.İstenmeyen bir kimse veya durumdan sıyrılmak, uzaklaşmak. II, 770

Kur-ul- : 1.Dikilmek, “çatılıp yükseltilmek”. 2.Toplanmak, bir araya gelmek. 3.(Saat vb. makina) çalışacak şekilde zembereği sıkıştırılmak. 4.Kibirli ve gururlu bir biçimde baş köşeye geçip oturmak. 5.Övünmek, büyüklenmek, kasılmak, kendi kendisini övmek. II, 771

Kuru-t-ul- : 1.Kuru hale getirilmek, nemi giderilmek. 2.Suyu akıtılmak. II, 772

Kus-ul- : 1.Yendikten sonra ağızdan tekrar dışarı çıkarılmak. 2.Kusmak fiili yapılmak. II, 772

Oğ-ul- : 1.Sıkı sıkı el gezdirip basılmak ve sıkılmak. 2.Avuç içi ile sıkılıp ufaltılmak. 3.Bir şey sürülerek sıkı sıkı oğuşturulmakla temizlenmek. III, 1005

Oğ-uş-tur-ul- : Birbirine sürülerek oğulmak. III, 1005

Otur-t-ul- :1.Oturmağa zorlanmak. 2.Yerleştirilmek. III, 1021

Oyna-n-ıl- : Oyun ortaya konulmak. III, 1023

Oyna-t-ul- : 1.Yeri değiştirilmek. 2.Sıçratılmak, oyun etmeğe iletilmek. 3.(Tiyatro oyunu) sahneye konulmak. 4.Aldatılmak, oyalandırılmak. III, 1023

Oy-ul- : Çukur ve oyuk olmak. III, 1024

Öğren-il- :İlim öğrenilmek, ders verilmek. III, 1027

Öğret-il- : Bildirilmek, ilim ve ders verilmek, bilgi kazandırılmak. III, 1027

Öğüt-ül- : Değirmende ezilip un haline getirilmek. III, 1028

Ölç-ül- : 1.Ölçüden geçirilmek, uzunluğu eni ve hacmi tayin olunmak. [Ağırlık için **tartılmak** denilir.] 2.*mec.* İyi düşünölmek, tasarlanmak, iyice tartılıp hesaplanmak, takdir ve tahmin edilmek. III, 1029

Öp-ül- : Öpmek fiiline konu olmak. III, 1034

Ört-ül- :1. Üstüne bir şey çekilip kapanmak. 2.Gizlenmek, meydana çıkarılmamak. III,1036

Ör-ül- : Örgü yapılmak. III, 1036

Saç-ıl- : Dağılmak, yayılmak, perişan olmak. III, 1124

Sağ-ıl- : Memeleri parmakların ucu ile sıkıştırılarak sütü alınmak. 2.*mec.* Aldatılarak söylettirilmek veya soyulmak. *3.(Kumaşın) ipliği çıkıp sökölmek. 4.Akmak, aşağıya doğru hızla inmek, kaymak. III, 1129

Sanc-ıl- :[<sanç-ıl-] 1.Saplanmak, batırılmak, sokulmak. 2.Yere dikilmek, saplanılmak. III, 1145

Sar-ıl- : 1.Bir şeyin etrafına dönerek yapışmak, dolanmak. 2.Kendi etrafına bir şey dolayıp içinde kalmak, bürünmek. 3.Birinin boynuna kollarını atarak kucaklamak. 4.Yalvarıp yakarmak için büyük bir istek ve coşku ile tutup öpmek. 5.Koşup yakalamak, üzerine atılırcasına kavramak, davranmak. *6.Bütün gücü ile eğilmek, ele almak, kendini vermek. 7.Bir şeyi hemen yapmaya girişmek. 8.Bir şeye sıkıca tutunmak, bırakmamak. 9.Büyük bir ümitle bağlanmak, güvenmek. 10.Kuşatılmak. III, 1152

Sars-ıl- : 1.Oynatılmak, “Hareketlenmek, sallanmak”, titremek. 2.Bozulmak, değişmek, tabii halinden çıkıp zarara uğramak, dengeyi kaybetmek. III, 1154

Sat-ıl- : 1. Satış yapılmak. 2.Sürümü olmak, kolay müşterisi bulunmak, sürölmek. *3.Para veya başka bir menfaat karşılığında gizlice karşı tarafa hizmet etmek. III, 1155

Sav-ül- : Sakınıp bir tarafa çekilmek. III, 1157

Sav-ur-ül- : 1.Karıştırılmak, altüst edilmek. 2.Harmanda dövölüp ince saman kırıntısıyla karışık kalan taneler havaya atılıp ayrılmak. 3.Rüzgârla havaya kalkmak, havaya uçurulmak. 4.Dağılıp mahvolmak, ortadan kalkmak. *5.Etrafa, sağa sola dağılmak, saçılmak. III, 1158

Say-ıl- : “Saymak fiiline konu olmak”. 2.Hesap edilmek, “hesaba katılmak”. 3.Addolunmak, “belli bir guruptan olmak”. 4.Makbûl olmak, makbule geçmek, kendisine değer verilmek, hesaba katılmak. III, 1160

Seç-il- : 1.Bir şeyin en iyileri ayrılmak. 2.Fark olunmak. III, 1163

Ser-il- : 1.Yayılmak, döşenmek. 2.Yatmak, hastalanıp yatağa düşmek. 3.Düşmek, dökülmek. 4.Açılmak, döşenmek. III, 1178

Ser-p-il- : 1.Azar azar saçılmak, dağılmak. 2.Öteye beriye dağıtılmak, israf olunmak. 3.(Yorgun adam) kendini atıp yaymak, saçılıp uzanmak. 4.(Çocuk) şişmanlayıp uzamak, birden boy atıp büyümek. III, 1180

Sev-il- : Sevgi kazanmak, sevgi duyulmak. III, 1183

Sez-il- : Dolayısıyla anlaşılmak, hiss olunmak. III, 1186

Sık-il- : 1.Daralmak, darlaşmak “darlaştırılmak”. 2.Sıkıntı çekmek, üzülme, “iç daralmak”. 3.Utanmak, mahcup olmak. 4.Sıkıntıda olmak, sıkıntıya çaresizliğe düşmek. III, 1190

Sıyrıl-il- : 1.Bir şey şiddetle sürülerek soyulmak, ayrılıp çıkmak. 2.*mec.*Usulca ve sürtünür gibi çekilip savuşmak, işin içinden çekilmek. III, 1197

Sok-ul- : 1.Araya girmek, zor kullanırcasına girmek. *2.Yaklaşmak, yanaşmak. 3.Sokmak fiili yapılmak. III, 1213

Sor-ul- : 1.Sual olunmak. 2.Mes’ul olmak, mes’ul tutulmak. 3.Soru yöneltilmek, soruya muhatap olunmak. III, 1217

Soy-ul- : 1.Elbisesi çıkarılmak. 2.Deri veya kabuğu çıkarılmak, yüzülmek, ayıklanmak. 3.Elbise ve eşyası ve üstünde nesi var ise çalınmak. III, 1219

Sök-ül- : 1.Kökünden veya sökülmüş olduğu yerden çıkarılmak, koparılmak. 2.Dikiş, örgü veya yapışma (yeri) bozulup ayrılmak. 3.Yarılmak, içinden geçirilmek. 4.(Ham toprak) işlenmek. 5.Okunmak, hall olunmak. 6.*argo* (Para için)İstemeye istemeye vermek mecburiyetinde kalmak. III, 1220

Söyle-n-il- : 1.Denilmek, konuşulmak. III, 1222

Süpür-ül- : Süpürge ile tozu alınıp temizlenmek. III, 1238

Sür-t-ül- : 1.Dokunarak yürütülmek, temas edecek şekilde sürülmek. 2.Sataşp kavga aramak, başkasını zorla kavgaya mecbur edecek harekette bulunmak. III, 1239

Sür-ül- : Temas etmek, dokunmak ve el değmek. 2.Konmak, yapıştırılmak. 3.Ovulmak, ovuşturulmak. III, 1241

Sür-ül- : 1.Kovulmak, sürgün edilmek, uzaklaştırılmak. 2.Yürütülmek, koşturulmak, sevk olunmak. 3.Sapan kullanılmak, (tarla) sürülmek. 4.Geçirilmek. 5.Yürütülmek. 6.Sürümü olmak, aranır olmak. III, 1241

Süz-ül- : 1.Süzgeçten veya süzgeç yerini tutan bir şeyden geçirilip saflaştırılmak. 2.Hafif ve gizli bir şekilde kayarak gitmek veya uçmak. 3.Çok zayıflamak, arıklanmak. 4.(Gözler) mahmur olmak, uykudan yarı kapanmak. *5.Yavaş bir şekilde akmak. 6.(İnsan için) Sessizce hissettirmeden kayarcasına gitmek. 7.Yüzüne nazlı bir eda vererek kurulmak. III, 1244

Şiş-ir-il- : Kabartılmak, şişkin haline konmak. III, 1273

Tak-ıl- : 1.Asılmak, bağlı ve asılı olmak. 2.Konulmak. 3.İlişip kalmak. 4.Eğlenmek, eğlence aracılığı ile yermek. 5.Yapışıp ayrılmamak, arkası sıra gitmek. *6.Yanlışıklık, aksaklık vb. sebeplerle üzerinde durmak, tekrar tekrar incelemek. 7.Bir yere sürekli uğramak. III, 1293

Tanı-l- : Bilinmek, kendisiyle tanışık bulunmak. III, 1301

Tart-ıl- : 1.Kantar veya teraziye çekilmek. III, 1308

Tık-ıl- : 1.Sokulmak. 3.*argo* Suçlu hapishaneye konmak. III, 1366

Tut-ul- : 3.Yakalanmak, yakayı ele vermek. 4.Alıkonmak, durdurulmak. 5.Anlaşma altına alınmak, kiralanmak, hizmete girmek. 12.Davayı kaybetmek, iddia ve bahisleşmede yenilmek. III, 1393

Um-ul- : 1.Ümit edilmek, beklemek. 2.Beklenilmek. III, 1407

Unut-ul- : Hatırdan çıkmak, çıkarılmak. III, 1408

Uy-dur-ul- : 1.Uygun hale getirilmek ve uygulanmak. 2.Tesviye edilmek, düzeltilmek. 3.İcat edilmek, yakıştırılmak, asılsız olarak söylenmek. III, 1412

Uyuş-tur-ul- : Duyma hisleri yok edilerek hissetmez bir hale getirilmek. III, 1414

Uza-t-ıl- : Uzun sürdürülmek, uzatılmasına yol açmak. III, 1415

Üfür-ül- : Hava ile dolup şişmek, kabarmak. III, 1418

Ülküleş-tir-il- : (Bir düşünce) Ülkü haline getirilmek, ülküleştirmek fiiline konu olmak. III, 1419

Üt-ül- , öt-ül- : 1.Oyunda yenilmek, mağlup olmak, kaybetmek. 2.Affolunmak, (kusura) bakılmamak. *esk.* III, 1425

Vergile-n-dir-il- : 1.Vergiye tabi tutulmak, vergiye bağlanmak. III, 1442

Vur-ul- : 1.Dövülmek. 2.Öldürülmek. 3.Yaralanmak, kurşun isabet etmek. 7.Çalınmak, dövülmek. 8.Boşanmak, atılmak. III, 1447

Yak-ıl- : 1.Tutuşturulmak. III, 1455

Yap-ıl- :1.İşlenmek. 2.Kurulmak, inşa olunmak. *5.Ortaya konulmak, gerçekleştirilmek. III, 1463

Yapış-tır-ıl- : Eklenilmek. III, 1464

Yarad-ıl- : [<yarat-ıl-] Yoktan var edilmek, halkolunmak. III, 1466

Yar-ıl- : 1.Ortadan kesilip ayrılmak. 2.Paralanmak, parça parça kesilmek. 3.Fazlaca yaralanmak. III, 1468

Yay-ıl- : 1.Açılmak, genişlemek, büyümek. 2.Dağılmak, saçılmak. 6.Serilmek, döşenmek. III, 1474

Yaz-ıl- : 1. “Yazmak fiili yapılmak”. 2.Bir mesleğe ve hizmete kabul olunup ismi kaydolanmak. III, 1477

Yenc-ıl- : Ezilmek, basılmak. III, 1482

Ye-n-ıl- → **ye-n-** [Ye-n- : 1.Ağızla çiğnenip yutulmak. 2.Yemek yemeğe imkân olmak, yemeğe hazır olmak. 3.Aşınmak, oyulmak. 4.Alınıp götürülmek, yıkılmak. 5.Bozulmak, harcanıp tüketilmek, israf edilmek. 6.Bir saldırıya uğramak, takdir edilmek. 7.Kullanılmak. *8.halk d. Ütmek. III, 1483

Yen-ıl- : 1.Bozulmak, mağlup olmak, bozguna uğramak. 2.Oyunda kaybetmek. 3.Güçsüz, çaresiz kalınmak, yenik düşmek. *4.halk d. Ütülme. III, 1483

Yerleş-tir-ıl- : 1.Yerine konmak, yerine getirilmek. 2.Yerli yerine konmak, tertip olunmak. 3.Memuriyet veya hizmete tayin olunmak. 4.“Oturtulmak”, iskan edilmek.

Yığ-ıl- : 1.Toplanmak. III, 1489

Yık-ıl- : 1.Devrilmek. 5.Yüklenmek, üzerine bırakılmak. III, 1490. [*”Yıkmak fiili yapılmak” anlamı da vardır.]

Yık-tır-ıl- : 1.Düşürülmek, yere vurdurulmak, aşağıya aldırılmak. 2.Düşürülmek, bozdurulmak. III, 1490

Yır-ıl- : Az yarılmak, hafif şekilde çatlatmak. III, 1482

Yır-t-ıl- : 1.Yarılp paralanmak, ikiye ayrılmak, parça parça olmak. 2.Eskiyip paralanmak. 3.Hayvanın yanları lüzumu kadar yarılp mahmuzdan korkar hale getirilmekle yürümeğe alışmak. III, 1492

Yon-ul- : [galatı :yontul-] Keser ve rende ile veya kalemle kesilip veya kazılıp düzeltilmek, işlenmek. III, 1498

Yürü-t-ül- : İleriye sürülmek, yürütme işi yapılmak. III, 1507

Yüz-dür-ül- : Suyun üzerinde durdurulmak veya gezdirilmek. III, 1508

Yüz-ül- : 1.Derisi çıkarılmak, soyulmak. *2.halk d. Çok masraf yaptırılmak. III, 1509

1.15.1.2. Meçhul (Öznesiz) Edilgenlik

-(I)l- eki, geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden meçhul anlamlı edilgen çatı kurar. Bu tür fiillerde hem fiili gerçekleştiren “gerçek özne” hem de fiilden etkilenen “sözde özne (nesne)” yoktur. Yani “öznesi olmayan” fiillerdir. Fiil “birisi/ birileri” tarafından gerçekleştirilir, ancak onların kim olduğu “meçhul”dür. Kâmûs-ı Türkî’de -(I)l- ekiyle türetilmiş meçhul-edilgen fiiller şunlardır:

Acık-ıl- : Açlık duyulmak. I, 5

Alış-ıl- : Alışkanlık kazanmak, uygunluk ve yakınlık sağlanılmak. I, 32

Bak-ıl- : 1.Görülmek. 2.Dikkat olunmak, “gözetilmek”. 3.Hizmet olunmak, yapılmasına emek harcanmak ve özen gösterilmek. I, 86

Bas-ıl- : 1.Ayakla çiğnenmek. I, 94

Başla-n-ıl- : Başlanmak. I, 97

Bık-ıl- : Bıkıntı gelmek, usanılmak. I, 119

Bin-ıl- : Binmek fiili yapılmak. I, 127

Bul-un-ul- : 1.Var olmak, sağlanılmak. 2.Yardıma yetişilmek. I, 147

Çalış-ıl- : 1.Gayret ve çaba gösterilmek, emek harcanmak. 2.İş görülmek, işlenmek. I, 189

Çık-ıl- : 1.Dışarıya taşınmak, “bulunulan yer terkedilmek, başka yere gidilmek”. I, 209

Din-ıl- : 2.mec. Birine kafa tutmak, karşı gelmek, karşılık vermek. I, 270

Dokun-ul- : 1.Temas edilmek, değilmek, sürtülmek. 2.İncitilmek, sataşılmak. I, 280

Doy-ul- : 1.Karın tok olmak, kanmak, açlık giderilmek. 2.mec. Yeter bulmak. I, 287

Dur-ul- : 2.Bir yerde eğlenilmek, mola verilmek. I, 296

- Eğle-n-il-** : 1.Kalınmak, vakit geçirilmek.2.Çalıp oynayarak safa sürülmek, eğlence ile vakit geçirilmek, gezinilmek. I, 315
- Gez-il-** : 1.Yürünmek, dolaşılmak. 2.Vakit geçirmek için dolaşılmak, eğlenilmek. II, 420
- Gid-il-** : [<git-il-] Gitmek fiili yapılmak veya gitmek mümkün olmak. II, 423
- Gir-il-** : Girmek imkânı olmak. II, 424
- Gücen-il-** : Dargınlık meydana gelmek. II, 443
- Güleş-il-** → **güreş-il-** . II, 445
- Güreş-il-, güleş-il-** : Güreş edilmek, güreş yapılmak. II, 450
- Güven-il-, güğen-il-** : Emin olunmak, itimat edilmek. II, 451
- İğren-il-** : İğrenme gelmek, tiksiniilmek. II, 544
- İnan-ıl-** : Gerçek diye bakılmak, doğru diye kabul olunmak. II, 564
- İN-il-** : Aşağı gidilmek. II, 569
- Kaç-ıl-** : 1.Kaçmak fiili yapılmak veya mümkün olmak. II, 612
- Kar-ış-il-** : Müdahale edilmek. II, 654
- Kon-ul-** : İnilmek, konak edinilmek, konaklanmak, “gecelemek üzere bir yerde durulmak”. II, 741
- Kork-ul-** : 1.Korku duyulmak, korku içine düşülmek. *2.Kaygı duyulmak, endişe edilmek. II, 744
- Koş-ul-** : Acele ile yürünmek, ivilmek. II, 747
- Otur-ul-** : “Oturmak fiili yapılmak”. III, 1021
- Öt-ül-** : Nağmeli ses çıkarılmak. III, 1037
- Sakla-n-il-** : Gizletilmek, örtülmek, gizli tutulmak. III, 1136
- Sap-ıl-** : Dönülmek, başka bir istikamet ve yön alınmak III, 1148
- Sark-ıl-** : Asılmak, asılı durmak. III, 1152
- Sıç-ıl-** : Kendi pisliği ile pislenmek, murdar ve pis olmak, berbat olmak. III, 1187
- Söyle-n-il-** : 2.Kendi kendine konuşmak. III, 1222
- Topla-n-il-** : Bir araya gelmek, toplu halde bulunmak, toplantı yapılmak. III, 1378
- Usan-ıl-** : Usan gelmek, bıkmak. III, 1409
- Uzlaş-il-** : Birlik ve barış mümkün veya hasıl olmak. III, 1416
- Var-ıl-** : 1.Gidilmek. 2.Zafere ulaşılmak. III, 1433
- Yanaş-il-** : Yanına varılmak, yaklaşılmak. III, 1461

Yaşa-n-il- → **yaşa-n-** [Yaşa-n- : (Faili belirsiz olarak) 1.Sağ ve hayatta bulunmak, yaşamak mümkün olmak. 2.Geçinmek mümkün olmak.] III, 1471

Yat-il- : 1.Uyumak üzere uzanılmak, yatağa girilmek, uyunmak. 2.Gecelenmek, gece kalınmak. III, 1472

Yaz-il- : 3.(Faili belirsiz olarak) yazmak mümkün olmak. III, 1477³¹

Yüz-ül- : Suyun üzerinde durulmak veya hareket olunmak. III, 1509

1.15.2. Pekiştirilmiş Edilgen

-(I)l- eki, vokal ile bittiği için -(I)n- ekiyle edilgen yapılan fiillere ikinci bir edilgenlik eki olarak gelip pekiştirme yapar.³² Böyle fiillere, “çift çatılı eylemler” de denilmektedir. Bu ek, çatının pasif ya da meçhul olma durumunda bir değişiklik yapmaz. Yani -(I)n- ekiyle pasif-edilgen yapılan bir fiile -(I)l- eki getirildiğinde çatısı yine pasif-edilgen olur. -(I)n- ekiyle meçhul-edilgen yapılan bir fiile -(I)l- eki getirildiğinde de çatısı yine meçhul-edilgen olur. Pasif veya meçhul olma durumunu fiilin geçişlilik ya da geçişsizlik özelliği belirler (Ergin, 2009: 205).

Kâmûs-ı Türkî’deki örnekleri şunlardır:

Ara-n-il- : 1.Araştırılmak. 2.Arzu olunmak. 3.Sürüm ve değer kazanmak. 4.Bakılmak, dikkate alınmak. I, 48

Başla-n-il- : Başlanmak. I, 97

Çiğne-n-il- → **çiğnen-** I, 215 [Çiğne-n- : 1.Ayakla basılmak, ayak altında ezilmek. 2.zulüm görmek, baskı altına alınmak. 3.Ağızda diş ile kırılıp ezilmek. I, 215]

Dene-n-il- : Sınanmak, tecrübe edilmek. I, 251

De-n-il- : 1.Söylenilmek. 2.İsim konmak, “isim verilmek”. 3.Aktarılmak, rivayet edilmek. I, 251

³¹ Yaz-il- fiili, genellikle pasif edilgendir ancak, bazı durumlarda meçhul olabilir. Mesela: “Öyle yazılmaz”, “Gece bu kadar yazılır” cümlelerinde olduğu gibi.

³² Edilgen çatı kuran -(I)n- ve -(I)l- ekinin üst üste kullanılması ile dönüşlü çatı kuran -(I)n- ekinden sonra edilgen çatı kuran -(I)l- ekinin gelmesi şekil benzerliğinden dolayı karıştırılmamalıdır.

Ko-n-ul- : İnilmek, konak edinilmek, konaklanmak, “gecelemek üzere bir yerde durulmak”. II, 741

Oyna-n-il- : Oyun ortaya konulmak. III, 1023

Topla-n-il- : Bir araya gelmek, toplu halde bulunmak, toplantı yapılmak. III, 1378

Ye-n-il- → **ye-n-** [Ye-n- : 1.Ağızla çiğnenip yutulmak. 2.Yemek yemeğe imkân olmak, yemeğe hazır olmak. 3.Aşınmak, oyulmak. 4.Alınıp götürülmek, yıkılmak. 5.Bozulmak, harcanıp tüketilmek, israf edilmek. 6.Bir saldırıya uğramak, takdir edilmek. 7.Kullanılmak. III, 1483

1.15.3. Dönüslülük

-(I)l- eki, genellikle geçişli fiil kök ve gövdelerine gelerek dönüslü çatı kurar.³³ Bu tür fiillerde -(I)l- ekinin çatı kurma işlevi yanında yeni anlamlı fiiller türettiği de görülür.

Aç-ıl- : 6.Neşelenmek: *İnsan gezmekle açılır.* 7.Sıkılganlık ve tutkunluktan kurtulup serbestleşmek. 14.Sırrını açmak, güvenip her şeyi söylemek: *Bana açılmaz.* I, 7³⁴

Ağ-ıl- , **ağın-** : Yere yatıp hayvan gibi debelenmek. *esk.* I, 14

Arı-l- : İyileşmek, hastalıktan kalkmak. I, 50

As-ıl- : 3.Sarkmak, uzanmak, eğilmek: *Pencereden asıldı.* 4.*mec.* Israrla istemek veya teklif etmek, sarılıp bırakmamak, yapışıp gitmek. *5.Tutup çekmek. I, 57

At-ıl- : 3.İleriye varmak, sonunu düşünmeksizin birden ileri fırlayıp müdahale etmek. 7.Girişmek, bir işe teşebbüs etmek. 8.Hücum etmek. I, 65

Ay-ıl- : 1.Dolaşıp yerine gelmek, tam bir devir yapmak. *esk.* 2.Bayılmaktan veya sarhoşluktan kurtulmak, kendine gelmek. *3.*mec.* Gerçekleri görüp uyanmak, doğru ve iyi olanı görmek. I, 73

³³ Muharrem Ergin'e göre “ -l- eki, bir dönüslü eki sayılmaz. -l-'li fiillerin bu kendi kendisine olma ifade etmeleri dönüslülük değil, geçişsizliktir” (2009,206).

³⁴ “Aç-ıl-” fiili ayrıca bugün “*örtüsünü çıkarmak, açılıp saçılmak, açık (dekolte) kıyafetler giymek.” gibi yine “dönüslü” anlamlar da kazanmıştır.

Ayr-ıl- :[<ayır-ıl-] 1.Uzaklaşmak, ayrı düşmek: *Evinden, çoluk çocuğundan ayrıldı.* 6.Karı koca, aralarındaki nikâh anlaşmasını bozmak: *Karısından ayrıldı.* 7.Çekilmek, inkâr etmek: *İşinden hiç ayrılmaz. [*Dinden, imandan ayrılmış.]* I, 74

Bas-ıl- : 6.Durmak, sakinleşmek. I, 94

Boğ-ul- : 1.Boğazın tıkanması ile nefes alamamak.2.Suda batıp ölmek. 3.*mec.* Zor nefes almak, nefes almada zorluk çekmek. 4.*mec.* Çok sıkılmak, içi sıkılmak, ”bunalmak”. I, 133³⁵

Boz-ul- : 8.Beklenmeyen ters bir cevap alınca mahcup olmak, utanmak. 9.Zayıflamak, benzi solmak. I, 140

Burk-ul- → **burk-** I, 149 [Burk- : 1.Burulup incinmek. 2.(Buğday) değirmende kırılıp bulgur olmak. *3.Burarak çevirmek. I, 149]

Burt-ul- : (Yüz) buruşmak, buruş kırış olmak. I, 150

Bur-ul- : *4.(Karın) sancımak, ağrımak. 5.*mec.* Gücenmek, alınmak. I, 150

Büz-ül- : 3.Dertop olup oturmak, sinmek. I, 156

Çak-ıl- : 2.Oturup yerleşmek, yerleşip kalmak. I, 187

Çarp-ıl- : 1.Eğrilip bükülmek, “çarpık hale gelmek”. 2.Yüzünü buruşturup gücenmek. 4.Felç sonucunda olduğu gibi beden organlarından biri eğrilmek, yerinden oynamak. I, 195

Çat-ıl- : 2.Apışıp kalakalmak. I, 197

Çek-il- : 3.Uzaklaşmak, bırakıp gitmek, bir şeye karışmamak. 6.Gerilemek, geriye doğru gitmek. 6.Gerilemek, geriye doğru dönmek, gelinen yöne doğru gitmek. 8.Dağılmak, her biri bir tarafa gitmek. * 9.Bir işi bırakmak veya bir işten kendi isteğiyle ayrılmak. *eşanl.* İstifa etmek. 10. Vaz geçmek. I, 200

Çök-ül- → **çök-ün-** I,224 [Çök-ün- : 2.(Deve) diz çökmek. I, 224]

Çöz-ül- : *5.(Bir topluluk için) Birliğini kaybetmek, dağılmak, parçalanmak. 6.*mec.* Kuvveti kesilmek, güçsüzleşmek. I, 226

Devr-il- : [<devir-il-] Yıkılmak, düşürülmek, baş aşağıya çevrilmek, yuvarlanmak. I, 261

³⁵ “boğ-ul-” fiili yerine göre ‘pasif-edilgen’ veya ‘dönüştür’ olabilir. Mesela “*Maktul boğularak öldürülmüş.*”, “*Genç kız komşusu tarafından boğulmuş.*” cümlelerinde “boğ-ul-” fiili edilgendir. “*Küçük çocuk düştüğü kuyuda boğulmuş.*”, “*Bu evde boğuluyorum.*” cümlelerinde ise dönüştürdür. Kâmûs-ı Türkî’de verilen anlamların hepsi dönüştürdür.

- Dik-il-** : 4.Ayak üzere durmak veya kalmak, dimdik durmak, durup gitmemek.
*5.(Göz) bir yere uzun süre bakmak. 6.Karşı gelmek, karşı koymak, direktmek. I, 265
- Din-il-** , **din-el-** : 1.Durmak, hareket etmemek. 2.*mec.* Birine kafa tutmak, karşı gelmek, karşılık vermek. I, 270
- Diz-il-** : 1.Sıralanmak, bir sıra oluşturmak. I, 277
- Dök-ül-** : 10. Çok yorulmak, hasta ve halsiz olmak. 12.Vasıttan inmek. I, 288
- Dur-ul-** : 3.Uslanmak artık yaramazlık yapmamak. I, 296
- Eğ-il-** : 1.Meyletmek, çarpılmak. I, 315
- Ez-il-** : 3.Mağlup olmak, yenilmek, dayanılması zor bir sıkıntı altında perişan olmak. I, 355
- Ged-il-** : 2.Kaşınmak, gicişmek. II, 410
- Ger-il-** : *2.*mec.* Kasılmak. 3.*mec.* Hiddetlenmek, kızmak, sinirlenmek. II, 417
- Göm-ül-** : 2.Batmak, çukura gitmek, derinleşmek. *4. Kendini gömmek. 5.*mec.* Bir şeyi etraflica düşünmek, derinliğine inmek. II, 432
- İrk-il-** : 2.(İnsan) korkup duraklamak. *3.*biy.*(Vücudun bir yeri) dışarıdan gelen bir tesirle kanlanıp şişmek. II, 576
- Kaç-ıl-** : *2.*halk d.* Savulmak, çekilmek, yana kaçmak. II, 612
- Kapa-l-** → **kapa-n-** II, 639 [Kapa-n- : 5.Çıkmamak, içerde durmak, hapsolmek. 6.Örtünmek, erkekten kaçmak. 11.Diz çökerek veya yüz üzerine düşerek sarılmak. 12.Atın ön ayağı sürçüp başı üzerine düşmek. 13.Yara iyileşmek, her tarafın derisi birleşip örtülmek. 15.(Göz) kör olup görmemek, göremez olmak. 16.(Bir aile, sülale, hanedan) zürriyeti kalmamak, nesli son bulmak, yok olmak, tükenmek. 17.Kale veya hisara çekilmek. II, 640]
- Kap-ıl-** : 2.Bir şeye veya birinin asılsız sözlerine inanarak ve güvenerek aldanmak. 3.*mec.* Bir şeyin veya birinin güzelliğine tutulmak, bağlanmak. 4.*mec.* Bir kimse veya bir şeyin tesirinde kalmak. II, 642
- Kas-ıl-** : 3.*mec.* Büyüklük taslamak, kibirlenmek, gururlanmak. II, 659
- Kat-ıl-** : 1.İltihak etmek, karışmak, bir topluluğun içine girmek, birlikte gitmek. *3.Bir fikri bir görüşü benimsemek, iştirak etmek. II, 665
- Kavr-ul-** :[<kavur-ul-] 3.Hastalık çekip büyümemek, “iyice gelişmemek”. II, 670
- Kes-il-** : 4.Çekilmek, artık yanaşmamak. 6.Gevşeklik kırıklık duymak. 12.*argo* Aşırı derecede hoşlanmak, çok beğenmek. II, 693

Kır-ıl- : 2.Büyük ölçüde ölmek, yok olmak. 3.Keyfi kaçmak, kırıklık duymak. 4.Darılmak, gücenmek. 6.Naz ile salınıp bedenini bazı yerlerini oynatmak. *8.*mec.* (İstek, ümit, cesaret) kaybolmak, azalmak. II, 705

Kıs-ıl- : 1.Sıkışmak, sıkıda kalmak. 5.*mec.* Kaçıp kurtulma yolu kalmamak, kapanıp kalmak. II, 709

Kıvr-ıl- : [<kıvrır-ıl-] 2.Çöreklenmek, halka olmak, yuvarlak bir biçimde toplanmak. II, 713

Kıy-ıl- : 3.*mec.* Çok ağrımak, kesilmek, gücü kalmamak. 4.*mec.*”Kıyılır gibi olmak”, ezilmek, bayılmak. II, 715

Koy-ul- : 4.Saldırmak, üzerine atılmak, takip etmek. II, 750

Kur-t-ul- : 1.Bir tehlike ve zor durumdan veya bir sıkıntıdan sıyrılmak. 2.Selamete çıkmak, rahata ermek, kurtuluşa ulaşmak. 3.Bağını koparıp kaçmak, “kapalı tutulduğu yerden çıkmak, kaçıp uzaklaşmak”. 4.Çakılı ve bağlı olduğu veya yerleştirildiği yerden çıkmak, fırlayıp ayrılmak. *5.(Kadın) çocuk doğurmak. 6.(Çok yaşlı ve hasta kimse için) ölmek.7.İstenmeyen bir kimse veya durumdan sıyrılmak, uzaklaşmak. II, 770

Kur-ul- : 4.Kibirli ve gururlu bir biçimde baş köşeye geçip oturmak. 5.Övünmek, büyüklenmek, kasılmak, kendi kendisini övmek. II, 771

Obru-l- →**obrula-** [Obrula- : Çukurlanmak, oyulmak, çukur çukur olmak.] III, 1002

On-ul- :[Galatı: **unul-**] İyi olmak, iyileşmek, yara kapanmak. III, 1012

Saç-ıl- : Dağılmak, yayılmak, perişan olmak. III, 1124³⁶

Sağ-ıl- : 4.Akmak, aşağıya doğru hızla inmek, kaymak. III, 1129

Sar-ıl- : 1.Bir şeyin etrafına dönerek yapışmak, dolanmak. 2.Kendi etrafına bir şey dolayıp içinde kalmak, bürünmek. 3.Birinin boynuna kollarını atarak kucaklamak. 4.Yalvarıp yakarmak için büyük bir istek ve coşku ile tutup öpmek. 5.Koşup yakalamak, üzerine atılırcasına kavramak, davranmak. *6.Bütün gücü ile eğilmek, ele almak, kendini vermek. 7.Bir şeyi hemen yapmaya girişmek. 8.Bir şeye sıkıca tutunmak, bırakmamak. 9.Büyük bir ümitle bağlanmak, güvenmek. III, 1152

Sars-ıl- : 2.Bozulmak, değişmek, tabii halinden çıkıp zarara uğramak, dengeyi kaybetmek. III, 1154

³⁶ “saç-ıl-“ fiili “açılıp saçılmak” şeklinde kullanılan ikilemede de dönüşlü çatıdadır.

Sat-ıl- : *3.Para veya başka bir menfaat karşılığında gizlice karşı tarafa hizmet etmek. III, 1155

Sav-ul- : Sakınıp bir tarafa çekilmek. III, 1157

Sav-ur-ul- : 4.Dağılıp mahvolmak, ortadan kalkmak. III, 1158

Ser-il- : 2.Yatmak, hastalanıp yatağa düşmek. 3.Düşmek, dökülmek. III, 1178

Ser-p-il- : 3.(Yorgun adam) kendini atıp yaymak, saçılıp uzanmak. 4.(Çocuk) şişmanlayıp uzamak, birden boy atıp büyüme. III, 1180

Sıç-il- : Kendi pisliği ile pislenmek, murdar ve pis olmak, berbat olmak. III, 1187

Sık-il- : 1.Daralmak, darlaşmak. 2.Sıkıntı çekmek, üzülme, “iç daralmak”. 3.Utanmak, mahcup olmak. 4.Sıkıntıda olmak, sıkıntıya çaresizliğe düşmek. III, 1190

Sıyr-il- : 2.*mec.* Usulca ve sürtünür gibi çekilip savuşmak, işin içinden çekilmek. III, 1197

Sivri-l- : 1→ sivrimek. [**sivri-** 2.Boy atmak, uzamak, ince ve uzun olmak. III, 1209] 2.*mec.* Meydana çıkmak, “yükselmek, önde gelmek, önde görünmek”. III, 1209

Sok-ul- : 1.Araya girmek, zor kullanırcasına girmek. *2.Yaklaşmak, yanaşmak. III, 1213

Sök-ül- : 6.*argo* (Para için) İstemeye istemeye vermek mecburiyetinde kalmak. III, 1220

Sür-t-ül- : 1.Dokunarak yürütülmek, temas edecek şekilde sürülmek: *Merdiven tırabzanına sürtülerek indi.* 2.Sataşp kavga aramak, başkasını zorla kavgaya mecbur edecek harekette bulunmak: *Ben çekildikçe o gelip sürtülüyor.* III, 1241

Sür-ül- : Temas etmek, dokunmak ve el değmek: *Elim duvara sürüldü.* III, 1241

Süz-ül- : 2.Hafif ve gizli bir şekilde kayarak gitmek veya uçmak. 3.Çok zayıflamak, arıklanmak: *Bu hastalıktan büsbütün süzüldü.* 4.(Gözler) mahmur olmak, uykudan yarı kapanmak. *5.Yavaş bir şekilde akmak. 6.(İnsan için) Sessizce hissettirmeden kayarcasına gitmek. 7.Yüzüne nazlı bir eda vererek kurulmak. III, 1244

Tak-ıl- : 3.İlişip kalmak: *O işe takıldı kaldı.* 4.Eğlenmek, eğlence aracılığı ile yermek: *Herkes takılmayı çok sever.* 5.Yapışp ayrılmamak, arkası sıra gitmek. *O da bize takıldı.* *6.Yanlılık, aksaklık vb. sebeplerle üzerinde durmak, tekrar tekrar incelemek. 7.Bir yere sürekli uğramak: *Hep o kahveye takılır.* III, 1293

Tart-ıl- : 2.Sendelemek, sallanarak bir çeşit tereddütle yürümek. 3.Birinin üstüne düşmek, sataşmak, sarkıntılık etmek. 4.Kesik kesik ve tereddütle söylemek. 5.Direnip gitmek istemek: *Câni zabıtaya giderken tartıldı durdu.* *6.Kantarda kendini tartmak. III, 1308

Tık-ıl- : 1.Sokulmak, araya girmek. *2.Geniş olmayan bir yerde sıkışıp kalmak. III, 1366

Tut-ıl- : 7.Felç ve inmeden veya sancıdan işlemez veya hareket etmez hale gelmek: *Sağ kolum tutuldu.* 8.Sesi çıkmamak, kısılmak: *Sesim, boğazım, dilim tutuldu.* 10.Alınmak, gücenmek: *Ben buna tutuldum.* 13.Âşık olmak: *Kadına tutulmak.* III, 1393

Ula-l- : Ulu olmak, büyümek. III, 1405

Üz-ül- : 2.Dermansız kalmak, hasta ve güçsüz düşüp zayıflamak. 3.Sıkılmak, bir şeyi isteyip de ulaşamamaktan sıkılmak: *Siz üzülmeyin.* 4.Hastalıktan yeni kalkıp tekrar hastalık gelmekle güçsüz düşmek. III, 1426

Vur-ıl- : 4.Bir hastalığa tutulmak: *Koleraya vurulmuş.* 5.Aşka tutulmak: *Bir kıza vurulmuş.* 6.Üzülmek, zedelenmek, berelenmek: *Bu meyveler hep vurulmuş.* III, 1447

Yak-ıl- : 2. “Birine halini anlatarak kendisinden akıl, görüş sormak”: *Yanıp yakıldı.* III, 1455

Yanşa-l- : →**yanşa-** [Yanşa- :Tatsızca gevezelik etmek, tatsızlanmak.] III, 1463

Yap-ıl- : 3.Zengin ve varlıklı olmak, hal genişliği kazanmak. 4.Sarhoş olmak.[Bu iki manada kullanılmamağa başlamıştır.] III, 1463

Yay-ıl- : 3.Üstteki eşya, elbise, silahlar vb.ni dağıtıp uzanmak, dökülüp saçılmak: *Haydutlar bir çayırda yayılmışlardı.* 4.(Sürü) otlakta ayrı ayrı olarak otlamak: *Koyunlar bir bayırda yayıldılar.* 7.Vurulup veya yayılıp düşmek, serilmek: *Dağ gibi adam birden yayıldı.* III, 1475

Yaz-ıl- : 2.Bir mesleğe ve hizmete kabul olunup ismi kaydolunmak: *Askere yazıldı.* *Falan mektebe yazıldı.* III, 1477

Yığ-ıl- : 2.Bayılıp düşmek, “kendini tutamayıp yere çökmek”: *Sokağın ortasında yığıldı.* III, 1489

Yık-ıl- : 1.Düşmek, devrilmek: *Başı dönüp yere yıkıldı.* 3.mec. Düşmek, perişan halli olmak, ihtiyarlıktan çökmek. 4.Defolup gitmek: *Yıkıl buradan!* 6.mec. halk d. Birinin evinde davetsiz yatıya yemeğe kalmak, uzun müddet misafir olmak. III, 1490

Yır-t-ıl- : 4.mec. Utangaçlığı atıp açılmak, pervasız olmak: *Daha yırtılmamış bir çocuktur.* III, 1492

Yor-ul- : 1.Yorgun olmak, yorgunluğa tutulmak, yorgunluk çekmek: *Bugün çok yoruldum.* 2.Boşuna uğraşmak, beyhude çalışmak: *Siz yorulmayın.* III, 1498

Yum-ul- : 1.Kendi kendine ve elinde olmaksızın kapatmak: *Gözleri yumuldu.* * 2.Bir işe kendini vermek, bütün dikkatini o iş üzerinde toplamak. III, 1501

-(I)l- eki, dönüşlülük ifade eden bazı örneklerde kökle kaynaşıp bütünleşmiştir. Bu tür fiillerin kökleri Kâmûs-ı Türkî’de yer almamaktadır.

Bayıl :[<bay-ıl-] 1.Kendini kaybetmek, kendinden geçmek. 2.Solmak. 3.Çok sevmek hoşla gitmek. 4.Çok gülmek, yorulmak vb. dolayısı ile kullanılır. *5.mec. Vermek, ödemek. I, 100

Dağıl- : 1.Saçılmak, birbirinden ayrılıp uzaklaşmak. 2.Bölünüp paylaştırılmak, bölük bölük veya ayrı ayrı verilmek. 3.Uzaklaşmak, açılmak. 4.Kırılıp parçalanmak, parçaları ayrı ayrı düşmek. *5.Birlik ve beraberliği kaybolmak. 6.mec.(Bir topluluk veya kuruluş) ortadan kalkmak. 7.mec. Gücü kaybolmak, tesiri azalmak. 8.Düzeni, tertibi bozulmak. I, 229

Darıl- : [< tar-ıl- : ayrılmak (TDK, DLT Dizini, 1972: 114)] 1.Gücenmek, kırılmak, hatır kalmak. 2.Kızılmak, hiddetlenmek. 3.Paylamak, azarlamak. I, 239

1.15.4. Hem Edilgenlik Hem Dönüşlülük

-(I)l eki ile türetilmiş fiillerden bir kısmı, kullanıldığı yere göre bazen edilgen bazen dönüşlü çatı özelliği gösterebilir. Bu özellikteki fiiller şunlardır:

Aç-ıl- :1.”Kapalı iken açık hale gelmek”2.Dağılmak, çekilmek. 3.Temizlenmek. 4.Berrak ve açık olmak. 5.Yapraklanmak. 6.Neşelenmek. 7.Sıkılganlık ve

tutkunluktan kurtulup serbestleşmek. 8.Genişlemek, genişlik kazanmak. 9.Uzağa engine salmak. 10.Başlamak. 11.Bahis konusu edilmek, geçmek. 12.Belirmek, ortaya çıkmak".13.Boş kalmak. 14.Sırrını açmak, güvenip her şeyi söylemek. *15.(Yapışık veya bitişik şey) ayrılmak, çatlak. 16.Kurulmak, işler ve çalışır hale getirmek. I, 7

As-ıl- : 1.Bir yere iliştirilip sarkıtılmak. 2.Darağacına çekilerek idam olunmak. 3.Sarmak, uzanmak, eğilmek. 4.*mec.* Israrla istemek veya teklif etmek, sarılıp bırakmamak, yapışıp gitmek. *5.Tutup çekmek. I, 57

At-ıl- : 1."Elden bırakılmak veya ileri doğru fırlatılmak". 2.İtibardan düşmek, dikkâte alınmamak. 3.İleriye varmak, sonunu düşünmeksizin birden ileri fırlayıp müdahale etmek. 4.Tahta gibi çarpılıp bükülmek. *5.Kovulmak. 6.Yok edilmeden ortadan kaldırılmak. 7.Girişmek, bir işe teşebbüs etmek. 8.Hücum etmek. 9.Kanmak, bırakılmak, terkedilmek. I, 65

Ayr-ıl- :[<ayır-ıl-] 1.Uzaklaşmak, ayrı düşmek. 2.Bölünmek. 3.Fark edilmek, farklı ve üstün durumda olmak. 4.Seçilmek. 5.Yarılmak, çatlak. 6.Karı koca, aralarındaki nikâh anlaşmasını bozmak. 7.Çekilmek, inkâr etmek. I, 74

Boğ-ul- : 1.Boğazın tıkanması ile nefes alamamak.2.Suda batıp ölmek. 3.*mec.* Zor nefes almak, nefes almada zorluk çekmek. 4.*mec.*Çok sıkılmak, içi sıkılmak, "bunalmak". I, 133

Boz-ul- : 1.Düzgünlüğünü kaybetmek, "değişip başkalaşmak". 2.Harap olmak, yıkılmak. 3.İşlemez hale gelmek, kullanılmaz olmak. 4.Yok olmak, kaybolmak, görünmez hale gelmek. 5.Kötüleşmek, fenalaşmak. 6.Çürümek, kokmak veya ekşimek. 7.Yenilmek, hezimete uğramak, bozgun vermek. 8.Beklenmeyen ters bir cevap alınca mahcup olmak, utanmak. 9.Zayıflamak, benzi solmak. I, 140

Burk-ul- → **burk-** I, 149 [Burk- : 1.Buruluş incinmek. 2.(Buğday) değirmende kırılıp bulgur olmak. *3.Burarak çevirmek. I, 149]

Bur-ul- : 1.Bükülmek, çevrilmek. 2.Dönmek, dolanmak. 3.Çevrilip incinmek. *4.(Karı) sancımak, ağrımak. 5.*mec.* Gücenmek, alınmak. I, 150

Büz-ül- : 1.Çekilip toplanmak. 2.Buruşmak. 3.Dertop olup oturmak, sinmek. 4.Çekilip küçülmek. I, 156

Çak-ıl- : 1.Kazığa bağlanmak. 2.Oturup yerleşmek, yerleşip kalmak. *3.(Uçak için) Yere düşüp saplanmak. I, 87

Çarp-ıl- : 1.Eğrilip bükülmek, “çarpık hale gelmek”. 2.Yüzünü buruşturup gücenmek. 3.Cin tutmak, cinin kötülüğüne uğramak. 4.Felç sonucunda olduğu gibi beden organlarından biri eğrilmek, yerinden oynamak. I, 195

Çat-ıl- : 1.Kurulmak, “yapılmak”. 2.Apışıp kalakalmak. 3.Hayvanın bacakları ayrılıp ölmek. I, 197

Çek-ıl- : 1.Sürüklenmek, taşınmak, “yerinden oynatılıp götürülmek. 2.Dayanılmak, katlanılmak, başa gelmek. 3.Uzaklaşmak, bırakıp gitmek, bir şeye kırışmamak. 4.Toplanmak, büzülmek. 5.Gerilmek. 6.Gerilemek, geriye doğru gitmek. 7.Uzaklaşmak, ortadan kalkmak, tükenip bitmek. 8.Dağılmak, her biri bir tarafa gitmek. * 9.Bir işi bırakmak veya bir işten kendi isteğiyle ayrılmak. *eşanl.* İstifa etmek. 10. Vaz geçmek. I, 200

Çök-ül- →**çök-ün-** I, 224 [Çök-ün- : 1.Aşağı inmek, “dibe çökmek, çöküntü haline gelmek”. I, 224]

Çöz-ül- : 1.Düğüm ve bağ açılmak. 2.İliklenmiş veya çitçitla tutturulmuş bir elbise açılmak. 3.Erimeye başlamak, gevşemek, yumuşamak. 4.*mec.* Zor bir mesele sonuca bağlanmak, başarılmak. *5.(Bir topluluk için) Birliğini kaybetmek, dağılmak, parçalanmak. 6.*mec.* Kuvveti kesilmek, güçsüzleşmek. I, 226

Devr-ıl- : [<devir-il-] Yıkılmak, düşürülmek, baş aşağıya çevrilmek, yuvarlanmak. I, 261

Dik-ıl- : 1.Ayakta durdurulmak. 2.(Ağaç, fide vb.) yerleştirilmek, toprağa batırılmak. 3.İğne ve iplikle birbirine eklemek, tutturmak. 4.Ayak üzere durmak veya kalmak, dimdik durmak, durup gitmemek. *5.(Göz) bir yere uzun süre bakmak. 6.Karşı gelmek, karşı koymak, diretmek. I, 256

Dış-ıl- , **deş-ıl-** : Delinmek, yarılmak, delik deşik olmak. I, 274

Diz-ıl- : 1.Sıralanmak, sıraya konmak, bir sıra oluşturmak. 2.Dökme harfler sıralanıp basılmak üzere yazı hazırlamak. I, 277

Dök-ül- : 1.Sıvı veya tahıl gibi bir şey, bulunduğu kap veya yerden dışarı çıkıp akmak. 2.Düşmek. 3.(Nehir için) sona ermek, denize veya göle ulaşmak. 4.Çıkarılmak. 5.İstekle atılmak, “dört bir yandan çıkıp gelmek”, üşüşmek. 6.Değişmek, dönmek. 7.Eritilmiş maden vb. kalıba boşaltılmak 8.Fazla eskimek, yıkık dökük, yırtık pırtık olmak. *9.(Kumaş için) bol durmak dökümlü durmak. 10.

Çok yorulmak, hasta ve halsiz olmak.11.Bir kanununun veya bir işin gidişine değişiklik yapılmak. 12.Vasitadan inmek. I, 288

Dur-ul- : 1.Süzülmek, çökmek, durup tortusu dibe çöküp saf ve berrak olmak.³⁷
2.Bir yerde eğlenilmek, mola verilmek. 3.Uslanmak artık yaramazlık yapmamak.
4.(Gürültü, karışıklık, yağış) dinmek, sona ermek, sükûn bulmak. I, 296

Dür-ül- : Katlanmak, sarılmak. I, 301

Eğ-il- : 1.Meyletmek, çarpılmak. 2.Bükülmek, çevrilmek. I, 315

Eş-il- : (Yer) kazılıp çukurlaşmak. I, 347

Ez-il- : 1.Toza dönüşmek, döğülmek. 2.Basılmak, ağır bir şeyin altında kalarak veya sıkışarak parçalanmak, kullanılmaz hale gelmek. 3.Mağlup olmak, yenilmek, dayanılması zor bir sıkıntı altında perişan olmak. I, 355

Ged-il- : 1.Oyulmak, gedik gedik olmak, çentilmek. 2.Kaşınmak, gicişmek.
*3.(Bıçak, keser vb.) ağzı aşınmak. II, 410

Ger-il- : 1.Kurulup çekilmek, gergin olmak. *2.*mec.* Kasılmak. 3.*mec.* Hiddetlenmek, kızmak, sinirlenmek. II, 417

Gevşe-l- : 1.Gerginliği giderilmek, koyuverilmek, salıverilmek. 2.Sıkılık ve katılığı azalmak. II, 419

Göm-ül- : 1.Toprağın veya başka bir şeyin altında kalmak, örtülmek. 2.Batmak, çukura gitmek, derinleşmek. 3.Toprağa konulup örtülmek. *4. Kendini gömmek.
5.*mec.* Bir şeyi etraflıca düşünmek, derinliğine inmek. II, 432

Kaç-il- : 1.Kaçmak fiili yapılmak veya mümkün olmak. *2.*halk d.* Savulmak, çekilmek, yana kaçmak. II, 612

Kapa-l- → **kapa-n-** II, 639 [Kapa-n- : 1.Açık bir şey kapalı duruma gelmek. 2.Bir şeyin kapısı, kapağı örtülmek, bir yerin veya bir şeyin girişi engellenmek, bir engel ile açıklığı giderilmek. 3.Örtülmek, üstüne örtü ve perde çekilmek, örtülü hale getirilmek.4.Kesilmek, işlemez ve geçilmez hale gelmek, engel çekilmek. 5.Çıkmamak, içerde durmak, hapsolmek. 6.Örtünmek, erkekten kaçmak.7.İşlememek, işlemez hale gelmek. 8.Bahsi olmamak, konuşulmamak, susarak geçirilmek. 9.Doldurulmak, kuyu, çukur ve hendek yok olmak.

³⁷ "Durul-" fiilinin ilk anlamı sanki "duru+!" fiilinin anlamı gibi görünüyor. Muhtemelen fiilden fiil olan "dur-ul-" ile isimden fiil olan "duru+!" fiilinin anlamı aynı maddede verilmiş.

10.Hesaplanıp ilişik kalmamak, hesap kesilmek, hesap silinmek. 11.Diz çökerek veya yüz üzerine düşerek sarılmak. 12.Atın ön ayağı sürçüp başı üzerine düşmek. 13.Yara iyileşmek, her tarafın derisi birleşip örtülmek. 14.Gökyüzü bulutla örtülüp hava kapalı, bulutlu olmak. 15.(Göz) kör olup görmemek, göremez olmak. 16.(Bir aile, sülale, hanedan) zürriyeti kalmamak, nesli son bulmak, yok olmak, tükenmek. 17.Kale veya hisara çekilmek. II, 640]

Kap-ıl- : 1.Zorla alınmak zorla elde edilmek. 2.Bir şeye veya birinin asılsız sözlerine inanarak ve güvenerek aldanmak. 3.*mec.* Bir şeyin veya birinin güzelliğine tutulmak., bağlanmak. 4.*mec.* Bir kimse veya bir şeyin tesirinde kalmak. II, 642

Kas-ıl- : 1.Çekilip daralmak, kısalmak. 2.Eksilmek. 3.*mec.* Büyüklük taslamak, kibirlenmek, gururlanmak. II, 659

Kat-ıl- : 1.İltihak etmek, karışmak, bir topluluğun içine girmek, birlikte gitmek. 2.Karıştırılmak, konmak. *3.Bir fikri bir görüşü benimsemek, iştirak etmek. II, 665

Kavr-ul- : [<kavur-ul-] 1.Kızarılmak, üstü kızaracak şekilde pişirilmek. 2.Yanmak, sıcaktan kurumak. 3.Hastalık çekip büyüyememek, “iyice gelişmemek”. II, 670

Kes-il- : 1.”Kesmek fiili yapılmak”. 2.Biçilmek. 3.Durmak, dinmek, devam etmemek. 4.Çekilmek, artık yanaşmamak. 5.Kesin olarak kararlaşmak. 6.Gevşeklik kırıklık duymak. 7.Bozulmak, ekşimek, suyu diğer maddelerinden ayrılmak. 8.Benzemek, dönmek. 9.Boğazlanmak. *10.Son veya ara verilmek. 11.Kapatılmak, tutulmak. 12.*argo* Aşırı derecede hoşlanmak, çok beğenmek. 13.(Film vb.)bazı bölümleri çıkarılmak, makaslanmak. II, 693

Kır-ıl- : 1. “Kırmak fiiline konu olmak, parçalanmak, parçalara ayrılmak”. 2.Büyük ölçüde ölmek, yok olmak. 3.Keyfi kaçmak, kırıklık duymak. 4.Darılmak, gücenmek. 5.Şiddeti geçmek, şiddeti kalmamak, “yatışmak, dinmek”. 6.Naz ile salınıp bedeninin bazı yerlerini oynatmak. 7.Katlanmak, bükülmek. *8.*mec.* (İstek, ümit, cesaret) kaybolmak, azalmak. 9.*mec.* (Ağaçlarda) çiçek ve meyve bolluğu dolayısıyla dallar kırılacak gibi olmak. 10.fiz.(Işık) herhangi bir engele çarparak yön değiştirmek. II, 705

Kıs-ıl- : 1.Sıkışmak, sıkıda kalmak, sıkıştırılmak. 2.Tutulmak, daralmak, azalmak, az ve zor çıkmak, hırıltılı olmak. *3.(Göz için) kapanır gibi olmak, hafifçe kapanmak, yumulmak. 5.*mec.* Kaçıp kurtulma yolu kalmamak, kapanıp kalmak. II, 709

Kıvr-ıl- : [<kıvır-ıl-] 1.Eğrilip bükülmek, çekilip toplanmak. 2.Çöreklenmek, halka olmak, yuvarlak bir biçimde toplanmak. 3.Katlanmak, bükülmek, kırılmak.

*4.Dönmek, sapmak. II, 713

Kıy-ıl- : 1.İnce ince doğranmak. 2.Acınmamak, gaddarlık edilmek. 3.*mec.* Çok ağrımak, kesilmek, gücü kalmamak.4.*mec.*”Kıyılır gibi olmak”, ezilmek, bayılmak. II, 715

Koy-ul- : 1.Bırakılmak, konulmak. 2.Düşmek, dökülmek, karışmak. 3.Üzerine düşmek, çok ilgilenmek. 4.Saldırmak, üzerine atılmak, takip etmek. *5.Koyulaşmak. [koyu+1- :Bu anlamdaki kelimedede isimden fiil yapan bir ek vardır ve bizim konumuzla ilgisi yoktur.] II, 750

Kur-ul- : 1.Dikilmek, “çatılıp yükseltilmek”. 2.Toplanmak, bir araya gelmek. 3.(Saat vb. makina) çalışacak şekilde zembereği sıkıştırılmak. 4.Kibirli ve gururlu bir biçimde baş köşeye geçip oturmak. 5.Övünmek, büyükmek, kasılmak, kendi kendisini övmek. II, 771

Oy-ul- : Çukur ve oyuk olmak. III, 1024

Saç-ıl- : Dağılmak, yayılmak, perişan olmak. III, 1124

Sağ-ıl- : Memeleri parmakların ucu ile sıkıştırılarak sütü alınmak. 2.*mec.* Aldatılarak söylettirilmek veya soyulmak. *3.(Kumaşın) ipliği çıkıp sökülme. 4.Akmak, aşağıya doğru hızla inmek, kaymak. III, 1129

Sar-ıl- : 1.Bir şeyin etrafına dönerek yapışmak, dolanmak. 2.Kendi etrafına bir şey dolayıp içinde kalmak, bürünmek. 3.Birinin boynuna kollarını atarak kucaklamak. 4.Yalvarıp yakarmak için büyük bir istek ve coşku ile tutup öpmek. 5.Koşup yakalamak, üzerine atılırcasına kavramak, davranmak. *6.Bütün gücü ile eğilmek, ele almak, kendini vermek. 7.Bir şeyi hemen yapmaya girişmek. 8.Bir şeye sıkıca tutunmak, bırakmamak. 9.Büyük bir ümitle bağlanmak, güvenmek. 10.Kuşatılmak. III, 1152

Sars-ıl- : 1.Oynatılmak, “Hareketlenmek, sallanmak”, titremek. 2.Bozulmak, değişmek, tabii halinden çıkıp zarara uğramak, dengeyi kaybetmek. III, 1154

Sat-ıl- : 1. Satış yapılmak. 2.Sürümü olmak, kolay müşterisi bulunmak, sürülmek. *3.Para veya başka bir menfaat karşılığında gizlice karşı tarafa hizmet etmek. III, 1155

Sav-ur-ul- : 1.Karıştırılmak, altüst edilmek. 2.Harmanda dövülüp ince saman kırıntısıyla karışık kalan taneler havaya atılıp ayrılmak. 3.Rüzgârla havaya kalkmak, havaya uçurulmak. 4.Dağılıp mahvolmak, ortadan kalkmak. *5.Etrafa, sağa sola dağılmak, saçılmak. III, 1158

Ser-il- : 1.Yayılmak, döşenmek. 2.Yatmak, hastalanıp yatağa düşmek. 3.Düşmek, dökülmek. 4.Açılmak, döşenmek. III, 1178

Ser-p-il- : 1.Azar azar saçılmak, dağılmak. 2.Öteye beriye dağıtılmak, israf olunmak. 3.(Yorgun adam) kendini atıp yaymak, saçılıp uzanmak. 4.(Çocuk) şişmanlayıp uzamak, birden boy atıp büyüme. III, 1180

Sık-il- : 1.Daralmak, darlaşmak “darlaştırılmak”. 2.Sıkıntı çekmek, üzülme, “iç daralmak”. 3.Utanmak, mahcup olmak. 4.Sıkıntıda olmak, sıkıntıya çaresizliğe düşmek. III, 1190

Sıyr-il- : 1.Bir şey şiddetle sürülerek soyulmak, ayrılp çıkmak. 2.*mec.*Usulca ve sürtünür gibi çekilip savuşmak, işin içinden çekilmek. III, 1197

Sok-ul- : 1.Araya girmek, zor kullanırcasına girmek. *2.Yaklaşmak, yanaşmak. 3.Sokmak fiili yapılmak. III, 1213

Sök-ül- : 1.Kökünden veya sökülmüş olduğu yerden çıkarılmak, koparılmak. 2.Dikiş, örgü veya yapışma (yeri) bozulup ayrılmak. 3.Yarılmak, içinden geçirilmek. 4.(Ham toprak) işlenmek. 5.Okunmak, hallolunmak. 6.*argo* (Para için)İstemeye istemeye vermek mecburiyetinde kalmak. III, 1220

Sür-t-ül- : 1.Dokunarak yürütölmek, temas edecek şekilde sürölmek. 2.Sataşlp kavga aramak, başkasını zorla kavgaya mecbur edecek harekette bulunmak. III, 1239

Sür-ül- : Temas etmek, dokunmak ve el değmek. 2.Konmak, yapıştırılmak. 3.Ovulmak, ovuşturılmak. III, 1241

Süz-ül- : 1.Süzgeçten veya süzgeç yerini tutan bir şeyden geçirilip saflaştırılmak. 2.Hafif ve gizli bir şekilde kayarak gitmek veya uçmak. 3.Çok zayıflamak, arıklanmak. 4.(Gözler) mahmur olmak, uykudan yarı kapanmak. *5.Yavaş bir şekilde akmak. 6.(İnsan için) Sessizce hissettirmeden kayarcasına gitmek. 7.Yüzüne nazlı bir eda vererek kurulmak. III, 1244

Tak-il- : 1.Asılmak, bağlı ve asılı olmak. 2.Konulmak. 3.İlişip kalmak. 4.Eğlenmek, eğlence aracılığı ile yermek. 5.Yapışlp ayrılmamak, arkası sıra gitmek. *6.Yanlışlık,

aksaklık vb. sebeplerle üzerinde durmak, tekrar tekrar incelemek. 7.Bir yere sürekli uğramak. III, 1293

Tart-ıl- : 1.Kantar veya teraziye çekilmek. 2.Sendelemek, sallanarak bir çeşit tereddütle yürümek. 3.Birinin üstüne düşmek, sataşmak, sarkıntılık etmek. 4.Kesik kesik ve tereddütle söylemek. 5.Direnip gitmek istemek. *6.Kantarda kendini tartmak. III, 1308

Tık-ıl- : 1.Sokulmak, araya girmek. *2.Geniş olmayan bir yerde sıkışıp kalmak. 3.*argo* Suçlu hapisaneye konmak. III, 1366

Tut-ul- : 1.”Tutuk duruma gelmek. 2.El dokunmak. 3.Yakalanmak, yakayı ele vermek. 4.Alıkonmak, durdurulmak. 5.Anlaşma altına alınmak, kiralanmak, hizmete girmek. 6.Tıkanmak. 7.Felç ve inmeden veya sancıdan işlemez veya hareket etmez hale gelmek. 8.Sesi çıkmamak, kısılmak. 9.(Güneş veya ay) tutulmak, “ay, dünyanın gölge konisi içine girmek, güneş, ayın gölge konisine girmek”. 10.Alınmak, gücenmek. 11.Benimsenmek değer verilmek, sayılmak, hesaba katılmak. 12.Davayı kaybetmek, iddia ve bahisleşmede yenilmek. 13.Âşık olmak. III, 1393

Vur-ul- : 1.Dövülmek. 2.Öldürülmek. 3.Yaralanmak, kurşun isabet etmek. 4.Bir hastalığa tutulmak. 5.Aşka tutulmak. 6.Üzülmek, zedelenmek, berelenmek. 7.Çalınmak, dövülmek. 8.Boşanmak, atılmak. III, 1447

Yak-ıl- : 1.Tutuşturulmak. 2. “Birine halini anlatarak kendisinden akıl, görüş sormak”. III, 1455

Yap-ıl- :1.İşlenmek. 2.Kurulmak, inşa olunmak. 3.Zengin ve varlıklı olmak, hal genişliği kazanmak. 4.Sarhoş olmak.[Son iki manada kullanılmamağa başlamıştır.] *5.Ortaya konulmak, gerçekleştirilmek. III, 1463

Yar-ıl- : 1.Ortadan kesilip ayrılmak. 2.Paralanmak, parça parça kesilmek. 3.Fazlaca yaralanmak. III, 1468

Yay-ıl- : 1.Açılmak, genişlemek, büyüme. 2.Dağılmak, saçılmak. 3.Üstteki eşya, elbise, silahlar vb.ni dağıtıp uzanmak, dökülüp saçılmak. 4.(Sürü) otlakta ayrı ayrı olarak otlamak. 5.Bulaşmak, belli bir yerde ve sadece bir şeye ait kalmayıp yaygın olmak 6.Serilmek, döşenmek. 7.Vurulup veya yayılıp düşmek, serilmek. III,1474

Yığ-ıl- : 1.Toplanmak, birikmek. 2.Bayılp düşmek, “kendini tutamayıp yere çökmek”. III, 1489

Yık-ıl- : 1.Düşmek, devrilmek. 2.Bozulmak, düşmek, viran olmak, harap olmak. 3.*mec.* Düşmek, perişan halli olmak, ihtiyarlıktan çökmek. 4.Defolup gitmek. 5.Yüklenmek, üzerine bırakılmak. 6.*mec. halk d.* Birinin evinde davetsiz yatıya yemeğe kalmak, uzun müddet misafir olmak. III, 1490

Yır-ıl- : Az yarılmak, hafif şekilde çatlatmak. III, 1482

Yır-t-ıl- : 1.Yarılıp paralanmak, ikiye ayrılmak, parça parça olmak. 2.Eskiyip paralanmak. 3.Hayvanın yanları lüzumu kadar yarılıp mahmuzdan korkar hale getirilmekle yürümeğe alışmak. 4.*mec.* Utangaçlığı atıp açılmak, pervasız olmak. III, 1492

Yor-ul- : 1.Yorgun olmak, yorgunluğa tutulmak, yorgunluk çekmek. 2.Boşuna uğraşmak, beyhude çalışmak. III, 1498

Yum-ul- : 1.Kendi kendine ve elinde olmaksızın kapatmak. 2.Bir işe kendini vermek, bütün dikkatini o iş üzerinde toplamak. III, 1501

1.15.5. Fiilden Fiil (Oluş Fiilleri) Yapma

-(I)l- ekiyle türetilen bazı fiiller “kendiliğinden olma” bildirdiklerinde edilgen veya dönüşlü çatı içine girmeyip müstakil bir fiil durumundadır (Yücel, 1991:176).

Aç-ıl- : 2.Dağılmak, çekilmek: *Bulutlar açıldı.* 3.Temizlenmek: *Bu bez açılmıyor.* 4.Berrak ve açık olmak: *Hava açıldı.* 5.Yapraklanmak: *Gül açıldı.* 8.Genişlemek, genişlik kazanmak: *Oda açıldı.* 12.Belirmek, ortaya çıkmak”. [*Vücudunda yaralar açılmış.*] 13.Boş kalmak: *Filan memuriyet açıldı.* *15.(Yapışık veya bitişik şey) ayrılmak, çatlamak. I, 7

Ayr-ıl- :[<ayır-ıl-] 5.Yarılmak, çatlamak: *Dudak ayrıldı.* I, 74

Bas-ıl- : 6.Durmak, sakinleşmek: *Rüzgâr basıldı.* I, 94

Boz-ul- : 1.Düzgünlüğünü kaybetmek, “değişip başkalaşmak”. 2.Harap olmak, yıkılmak. 3.İşlemez hale gelmek, kullanılmaz olmak. 4.Yok olmak, kaybolmak, görünmez hale gelmek. 5.Kötüleşmek, fenalaşmak. 6.Çürümek, kokmak veya ekşimek. I, 140

- Burk-ul-** → **burk-** I, 149 [Burk- : 1.Burulup incinmek. 2.(Buğday) değirmende kırılıp bulgur olmak. *3.Burarak çevirmek. I, 149]
- Burt-ul-** : (Yüz) buruşmak, buruş kırış olmak. I, 150
- Bur-ul-** : 2.Dönmek, dolanmak: *İp ayağına buruldu*. 3.Çevrilip incinmek. *4.(Karın) sancımak, ağrımak. I, 150
- Büz-ül-** : 1.Çekilip toplanmak. 2.Buruşmak. 4.Çekilip küçülmek. I, 156
- Çak-ıl-** : *3.(Uçak için) Yere düşüp saplanmak. I, 87
- Çarp-ıl-** : 1.Eğrilip bükülmek, “çarpık hale gelmek”. 4.Felç sonucunda olduğu gibi beden organlarından biri eğrilmek, yerinden oynamak. I, 195
- Çat-ıl-** : 3.Hayvanın bacakları ayrılıp ölmek. I, 197
- Çek-il-** : 4.Toplanmak, büzölmek. 5.Gerilmek. 7.Uzaklaşmak, ortadan kalkmak, tükenip bitmek. 8.Dağılmak, her biri bir tarafa gitmek. I, 200
- Çök-ül-** → **çök-ün-** I, 224 [Çök-ün- : 1.Aşağı inmek, “dibe çökmek, çöküntü haline gelmek”. 2.(Deve) diz çökmek. I, 224]
- Çöz-ül-** : 3.Erimeye başlamak, gevşemek, yumuşamak. *5.(Bir topluluk için) Birliğini kaybetmek, dağılmak, parçalanmak. I, 226
- Din-il-, din-el-** : 1.Durmak, hareket etmemek. I, 270
- Diş-il-, deş-il-** : Delinmek, yarılmak, delik deşik olmak. I, 274
- Dök-ül-** : 1.Sıvı veya tahıl gibi bir şey bulunduğu kap veya yerden dışarı çıkıp akmak. 2.Düşmek. 3.(Nehir için) sona ermek, denize veya göle ulaşmak. 8.Fazla eskimek, yıkık dökük, yırtık pırtık olmak. *9.(Kumaş için) bol durmak dökümlü durmak. I, 288
- Dur-ul-** : 1.Süzölmek, çökmek, durup tortusu dibe çöküp saf ve berrak olmak.³⁸ 4.(Gürültü, karışıklık, yağış) dinmek, sona ermek, sükûn bulmak. I, 296
- Eğ-il-** : 1.Meyletmek, çarpılmak. I, 315
- Eksi-l-** : 1.Eksik hale gelmek, azalmak, miktarı düşmek. 2.Yok olmak. I, 321
- Ez-il-** : 1.Toza dönüşmek. 2.Basılmak, ağır bir şeyin altında kalarak veya sıkışarak parçalanmak, kullanılmaz hale gelmek. I, 355

³⁸ Bu anlam sanki “duru+l-” fiilinin anlamı gibi görünüyor. Muhtemelen fiilden fiil olan “dur-ul-“ ile isimden fiil olan “duru+l-” fiilinin anlamı aynı maddede verilmiş.

Ged-il- : 1.Oyulmak, gedik gedik olmak, çentilmek. *3.(Bıçak, keser vb.) ağzı aşınmak. II, 410

Ger-il- : 1. Gergin olmak. *2.*mec.* Kasılmak. II, 417

Gevşe-l- : 2.Sıkılık ve katılığı azalmak. II, 419

Göm-ül- : 1.Toprağın veya başka bir şeyin altında kalmak. 2.Batmak, çukura gitmek, derinleşmek. II, 432

İrk-il- : (Su) birikip durgun bir halde kalmak, durup kokuşmak. *3.biy.(Vücudun bir yeri) dışarıdan gelen bir tesirle kanlanıp şişmek. II, 576

Kapa-l- → **kapa-n-** II,639 [Kapa-n- : 1.Açık bir şey kapalı duruma gelmek. 13.Yara iyileşmek, her tarafın derisi birleşip örtülme. 14.Gökyüzü bulutla örtülüp hava kapalı, bulutlu olmak. 15.(Göz) kör olup görmemek, göremez olmak. 16.(Bir aile, sülale, hanedan) zürriyeti kalmamak, nesli son bulmak, yok olmak, tükenmek. II, 640]

Kas-ıl- : 1.Çekilip daralmak, kısalmak. 2.Eksilmek. II, 659

Kavr-ul- : [<kavur-ul-] 2.Yanmak, sıcaktan kurumak. II, 670

Kes-il- : 3.Durmak, dinmek, devam etmemek. 7.Bozulmak, ekşimek, suyu diğer maddelerinden ayrılmak. 8.Benzemek, dönmek. II, 693

Kır-il- : 2.Büyük ölçüde ölmek, yok olmak. 5.Şiddeti geçmek, şiddeti kalmamak, “yatışmak, dinmek”. 9.*mec.* (Ağaçlarda) çiçek ve meyve bolluğu dolayısıyla dallar kırılacak gibi olmak. 10.*fiz.*(Işık) herhangi bir engele çarparak yön değiştirmek. II, 705

Kıs-il- : 1.Sıkışmak, sıkıda kalmak. 2.Tutulmak, daralmak, azalmak, az ve zor çıkmak, hırıltılı olmak. *3.(Göz için) kapanır gibi olmak, hafifçe kapanmak, yumulmak. II, 709

Kıvr-il- : [<kıvır-ıl-] 1.Eğrilip bükülmek, çekilip toplanmak. 3.Katlanmak, bükülmek, kırılmak. II, 713

Obru-l- → **obrula-** [Obrula- : Çukurlanmak, oyulmak, çukur çukur olmak.] III, 1002

Ona-l- :İyi olmak, şifa bulmak; kapanabilir, şifa bulabilir olmak, geçmek. III, 1011

On-ul- :[Galatı: **unul-**] İyi olmak, iyileşmek, yara kapanmak. III, 1012

Oy-ul- : Çukur ve oyuk olmak. III, 1024³⁹

Saç-ıl- : Dağılmak, yayılmak. III, 1124

Sağ-ıl- : *3.(Kumaşın) ipliği çıkıp sökülme. III, 1129

Sars-ıl- : 1. “Hareketlenmek, sallanmak”, titremek. 2.Bozulmak, değişmek, tabii halinden çıkıp zarara uğramak, dengeyi kaybetmek. III, 1154

Sav-ur-ul- : 4.Dağılıp mahvolmak, ortadan kalkmak. *5.Etrafa, sağa sola dağılmak, saçılmak. III, 1158

Ser-il- : 3.Düşmek, dökülmek. III, 1178

Sivri-l- : 1→ sivrimek. [**sivri-** : 1.Sivri ve keskin olmak, ucu incelik sivri olmak. III, 1209

Sök-ül- : 2.Dikiş, örgü veya yapışma (yeri) bozulup ayrılmak. III, 1220

Sür-ül- : Temas etmek, dokunmak ve el değmek: *Elim duvara sürüldü.* III, 1241

Sür-ül- : 6.Sürümü olmak, aranır olmak: *Bu kumaşlar şimdi sürülmüyor.* III, 1241

Tut-ul- : 6.Tıkanmak: *Boru, su yolu tutuldu.* 7.Felç ve inmeden veya sancıdan işlemez veya hareket etmez hale gelmek: *Sağ kolum tutuldu.* 8.Sesi çıkmamak, kısılmak: *Sesim, boğazım, dilim tutuldu.* 9.(Güneş veya ay) tutulmak, “ay, dünyanın gölge konisi içine girmek, güneş, ayın gölge konisine girmek”. III, 1393

Yay-ıl- : 1.Açılmak, genişlemek, büyümek: *Bunun ağzı çok yayıldı. Sıcaktan herşey yayılır. Yağ lekesi çabuk yayılır.* 2.Dağılmak, saçılmak: *Borsa inşâsına dair bir havadis yayıldı.* 4.(Sürü) otlakta ayrı ayrı olarak otlamak: *Koyunlar bir bayırda yayıldılar.* 5.Bulaşmak, belli bir yerde ve sadece bir şeye ait kalmayıp yaygın olmak. *Eski zamanlarda korunma kaidesinde hareket edilmediğinden ortaya çıkan hastalık çabuk yayılırdı.* III, 1475

Yık-ıl- : 2.Bozulmak, düşmek, viran olmak, harap olmak: *Bu ev yıkılacaktır. Yıkılma derecesine gelmiştir.[Cami bakımsızlıktan yıkılmış.]* III, 1490

Yır-t-ıl- : 1.Yarılıp paralanmak, ikiye ayrılmak, parça parça olmak. 2.Eskiyip paralanmak: *Elbisesi, çamaşırı yırtılmış.* III, 1492

³⁹ “Oy-ul-” fiili kullanıldığı yere göre hem dönüşlü hem de edilgen olabilir. Buradaki anlamı sadece dönüşlülük ifade ediyor.

1.15.6. İşteşlik

-(D)I- ekiyle türetilmiş az sayıdaki örnekte fiilin bildirdiği iş veya hareketin birden fazla özne tarafından ‘karşılıklı’ veya ‘birlikte’ yapıldığı anlamı çıkıyor. Bu tür örneklerde -(D)I- eki, “işteş” çatı kurmuş gibi görünüyor.

Aç-ıl- : 2.Dağılmak, çekilmek. I, 7

[“*Açılın! Hasta biraz nefes alsın.*” “*kalabalık açıldı.*” Cümlelerinde ‘aç-’ fiilinin birden fazla özne tarafından “birlikte (ortaklaşa)” yapıldığı anlaşılıyor.]

Ayrıl- : [<ayır-ıl-] 6.Karı koca, aralarındaki nikâh anlaşmasını bozmak. I, 74

[“*Onun anne babası yıllar önce ayrılmış.*” Cümlesinde ‘ayır-’ fiilinin “karşılıklı yapıldığı” anlaşılıyor.]

Dök-ül- : 5.İstekle atılmak, “dört bir yandan çıkıp gelmek”, üşüşmek. I, 288

[“*İstediği zammı alamayan işçiler sokağa döküldü.*” Cümlesinde ‘dök-’ fiilinin birden fazla özne tarafından “birlikte” yapıldığı anlaşılıyor.]

Kır-ıl- : 4.Darılmak, gücenmek. II, 705

[“*Dostlar, önemsiz şeyler için birbirlerine kırılmaz.*” Cümlesinde ‘kır-’ fiilinin “karşılıklı” yapıldığı anlaşılıyor.]

Sar-ıl- : 3.Birinin boynuna kollarını atarak kucaklamak. 10.Kuşatılmak. III, 1152

[“*İki arkadaş, yıllar sonra karşılaşıncı hasretle sarıldılar.*” Cümlesinde ‘sar-’ fiilinin “karşılıklı” yapıldığı anlaşılıyor.]

[“*Etrafınız sarıldı, buradan sağ çıkamazsınız.*” Cümlesinde ‘sar-’ fiilinin birden fazla özne tarafından “birlikte” yapıldığı anlaşılıyor.]

Sok-ul- : *2.Yaklaşmak, yanaşmak. 3.Sokmak fiili yapılmak. III, 1213

[“*Koyunlar soğuktan korunabilmek için birbirlerine iyice sokulmuşlardı.*” Cümlesinde ‘sok-’ fiilinin birden fazla özne tarafından “birlikte” veya “karşılıklı” yapıldığı anlaşılıyor.]

Diz-il- : 1.Sıralanmak, sıraya konmak, bir sıra oluşturmak. I, 277

[“*Okulun bahçesinde boy sırasına göre dizildik.*” “*Gençler halay çekmek için dizildiler.*” Cümlelerinde ‘diz-’ fiilinin birden fazla özne tarafından “birlikte” yapıldığı anlaşılıyor.]

Yığ-ıl- : 1.Toplanmak, birikmek. III, 1489

[“*Deprem korkusuyla mahalleli sokağa yığıldı.*” Cümlelerinde ‘yığ-’ fiilinin birden fazla özne tarafından “birlikte” yapıldığı anlaşılıyor.]

1.16. -IA - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Fazla işlek olmayan -IA- eki, bazı fiil kök ve tabanlarına gelerek pekiştirilmiş gövdeler türetmiştir. -IA- ekine bazı gramer kitaplarında (Ergin, 2009; Gencan, 2001; Banguoğlu, 1986; Korkmaz, 2009) yer verilmemiş, bir kısmında da (Emre, 1945: 212) ayrı bir fiilden fiil yapma eki olarak ele alınmayıp -(A)IA- ekiyle birleştirilmiştir. Banguoğlu ve Korkmaz, bazı örneklerde -AIA- ekindeki -A sesinin düşmesiyle ekin -IA- lı biçime döndüğünü belirtmişlerdir (Banguoğlu, 1986: 278; Korkmaz, 2009: 127-128). Hacıeminoğlu da bu ekin -ala-/ -ele- ekiyle birleştirilmesinin düşünülebileceğini, fakat bazı örneklerde ekin -a- ile genişletilmemiş tabanlara da geldiğini, bu sebeple ayrı ele almak gerektiğini belirtmiştir (1991: 113).

Kâmûs-ı Türkî’de tespit edilen örnekleri şunlardır:

Aban-la- : 1.Büyük adım atmak. 2.Adımları fazlaca açarak ölçmek. I, 2

Avrı-la- : (Yayı) kıvırmak, çarpmak. *esk.* I, 69

Ayirt-la- : 1.Ayırmak, “ayırp bir yana koymak.” 2.Bir şeyin iyi kısmını seçmek, iyisini ayırmak. I, 73⁴⁰

Ay-la- : 1.Dolaşmak. 2.Yukarıdan aşağıya kaymak, düşmek. *esk.* I, 73

Bağda-la- : Güreşte rakibin bacağına kendi bacağıyla sarıp alta düşürmek. I, 82

⁴⁰ “Ayirt-la-” isimden fiil de olabilir. Çünkü “ayırt” hem isim hem de fiil tabanı olarak sözlükte yer almaktadır.

Çit-i-le- → **çit-** I, 219 [Çit- , çitile- : 1.Elde sıkıştırıp ovalayarak sıkmak. *2.Bir araya toplamak, birleştirmek. 3.Örerek kumaşın yırtığına kapamak. 4.Tarağın dişlerini pamuk veya iplik sararak sıklaştırmak. I, 219]⁴¹

Dam-la- : 1.Damla damla akmak. 2.*mec.* Birdenbire meydana çıkıvermek. 3.Az yağmak. I, 235

Din-le- : 1.İşitmek üzere kulak vermek. 2.Kulak asmak, kabul etmek. *3.Kulakla veya kulağa takılan dinleme aletiyle hastayı muayene etmek. I, 270

Irga-la- : 1.Irgalanmak. *2.Sarsmak, yerinden oynatıp sallamak. 3.*tekz.* İlgilendirmek. II, 527 [ırga- : sallamak, ırgalamak. *esk.*]

İti-le- : Keskinleşmek, sertleşmek. II, 598

Gözet-le- : 1.Gözetmek. *2.Birine veya bir şeye gizlice bakmak. 3.Birinin yaptıklarını ona fark ettirmeden takip etmek. II, 439

Obru-la- , **obru-l-** : Çukurlanmak, oyulmak, çukur çukur olmak. *esk.* (III, 1002)

Oyulga-la- : 1.Geçici ve seyrek dikişle parçaları tutturmak, “teyellemek”. 2.Yılan gibi dalgalanarak hareket etmek. *3.Saplamak, sokmak. III, 1023⁴²

Öğürt-le- : 1.Seçmek, en seçkinini, iyisini ayırmak veya almak. 2.Seçerek tayin etmek. *esk.* III, 1028

Sal-la- :1.Düzenli bir şekilde ve sürekli olarak bir yolda oynatmak, hareket ettirmek. 2.*mec.* Bir işi görmeyip geriye bırakmak. *3.*argo* Tokat atmak. III, 1140

Savat-la- → **savat-** [savat- , savatla- : (Hayvanları) çayırda beslemek, “otlatmak.” III, 1156

Tan-la- : Şaşa kalmak, hayrete düşmek. III, 1302

⁴¹ Kâmûs-ı Türkî’de “çiti-” fiil gövdesi yer almamaktadır. Yeni Tarama sözlüğünde “çiti- ‘dikmek, iliştmek’ olarak yer almaktadır (TDK, 1983: 57). Çitile- fiilini belki de -(A)IA- ekiyle türetilmiş fiiller içinde gösterebiliriz. Ekteki ihtiyarî ‘a’ sesi kökteki ‘i’ sesi ile benzeşme sonucunda ‘i’ye dönüşmüş olabilir. Çit-ele- >çit-ile- gibi.

⁴² “Oyulga-la-” isimden fiil de olabilir. Çünkü “oyulga” hem isim hem de fiil tabanı olarak sözlükte yer almaktadır.

Tırma-la- : 1.Tırnakla kazımak, çizmek. 2.Yeri tırmıkla kazıyıp kabartmak. 3.Rahatsız etmek, gıcıklamak. III, 1369

Yansı-la- → **yansı-** [yansı- : 1.Yan yürümek, çarpık yürümek. 2.Taklit etmek, taklitçilik yapmak. *esk.* *3.(Ses, ışık) bir yere çarpıp geri dönmek, aksetmek. 4.*mec.* Anlaşılır hâle gelmek, belli olmak. III, 1462

1.17. - (I)msA - FİİLDEN FİİL YAPMA EKİ

İşlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Sadece iki örneği bulunan -(I)msA- eki, fiile “benzerlik”, “... gibi yapma” anlamı katar. Banguoğlu bu ekin fiilden isim yapan -im ekinin üzerine -se- ekinin gelip kaynaşmasından doğmuş bir birleşik olduğunu belirtir (1986: 282). Ergin: “Bu ek -msa-, -imse- isimden fiil yapma ekinden benzetme yolu ile fiile geçmiş olmalıdır” (2009: 215) der.

Kâmûs-ı Türkî’deki örnekleri şunlardır:

Ağla-msa- : Ağlar gibi yapmak, yalandan ağlamak. I, 16

Gül-ümse- : Güler gibi olmak, az gülmek, tebessüm etmek. II, 446

1.18. - (I)n - FİİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Fiilden fiil yapan ekler içerisinde işleklik derecesi en yüksek, kullanım sahası en geniş olan eklerden biridir. Ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerinden sonra “-n-”, ünsüzle biten fiillerden sonra ise “-(I)n-” şeklinde önüne bir bağlantı ünlüsü getirilerek kullanılır. Birkaç örnekte “-(A)n-” şeklinde kullanılmıştır: *dön-en-*, *gemren-* (<gemir-en-), fiillerinde olduğu gibi.

-(I)n- eki, genellikle tek heceli fiil kökleri ile isimden türemiş fiil gövdelerine gelmektedir. -n- ekinin getirildiği fiil gövdeleri genellikle isimlerden +IA- ekiyle

türemiş olanlardır. Bazı örneklerde isimden +lA- ekiyle fiil türetilirken bir hece (ünlü) düşmesi meydana gelmektedir: *sızı+la-n->sızlan-* örneğinde olduğu gibi.

Asıl görevi daha çok geçişli fiillerden “olma (geçişsizlik)”, bazen de “yapma (geçişlilik)” bildiren dönüşlü fiiller türetmektir (Korkmaz, 2009: 129). Ünlü ve “l” sesi ile biten çoğu geçişli fiillerden de edilgen çatılı fiiller türetilir. -(I)n- eki, “n” ünsüzü ile biten fiillere getirilememektedir.⁴³ -(I)n- eki, fiile diğer çatı eklerinden önce, ilk sıradan eklenir. Yani kendisinden önce diğer çatı ekleri kullanılamaz. Bu ekten önce diğer fiilden fiil yapma eklerinden bazıları da nadiren kullanılmıştır. Mesela *çab-ala-n-*, *ör-ele-n-*, *tep-ele-n-* fiillerinde -AlA- ekinin; *ırğa-la-n-* fiilinde -lA- ekinin, *um-sa-n-*, fiilinde -sA- ekinin önce geldiği görülmektedir.⁴⁴

-(I)n- ekinden sonra ise en fazla -DIr- ettirgenlik eki, daha az sayıda -(I)l- edilgenlik eki, çok nadir olarak da -(I)ş- işteşlik eki gelebilmektedir. +lAn- (<+lA-n-) birleşik ekiyle dönüşlü yapılan bir fiili edilgen yapılabilmek için önce -DIr- sonra -(I)l- eki getirilmektedir. Ünlü ile bittiği için -(I)n- ekiyle edilgen yapılan fiillerden sonra gelen -(I)l- eki ise ikinci bir edilgenlik eki olup fiildeki edilgen anlamı kuvvetlendirmek için kullanılır.

İsimden fiil yapan +lA- eki üzerinde kullanılan -n- ekiyle ilgili farklı görüş ve kabuller vardır: Bazı gramer kitaplarında +lAn- şeklinde birleşik bir isimden fiil yapma eki olarak yer almıştır (Korkmaz, 2009:119; Gencan, 2001: 334; Banguoğlu, 1986: 218; Hatipoğlu, 1981: 92). Ergin ise zannedildiği gibi +lAn- şeklinde bir isimden fiil yapma ekinin bulunmadığını belirtir (2009: 203). Banguoğlu, +lAn- ekiyle türemiş fiillerle +lA-n- ekleriyle türemiş fiiller arasındaki anlam farklılığına dikkat çekerek şu örnekleri verir: *yağ+la-n-* “yağ sürülmek”, *yağ+lan-* “yağ bağlamak”; *baş+la-n-* “girişilmek”, *baş+lan-* “baş bağlamak” (1986: 218). Ancak

⁴³ “dön-en-” fiilinde bir istisna vardır. Ayrıca bu fiilde ekin “-An-” şeklinde geniş biçimiyle kullanılması dikkat çekmektedir. Belki de buradaki farklı bir fiilden fiil yapma ekidir veya “dön-e-” şeklinde bir fiil tabanından türemiştir.

⁴⁴ “Tep-ele-n-” fiilinin “tepe+len-” fiili olduğu akla gelebilir. Ancak sözlükte verilen anlama dikkat edildiğinde bu fiilin “tepe” isminden türeyen bir fiil olmadığı anlaşılır.

Akalın, buradaki anlam farklılığının eklerden değil, kelimenin iki anlamda olmasından kaynaklandığını belirtir (1993: 100).

Anlamları farklı, biçimleri aynı olan bu tür örneklerin başlangıçta iki ayrı kelime olduğu; daha sonra söylenme zorluğu veya hece düşmesi sonucunda aynı biçime ulaştıkları da düşünülebilir: *su+la-n*, *sulu+la-n-*; *yağ+la-n-*, *yağlı+la-n-*; *baş+la-n-*, *başlı+la-n-* vs. gibi.

Sonuç olarak, +IA-‘lı biçimleri bulunmayan fiillerin +IA- ekiyle isimden doğrudan dönüşlü fiiller yapan bir ekle türemiş fiiller mi, yoksa +IA-‘lı biçimleri kullanılsa da +IA- ekinin üzerine getirilen ve dönüşlü çatı kuran -n- ‘li fiiller mi olduğu konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Öte yandan hem +IA-n-‘lı hem de +IA-‘lı biçimleri bulunan bazı fiiller, Kâmûs-ı Türkî’de aynı maddede açıklanmıştır. Bu çalışmada bu şekilde türetilen fiillerin -n- ekinin dönüşlü çatı kurma fonksiyonu içinde ayrı bir madde olarak alınması uygun görüldü.

1.18.1. Dönüştülük

-(D)n- eki, genellikle geçişli bazen de geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek yapılan işin özneye döndüğünü ifade eden geçişli veya geçişsiz, dönüşlü çatı kurar. Bu dönüştülük, ya “kendi kendine yapma/olma” ya da “kendisi için yapma” anlamı taşır.

Aba-n- : 1.Bir şeyin üzerine kapanmak, üstüne çökmek, çullanmak. 2.Sarkmak, eğilmek. 3.Adımları açmak. I, 2

Acı-n- : *2.Acı duymak, üzülmek, üzüntü duymak. I, 5

Adla-n- : 1.Nam ve şöhret kazanmak. 2.Fenalıkta şöhret bulmak, kötü ad sahibi olmak, “adı kötüye çıkmak”. I, 11

Ağırla-n- : 1.Ağırdan almak, ağır davranmak. I, 14

Al-in- : 1.Söylenilen bir sözü kendi üstüne alıp gücenmek, zanna düşüp çabuk müteessir olmak. I, 32

Arala-n- : 1.Tek veya yalnız olmak. 2.Seyrekleşmek. *3.Açılmak, aralık duruma gelmek. 4.Uzaklaşmak, yanından ayrılmak. I, 47

Ara-n- : 3.Kendi kendine ve düşünerek aramak. 4.Kendi üst ve başını yoklayıp aramak. 6.Cezayı gerektirecek davranışlarda bulunmak. I, 48

Arıkla-n- : Etsiz ve çelimsiz olmak, zayıflamak. I, 50

Arı- n- : 1.Yıkanmak, temizlenmek. 2.Sade ve katıksız olmak. 3.Durulmak, uslanmak, kötülüklerden uzaklaşmak. *4.Temize çıkmak, suçsuzluğu anlaşılma. I, 50

Aşıla-n- : 3.Aşı yapılmış gibi temas yoluyla veya başka şekilde geçmek, yayılmak. I, 61

Ateşle-n- : 1.Ateş almak, tutuşmak. 2.*mec.* Çok kızmak, öfkelenmek. 3. *mec.* Sertleşmek, sert davranmak, azmak. I, 64

Ayazla-n- : Gece ayazı dokunup soğuk almak, ayaz işlemek. I, 72

Ayla-n- : Dönmek, dolanmak. *esk.* I, 73

Bağla-n- : 2.Tutulmak, ayrılamamak. 3.Ayrılamaz ve bırakamaz durumda kalmak, taahhüt altına girmek. I, 83

Bak-ın- : 1.Kendi üstüne veya çevresine bakmak. 2.Şaşırmak, şaşma kalmak. *3.*halk d.* Kendine baktırmak, doktora muayene olmak. I, 86

Barı-n- : 1.Sığınak altına girmek, sokulup sığınmak. *2.Bir yerde yerleşip oturmak. 3.*mec.* Tutunmak, çevresiyle bağdaşmak. I, 92

Başla-n- : 2.Baş bağlamak, yuvarlaklaşmak. I, 97

Berele-n- : 1.Vurulmaktan çürümek, üzerinde çürük ve bere meydana gelmek. 2.(Meyve) bir şeye dokunmaktan bir tarafı ezilip zedelenmek. I, 112

Besle-n- : 1.Yiyip içmek, gıda almak. 2.Semirmek, tavlama. 3.Kabarmak, şişmek, kalınlaşmak. I, 114

Beze-n- : Süslenmek. I, 118

Boğ-un- : Bunalma, sıkıntı ve çarpıntı içinde olmak. I, 133

Boşa-n- : 1.Kurtulma. 2.Çokça ve şiddetle dökülmek, akmak, yağma. 3.(Silah) patlamak, kaza ile ateş almak. 4.(Karı ve koca) birbirinden ayrılmak. 5.(Dolmuş adam) coşma, içinde ne varsa söyleyip intikam alarak yürek soğutma. 6.Saat, zil, zemberek vb. çalma. 7.Birden bire dışarı çıkmak, fırlama. I, 137

Boya-n- : [*Kendi kendini boyama, makyaj yapma.* anlamıyla kullanılırsa]

Bula-n- : [<bulga-n- *esk.*] 1.Karışıp kararmak, açıklığı ve parlaklığı kaybolmak. 2.Su vb. altüst olup dibindeki çöküntü ve çamur ile karışarak duruluğunu kaybetmek. 3.(Mide katışıp kusacak hale gelmek, içi dönmek. 4.(Zihin, göz) iyi seçemez, ayıramaz olmak. 5.(Göze) kan oturmak. I, 146

Bul-un- : 6.Hazır bulunmak, var olmak. 7.İmdada yetişmek, yardım etmek. I, 147

Bur-un- : (Karın) bağırsaklar kıvrılıyormuş gibi şiddetle sancımak. I, 150

Bük-ün- : 1.Kıvrılıp yatmak, zıbarmak. 2.Sancıdan kıvrınmak. 3.(Su) birikip bir yere toplanmak. I, 153

Bürü-n- : 1.Örtünmek, sarılmak. 2.Yaşmak örtünmek, bağlanmak. *3.*mec.* Bir görünüşe girmek. I, 154

Cırla-n- : Zırlanmak, rahatsız edici ve acı bir sesle gevezelik etmek, dır dır edip durmak. I, 173

Cıvıkla-n- : (Yapışkan şey) avuçlanarak veya basılarak karışmak. I, 174

Çabala-n- : El ayak oynatarak çırpınmak. I, 187

Çalka-n- : 1.Sallanmak, yer değiştirmek, karışmak. 2.Dalgalanmak, talazlanmak. 3.Altüst olmak. 4.Yürürken iki yana sallanmak. 5.Yumurta bozulmak, cılk olmak.

Çapakla-n- : (Göz) çapak tutmak, gözden su akıp kenarlarında ve kirpiklerinde kurumak. I, 192

Çapulla-n- : Yağma mal kazanmak, ganimet elde etmek. I, 193

Çarp-ın- : Çırpınmak, şiddetle sarsılmak. I, 195

Çek-in- : “Bir şeyi yapmaktan kaçınmak, sakınmak.” *Vurmaya yeltenmek. I, 200

Çemre-n- : 1.Suya girmek üzere paçaları sıvayıp hazırlanmak. 2.*mec.* Bir işi ciddi şekilde yapmağa hazırlanmak, girişmek. I, 203

Çevir-in- : 1.Öteye beriye koşmak, çevresini dolaşmak. *2.Bir şeyin etrafında dönmek. I, 206

Çırp-ın- : 1.Oynamak, titremek. 2.(Kuş) kanatlarını oynatarak hareketlenmek, kımıldanmak. *3.(Kaslar) birden bire kendiliğinden ürperir gibi düzensiz bir şekilde hareket etmek. 4.(Deniz) hafif bir şekilde dalgalanmak. 5.Bir işi yapmak için iyi niyetle koşuşturmak, çok gayret sarf etmek. 6.*mec.* Telaş ve heyecanla ne yapacağını bilmez şekilde hareket etmek. I, 212

Çirkinle-n- : Çirkin olma, çirkin bir hal almak. I, 218

Çoksa-n- , **çoksu-n-** : Çok görüp kendisinden esirgemek, “çok bulmak”. I, 222

Çoksu-n- → **çoksa-n-** I, 222

Çök-ün- : 1.Aşağı inmek, “dibe çökmek, çöküntü haline gelmek.” 2.(Deve) diz çökmek. I, 224

Daya-n- : 1.Arkasını veya bedeninin başka bir yerini bir şeye dayayarak durmak, yaslanmak. 2.Güvenmek. 3.Yerinde durmak, kararlı olmak, direnmek, durabilmek. 4.Sürmek, yaşamak, bozulmamak. 5.Sabır ve tahammül etmek. *8.Varmak, ulaşmak. I, 242

Del-in- : Delik olmak. I, 248

Dengele-n- : Dengeli hale gelmek. I, 251

Depre-n- : Kımıldanmak. Harekete gelmek, titremek, çabalamak. I, 253

Dırla-n- : Yersiz ve gereksiz bir sürü söz söyleyip sızlanmak. I, 263

Did-in- : [<dit-in-] Paralanırcasına çalışıp çabalamak, “gayret göstermek”, güçlüklerle katlanarak sürekli çalışmak. I, 264

Dile-n- : 1.Dilencilik etmek. 2.Dilenircesine istemek, böyle isteyerek ele geçirmek. I, 268

Dinle-n- : 1.Durmak. 2.Rahatlanmak, istirahat etmek. 4.(Yemek vb.)tadı artması, olgunlaşması ve daha kolay pişmesi için beklemek. I, 270

Dire-n- : Dayanmak, kuvvetli davranmak, dik ve karşı durmak, “inat etmek.” I, 270

Dola-n- : 1.Dönerek devretmek. 2.Dolaşmak, yayılmak, elden ele gezmek. 3.Bükülmek, ilişmek. *5.Karışmak, karmakarışık olmak. 6.Boşuna dolaşmak, orda burda gezip durmak. I, 281

Dona-n- :1.Süslenmek, bezenmek. I, 285

Dök-ün- : Kendi üstüne dökmek. I, 289

Dön-en- : *halk d.* 1.Bulunduğu yerde veya bir şeyin etrafında dönmek. 2.Fırsat kollayarak istediği bir şeyin çevresinde dönmek. I, 289

Döşe-n- : 1.Yayılmak, uzanmak. 2.Hastalanıp yatağa düşmek, yatağa serilip kalmak. 3.Sözü açıklamak, etraflıca anlatmak. 4.Girmek, koyulmak. 7.Birine kızarak sert söylemek, paylamak, küçük düşürücü söz sarfetmek. 8.Uzun uzadıya kötüleyerek yazmak. I, 291

Döv-ün- : Kendi kendine vurmak, büyük üzüntü ve pişmanlık duyarak kendi başına göğsüne veya dizlerine vurmak. I, 292

Dumanla-n- : Dumanda durmak, dumandan kararmak. I, 294

Durula-n- → **durul-** I, 296 [Dur-ul- : 1.Süzülmek, çökmek, durup tortusu dibe çöküp saf ve berrak olmak. 2.Bir yerde eğlenilmek, mola verilmek. 3.Uslanmak artık yaramazlık yapmamak. 4.(Gürültü, karışıklık, yağış) dinmek, sona ermek, sükûn bulmak. I, 296]⁴⁵

Ed-in- : [<et-in-] 1.Kendi kendine etmek. 2.Kabul etmek, saymak. 3.Mülk olarak üstüne almak, bir şeyin malik ve sahibi olmak, kazanmak. I, 311

Efsunla-n- : Bir üfürükçü veya büyücüye kendini okutup büyülenmek, okunmak. I, 313

Eğle-n- : 1.Durmak. 2.Çalıp oynayarak, sefa sürerek veya gezinerek vakit geçirmek, can sıkıntısını uzaklaştırıp iyi vakit geçirmek. 3.Alay etmek, maytaba almak, takılmak. I, 316

Eri-n- : Vücudu erimiş gibi gevşeyip tembel hale gelmek, tembellikten esneyip gerinmek, “üşenmek.” I, 338

Eş-in- : 1.(Hayvan) ayağıyla yeri kazımak, pislemek, kaşınmak veya yem aramak için tozu toprağı karıştırmak. I, 347

Ez-in- : (Mide) bayılmak, baygınlık duymak. I, 355

Farı-n- : (Farı- :Ar. Farığ’dan bozulmuş bir şekil olmalıdır.) Bezgin ve usanmış hale gelmek. I, 361

Ferahla-n- : Sevinmek, gönül açılmak. I, 369

Fırçala-n- : 2.Kendi elbisesini fırça ile temizlemek. I, 376

Filizle-n- : Filiz sürmek, yeşermek. I, 381

Geç-in- : 1.Nafakasını sağlayıp yaşamak, yiyip içmek, idare olunmak. 2.Başkası ile birlikte iyi yaşamak. *3.Bir hal ve sıfatın kendisinde bulunduğunu iddia etmek. 4.Ölmek. 5.Azıcık uyumak. II, 407

Gemren- : [<gemir-en-] 1.Dişle oyulmak. 2.(At) gemini çiğnemek. 3.Dişleri gıcırdatmak. II, 413

Genişle-n- : Bollanmak, enli olmak. II, 414

Gerçekle-n- : Doğru çıkmak. II, 415

⁴⁵ “Durula-n-” fiilinin anlamı için “durul-” fiiline bakılması işaret edilmiş. “Durul-” fiilinin ilk anlamı dışındaki diğer anlamlarının ise bu kelime için uygun olmayacağı görülüyor. Ayrıca kelime duru+lan- şeklinde de gösterilebilir.

Ger-in- : 1.Kolları ve benzeri vücut organlarını gerip uzatarak esnemek. *2.*mec.* Mutluluk duymak, övünmek. II, 417

Gevre-n- , **givren-** : [?<gev-ir-e-n-] Çok beklemek, bekleye bekleye sabrı tükenmek. II, 419

Gez-in- : 1.Dolaşmak, kendi kendine gezip vakit geçirmek. 2.Abdest bozmak için dışarı çıkmak, su dökmeğe gitmek. *3.Dar bir çevrenin içinde gidip gelmek, dolaşmak. 4.*müz.* Makamdan makama atlayarak hafiften taksim yapmak. II, 420

Gıdıkla-n- : [Doğrusu: **gıcıkla-n-**] Bir yerlerine dokunulduğunda sinir rahatsızlığı duyarak elinde olmadan gülmek. II, 421

Giy-in- : 1.Çamaşır, elbise vb.ni üstüne alıp bedeni örtmek, “kendi üzerine örtmek.” *2.(Elbiseyi) belli bir yerden satın almak veya belli bir yerde diktirmek. 3.*mec.* Ağır bir söz veya davranışı ses çıkarmadan canı sıkılarak karşılamak, içerlemek. II,427

Gizle-n- : 1.Saklanmak. II, 427⁴⁶

Göç-ün- : Ölmek. II, 429

Gölgele-n- : 1.Gölge altına girmek, gölgelikte oturmak. 2.(Resim ve yazı) gölge şeklinde leke meydana getirmek. II, 431

Gör-ün- : 1.Görme duyusu ile varlığı seçilmek. 2.Gözle görünebilir halde olmak. 3.Sanılmak, benzemek gibi gelmek. 4.Belirmek, ortaya çıkmak. 5.Mevcut ve hazır olmak, meydana olmak. 6.Çıkmak, saklanmamak, gözükmek. 7.Kendisini gösterecek bir şey söylemek veya yapmak. *8.*mec.* Azarlamak. II, 435

Göy-ün- : 1.Yanmak, alazlanmak, ateşte kızarmak. 2.(Meyve) olmak, kemale ermek. II, 437

Güçsü-n- : Güçleşmek, zor olmak, müşkül olmak. II, 443

Gümürde-n- → **gümürde-** II, 447 [Gümürde- : Arslan ve deve gibi büyük hayvan büyük ve korkunç sesle bağlamak. II, 447]

Haşla-n- : 2.Üstüne kaynar su dökülerek yanmak. 3.Büyük zarar ve ziyana uğramak. II, 482

Hazırla-n- : Gerekenleri elde edip hazır olmak. II, 492

⁴⁶ “Gizle-n-” fiili “kendi kendini saklamak” anlamı ile dönüşlü, “bir şeyin saklanması” anlamı ile edilgen olur.

İli-n- : Ilık olmak, soğuğu kırılmak, az sıcak kalacak şekilde soğumak veya az ısınmak. II, 526

Irgala-n- , **ırgala-** : 1.Yerinde oynamak, kımıldamak, sallanmak. *2.Sarsılmak, yerinden oynatılmak. II, 527

Isla-n- : Suya bulaşmak, nemli olmak. II, 529

İlikle-n- : 1.Elbisesini kavuşturup düğmelerini iliklerine geçirmek: *iliklenmeden büyüklerin huzuruna çıkılmaz.* II, 556

İsle-n- : 1.İs ile kararmak. 2.İs kokmak, is kokusunu almak. II, 580

Kangalla-n- : Halka halka ve çöreklenme olarak toplanmak. II, 636

Kanla-n- : 1.Kan sürülmek, kana bulaşmak, kan bulaşıp kirlenmek. 2.Yüze kan gelmek, benze renk gelmek. 3.Kanlı katil olmak, cinayet işlemek. II, 637

Kapa-n- : 1.Açık bir şey kapalı duruma gelmek. 5.Çıkmamak, içerde durmak, hapsolmek. 6.Örtünmek, erkekten kaçmak.7.İşlememek, işlemez hale gelmek. 8.Bahsi olmamak, konuşulmamak, susarak geçirilmek. 11.Diz çökerek veya yüz üzerine düşerek sarılmak. 12.Atın ön ayağı sürçüp başı üzerine düşmek. 13.Yara iyileşmek, her tarafın derisi birleşip örtülmek. 14.Gökyüzü bulutla örtülüp hava kapalı, bulutlu olmak. 15.(Göz) kör olup görmemek, göremez olmak. 16.(Bir aile, sülale, hanedan) zürriyeti kalmamak, nesli son bulmak, yok olmak, tükenmek. 17.Kale veya hisara çekilmek. II, 640

Kar-ı-n- : İki yana sallanarak karışmak. *2.Çiftleşmek. II, 653

Kas-ın- : 1.Darlaşmak (elbise) 2.(Kaslar için) Kasılmak, kasılıp kalmak. 3.*mec.* Kibirleşmek, büyüklük taslamak, kendini beğenmek. II, 660

Kaşı-n- : 1.Kaşımak ihtiyacını duymak, gicişmek. 2.Tırnak veya başka sert bir şey ile kendi bedeninin kaşınan yerini oğmak. 3.*mec.* Kavga veya diğer bir şeye bahane aramak, kendi aleyhine olan bir şeye sebebiyet vermek. II, 663

Katla-n- : 1.Kat kat olmak, eğilmek. 2. Çaresiz kabul etmek, ister istemez benimsemek, “dayanmak.” 3.Bükülmek, eğilmek. II, 667

Kaz-ın- : 1.Tırnak ile deriyi kazırcasına kaşınmak. 2.Kör ustura ile deriyi yüzüncesine tıraş olmak. 3.*mec.* Ne var ne yok ise arayıp bulup vermek. II, 678

Kesele-n- : Hamamda kese sürünüp temizlenmek. II, 692

Kesginle-n- : Keskin hale gelmek, keskinlik kazanmak. II, 692

Kes-in- : 1.Kendine elbise yaptırmak. 2.Eğlenmek, alay etmek. II, 693

- Kımıl-da-n-** , **kımıl-da-** : Biraz oynamak, hareket etmek, harekette bulunmak. II, 702
- Kır-ın-** : Naz ile salına salına ve kırıtarak yürümek. II, 706
- Kıy-ın-** : 1.Sıkıntı duymak, bayıltacak derecede acı vermek. 2.Kırıklık duymak, kırıklığa uğramak. II, 715
- Kinetle-n-** : 2.*mec.* Kinet olmuş gibi sıkı bir şekilde kapanmak. *3. *Mec.* Bir fikir etrafında veya harekette ayrılamayacak şekilde birleşmek. II, 722
- Koc-un-** : [<koç-un-] 1.Alınmak, huylanmak, işkillenmek. 2.Telaşlanmak, kuşkuya düşmek. →**gocun-** II, 729 [Koç-: 1.Sarmak, sarılmak, bağıra basmak. *2.Cinsî münasebette bulunmak. II, 729]
- Kolayla-n-** : 1.Kolaylık kazanmak. 2.Sona yaklaşmak, bitmek üzere olmak. II, 733
- Ko-n-** : 1.Yolculuk sırasında bir yere inmek, geceyi geçirmek üzere durmak, menzil tutmak, konak etmek. 2.Geçici olarak yerleşmek, yurt edinmek, çadır kurmak. 3.Kuş vb. bir yere inmek. 4.Misafir olmak, misafir gelmek. 5.İnmek, düşmek. 6.Bedava bulup ele geçirmek, “emek sarfetmeden elde etmek.” II, 739
- Kurula-n-** : 1.Kendi bedeninin ıslaklığını gidermek, silinmek. II, 771
- Kutla-n-** : 1.Uğurlu, hayırlı ve bereketli olmak. II, 774
- Lekele-n-** : 1.Lekeli hale gelmek, pislenmek. 2.Adına ve dürüstlüğüne gölge düşmek, iffet ve dürüstlüğüne şüpheye düşürmek. II, 796
- Mayala-n-** : 1.Mayanın tesiri ile ekşimek. 2.*mec.* Birikip çoğalmak, artmak, toplanıp yığılmak. III, 836⁴⁷
- Mıhla-n-**, **muhla-n-** : 3.*mec.* Bir yere dikilip kalmak, çok oturmak. III, 875
- Mırıl-da-n-** , **mırıl-da-** : 1.Mır mır etmek, alçak sesle ve kendi kendine bir şeyler söylemek. 2.Hoşlanmadığı halde açıktan bir şey söylemeyip de kendi kendine konuşmak, homurdanmak. *3.Birine yavaş sesle söylemek. 4.Ancak yanındakinin duyabileceği şekilde konuşmak. 5.Hafif bir sesle şarkı söylemek. III, 876
- Oku-n-** : 3.Kendini bir üfürükçüye okutmak. III, 1007
- Ol-un-** : 1.Arapça mastarlarla birleşerek dönüşlü fiil yapar. III, 1010
- Otla-n-** : 1.(Hayvan) gezerek yerden ot yemek, otlamak. 2.(Mera) hayvanlar tarafından yenip tükenmek, otu yemek. *3.*argo* Para ve emek harcamadan başkalarının sırtından geçinmek. III, 1019

⁴⁷ Bu fiil “mayalama işi yapılmak, maya katılmak” anlamı ile düşünülürse de edilgen çatılı olur.

- Oyala-n-** : 2.Boş şeylerle uğraşıp vaktini kaybetmek, boşuna zaman harcamak. III, 1022
- Öğ-ün-** : 1.Kendi kendini övmek. 2.”Böbürlenmek.” 3.Kendine güvenmek. III, 1027
- Örele-n-** : Düzelmek. III, 1034
- Ört-ün-** : 1.Kendi üstüne bir şey örtmek. 2.Yüzüne örtü veya yaşmak tutmak. 3.(Kız) kaçmağa başlamak, ferace yaşmak veya çarşaf, peçe tutunmak. III, 1036
- Pakla-n-** : 3. Hastalıktan kurtulmak, iyileşmek. III, 1044
- Parala-n-** : 1.Parça parça olmak, dağılmak. 2.Akçe ve para sahibi olmak, servet kazanmak. 3.*mec.* Çok çalışıp çabalamak, kendini feda etmek. *4.Boş yere çaba harcamak, uğraşmak, didinmek. III, 1049
- Parçala-n-** : 1.Parça parça olmak. 2.*mec.* Çok çalışıp çabalamak, öteye beriye koşup çok uğraşmak. III, 1050
- Peltekle-n-** : 1.Peltek söylemek, peltek gibi telaffuz etmek. 2.*mec.* Fazla telaştan dil dolaşmak, doğru söyleyememek. III, 1061
- Perdele-n-** : Perdeli olmak. III, 1064⁴⁸
- Pırla-n-** : (Kuş yavrusu) uçmağa çabalamak, emeklemek. III, 1070
- Pirt-in-** : Berelenmek, burkulmak. III, 1073
- Pisle-n-** : 1.Pis olmak, kirlenmek, üstünü başını pis etmek. 2.Üstüne etmek. III, 1074
- Rahatla-n-** : 1.Rahat etmek, müsterih olmak, gairesiz olmak. 2.Dinlenmek, yorgunluk atmak, istirahat etmek. 3.Sakinlik kazanmak. III, 1094
- Sakatla-n-** : 1.Birinin bir uzvu veya uzvun kendisi sakat ve işlemez olmak. 2. Kusurlu ve yanlış olmak. III, 1135
- Sakla-n-** : 1.Gizlenmek. III, 1136
- Sal-ın-** : Yürürken bir sağa bir sola eğilmek. III, 1139
- Salla-n-** : 1.Düzenli bir biçimde gidip gelerek oynamak, salınmak. 2.*mec.* Düşmek üzere bulunmak; düşmesi, azledilmesi, düşüşü yakın olmak. *3.Bağlı veya çakılı bulunduğu yerde gevşek olup veya gevşeyip oynamak, hareket etmek, kımıldamak. 4.Vaktini boş ve faydasız işlerle uğraşarak geçirmek, oyalanmak. 5.Kuvvetli bir şekilde sarsılmak, titremek. 6.Bir türlü gerçekleştirememek, uzayıp gitmek. 7.Düşecek gibi olmak, düşmek üzere olmak. III, 1141

⁴⁸ Bu maddede “perdele-n-“ fiilinin anlamı ile “perde+len-“ fiilinin anlamı birlikte verilmiştir.

- Sapla-n-** : 3.Batıp kalmak, sokulup çıkamamak. 4.*mec.* Bir fikirde ısrar edip durmak, zihin bir şeye dalıp ayrılmamak. III, 1149
- Sar-in-** : 1.Sarılmak, üstüne almak, bürünmek. 2.Kuşanmak, kendi beline kuşamak. 3.Sarık vb. bağlamak. III, 1152
- Sark-in-** : 1Aşağıya doğru asılıp durmak, bir tarafa eğilmek. 2.Sataşmak, hırsızlık ve çapul maksadıyla saldırıp rahat bırakmamak. III, 1152
- Say-in-** : İhtiyatlı davranmak, çekinmek, düşünerek hareket etmek, önünü ardını saymak. III, 1160
- Serinle-n-** , **serinle-** , **serinleş-** : 1.Az ve hoş biçimde soğuk almak, hafif şekilde soğumak. 2.*mec.* Sıkıntısı biraz dağılmak, avunmak ferahlamak. III, 1178
- Sev-in-** : Şen olmak, sevinçli olmak, sevinç duymak, huzur ve ferahlık kazanmak. III, 1184
- Sez-in-** : Anlayıp ses çıkarmamak. III, 1186
- Sığ-in-** : 1.Dayanmak, “birine kaçıp ondan yardım istemek, kendisine sahip çıkılmasını istemek.” *2.Tehlikeden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek. 3.Siyasi sebeplerle kendi ülkesini terk edip başka ülkeye gitmek. 4.*mec.* Güvenmek, yardım isteğinde bulunmak veya ummak. III, 1189
- Sık-in-** : Kendi kendini sıkılamak, ıkınmak, ıklanmak, “zorlanmak.” III, 1190
- Sı-n-** : 2.Dağılmak, perişan ve dağınık olmak. 3.Bozgunluğa uğramak, bozgunluk vermek, hezimete uğramak, yenilmek. III, 1193
- Sıva-n-** , **sığa-n-** : 2.Kendi kollarını veya paçalarını çevirip hazırlanmak. III, 1196
- Sızla-n-** :[sızı+la-n-] Ağlaşmak. III, 1198
- Sil-in-** : 3.Aşınmak. *4.*mec.* Kaybolmak, görünmez olmak, yok olmak. III, 1201
- Silk-in-** : 1.Şiddetle sarsılıp üstündeki toz toprak vb. düşürmek. 3.Ani bir hareket veya korku ile silkelenmek, sarsılmak. 4.*mec.* Bir şeyi üzerinden atmak ve ondan kurtulmak bir halden başka bir hale geçiş yapmak. III, 1202
- Sirk-in-** , **siskin-** : Uykudan titreyerek uyanmak. III, 1207
- Soy-un-** : 1.Kendi elbisesini çıkarmak. 2.Çamaşır değiştirmek. III, 1219
- Söyle-n-** : 1.Kendi kendine söylemek. 2.Mırıldanmak, homurdanmak, kendi kendine söylenerek şikâyet etmek. III, 1222
- Sula-n-** : 1.Sulu olmak, çok sulu, yaş ve nemli hale gelmek. *2.Su katılarak koyuluğu azalmak. 3.(Göz için) Yaşarmak, ağlamaklı olmak. 4.*argo* (Erkek veya

kadın) birine duyduğu cinsi isteğini sezdirmek. 5.*argo* Ciddiyetini bozmak, şımarmak, laubalileşmek, sululaşmak. III, 1229⁴⁹

Sür-t-ün- : 1.Bir şeye dokunup sürülerek geçmek. 2.Kavgaya sebep aramak, sırf kavga çıkarmak için sataşmak, bulaşmak. III, 1239

Sür-ükle-n- : 1.Kaldırmaksızın yere sürünerek hareket etmek. *2.(Bir iş) gecikmek, sonuçlanmamak. 3.(Tekne) akıntı ve rüzgarın tesiri ile istenilen yönün dışında gitmek, akıntıya kapılmak. III, 1241

Sür-ün- : 1.Kalkmaksızın yerde çabalayarak hareket etmek, sürüklenmek, emeklemek. 2.Sıkıntı ve üzüntüyle sürüklenircesine yokluk, yoksulluk içinde geçinmek, aşırı fakirlik ve yoksulluktan perişan olmak. *3.Bir şeyin peşine takılmak. III,1242

Sür-ün- : 1.Kendi üstüne veya kendi kendine sürmek. *2.Bir şeye değerek, dokunarak geçmek. III, 1242

Süsle-n- : Kendine süs etmek, kendine süs vermek, benzemek. III, 1242

Şekerle-n- : *2.*mec.* (Şekerli sıvı için) Şekeri suyundan ayrılarak billurlaşmak. *3.Şeker gibi olmak. III, 1260

Tak-ın- : 1.Kendi üstüne takmak veya asmak, kendi bedenine asmak, kuşanmak. 2.Kendine yakıştırmak, kendine uygun görmek, edilmek. III, 1293

Tap-ın- , tap- : 1.İbadet etmek. 2.Tapma derecesinde sevmek, büyük bir sevgiyle bağlı olmak. III, 1303

Tara-n- : 1.Kendi kendini, yani kendi başını veya sakalını taramak III, 1305

Taşı-n- : 1.Eşyasını kaldırıp başka yere naklolunmak, göç etmek. 2.Bir yere çok gitmek, pek sık gidip gelmek. III, 1312

Tatla-n- : Tatlı olmak, tadı artmak. III, 1315

Tavla-n- : 3.*mec.* Semirmek, dolmak, tüyü düzülüp parlamak. III, 1317

Tazele-n- : 1.Taze olmak, tazelik kazanmak. 3.Gençleşmek. III, 1319

Tebşi-n- : Yatışmak, teskin olmak. III, 1322

⁴⁹ Bu maddede "sula-n-" fiilinin anlamı ("su verilmek" olmalıydı) değil, "su+lan-" fiilinin anlamı verilmiştir. Daha doğrusu "sulu+lan-" şeklinde kullanımı zor olduğu için "sulu" ismine +la-n- ekleri getirilirken "+lu" eki düşmüş gibi görünüyor.

Tekele-n- : 1.(Erkek keçi) saldırmak, azgınlık etmek. 2.*mec.* Alçak kimse zengin olup burnu büyümek, ne oldum budalası olmak. III, 1331

Tekerle-n- : 1.Yuvarlanmak, yuvarlanarak yürümek veya düşmek. *2.*mec.* Durumu bozulmak, kötüye gitmek. III, 1332

Telle-n- : 1.Süslenmek, tel ile ziynetlenmek, “tel takınmak.” III, 1338

Temizle-n- : 4.(Kadınlarda) aybaşı hali sona ermek. III, 1342

Tep-in- : 1.El ve ayaklarını vurarak ve yere çarparak, sıçramak, kızgınlıktan kendini yerden yere atarak çırpınmak. *2.Kızgınlığını ve sevincini gösterecek şekilde davranışlarda bulunmak. 3.*mec.* Herhangi bir şey kabul etmemek, ısrar etmek. III,1347

Tersle-n- : 1.Kötü huyluluk ve haşinlik göstermek, kötü muamelede bulunmak. III, 1353

Tık-a-n- : 2.Nefes tutulmak, göğüs darlaşıp nefes almaz olmak. 3.İştahı kapanıp yiyememek. III, 1366

Tık-m- : 1.Acele ile ve ehemmiyetsiz biçimde bir şey yemek. 2.Yemek yemek. III,1366

Tırma-n- : 1.Tırnakları iliştirip tutularak yukarı çıkmak. *2.Merdiven yokuş vb. çıkmak. 3.Yükselmek, gökyüzüne doğru çıkmak. 4.(Sarmaşık vb. bitki için boy atmak, büyümek. 5.*mec.* Bir hal ve hadisenin tesiri giderek artmak, güç kazanmak. III, 1369

Topalla-n- : Topal olmak, bir ayağı sakat olmak. III, 1378

Topla-n- : 1.Bir araya gelmek. 2.Birikmek, çoğalmak. 3.Çekilip darlaşmak, sıkışmak. 4.Eteklerini çekerek ve elbisesini ilikleyerek öyle oturmak. 5.İşlerini düzenleyip yoluna koymak, işlerini perişanlıktan ve dağınıklıktan kurtarmak. 6.Semirmek, semizleşmek, zayıflıktan ve arıklıktan kurtulmak. III, 1378

Toza-n- , tozu-n- : Toz kaldırmak, toz etmek. [‘toza-’ gibi] III, 1382

Tut-un- : 1.Kendi vücudu üzerine koymak, örtünmek, sarmak, bağlamak. 2.Kullanmak. 3.Kendi üstüne tutmak. 4.Tutup yapışmak, sarılmak, asılmak. III, 393

Tütsüle-n- : 1.Kendi kendine tütsü vermek, kendini tütsülemek. *2.*mec.* Tütsüye benzeyen bir karartı gelmek. III, 1398

Tüylen- : 1.Tüyü çıkmak, bıyık ve sakalı gelmek. *2.*mec.* Zengin olmak, para sahibi olmak. III, 1399

- Ula-n-** : Bitişmek, zincirleme birbirine sarılıp uzanmak. III, 1405
- Ulula-n-** : Büyüklük satmak., böbürlenmek, kendini olduğundan büyük göstermek. III, 1406
- Um-un-** : Ümide düşmek, ümit etmek, beklemek. III, 1407
- Umursa-n-** : Vazife edinmek, önem vermek, önemsemek. III, 1407
- Uza-n-** : 1.Uzun sürmek, boyuna gitmek. 2.Yatarak vücut organlarını uzatmak, gevşeyip upuzun yatmak. 3.El uzatmak, gasp niyetiyle saldırmak. *4.Ulaşmak, varmak, yetişmek. III, 1415
- Ünle-n-** : 1.Seslenmek, yaygara etmek. 2.Çınlamak, tınlamak. *esk.* 4.Ün kazanmak, meşhur olmak. III, 1420
- Ütüle-n-** : 3.Ateşte veya alevde kızarmak. 4.(Hayvan) kaza ile tüylerini yakmak. III, 1425
- Vırıl-da-n-** : Kendi kendine söylenip durmak, baş ağrısı verecek şekilde söylenmek. III,1443
- Vızıl-da-n-** : Sızlanmak, sürekli şikâyet edip durmak. III, 1444
- Vur-un-** : 1.Kendi kendine vurmak, çok keder, üzüntü ve pişmanlık duymak. *2.Giyinmek, örtünmek. III, 1448
- Yağla-n-** : Zeytinyağı veya başka bir yağ sürünmek. 2.Kirlenmek. 3.Yararlanmak. *4.Yağ meydana gelmek, yağ oluşmak. III, 1453
- Yakala-n-** : *2.(İstenilmeyen bir kimseye, hoşça gitmeyen kötü bir hale veya hastalığa) tutulmak. III, 1454
- Yala-n-** : 1.Dil ile kendi ağzını ve dudaklarını yalamak. 2.Bir parça istifade etmek, faydalanmak. *3.Herhangi bir şeye karşı aşırı istek duymak. III, 1457
- Yamala-n-** : Kendi elbisesine yama vurmak. III, 1460
- Yama-n-** : 2.Yanaşmak, bağlılık kazanmak. *3.(İstenmeyen bir kimse veya bir şey) birinin üstüne kalmak, yük olmak, musallat olmak. III, 1460
- Yap-ın-** : 1.Kendi için yapmak veya yaptırmak. 2.Özenmek, hazırlanmak. 3.Geçinmesi kolaylaşmak, genişlik kazanmak. 4.Yalandan ve sahte davranmak. III, 1464
- Yarakla-n-** : 1.Silah, mühimmat hazırlamak. 2.Hazırlanmak, hazırlık görmek. III, 1466
- Yarala-n-** : *2.*mec.* Kırılmak, gücenmek, müteessir olmak. III, 1466

- Yara-n-** : 1.Birinin işine yarayacak ve birine faydalı olacak harekette bulunmak.
2.Yalandan birinin hoşuna gidecek harekette bulunmak. III, 1466
- Yasda-n-** : Dayanmak, uzanıp dayanmak. III, 1470
- Yassıla-n-** : Basılıp ezilmiş gibi açılmak. III, 1470
- Yaşmakla-n-** : Yaşmak tutunmak, yaşmak ile kendi yüzünü örtmek, dışarı çıkmak için yaşmağa bürünmek. III, 1471
- Yavukla-n-** : Nişanlanmak. III, 1474
- Yelle-n-** : 1.Karındaki gazların geriden çıkmasına yol vermek. *2.Körük, yelpaze vb. şeylerle hava akımı oluşturarak kendi kendisini serinletmek. III, 1481
- Yelpazele-n-** : Yelpaze ile kendine hava vermek, yelpaze kullanmak, “serinlemek.” III, 1481
- Yer-in-** : Pişman olmak, yanıp yakılmak. III, 1485
- Yığ-in-** : 1.Toplanmak, top ve küme olmak. 2.Bayılıp düşmek. III, 1489
- Yıka-n-** : 2.Kendi kendini yıkamak. III, 1490
- Yırt-in-** : 1.Boğazını yırtarcasına bağırmak, üstünü paralarcasına telaş etmek, tepinmek. *2.Bir konu ile kendini yoracak derecede çok uğraşmak. III, 1492
- Yolla-n-** : 1.Yol almak, ilerlemek. III, 1497
- Yol-un-** : 2.Saçını yolarak üzüntü ve matem bildirmek, yırtınıp ağlamak. III, 1497
- Yu-n-** : Yıkanmak, kendi kendini yıkayıp temizlemek. III, 1502
- Yuvarla-n-** : 1.Dönerek gitmek, tekerlenmek. 2.Dönüp dolaşmak, tepinmek. *3.*mec.* Beklenmedik bir zamanda ölmek. III, 1504
- Yükle-n-** : 5.Kendi sırtına yük almak. 6.Birine yük olup zahmet ve sıkıntı vermek, musallat olmak. 7.*mec.* Ağır ve mesuliyetli bir işi üzerine almak. III, 1505
- Zedele-n-** : 1. Berelenmek, çürümek. III, 1517
- Zincirle-n-** : Zincir gibi yukarıdan aşağıya sıralanmak. 3.*mec.* Birbirine sıkı bir biçimde tutunmak, bağlanmak. III, 1527
- Zinetle-n-** : Bezenmek, süslenmek. III, 1528

1.18.1.1. Süreklilik Anlamı Taşıyan Dönüştürülük

-(D)n- eki fiil kök ve gövdelerinden “süreklilik”, “pekiştirme” ya da “tekrarlama” anlamı taşıyan dönüştürülük fiiller türetmiştir (Korkmaz, 2009: 130). Örnekleri şunlardır:

Ara-n- : 3.Kendi kendine ve düşünerek aramak. 4.Kendi üst ve başını yoklayıp aramak. 6.Cezayı gerektirecek davranışlarda bulunmak. I, 48

Ayla-n- : Dönmek, dolanmak. *esk.* I, 73

Bak-ın- : 1.Kendi üstüne veya çevresine bakmak. 2.Şaşırarak, şaşma kalmak. *3.*halk d.* Kendine baktırmak, doktora muayene olmak. I, 86

Barı-n- : 1.Sığınak altına girmek, sokulup sığınmak. *2.Bir yerde yerleşip oturmak. 3.*mec.* Tutunmak, çevresiyle bağdaşmak. I, 92

Cırla-n- : Zırlanmak, rahatsız edici ve acı bir sesle gevezelik etmek, dır dır edip durmak. I, 173

Çarp-ın- : Çırpınmak, şiddetle sarsılmak. I, 195

Çevir-in- : 1.Öteye beriye koşmak, çevresini dolaşmak. *2.Bir şeyin etrafında dönmek. I, 206

Çırp-ın- : 1.Oynamak, titremek. 2.(Kuş) kanatlarını oynatarak hareketlenmek, kımıldanmak. *3.(Kaslar) birden bire kendiliğinden ürperir gibi düzensiz bir şekilde hareket etmek. 4.(Deniz) hafif bir şekilde dalgalanmak. 5.Bir işi yapmak için iyi niyetle koşuşturmak, çok gayret sarf etmek. 6.*mec.* Telaş ve heyecanla ne yapacağını bilmez şekilde hareket etmek. I, 212

Dola-n- : 1.Dönerek devretmek. 2.Dolaşmak, yayılmak, elden ele gezmek. 3.Bükülmek, ilişmek. *5.Karışmak, karmakarışık olmak. 6.Boşuna dolaşmak, orda burda gezip durmak. I, 281

Dön-en- : *halk d.* 1.Bulunduğu yerde veya bir şeyin etrafında dönmek. 2.Fırsat kollayarak istediği bir şeyin çevresinde dönmek. I, 289

Geç-in- : 1.Nafakasını sağlayıp yaşamak, yiyip içmek, idare olunmak. 2.Başkası ile birlikte iyi yaşamak. *3.Bir hal ve sıfatın kendisinde bulunduğunu iddia etmek. 4.Ölmek. 5.Azıcık uyumak. II, 407

Gez-in- : 1.Dolaşmak, kendi kendine gezip vakit geçirmek. 2.Abdest bozmak için dışarı çıkmak, su dökmeğe gitmek. *3.Dar bir çevrenin içinde gidip gelmek, dolaşmak. 4.*müz*. Makamdan makama atlayarak hafiften taksim yapmak. II, 420

Gıdıkla-n- : [Doğrusu: **gıcıkla-n-**] Bir yerlerine dokunulduğunda sinir rahatsızlığı duyarak elinde olmadan gülmek. II, 421

Gümürde-n- → **gümürde-** II, 447 [Gümürde- : Arslan ve deve gibi büyük hayvan büyük ve korkunç sesle bağırmak. II, 447]

Irga-n- : Yerinde oynayıp durmak, kımıldanmak, sallanmak. II, 527

Rahatla-n- : 1.Rahat etmek, müsterih olmak, gairesiz olmak. 2.Dinlenmek, yorgunluk atmak, istirahat etmek. 3.Sakinlik kazanmak. III, 1094

Sark-in- : 1.Aşağıya doğru asılıp durmak, bir tarafa eğilmek. 2.Sataşmak, hırsızlık ve çapul maksadıyla saldırıp rahat bırakmamak. III, 1152

Sığ-in- : 1.Dayanmak, “birine kaçıp ondan yardım istemek, kendisine sahip çıkılmasını istemek.” *2.Tehlikeden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek. 3.Siyasi sebeplerle kendi ülkesini terk edip başka ülkeye gitmek. 4.*mec*. Güvenmek, yardım isteğinde bulunmak veya ummak. III, 1189

Sızla-n- : Ağlaşmak. III, 1198

Sirk-in- , **siskin-** : Uykudan titreyerek uyanmak. III, 1207

Tap-in- , **tap-** : 1.İbadet etmek. 2.Tapma derecesinde sevmek, büyük bir sevgiyle bağlı olmak. III, 1303

Vırıl-da-n- : Kendi kendine söylenip durmak, baş ağrısı verecek şekilde söylenmek. III, 1443

Yırt-in- : 1.Boğazını yırtarcasına bağırmak, üstünü paralarcasına telaş etmek, tepinmek. *2.Bir konu ile kendini yoracak derecede çok uğraşmak. III, 1492

Ayrıca -(I)n- eki, ünlü ile biten bazı fiil kök ve gövdeleriyle kaynaşarak fiilin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Eksiz biçimleri kullanılmayan bu tür fiillerde de -(I)n- eki dönüşlülük işlevini sürdürmüştür.

Acıklan- : Matem içinde bulunmak, yaşlı olmak. I, 5

Acırgan- : 1.Acıyıp merhamet etmek. 2.Korumak ve sahip çıkmak. I, 5

Azırgan- : Az vermek, esirgemek. I, 77

Aşın- :[<aş-gın- (TDK, DLT Dizini, 1972: 12)]1.Çok sürtünmekten dolayı oyulup çukurlaşmak veya üstündeki çıkıntılar silinmek, yenmek. *2.Eskimek, yıpranmak. I, 61

Başın- : Karşı durmak, diklenmek, inatçılık etmek. I, 97

Berkin- :[?<berk+i-n-] 1.Sağlamlaşmak. 2.Sağlamlaştırılmak. I, 113

Çiğsen- : Uyuyamamak, uykusuz kalmak, uykusuzluk hastalığına yakalanmak. I, 216

Dadan- :[<tatgan- *esk.*] Bir şeyin tadını alıp alışmak, lezzetini alıp alışkanlık kazanmak, tutkunu olmak. I, 229

Dağın- : 1.Birbirinden ayrılmak, yayılmak, saçılmak. 2.Ufalanmak, dökülmek. I, 229

Davran- : 1.Ayağa kalkmak, ayağa sıçramak. 2.Karşı durmak üzere harekete geçmek, toparlanmak. 3.Sarılmak, girişmek, el almak, gevşek durmayıp tetik bulunmak. 4.Bir yolda iş tutmak, iş görmek. I, 241

Dokun- : 1.El ile veya bedenin diğer bir organı ile ilişmek, sürülmek. temas etmek. 2.El sürüp bozmak, ilişmek, değiştirip bozmak. 3.İncitmek, sataşmak, rahat bırakmamak. 4.İşlemek, tesir etmek. 5.Sarhoşluk vermek, çok sert gelip sersemlik getirmek. 6.Hüzün ve keder vermek, içe döndürmek, içlendirmek. 7.Sağlık bakımından zararlı olmak, yaramamak, rahatsızlık vermek. 8.İlgisi ilişiği olmak. 9.Tecavüz etmek, sataşmak. *10.Almak, harcamak, kullanmak. I, 280⁵⁰

Donan- :1.Süslenmek, bezenmek. 2.Kandiller asarak ve bayraklar açarak şenlik yapmak. 3.(Gemi) yelken vb. takımıyla donatılmak. 4.(At) her türlü biniş takımı ile binmeğe hazır hale getirilmek. I, 285⁵¹

Gücen- :Darılmak, hatırı kalmak. II, 443

İmızgan- , **imizgen-** : 1.Uyuklamak, uyku halini üzerinden atamayıp ayakta sallanıp durmak. 2.(Ateş) kararıp sönmüş gibi durmak. *3.İki durum arasında kararsız kalmak. II, 526

⁵⁰ "dokun-" fiilini "doku-n-" şeklinde gösterdiğimizde "dokuma işi yapılmak" olarak manâlandırabiliriz. Bu şekli ile de -(l)n- eki, edilgen çatı kurmuş olur.

⁵¹ "dona-" fiil gövdesi Kâmûs-ı Türkî'de yer almamaktadır. Ancak "donan-" fiilin anlamlarına dikkat edildiğinde -n- ekinin sadece dönüşlü çatı kurmadığı, edilgen çatı işlevinde de kullanıldığı görülmektedir.

İrgan- :[<ırğa-n- (TDK, DLT Dizini, 1972: 47)] Yerinde oynayıp durmak, kımıldanmak, sallanmak. II, 527

İmren- :1.Güzel ve lezzetli bir şey görüp iştahı kabarmak, çok arzu etmek, istemek.
*2.Hoşa giden beğenilen bir kimseye veya bir şeye benzemek isteğini duymak. II, 562

İnan- : 1.Doğru diye bakmak, gerçek olarak kabul etmek. 2.İman getirmek. II, 564

Kaygin- :[?<kay-ık-in-] Eğrilmek, eğilmek. esk. II, 673

Kerkin- : [?<kerk-in-] 1.Şiddetle üzerine çıkıp bastırmak. 2.Sıkı sıkı sarılmak.
3.Ağır balta vurup kökünden kesmek. II, 690

Kığırdan- :[kığır-t-an-] Ürümek, (köpekler) bağırmak, çok sızlanmak. II, 699

Kımlan- : 1.Ayağa kalkmak üzere davranmak, kalkacakmış gibi bir harekette bulunmak. 2.(Kuş) uçmağa hazırlanmak. II, 702

Kıskan- : 1.Sevdiği kimsenin başkasıyla ilgi ve yakınlığını çekememek. 2.Bir kimsenin üstünlüğünü çekememek. 3.Esirgemek. *4.Birisinin yerinde olmağı istemek, imrenmek. II, 710

Kıvan- :Kendine güvenmek, övünmek, koltukları kabarmak, “sevinç duymak”. II, 713

Kocun- :[<koç-un-] 1.Alınmak, huylanmak, işkillenmek. 2.Telaşlanmak, kuşkuya düşmek. →**gocun-** II, 729 [Koç-: 1.Sarmak, sarılmak, bağıra basmak. *2.Cinsî münasebette bulunmak. II, 729]

Kuşan- : Kuşak bağlamak, beline kuşak, kemer, kılıç vb. bağlamak. II, 773

Öğren- : 1.Kavramak, anlamak, haber almak, bilgisi olmak. 2.Eğitim ile alışarak bilgi ve tecrübe kazanmak. 3.Yararlanmak, bir şeye aktarıp almak. 4.Bilgiyi ve tecrübeyi genişletmek, tekrar ve sürekli meşguliyetle beceriklilik kazanmak. 5.Elde etmek. 6.Derinliğine araştırmak, sorup anlamak. 7.Alışmak, alışkanlık kazanmak. III, 1027

Sakın- : 1.Çekinmek, uzak durmak. 2.Kendini gözetmek. 3.Dikkatle korumak, koruyup gözetmek, bakmak, gözetmek. III, 1135

Somurdan- :[<somur-t-an-] Homurdanmak, söylenmek, mırıldanmak. III, 1215

Söğün- → **sön-** 1.Yanmakta olan bir şey artık yanmamak. 2.*mec.* Durmak, sakinleşmek, basılmak. *3.Parlaklığını kaybetmek. 4.Hava veya gaz ile şişirilmiş bir şeyin havası veya gazı çıkıp şişkinliği gitmek. 5.(Yanardağ) tesirini kaybetmek, artık

ateş, duman püskürtmez olmak. 6.Şöhret, itibar, önem, üstünlük kaybetmek, gerilemek. 7.*mec.* (Ses) duyulmaz olmak. 8.*mec.* Tükenmek, yok olmak, kaybolmak. III, 1220

Tiksin- , **diksin-** : [Galatı: titsin-] Mide yadırgamak, iğrenmek, yiyecekten ikrah etmek. III, 1371

Tüken- : 1.Bitmek, kalmamak, tamamıyla harcanmak, tüketilmek. *2.Güçsüzleşmek, takati kalmamak, yılmak, ikrah etmek. III, 1395

Umsan- : Ümit etmek, ümitlenmek, ümitte bulunmak. III, 1407

Üşen- : İş yapmağı arzu etmemek, tembellik etmek. III, 1424

Yaman- : [<yama-n-] 2.Yanaşmak, bağlılık kazanmak. *3.(İstenmeyen bir kimse veya bir şey) birinin üstüne kalmak, yük olmak, musallat olmak. III, 1460⁵²

1.18.2. Oluş

1.18.2.1. Fiil Kök ve Gövdelerinden

-(I)n- eki, fiil kök ve gövdelerine gelerek “oluş” fiilleri türetir. Bu tür fiiller “kendiliğinden olma” veya “kendi kendine olma” anlamı taşırlar. Bunlar ne dönüşlü ne de edilgen çatılıdır, yeni bir fiildir. Bazı gramer kitaplarında dönüşlü çatı içerisinde gösterilen böyle fiillerde aktif bir özne yoktur. Yani özne hem işi yapan hem de işten etkilenen bir varlık değildir. Özne ya “cansız” bir varlıktır ya da canlı olsa bile fiili aktif olarak yapan değildir. Öznesi “canlı” bir varlık olan fiillerin “dönüştülük” mü yoksa “oluş” mu bildirdiği anlamına bakılarak anlaşılır.

Arala-n- : 2.Seyrekleşmek. *3.Açılmak, aralık duruma gelmek. I, 47

Arıkla-n- : Etsiz ve çelimsiz olmak, zayıflamak. I, 50

⁵² “Yaman-” fiilinin tabanı Kâmûs-ı Türkî’de yer almıyor ancak, bugün “yama-” fiili kullanılmaktadır. Ayrıca kelimenin ilk anlamı -(I)n- ekinin edilgen çatı kurma işlevinde; diğer anlamları dönüşlü çatı kurma işlevinde kullanıldığını gösteriyor.

- Aşıla-n-** : 3.Aşı yapılmış gibi temas yoluyla veya başka şekilde geçmek, yayılmak. I, 61
- Ateşle-n-** : 1.Ateş almak, tutuşmak. I, 64
- Ayazla-n-** : Gece ayazı dokunup soğuk almak, ayaz işlemek. I, 72
- Başla-n-** : 2.Baş bağlamak, yuvarlaklaşmak. I, 97
- Berele-n-** : Üzerinde çürük ve bere meydana gelmek. 2.(Meyve) bir şeye dokunmaktan bir tarafı ezilip zedelenmek. I, 112
- Besle-n-** : 2.Semirmek, tavlınmak. 3.Kabarmak, şişmek, kalınlaşmak. I, 114
- Boğ-un-** : Bunalmak, sıkıntı ve çarpıntı içinde olmak. I, 133
- Boşa-n-** : 1.Kurtulmak. 2.Çokça ve şiddetle dökülmek, akmak, yağmak. 3.(Silah) patlamak, kaza ile ateş almak. 6.Saat, zil, zemberek vb. çalmak. 7.Birden bire dışarı çıkmak, fırlamak. I, 137
- Boya-n-** : 2.Boya bulaşmak, lekelenmek. I, 138
- Bula-n-** : [*<bulga-n- esk.*] 1.Karışıp kararmak, açıklığı ve parlaklığı kaybolmak. 2.Su vb. altüst olup dibindeki çöküntü ve çamur ile karışarak duruluğunu kaybetmek. 3.(Mide katışıp kusacak hale gelmek, içi dönmek. 4.(Zihin, göz) iyi seçemez, ayıramaz olmak. 5.(Göze) kan oturmak. I, 146
- Bur-un-** : (Karın) bağırsaklar kıvrılıyormuş gibi şiddetle sancımak. I, 150
- Bük-ün-** : 3.(Su) birikip bir yere toplanmak. I, 153
- Çalka-n-** : 1.Sallanmak, yer değiştirmek, karışmak. 2.Dalgalanmak, talazlanmak. 3.Altüst olmak. 5.Yumurta bozulmak, cılk olmak. I, 190
- Çapakla-n-** : (Göz) çapak tutmak, gözden su akıp kenarlarında ve kirpiklerinde kurumak. I, 192
- Çirkinle-n-** : Çirkin olma, çirkin bir hal almak. I, 218
- Çök-ün-** : 1.Aşağı inmek, “dibe çökmek, çöküntü haline gelmek.” I, 224
- Del-in-** : Delik olmak. I, 248
- Dengele-n-** : Dengeli hale gelmek. I, 251
- Ez-in-** : (Mide) bayılmak, baygınlık duymak. I, 355
- Farı-n-** : (Farı- :Ar. Farığ’dan bozulmuş bir şekil olmalıdır.) Bezgin ve usanmış hale gelmek. I, 361
- Filizle-n-** : Filiz sürmek, yeşermek. I, 381
- Genişle-n-** : Bollanmak, enli olmak. II, 414

- Gerçekle-n-** : Doğru çıkmak. II, 415
- Göç-ün-** : Ölmek. II, 429
- Gölgele-n-** : 2.(Resim ve yazı) gölge şeklinde leke meydana getirmek. II, 431
- Gör-ün-** : 4.Belirmek, ortaya çıkmak. 5.Mevcut ve hazır olmak, meydanda olmak. II, 435
- Göy-ün-** : 1.Yanmak, alazlanmak, ateşte kızarmak. 2.(Meyve) olmak, kemale ermek. II, 437
- Güçsü-n-** : Güçleşmek, zor olmak, müşkül olmak. II, 443
- Haşla-n-** : 3.Büyük zarar ve ziyana uğramak. II, 482
- Ilı-n-** : Ilık olmak, soğuğu kırılmak, az sıcak kalacak şekilde soğumak veya az ısınmak. II, 526
- Isla-n-** : Suya bulaşmak, nemli olmak. II, 529
- İsle-n-** : 1.İs ile kararmak. 2.İs kokmak, is kokusunu almak. II, 580
- Kapa-n-** : 1.Açık bir şey kapalı duruma gelmek. 7.İşlememek, işlemez hale gelmek. 13.Yara iyileşmek, her tarafın derisi birleşip örtülmek. 14.Gökyüzü bulutla örtülüp hava kapalı, bulutlu olmak. 15.(Göz) kör olup görmemek, göremez olmak. 16.(Bir aile, sülale, hanedan) zürriyeti kalmamak, nesli son bulmak, yok olmak, tükenmek. II, 640
- Katla-n-** : 1.Kat kat olmak, eğilmek. 3.Bükülmek, eğilmek. II, 667
- Kesginle-n-** : Keskin hale gelmek, keskinlik kazanmak. II, 692
- Kinetle-n-** : 2.*mec.* Kinet olmuş gibi sıkı bir şekilde kapanmak. II, 722
- Kolayla-n-** : 1.Kolaylık kazanmak. II, 733
- Lekele-n-** : 1.Lekeli hale gelmek, pislenmek. II, 796
- Mayala-n-** : 1.Mayanın tesiri ile ekşimek. III, 836⁵³
- Örele-n-** : Düzelmek. III, 1034
- Pakla-n-** : 3. Hastalıktan kurtulmak, iyileşmek. III, 1044
- Parala-n-** : 1.Parça parça olmak, dağılmak. III, 1049
- Parçala-n-** : 1.Parça parça olmak. III, 1050
- Perdele-n-** : Üstüne perde çekilmek, perdeli olmak. III, 1064⁵⁴

⁵³ Bu fiil "mayalama işi yapılmak, maya katılmak" anlamı ile düşünülürse de edilgen çatılı olur.

- Pirt-in-** : Berelenmek, burkulmak. III, 1073
- Pisle-n-** : 1.Pis olmak, kirlenmek. III, 1074
- Sakatla-n-** : 1.Birinin bir uzvu veya uzvun kendisi sakat ve işlemez olmak. 2. Kusurlu ve yanlış olmak. III, 1135
- Sapla-n-** : 3.Batıp kalmak, sokulup çıkamamak. III, 1149
- Sı-n-** : 2.Dağılmak, perişan ve dağınık olmak. III, 1193
- Sil-in-** : 3.Aşınmak. *4.*mec.* Kaybolmak, görünmez olmak, yok olmak. III, 1201
- Sula-n-** : 1.Sulu olmak, çok sulu, yaş ve nemli hale gelmek. 3.(Göz için) Yaşarmak, ağlamaklı olmak. III, 1229⁵⁵
- Şekerle-n-** : *2.*mec.* (Şekerli sıvı için) Şekeri suyundan ayrılarak billurlaşmak. *3.Şeker gibi olmak. III, 1260
- Tatla-n-** : Tatlı olmak, tadı artmak. III, 1315
- Tavla-n-** : 3.*mec.* Semirmek, dolmak, tüyü düzülüp parlamak. III, 1317
- Tazele-n-** : 1.Taze olmak, tazelik kazanmak. 3.Gençleşmek. III, 1319
- Tebşi-n-** : Yatışmak, teskin olmak. III, 1322
- Temizle-n-** : 4.(Kadınlarda) aybaşı hali sona ermek. III, 1342
- Topla-n-** : 1.Bir araya gelmek. 2.Birikmek, çoğalmak. 3.Çekilip darlaşmak, sıkışmak. 6.Semirmek, semizleşmek, zayıflıktan ve arıklıktan kurtulmak. III, 1378
- Yağla-n-** : 2.Kirlenmek. *4.Yağ meydana gelmek, yağ oluşmak. III, 1453
- Yassıla-n-** : Basılıp ezilmiş gibi açılmak. III, 1470
- Yığ-in-** : 1.Toplanmak, top ve küme olmak. 2.Bayılıp düşmek. III, 1489
- Yuvarla-n-** : 1.Dönerek gitmek, tekerlenmek. 2.Dönüp dolaşmak, tepinmek. *3.*mec.* Beklenmedik bir zamanda ölmek. III, 1504
- Zedele-n-** : 1. Berelenmek, çürümek. III, 1517
- Zincirle-n-** : Zincir gibi yukarıdan aşağıya sıralanmak. III, 1527

⁵⁴ Bu maddede “perdele-n-“ fiilinin anlamı ile “perde+l-en-“ fiilinin anlamı birlikte verilmiştir. Buradaki başlığa ikinci anlamı uymaktadır.

⁵⁵ Bu maddede “sula-n-“ fiilinin anlamı (“su verilmek” olmalıydı) değil, “su+lan-“ fiilinin anlamı verilmiştir. Daha doğrusu “sulu+lan-“ şeklinde kullanımı zor olduğu için “sulu” ismine +la-n- ekleri getirilirken “+lu” eki düşmüş gibi görünüyor.

1.18.2.2. +IA- Ekiyle Kaynaşarak

İsimden fiil türeten +IA ekinden sonra gelen -n- eki bazı örneklerde fiil gövdesiyle kaynaşarak “kendi kendine olma/oluşma” anlamı taşıyan fiiller türetmiştir. Eksiz biçimleri fiil gövdesi olarak Kâmûs-ı Türkî’de yer almayan bu fiillerde -n- eki, genellikle “oluş fiilleri türetme”, bir kısmında da “dönüşlülük” işlevinde kullanılmıştır. Yukarıda açıklandığı üzere kimilerine göre isimden türemiş fiil kabul edilen bu örnekleri, -n- ekiyle türetilmiş fiiller olarak burada sıralamayı uygun gördük.

Acılan- : 1.Acı olmak, “acılaşmak”. 2.*mec.* Kızıp öfkelenerek huysuzlanmak. *3.*mec.* Üzüntü verici bir durum karşısında acı duymak, üzülmek. I, 5

Ağalan- : Ağalık tavrını takınıp böbürlenmek. I, 13

Ağullan- : 1.(Sürü) ağıla girmek. 2.(Sürü) toplu halde durmak veya (at sürüsü için) o halde tehlikeden korunmak. 3.(Ay) hâlelenmek. I, 14

Ağırşaklan- :1.Ağırşaga benzer bir tümsek gibi kabarmak. 2.Şişip yuvarlanmak. I, 15

Alacalan- : 1.Çeşitli renklerde lekelenmek, pullanmak, rengârenk olmak. 2.*mec.* Heyecandan ötürü yüzünün rengi değişmek, renkten renge girmek. I, 27

Alavlan- : (*gal.* Alevlen-) Yalınlanmak, tutuşmak. I, 28

Alazlan- : 1.Alevle kızarmak. 2.Kan sıcaklığından kızıl lanmak. I, 29

Alevlen- : 1.Alev çıkarmak, yalınlamak, tutuşmak. 2.*mec.* Şiddetlenmek. 3.*mec.* Hiddetlenmek, öfkelenmek. I, 31

Arlan- : 1.Utanmak. *2.Bugün daha çok olumsuz geniş zaman şekliyle kullanılır. I, 52

Arsızlan- : Arsızlık etmek, arsızca hareket etmek, geri çevrilip kovulduğu halde yine utanmaksızın geri dönmek, geri gelmek. I, 52

Arslanlan- : 1.Sonradan gayrete gelip birden bire atılmak. 2.Büyüyüp yiğit olmak. I, 53

Asılan- : *esk.* Kâr etmek, kazanmak, faydalanmak.

Atlan- : 1.At gibi kalkmak, şahlanmak. 2.At edinmek, at sahibi olmak. 3.Ata binmek. 4.Geçirilmek, unutulmak. I, 66 [*At-la-n- : Atlamak fiili yapılmak.]

Ayaklan- : Davranıp ayağa kalkmak, yürümek. 2.Kalkışmak, iddia etmek. *3.(Hasta) iyileşip yataktan kalkmak. 4.Kanunları tanımayarak isyan edip karışıklık çıkarmak. 5.(Ekin) toprağın üstünde görünmek. 6.(Hayvan yavrusu) ayakta durur hale gelmek. I, 71

Ayrılan- : 1.Ayrılmak, bir başına olmak. 2.Kimseye uymamak. I, 74

Azıklan- : 1.Yemek, gıda almak. 2.Yiyecek maddeleri elde edip hazırlamak. I, 77

Bahalan- , bahalaş- : Değeri ve fiyatı yükselmek, artmak. I, 84

Balabanlan- : 1.İrileşmek, şişmek, iri ve şişman olmak. 2.Sözü ağzında geveleyip sarhoş gibi söylemek. I, 87

Ballan- : 1.Bal gibi tatlı olmak, tatlılaşmak. 2.(Meyvenin) iç suyu çıkıp donmak, kıvamlanmak, cıvıklaşmak. I, 89

Barklan- : Ev, bark sahibi olmak, evlenip çoluk çocuk edinmek. I, 93

Başaklan- : (Ekin) başak bitirmek, başak tutmak, başak bağlamak. I, 96

Bebürlen- , bebrlen- : Bebr gibi kasılıp kabarmak. I, 102

Bellen- : Bel ile işlenmek, kazılmak. I, 108

Beneklen- : Benekler oluşmak, lekelenmek, pul pul olmak. I, 109

Beyazlan- : Ağarmak, beyaz duruma gelmek. I, 117⁵⁶

Bıyıklan- : Bıyığı çıkmak, bıyıklı hale gelmek. I, 120

Bitlen- : 1.Kendi bitini ayıklayıp kırmak. 2.Üzerinde bit üremek. I, 130

Boklan- : 1.Kirlenmek, pislenmek. 2.*mec.* Aşırı derecede abur cubur yemek. 3.*mec.* Çağrılmadığı sofraya oturmak. I, 134

Bollan- : 1.Genişlemek, enlenmek. 2.Bol ve bereketli olmak. I, 137

Borçlan- : 1.Borca girmek, borca batmak, borçlu olmak, “daha sonra vermek üzere birinden para veya başka bir şey almak.” *2.*mec.* Manevi bir yük altına girmek. I, 135

Boslan- : Boylanmak. I, 136

Boylan- : Boy kazanmak, uzanmak. I, 138

Böbürlen- → **bebrlen-** I, 140 [Bebrlen- : Bebr (Bir tür hayvan) gibi kasılıp gerilmek. *Büyüklenmek, kibirlenmek. I, 102]

⁵⁶ Bugün “beyazla-“ fiili kullanıldığı halde, Kâmus-ı Türkî’de yer almamaktadır. Bu sebeple fiil, “beyazla-n-“ şeklinde gösterilmemiştir.

Böceklen- : (Ekin, tahıl, vb.) üzerinde veya içinde böcek ortaya çıkmak, böceklerle kaplanarak bozulmak, bitlenmek. I, 140

Budaklan- : 1.Budak sürmek, dallar belirip ortaya çıkmak., dallanmak. 2.Çatallaşıp güçleşmek, pürüzlenmek. I, 143

Buğulan- : Buğu ile örtülmek, buğudan bir perde tutmak. I, 144

Bulutlan- : 1.Bulutla kaplanmak, bulanmak. 2.Lekelenmek. 3.Üzerini duman ve buğu kapladığı için donuklaşmak. 4.(Göz) iyi görmemek, dumanlı görmek. 5.*mec.* Kederlenmek, hüznülenmek. I, 147

Burğaçlan- : Buruşup karmakarışık olmak. I, 149

Buzlan- : 1.Yüzü buz tutmak, üstü donmak. 2.(Ayna ve şişe) dumanlanmak, nemden dolayı şeffaflığını kaybedip buzlu gibi görünmek. I, 152

Büyüklen- : Kendini büyük göstermek. I, 155

Canlan- : 1.Dirilmek, hayata geri dönmek. 2.Ayrılmak, kendine gelmek. 3.Canlılık kazanmak, şenlenmek, gelişmek. *4.Geçmişteki bir hadise veya şey hatıra gelmek, hatırlanmak. I, 161

Cârislen- : Yaygara ve gevezelik etmek, edepsizlik ve şamata etmek. I, 162

Cemlen- : (Kelime) çokluk haline sokulmak. I, 167

Cerahatlan- : (Yara cerahat bağlamak, irin toplamak, işlemeğe başlamak. I, 168

Cesaretlen- : Cesaret almak, cesaret kazanmak, korku, yılgınlık ve çekingenlikten sıyrılmak, yiğitlenmek. I, 170

Cezalan- : Ceza görmek, cezaya uğramak. I, 172

Cücüklen- : Filiz sürmek, filizlenmek. I, 181

Çatallan- : Çatal gibi ikiye ayrılmak. 2.*mec.* Şüpheli ve karışık bir hal almak. I, 196

Çerezlen- : 1.Vakitsiz az bir şey yiyerek iştahını kesmek. *2.*mec.* Bir şeyden biraz fayda sağlamak. I, 205

Çeşnilen- : Yemek vb. şeylerin lezzeti yerine gelmek tadı tuzu kıvamında olup lezzetli olmak. I, 205

Çiçeklen- : 1.Çiçek vermek, çiçek açmak. *2.*mec.* Deniz yüzünde rüzgârın etkisiyle beyaz köpükler oluşmak. I, 214

Çillen- : (Üstünde) ak lekeler oluşmak, çil çil olmak. I, 216

Çimlen- : (Tohum, çekirdek, bağ çubuğu vb. ekilip dikilmeden önce geçici olarak toprak, kum veya suyun içinde tutulup filizlenmek. *2.Kendine ait olmayan şeylerden yararlanmak. 3.(Yiyeceklerden) az az alıp yemek. I, 217

Çöplen- : 1.Kuş gibi kırıntı kabilinden ve çok az yemek. *2.*mec.* Kendine küçük menfaatler sağlamak. I, 225

Çöreklen- : 1.Çörek gibi kıvrılıp kangal olmak. *2.*mec.* Oturup kalmak, yerleşmek. I, 225

Çukurlan- : “Çukur hale gelmek, içeri gömülmek”, derinleşmek, çökmek. I, 226

Çullan- : 1.Çul örtünmek, çul ile örtülmek. 2.Birşeyin üstüne çul gibi kapanmak, abanmak. 3.Üzerine düşüp rahat bırakmamak, sataşmak, zorlamak. I, 226

Dalgalan- : 1.Dalga meydana gelmek, dalgalı olmak. 2.dalgalı görünmek, “kıpırdanıp dalga dalga olmak.” 3.Dalgalar halinde yürümek veya koşmak. *4.(Renk için) yer değiştirmek. I, 233

Darlan- , **darlaş-** : 1.Dar olmak, daralmak, çekilip büzülme. 2.Sıkılmak. I, 239

Debelen- : 1.Arka üstü yatıp iki yana hareket etmek, “bir o yana bir bu yana dönüp durmak.” *2.Bir acının tesiri ile kıvrınmak veya bir bağdan kurtulmak için çırpınmak. 3.*mec.* Boş yere çaba sarfetmek, boşu boşuna uğraşmak. I, 242

Değirmilen- : Yuvarlak veya eni boyu bir olmak. I, 245

Denklen- : 1.Bağlanıp denk yapılmak. 2.Denk ve eşit hale getirilmek. I, 253

Densizlen- : Münasebetsizlik etmek, yersiz ve yakışıksız harekette bulunmak. I, 253

Derilen- : Deri bağlamak, deri ile örtülmek. I, 255

Diklen- : 1.Kalkıp dik durmak, “dik hale gelmek”, ürpermek. *2.*mec.*Kafa tutmak, aksilenmek, ters davranmak. I, 266

Dillen- : 1.Dile gelmek, dile gelip konuşmak. 2.Dili açılıp çok konuşmak. 3.Edepsizlik etmek. 4.Dillere düşmek. I, 268

Donuklan- : Donuklaşmak, donuk olmak. cila ve parlaklığı gitmek. I, 286

Edeplen- : Edep ve terbiye kazanmak, terbiye edilmek. I, 310

Efkârlan- : Üzülme, tasalanma, kaygı duymak, meraka dokunmak. I, 312

Enlen- : Enli ve geniş olmak. I, 335

Enlilen- : Enli ve geniş olmak. I, 335

Esaslan- : 1.Temel haline gelmek, kurulmak. 2.sağlamlaşmak. 3.Gerçekleşmek. I, 341

Eskilen- → **eskilet-** I, 343

Eşeklen- : 1.Eşek bulup binmek, eşekli olmak. 2.Eşekçe harekette bulunmak, eşeklik etmek. I, 346

Evlen- : Ev bark sahibi olmak. I, 352

Faidelen- : Menfaat görmek, kâr etmek, istifade etmek, assılanmak. I, 358

Faydalan- → **faidelen-** I, 164

Ferahlan- : 1.Açılmak, genişleyerek iç açıcı olmak. 2.Sevinmek, neşelenmek. I, 370

Fırıldan- : Telaşla dönüp dolaşmak. I, 376

Fiyatlan- : Bir şeyin fiyatı artmak, pahalalanmak. I, 386

Gayretlen- : 1.Gayrete gelmek, çalışmak, himmet etmek. 2.Kıskanmak. 3.Mukaddes şeylere karşı hassasiyet göstermek. II, 403

Gazaplan- : Öfkelenmek, kızmak, hiddetlenmek. II, 404

Gazellen- : (Ağacın yaprakları) kuruyup düşmek, sararıp dökülmek. II, 404

Gıdalan- : [Doğrusu: **gızâlan-**] Yemek, beslenmek. II, 421

Göbeklen- : 1.(Lahana ve salata gibi şeyler) göbek bağlamak. *2.Karın yağ bağlayıp şişmanlamak. II, 428

Güçlen- : 1.Güçleşmek, zor ve müşkül olmak. *2.Güçlü hale gelmek, kuvvetlenmek. II,443

Güneşlen- : 1.Güneşe serilip kurumak. 2.Güneşin karşısına oturup ısınmak. II, 448

Güzellen- : Güzel olmak, güzellik kazanmak, güzelleşmek. II, 452

Hallen- , **hallan-** : 1.Yeni bir hal kazanmak, değişmek, başka bir hale geçmek. 2.Hali iyileşmek, düzelmek, bolluğa kavuşmak. 3.Zikir sırasında kendinden geçmek. *4.*argo* Bir şeye istek duymak. II, 474

Harelen- : Hâre gibi dalga dalga olmak. II, 476

Hasıllan- : (Ekin veya çocuk) boy atıp uzanmak. II, 480

Hastalan- : Hasta olmak, hasta düşmek. II, 481

Havalan- : 1.Hava almak, havası değişmek. 2.Havaya kalkmak, uçmak, havada dalgalanmak. *3.*mec.* Yerinde duramaz hale gelmek, uçarılaşmak. II, 486

Havuzlan- : 1.(Su) birikip havuz teşkil etmek. *2.(Gemi) Havuza çekilmek. II, 487

Helmelen- : Koyulaşmak, kaynarken koyu bir su haline dönmek. II, 495

Hırslan- : 1.Çok arzulamak, şiddetle istemek. 2.Kızmak. II, 503

Hiddetlen- : Öfkelenmek, gazaba gelmek, “kızmak.” II, 506

Hîrelen- : Bulanmak, kararmak. II, 510

Horozlan- , **horoslan-** : Horoz gibi kabarıp kurulmak, “kabadayılık satmak.” II, 514

Hoşlan- : Memnun ve hoşnut olmak. 2.Haz duymak, “hoşuna gitmek, sevmek.” II, 515

Huyilan- : 1.Kötü huy edinmek, hırçınlaşmak. 2.Darılmak, gücenmek, gücenip öfkelenmek. *3.Şüphelenmek, tedirgin olmak, pirelenmek. 4.(Hayvan) huzursuz olmak, sinirlenmek. II, 521

İhklan- → **ılı-n-** II, 526

İpliklen- : (Kumaş) tel tel dağılmak, iplikleri meydana çıkmak, bozulmak, didilmek. II, 575

İraklan- : Uzaklaşmak. II, 576

İrinlen- : (Yara)cerahat bağlamak, irin tutmak. II, 576

İşitmezlen- : İşitmez gibi olmak, işitmezliğe gelmek, sağırlığa vurmak. II, 593

İşkillen- : Şüphe ve vehme düşmek, şüphelenmek, vesvese etmek. II, 593

İyilen- : 1.İyileşmek, iyi olmak. 2.Hastalıktan kurtulmak, sağlığa kavuşmak. 3.Olmak. II, 601

İzzetlen- : Saygı görmek, ikramda bulunulmak. II, 604

Kabuklan- : (Meyve vb.) kabuk bağlamak, kabuk oluşmak. II, 611

Kabullen- : 1.Kabul olunmak, “kabul etmek.” 2.Zorla ele geçirmek. II, 611

Kahırlan- : Kahretmek, çok üzölmek. II, 618

Kanatlan- : 1.Kanatlı hale gelmek, (küçük kuşların) kanadı çıkmak, uçacak hale glmek. *2.Uçmak, kanat açmak. 3.*mec.* Çok fazla sevinmek. II, 634

Kapılan- : İş bulup çalışmak, bir işe yerleşmek, kullanılmak, kayırılmak. II, 641

Karınçalan- : 1.Karınca üşüşmek, karınca dolmak. 2.”Vücudun bir yeri” uyuşup üstünde karıncalar geziyor veya iğneler batıyor gibi bir tesir uyanmak. 3.Pastan delik deşik olmak. *4.Aşırı zihin yorgunluğu sebebiyle gerektiği şekilde düşünememek anlayamamak, kavrayamamak. II, 653

Kartlan- : 1.Tazeliği geçip kart ve sert hale gelmek. 2.Gençlik tazeliği geçmek, büyümek, geçkin olmak. II, 658

Kasavetlen- : Tasalanmak, üzüntüsünü çekmek. II, 659

Katılan- : Sertleşmek. II, 665

Kaymaklan- : Kaymak bağlamak. II, 674

Kazellen- → **gazellen-** II, 678

Kederlen- : Tasalanmak, “üzülmek.” II, 681

Kehlelen- : Bitlenmek, bit sarmak. II, 682

Kepazelen- : İtibar ve haysiyetini kaybetmek, değersiz olmak. II, 688

Keyiflen- : 1.Sevinmek, hoşlanmak, ferahlamak, açılmak. 2.Hafif şekilde sarhoş olmak, neşelenmek. II, 698

Keyifsizlen- : Hafif şekilde hastalanmak, sağlığı bozulmak. II, 698

Kıllan- : 1. Üzerinde kıl bitmek, kılları çıkmak. 2.Bıyığı sakalı çıkmak, kartlaşmak. II, 702

Kıvamlan- : 1.Kıvama gelmek, koyulaşmak, koyuluk ve başka bir nitelik bakımından istenilen en uygun dereceyi bulmak. 2.*mec.* Olgunlaşmak, olgun hale gelmek. II, 713

Kirlen- : 1.Kirli hale gelmek, kir tutmak, kendi üst ve başını kirlemek. *2.*mec.* Şeref ve haysiyeti lekelenmek. 3.(Kadın için) ırzına geçilmek, namusuna zarar gelmek. 4.(Kadın) âdet görmek, aybaşı olmak. II, 724

Kokorozlan- : Kokoroz gibi dikilmek, meydan okumak, diklenmek. II, 731

Koskoslan- : Şişmek, kabarmak, “böbürlenmek.” II, 746

Köklen- : 1.(Ağaç) kök vermek, kök salmak, kökleşmek. 2.Yerleşmek, temelli olarak kalmak. II, 752

Kurtlan- : 1.Çürüyüp kurt sarmak, kurt türemek. 2.*mec.* Kurtlar yiyip rahatsız ediyormuş gibi sabırsızlık göstermek, telaşlanmak, sabırsızlanmak. *3.*mec.* Bir yerde çok oturmaktan bıkararak dolaşmak isteği duymak. II, 770

Kuşkulan- : 1.Kuş gibi korkup ürkmek. *2.Kuşku içinde bulunmak, kuşku duymak, şüphelenmek. II, 774

Kuvvetlen- : 1.Sağlam ve dayanıklı hale gelmek, güçlenmek. 2.Sağlamlaşmak, gerçekleşmek. II, 776

Küflen- : 1.Küf tutmak, küf bağlamak, bozulmak. 2.*mec.* Bir yana bırakılıp eskimek. 3.*mec.* Zamanı ve işlerliği geçmiş olmak. 4.*mec.* Çalma fırsatı bulamadığı için kabiliyetini kaybetmek. II, 779

Lezzetlen- : 1.Tatlılanmak, lezzetli olmak, lezzet kazanmak. 2. Lezzet almak, haz duymak, hoşlanmak, tadına varıp alışkanlık kazanmak. II, 799

Mağrurlan- : Bir şeye güvenerek gururlanmak, büyüklük satmak, övünmek. III, 812

- Menevişlen-** : Dalgalanmak, dalgalı olmak, “hârelenmek.” III, 854
- Meraklan-** : 1.Kaygılanmak, telaşa kapılmak, şüphe edip korkmak. 2.Merakı kalkmak, merakına dokunmak, üzölmek. III, 857
- Merâmetlen-** : Geçici olarak ve üstünkörü tamir edilmek. III, 857
- Merkezlen-** : Aynı merkezde toplanmak, bir merkeze bağılı şube ve yerlerin yetkileri çok sınırlı olmak. III, 860
- Mıknatıslan-** : Mıknatısın tesiri altında bulunmak, mıknatıslı bir hale gelmek. III, 876
- Miskinlen-** : Fakir ve çaresiz, aciz ve zavallı olmak, güçsüzlüğe düşmek. III, 886
- Müşkillen-** , **müşküllen-** : Güç ve zor olmak, “zorlaşmak.” III, 953
- Nasırlan-** : Nasırlaşmak, nasırlı olmak. III, 977
- Nazlan-** : 1.Naz yapmak, yapmacık davranışlarla kendini beğendirmeğe çalışmak. 2.Bir şeyi elde etmek istediğı halde almağa yanaşmamak. 3.Seven kimselere karşı güç beğenir davranışlarla şımarmak. III, 980
- Nefeslen-** : 1.Solumak, soluk almak. 2.*mec.* Bir tehlikeden kurtulup rahatlanmak. *3.Nefes ettirmek, kendini okutup üfletmek. III, 982
- Nemlen-** :Nemli hale gelmek, nem kapmak, hafifçe ıslanmak. III, 985
- Neşelen-** : 1.Şenlenmek, neşeli hale gelmek. 2.Hafif şekilde sarhoş olmak, çakır keyif olmak. III, 987
- Neticelen-** : Son bulmak, sona ermek, maksada varmak, sonuca ulaşmak. III,988
- Nişanlan-** : 1.Nişan konulmak, ayırıcı bir işaretle işaretlenmek. 2.Evlilik için sözleşmek, “ve bunun belirtisi olarak yüzük takmak.” III, 994
- Otlan-** : Yakılmak, ateş verilmek. [odlan-] III, 1019
- Oyuklan-** : İçi oyulmak, oyuk ve kof olmak. III, 1023
- Öfkelen-** : Kızmak, hiddetlenmek, öfkeli olmak, öfkeye uğramak. III, 1026
- Örgüçlen-** : Örgüç gibi tümsek oluşturmak, kamburlaşmak, tümsekleşmek. III, 1034
- Örümceklen-** : 1.Örümcek ağı ve toz toprakla dolmak, süpürölmemiş olmak. *2.*mec.* Bakımsız olmak, terkedilmiş olmak. 3.*tip.* Ateşli hastalıklarda ağız veya gözün etrafını kurumuş salgılar kaplamak. III, 1036

- Özlen-** : 1.Öznlü hale gelmek. 2.(Çıban) içinde katı cerahat toplayarak yuvarlak ve tümsek bir hal almak. 3.Ağdalanmak, pıhtılanmak. III, 1041⁵⁷
- Pıhtılan-** : (Sıvı) koyulaşmak, donmak, pıhtı haline geçmek. III, 1069
- Pirelen-** : 1.Pire dolmak. 2.Pirelerini atıklamak. 3.*mec.* Vesveseye düşmek, huylanmak, şüphe ve tereddüte düşmek, “ışkillenmek.” III, 1073
- Posalan-** : Durup tortu oluşturmak, durulmak. III, 1080
- Potuklan-** : Buruşmak, pot olmak. III, 1081
- Pürüzlen-** : 1.Pürüzlü duruma gelmek, tiftiklenmek. 2.*mec.* Zor duruma gelmek, müşküllemek. *3.(Ses) bozuk ve boğuk çıkmak. III, 1089
- Renklen-** : 1.Renk almak, bir renge girmek. *2.*mec.* İlgi çekici bir hal almak, canlılık ve hareketlilik kazanmak. III, 1105
- Ruhlan-** : Canlanmak, güç ve tesiri artmak. III, 1116
- Sakallan-** : Sakalı gelmek, sakallı olmak. III, 1134
- Sancılan-** : Sancıya uğramak, karın ağrısına tutulmak. III, 1145
- Sebeplen-** : Geçinmek, yaşamak, yaşayacak kadar yararlanmak. III, 1162
- Sertlen-** : Sertleşmek. → **sertleş-** III, 1181
- Seslen-** : 1.Çağırarak. 2.Çağırana cevap vermek, “efendim, burdayım” gibi bir sözle iştigini anlatmak. *3.Sözü birine yöneltmek, birilerine karşı söylemek, hitap etmek. III, 1182
- Sıklan-** : Sık meydana gelmek, sıklaşmak, “birbiri ardından gelmek.” III, 1191
- Sıtmalan-** : Sıtmaya tutulmak, sıtması olmak. III, 1196
- Silahlan-** : Silah edinmek, silah takmak, silaha sarılmak, silahlı hale gelmek. III,1200
- Siyahlan-** : Kararmak, siyah olmak. III, 1210
- Suluklan-** : Geniş ve rahat nefes almak, rahatlanmak, “dinlenmek, yorgunluğunu atmak.” III, 1215
- Sulan-** : 1.Sulu olmak, çok sulu, yaş ve nemli hale gelmek. *2.Su katılarak koyuluğu azalmak. 3.(Göz için) Yaşarmak, ağlamaklı olmak. 4.*argo* (Erkek veya kadın) birine

⁵⁷ Kâmûs-ı Türkî’de “özle-“ fiil gövdesi de bulunmaktadır. Ancak “özlen-“ fiilinin anlamına bakıldığında kelimeyi “özle-n-“ şeklinde göstermenin doğru olmayacağı anlaşılıyor. Çünkü **özle-** “*göreceği gelmek, arzu etmek, çok istemek*” anlamına geldiğine göre, “özle-n-“ şeklindeki fiilin “*özlemek fiiline konu olmak*” gibi bir anlamı olmalıydı.

duyduğu cinsi isteğini sezdirmek. 5.*argo* Ciddiyetini bozmak, şımarmak, laubalileşmek, sululaşmak. III, 1229

Şahlan- : 1.(At) art ayakları üzerine kalkmak. 2.*mec.* Birden bire kızıp meydana atılmak. III, 1247

Şenlen- : Sevinmek, sevinçli ve keyifli olmak. 2.Şen ve bayındır hale gelmek, bayındırlık kazanmak. III, 1262

Şereflen- : Şeref ve değer kazanmak, kıymeti ve değeri artmak. III, 1264

Şiddetlen- : Şiddeti artmak, daha sert ve fazla olmak. III, 1269

Şivlen- : Eğik hale gelmek, aşağısı genişleyip yukarısı daralarak şiv biçimine girmek. III, 1274

Şûlelen- : Alevlenmek, tutuşmak. III, 1276

Şüphelen- : Şüphe ve tereddüde düşmek, tereddüt ve vesvese etmek. III, 1278

Taçlan- : Taç giymek. III, 1284

Talazlan- , **talaslan-** :1.(Deniz vb.) dalgalanmak. 2.(Koyunlar) sürü ile yürürken dalgalanır bir biçim göstermek. 3.(İpek vb.) kabarmak. III, 1297

Tarazlan- : 1.Tel tel pürüzleri çıkmak, pürtükleri kalkmak. *2.(Deri için) Üzeri pütür pütür olmak. 3.(Saç için) Karışık ve dağınık olmak, tel tel dikilmek. III, 1305

Tasalan- : Kaygılanmak, kederlenmek, gamlı ve kederli olmak. III, 1309

Tatsızlan- : Tatsızlık etmek, soğuk ve münasebetsiz hal ve davranışta bulunmak. III, 1315

Temellen- : Temel tutmak. III, 1340

Tiftikle-n- : İnce iplikleri pürüzlenip sökülme, iplikleri ayrılmak. III, 1371

Tiritlen- : Tiritleşmek. III, 1373

Titizlen- : Titiz davranmak, huysuz olmak, bir şey beğenmez bir şeyden memnun olmaz bir hale gelmek, bir şeyi zor beğenmek. III, 1374

Tomrucaklan- , **tomurcaklan-** : (Ağaç) tomrucaklar çıkarmak, filizlenmek üzere tomurcuk vermek. III, 1376

Tomruklan- : (Ağaç) tomurcuk çıkarmak, filizlenmek üzere düğümlenmek. III, 1376

Torbalan- : 1.Torba gibi gevşeyip sarmak. *2.Torba içine konulmak. 3.Torba halini almak. III, 1380

Tozlan- : Toz olmak, üzerine toz konmak. III,1382

- Ufûnetlen-** : 1.Etler çürüyüp kokmak, iltihaplanmak. 2.Kokmak, kötü koku olmak. III, 1403
- Urlan-** : Şişip ur olmak, tümsek haline geçmek, ur meydana gelmek. III, 1408
- Uslan-** : 1.Akıl öğrenmek, akıllanmak. 2.Edep ve terbiye öğrenmek, terbiyeli olmak. 3.Yavaşlık ve yumuşaklık kazanmak, yumuşamak. III, 1409
- Ümitlen-** : Ümide düşmek, umutlanmak. III, 1420
- Yaltaklan-** : Dalkavukluk etmek, alçakça yalvarmak. III, 1459
- Yapraklan-** : Yaprak çıkarmak, yaprakla örtünmek. III, 1465
- Yeşillen-** : 1.Yeşil olmak, yeşermek. 2.Tazelenmek, tazelik kazanmak. 3.Gözle bakıp ferahlanmak, gözlerini ve gönlünü eğlendirmek. *4.*argo* Başkasının malına göz koymak, elde etmeğe çalışmak. III, 1487
- Yıllan-** : 1.Bir veya birkaç yıllık olmak, eskimek. *2.*mec.* Üzerinden uzun zaman geçmek, yaşlanmak, eskimek. III, 1492
- Yiğitlen-** : Yiğit olmak, cesaretlenmek. III, 1493
- Yosunlan-** : Yosun bağlamak. III, 1499
- Yumaklan-** : Şişip yumru olmak. III, 1501
- Yurtlan-** : 1.Yerleşmek, göçebelikten kurtulup bir yerde kalmak, ikametgâh edinmek. 2.Yer ve arazi kazanmak, arazi sahibi olmak. III, 1503
- Yücelen-** → **yücel-** [yücel- : Yükselmek.] III, 1504
- Yünüllenen-** : Hafife alırcasına bakmak, aşağılayıcı bir şekilde bakmak. III, 1506
- Yüreklen-** : Cesaretlenmek, yiğitlenmek, atılğan olmak. III, 1506
- Zarflan-** : (Mektup, kart, evrak vb. için) Zarf içine konulmak. III, 1515
- Zevklen-** : 1.Eğlenmek. 2.Hoşlanmak, zevk duymak. III, 1522
- Zevzeklen-** : Zevzeklik etmek, eli ağzı durmayıp münasebetsiz söz ve davranışta bulunmak, hoppalıkla gevezelik etmek. III, 1522

1.18.3. Edilgenlik

-(I)n- eki, vokal ve “l” ünsüzü ile biten fiil kök ve gövdelerinden edilgen çatılı fiiller türetir. Bu edilgenlik pasif ve meçhul olmak üzere iki türlü gerçekleşir.

1.18.3.1. Pasif Edilgen

-(I)n- eki, vokal ve “I” ünsüzü ile biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden pasif edilgen çatılı fiiller türetir. Bu fiillerin öznesi işi yapan değil işten etkilenen nesnedir. Yani “sözde özne”dir.

Ağırla-n- : 2. İkrâm olunmak. I, 14

Al-in- : I, 32⁵⁸ [Alma fiili yapılmak.]

Alkışla-n- : El çırpımlarla takdir edilmek, beğenilmek, böyle bir gösteriye layık olmak. I, 33

Anla-n- : Anlaşılmaq. I, 43

Ara-n- : 1.Araştırılmak. 2.Sonradan kıymeti anlaşılmaq. *5.Eksikliği hissedilmek. I,48

Aşağıla-n- : Aşağılamak fiiline uğramak. I, 60

Aşıla-n- : 1.Hastalıklara karşı aşı vurulmak. 2.Ağaca aşı vurulmak. I, 61

Avla-n- : Av edilmek. I, 69

Ayıkla-n- : Ayırtlanmak’tan gal. →**ayırtlan-** [ayırtlan- :1.Ayrılmak. 2.Seçilip iyisi ayrılmak, iyi kısmı alınmak.] I, 73

Ayıpla-n- : Ayıp sayılmak, kabahatli bulunmak. I, 73

Ayırtla-n- : 1.Ayrılmak. 2.Seçilip iyisi ayrılmak, iyi kısmı alınmak. I, 73

Azarla-n- : Başkası tarafından paylanma, azarlanma. I, 76

Bağla-n- : 1.Birbirine iliştilirmek, düğümlemek. I, 83

Belle-n- : Öğrenilmek. I, 108

Bile-n- : Bileği taşına veya çarkına sürtülüp keskinleştirilmek. I, 124

Bil-in- : 1.”Anlaşılmaq, öğrenilmek”. 2.Tanınmaq. 3. “Benimsenmek, alkışlanmaq, takdir edilmek”. I, 125

Boya-n- : 1.Boya vurulmaq. I, 138

⁵⁸ Kâmûs-ı Türkî’de “al-in-” fiilinin anlamı “Söylenilen bir sözü kendi üstüne alıp gücenmek, zanna düşüp çabuk müteessir olmak.” olarak verilmiş ve -(I)n- eki dönüşlü çatı kurma işlevinde kullanılmış. Bugün aynı kelimeyi “almak fiilinin yapılması” anlamında edilgen çatılı olarak da kullanıyoruz. Mesela: “Kimlik tespiti için DNA örnekleri alındı.”, “Pazardan sebze, meyve alınmaz.”, “Gemiye kapasitesinin üzerinde yük alınmış.”, “Bu yıl üç bin kadrolu öğretmen alınacak.” gibi cümlelerde “al-in-” fiili edilgen çatılıdır. Bu sebeple “al-in-” fiilini bu maddede de göstermeyi uygun gördük.

- Böl-ün-** : 1.Ayrılmak, parçalanmak, kısım kısım yapılmak. 2.Ayrılmak, birbirinden ayrı hale getirilmek. I, 141
- Buda-n-** : 1.Budakları kesilmek. I, 144
- Bul-un-** : Aranılarak veya aranmaksızın ele geçirilmek. 2.Kaybolmuş bir şey aranarak ele geçirilmek. 3.Meydana çıkarılmak. 5."Sağlanmak." I, 147
- Cilâla-n-** : Cilalamak fiiline konu olmak. I, 177
- Ciltle-n-** : (Kitaba) kap geçirilmek. I, 177
- Çal-ın-** : 1.Vurulmak, çarpılmak, "atılmak." 2.Yere vurulmak. 4.(Müzik aleti) kullanılmak. 6.Vurulmak. 7.Kapılmak,"hırsızlanmak." I, 189
- Çalka-n-** : *6.(Bir haber, bir söz, bir olay) yayılmak, duyulmak, herkesçe konuşulmak. I, 190
- Çapala-n-** : Çapa ile kazılmak. I, 192
- Çirişle-n-** : Çirişle yapıştırılmak. I, 218
- Çivile-n-** : 1.Çivi ile tutturulmak. I, 219
- Dehle-n-** : Dehlemek fiili yapılmak. I, 246
- Del-in-** : Üzerinde delik açılmak. I, 248
- Dene-n-** → **dene-n-il-** I, 251 [Dene-n-il- : Sınanmak, tecrübe edilmek. I, 251]
- De-n-** : 1.Söz söylenmek. 2.İsim verilmek. I, 253
- Dil-in-** : Dilmek fiiline konu olmak veya edilmek fiili yapılmak. I, 268
- Dinle-n-** : *3.Ehemmiyet verilmek, tavsiye ve nasihatleri yerine getirilmek. I, 270
- Dişle-n-** : Diş geçirilmek, ısırılmak. I, 274
- Dona-n-** : 3.(Gemi)yelken vb. takımıyla donatılmak. 4.(At) her türlü biniş takımı ile binmeğe hazır hale getirilmek. I, 285
- Döşe-n-** : 5.Eşya ile donanmak. 6.Zemini kaplamak. I, 291
- Düzle-n-** : Düz edilmek, "düz hale getirilmek." I, 305
- Eğerle-n-** : (Atın) eğeri ve takımı vurulmak. I, 314
- Ekle-n-** : 1.Parça ilavesi ile uzatılmak. *2.Birleştirilmek, birbirine bitleştirilmek. I, 319
- Ele-n-** : 1.Elekten geçirilmek. 2.*meç*. Araştırılmak, incelenmek. 3.Seçilmek. I, 325
- Elle-n-** : 1.El ile dokunulmak, kurcalanmak. 2.Örselenmek. 3.İtilip uzaklaştırılmak, kovulmak, defedilmek. I, 326
- Ene-n-** : Husyeleri çıkarılıp iğdiş edilmek. I, 333

- Esirge-n-** : 1.Korunmak, saklanmak. 2.Kayırlmak, gözetilmek. 3.Kıyılmamak, verilmemek. I, 342
- Esrele-n-** : Esre işareti konulmak, esre ile okumak. I, 345
- Ezberle-n-** : Ezber öğrenilmek, “aynen tekrarlayabilecek şekilde zihne yerleştirmek.” I, 355
- Fırçala-n-** : 1.Fırça ile temizlenmek. *3.*argo* Şiddetle azarlanmak. I, 376
- Gemr-en-** : [<gemir-en-] 1.Dişle oyulmak. II, 413
- Gizle-n-** : 1.Saklanmak. *2.Gizli tutulmak, söylenilmemek. II, 427⁵⁹
- Gör-ün-** : 1.Görme duyusu ile varlığı seçilmek. 2.Gözle görünebilir halde olmak. 3.Sanılmak, benzemek gibi gelmek. II, 435
- Göze-n-** : Üstünden bir kat daha geçirilmek. II, 439
- Gübrele-n-** : Gübre ile beslenmek, gübre verilmek. II, 442
- Harca-n-** : *2.Tüketilmek, bir iş veya şeye karşılık olarak verilip elden çıkarılmak. II,474
- Harekele-n-** : Hareke olmak, hareke ile okunmak. II, 475
- Haşla-n-** : 1.Kaynar suya daldırılmak veya üstüne kaynar su dökülerek pişmek. [pişirilmek de olabilir] II,482
- Irgala-n-** , **ırgala-** : *2.Sarsılmak, yerinden oynatılmak. II, 527
- İlikle-n-** : 2.(Elbise) düğmeleri iliklere geçirilerek kavuşturulmak. II, 556
- İmzala-n-** : Altına isim yazılarak kabul ve tasdik olunmak. II, 563
- İste-n-** : 1.Talep olunmak. 2.Arzu olunmak. 3.Aranmak. 4.Çağırılmak, davet olunmak. II, 583
- İşle-n-** : 1.Yapılmak, imal olunmak. 2.Kazılmak, oyulmak veya nakşedilmek. 3.Çalışılmak, iş görülmek. II, 594
- Kalafatla-n-** : 1.Kalafat edilmek, (gemi ve kayığın) kaplama tahtalarının araları tıkanıp üstüne zift sürülmek. II, 622
- Kalayla-n-** : Üstüne kalay sürülmek. II, 623
- Kalburla-n-** : Kalburdan geçirilmek, kalburla temizlenmek. II, 623
- Kalıpla-n-** : Kalıba geçirilmek, kalıba konularak şekli düzeltilmek. II, 627

⁵⁹ “Gizle-n-” fiili “*kendi kendini saklamak*” anlamı ile dönüşlü, “*bir şeyin saklanması*” anlamı ile edilgen olur.

Kapa-n- : 2.Bir şeyin kapısı, kapağı örtülmek, bir yerin veya bir şeyin girişi engellenmek, bir engel ile açıklığı giderilmek. 3.Örtülmek, üstüne örtü ve perde çekilmek, örtülü hale getirilmek. 8.Bahsi olmamak, konuşulmamak, susarak geçirilmek. 9.Doldurulmak, kuyu, çukur ve hendek yok olmak. 10.Hesaplanıp ilişik kalmamak, hesap kesilmek, hesap silinmek. II, 640

Kapla-n- : 1.Etrafi çevrilmiş, kuşatılmış, örtülmüş, sarılmış, bir şeyin içerisine konulmuş olmak. 2.Bir şeyin dış yüzüne yapıştırılmak, geçirilmek. 3.Kürke yüz, yüze kürk veya astar yahut yorgana yüz, çarşaf geçirilmek. 4.Daha kıymetli bir madenden bir yüz ve tabaka geçirilmek. II, 643

Kas-ın- : 1. (Elbise) sonra darlaştırılmak. II, 660

Kaşağıla-n- : Kaşağılamak fiiline uğramak. II, 662

Katla-n- : 3.Bükülmek, eğilmek. II, 667

Kaz-ı-n- : 1.Tırnak ile deriyi kazırcasına kaşınmak. [Kazıma fiili yapılmak.] 5.mec. Nesi var nesi yoksa çalınmak. II, 678

Kert-in- : Çentilmek, gedik açılmak, iz oluşmak. II, 691

Kıl-ın- : 1.Edilmek, olunmak. 2.Yerine getirilmek. II, 702

Kırbaçla-n- : 1.Kırbaçla vurulmak, kırbaçla döğülmek. 2.Kırbaç sallanmak, şaklatılmak. II, 705

Kilitle-n- , **kitlen-** : 1.Kilit ve anahtarla kapanmak. 2.Birbirine geçirilmek veya geçmek. *3.Kilitli bir yere kapatılmak. II, 720

Kinetle-n- : 1.Kinet denilen demir veya tel bağ ile bağlanıp birleştirilmek. 2.mec. Kinet olmuş gibi sıkı bir şekilde kapanmak. II, 722

Kitle-n- → **kilitlen-** II, 727

Kolala-n- : 1.Kola ile yapıştırılmak. 2.Kolaya batırılıp ütülenmek, “sert ve parlak bir hale getirilmek.” II, 732

Ko-n- : 1.Yerleştirilmek. 2.Bırakılmak, terk olunmak. II, 739

Kopçala-n- : Kopça ile iliklenmek, “kopça ile kapatılmak.” II, 743

Kötüle-n- : Hakkında kötü sözler söylenmek, adına gölge düşürülmek, zarar verilmek. II, 757

Kurşunla-n- : 1. Kurşunla kaplanmak, örtülmek. 2.Kurşunla damgalanmak. *3.Kurşun sıkılmak, vurulmak. II, 769

Kurula-n- : 2.Islak bir şey kuru hale getirilmek. II, 771

- Kutla-n-** : *2. Kutlamak fiili yapılmak, tebrik edilmek. II, 774
- Lehimle-n-** : (Metal bir şey) lehim ile yapıştırılmak. II, 795
- Mihla-n-, muhla-n-** : 1.(Çivi, keser vb.) kakılmak, “çakılmak.” 2.Çivi ile tutturulmak. III, 875
- Mimle-n-** : İyi ve doğru yolda olmadığına hüküm verilmek, “kötü bellenmek.” III, 882
- Minele-n-** : Mine ile süslenmek. III, 883
- Mührele-n-** : (Kâğıt) mühre ile cilalanmak, ”düzeltilmek, parlatılmak.” III, 930
- Mühürle-n-** : Altına veya üstüne mühür basılmak. III, 930
- Nalla-n-** : Nal takılmak, nal çakılmak. III, 974
- Okşa-n-, ohşa-n-** : Sevilmek, gönlü alınmak. III, 1004
- Oku-n-** : 1.Okuma fiili yapılmak. 2.Bir harf veya kelime hususi çıkış yerinden veya hususi bir şekilde söylenmek. III, 1007
- Ol-un-** : *2.Olmak fiiline konu olmak. III, 1010
- Ortala-n-** : Ortasına varılmak, yarısı bitmek. III, 1017
- Oyala-n-** : 1.Meşgul edilmek, aldatılmak. III, 1022
- Oyna-n-** : (Oyun veya tiyatro oyunu) ortaya konulmak, yapılmak. III, 1023
- Öde-n-** : 1.Verilmek. 2.Bedeli verilmek. III, 1026
- Pakla-n-** : 1.Temizlenmek. 2.Aklanıp temizlenmek, temize çıkarılmak, şüpheden kurtulmak. III, 1044
- Parala-n-** : 1. Yırtılmak veya kırılmak. III, 1049
- Parçala-n-** : 1.Doğranmak, ufak ufak kırılmak veya kesilmek. III, 1050
- Perdele-n-** : Üstüne perde çekilmek. III, 1064
- Peyle-n-** : Pazarlığı kesilip peyi verilmek. III, 1069
- Rendele-n-** : Rende denilen aletle düzeltilmek veya doğranmak. III, 1104
- Sağla-n-** : 1.Kuvvetlendirilmek. 2. İlerisi için korku ve tehlikelere bırakılmamak, emniyete alınmak. 3.Daha fazla sağlamlık verilmek. III, 1129
- Sakla-n-** : 1.Gizlenmek. 2.Koruma altına alınıp dayanmak. III, 1136
- Sal-m-** : *2.Salmak fiiline konu olmak. III, 1139
- Sapla-n-** : 2.Çoklukla sokulmak. III, 1149
- Sına-n-** : Denemek, tecrübe olunmak. III, 1192

- Sı-n-** : 1.Kırılmak, bozulmak. 3.Bozgunluğa uğramak, bozgunluk vermek, hezimete uğramak, yenilmek. III, 1193
- Sırala-n-** : Sıraya konmak, dizilmek, bir dizi oluşturacak biçimde düzenlenmek. III, 1194
- Sıva-n-** , **sığa-n-** : 1.Kol ve paça çevrilmek. III, 1196
- Sıva-n-** : Sıva sürülmek, sıva ile kaplanmak. III, 1196
- Sil-in-** : 1.Suyu alınarak kurumak. 2.İslak bez, sünger vb. ile ovularak temizlenmek. III,1201
- Silk-in-** : 2.Şiddetle hareket ettirilerek temizlenmek. III, 1202
- Söyle-n-** : 3.Denilmek. 4.Nakil ve rivayet olunmak. III, 1222
- Şekerle-n-** : 1.Şeker şerbeti içinde terbiye olunmak. III, 1260
- Şişle-n-** : 1.Şişle delinmek, şiş saplanmak. 2.Şişe geçirilmek. III, 1274
- Tamamla-n-** : Tamam edilmek, eksiği doldurulmak. 2.Bitirilmek, sona erdirilmek. III, 1299
- Tanı-n-** : 1.Kim olduğu bilinmek. *2.Herhangi bir hususiyeti ile bilinmek. 3.*huk*. Resmi olarak varlığı kabul edilmek. III, 1301
- Tarakla-n-** : 1.Tarakla düzeltilmek. 2.Temizlenmek ve arıtılmak. III, 1304
- Tara-n-** : 2.Taramak fiili yapılmak. III, 1305
- Taşı-n-** : 3.Naklolunmak. 4.Üstünde bulundurulmak. III, 1312
- Tavla-n-** : 1.Tava getirilmek, gerektiği kadar ısıtılmak, kıvama getirilmek. 2.İslanmak, nemlenmek, üstüne su serpilmek. III, 1317
- Tazele-n-** : 2.Tekrarlanmak. III, 1319
- Teğelle-n-** : Teğel vurularak tutturulmak, iştirilmek, kaba ve seyrek dikilmek. III, 1328
- Tekrarla-n-** : Bir daha yapılmak, tekrar edilmek. III, 1334
- Telle-n-** : *2.Tel ile çevrilmek. III, 1338
- Temizle-n-** : 1.Temizlik yapılmak. *2.Sakıncalı bir hal, bir iş düzeltilmek, yoluna konmak. 3.Temizlemek fiiline konu olmak, temiz hale getirilmek. 5.*argo* Öldürülmek, yok edilmek. 6.*argo* Kumarda karşı tarafça bütün parası alınmak. III, 1342
- Tepele-n-** : 1.Öldürülmek. 2.Dövülmek. III, 1347
- Tersle-n-** : *2.Terslemek fiiline maruz kalmak, söz işitmek. III, 1353

- Tıka-n-** : 1.Yol kapanıp bağlanmak. III, 1366
- Topla-n-** : 7.Bir yere getirilmek, yığmak. 8.Devşirmek, sarılmak, katlanmak. III, 1378
- Ula-n-** : Zincirleme birbirine sarılıp uzanmak. [uzatılmak] III, 1405
- Üfle-n-** : 1.Ağızla nefes verilmek. 2.Nefesle söndürülmek. 3.Şişirmek. 4.Nefesle çalınmak. III, 1418
- Ünle-n-** : *3.Çağırılmak, seslenilmek. III, 1420
- Ütüle-n-** : 1.Sıcak demirle düzeltilmek, ütüden geçirilmek. 2.Kızgın demirle tüyleri yakılıp temizlenmek. III, 1425
- Yağla-n-** : Zeytinyağı veya başka bir yağ sürünmek. III, 1453⁶⁰
- Yakala-n-** : 1.Tutulmak. *2.(İstenilmeyen bir kimseye, hoş gitmeyen kötü bir hale veya hastalığa) tutulmak. III, 1454
- Yama-n-** 1.Yama konmak, yama yapıştırılmak, yama ile tamir olunmak. III, 1460
- Yarala-n-** : 1.Silah vb. ile veya mermi isabetiyle bedeninin bir tarafında yara açılmak. III, 1466
- Yassıla-n-** : Basılıp ezilmiş gibi açılmak. III, 1470
- Yenile-n-** : 1.Yeni haline konmak. 2.Tamir olunmak, ve onarılmak. 3.Tekrar edilmek, hatırlanarak ve anılarak tazelenmek. III, 1483
- Yıka-n-** : 1.Su ile temizlenmek, yunmak. III, 1490
- Yokla-n-** : Kontrol, inceleme ve muayene olunmak veya gizli yönleri öğrenilmek. III, 1495
- Yolla-n-** : 2.Gönderilmek. III, 1497
- Yol-un-** : 1.Çekilip koparılmak. III, 1497
- Yükle-n-** : 1.Sırtına yük konmak. 2.Eşya ve yükle doldurulmak. 3.(Eşya ve ağırlık) hayvanın sırtına konmak veya gemi ve araba doldurulmak. 4.Suçlandırılmak, suç isnadında bulunmak. III, 1505
- Zamkla-n-** : Zamk suyu sürülmek veya bununla yapışmak, yapıştırılmak. III, 1513
- Zedele-n-** : 1.Vurulmak, berelenmek. 2.Zarar ve hasara uğramak. III, 1517
- Zincirle-n-** : *2.Zincirle bağlanmak. III, 1527

⁶⁰ "Yağla-n-" fiili "(Bir şeye) yağ sürülmek" anlamında kullanılırsa edilgen çatılı olur.

1.18.3.2. Meçhul Edilgen

-(I)n- eki, vokal ve “I” ünsüzü ile biten geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden meçhul - edilgen çatılı fiiller türetilir.

Acı-n- : 1.Keder ve üzüntü duyulmak. I, 5

Başla-n- : 1.Bir işe girişilmek, harekete geçilmek. I, 97

Çabala-n- : *2.Çok çalışılmak, uğraşılmak. I, 187

Gel-in- : Gelmek fiili yapılmak. II, 411

Gül-ün- : 1.Gülmek fiili yapılmak, gülmek fiiline maruz kalmak. 2.”Alay edilmek.” II, 446

İşe-n- : Çiç edilmek, su dökülmek. II, 592

Kal-m- : Bir yerde bulunulmak, durulmak, yatılmak, dinlenilmek. II, 626

Oku-n- : 1.Okuma fiili yapılmak. 2.Bir harf veya kelime hususi çıkış yerinden veya hususi bir şekilde söylenmek. III, 1007

Oyna-n- : [“Uğraşmak” anlamıyla: *Ateşle oynanmaz.*]

Uyu-n- : Uykuya varılmak. III, 1413

Üfle-n- : 1.Ağızla nefes verilmek. 2.Nefesle söndürülmek. 3.Şişirilmek. 4.Nefesle çalınmak. III, 1418

Yakala-n- : 1.Tutulmak. *2.(İstenilmeyen bir kimseye, hoş gitmeyen kötü bir hale veya hastalığa) tutulmak. III, 1454

Yaşa-n- : [Faili belirsiz olarak] 1.Sağ ve hayatta bulunmak, yaşamak mümkün olmak. 2.Geçinmek mümkün olmak. III, 1471

Yürü-n- : Yürüme işi yapılmak, hareket olunmak, gidilmek. III, 1507

1.18.4. Hem Dönüştü Hem Edilgen

-(I)n- ekiyle türetilen fiillerin bir kısmı hem dönüştü hem de edilgen çatı özelliğine sahip olabilir. Bu tür fiillerde -(I)n- ekinin hangi işlevde kullanıldığı ancak cümle içindeki anlamına bakılarak ayırt edilebilir.

Acı-n- : 1.Keder ve üzüntü duyulmak. *2.Acı duymak, üzölmek, üzüntü duymak. I, 5

Ağırla-n- : 1.Ağırdan almak, ağır davranmak. 2. İkram olunmak. I, 14

Al-in- : 1.Söylenilen bir sözü kendi üstüne alıp güvenmek, zanna düşüp çabuk müteessir olmak. I, 32⁶¹

Ara-n- : 1.Araştırılmak. 2.Sonradan kıymeti anlaşılmak. 3.Kendi kendine ve düşünerek aranmak. 4.Kendi üst ve başını yoklayıp aramak. *5.Eksikliği hissedilmek. 6.Cezayı gerektirecek davranışlarda bulunmak. I, 48

Bağla-n- : 1.Birbirine iliştilirmek, düğömlenmek. 2.Tutulmak, ayrılamamak. 3.Ayrılamaz ve bırakamaz durumda kalmak, taahhüt altına girmek. I, 83

Başla-n- : 1.Bir işe girişilmek, harekete geçilmek. 2.Baş bağlamak, yuvarlaklaşmak. I, 97

Besle-n- : 1.Yiyip içmek, gıda almak. 2.Semirmek, tavlınmak. 3.Kabarmak, şişmek, kalınlaşmak. 3.Kabarmak, şişmek, kalınlaşmak. I, 114⁶²

Beze-n- : Süslenmek. I, 118

Buda-n- : 1.Budakları kesilmek. 2.Bir işe itina ile sarılmak, ehemmiyetle girişmek. I, 144

Bul-un- : Aranılarak veya aranmaksızın ele geçirilmek. 2.Kaybolmuş bir şey aranarak ele geçirilmek. 3.Meydana çıkarılmak. 4.”Bilinmeyen veya benzeri olmayan bir şey yapılmak.” 5.”Sağlanmak.” 6.Hazır bulunmak, var olmak. 7.İmdada yetişmek, yardım etmek. I, 147

Çabala-n- : El ayak oynatarak çırpınmak. *2.Çok çalışılmak, uğraşılmak. I, 187

Çal-in- : 1.Vurulmak, çarpılmak, “atılmak.” 2.Yere vurulmak. 3.Hareket ettirilerek veya vurularak ses çıkarmak. 4.(Müzik aleti) kullanılmak. 5.Ses vermek, ses

⁶¹ Kâmûs-ı Türkî’de “al-ın-” fiilinin anlamı “Söylenilen bir sözü kendi üstüne alıp güvenmek, zanna düşüp çabuk müteessir olmak.” olarak verilmiş ve -(l)n- eki dönüşlü çatı kurma işlevinde kullanılmış. Bugün aynı kelimeyi “almak fiilinin yapılması” anlamında edilgen çatılı olarak da kullanıyoruz. Bu sebeple “al-ın-” fiilini bu maddede de göstermeyi uygun gördük.

⁶² Kâmûs-ı Türkî’de “besle-n-” fiilinin bütün anlamlarına bakıldığında -(l)n- ekinin dönüşlü çatı kurma işlevinde kullanıldığı görülüyor. Bugün aynı kelimeyi “besleme işinin başkası tarafından yapılması” anlamında edilgen çatılı olarak da kullanıyoruz. Bu sebeple “beslen-” fiilini de bu maddede göstermeyi uygun gördük.

çıkarmak, (ses) ulaşmak, duyulmak. 6.Vurulmak. 7.Kapılmak, "hırsızlanmak." 8.Bir şeyin lezzetini veya kokusunu vermek. I, 189

Çivile-n- : 1.Çivi ile tutturulmak. 2.*mec.* Bir yerde ilişip kalmak, gecikmek. I, 219

Del-in- : Üzerinde delik açılmak, delik olmak. I, 248

Dinle-n- : 1.Durmak. 2.Rahatlanmak, istirahat etmek. *3.Ehemmiyet verilmek, tavsiye ve nasihatleri yerine getirilmek. 4.(Yemek vb.)tadı artması, olgunlaşması ve daha kolay pişmesi için beklemek. I, 270

Donan- :1.Süslenmek, bezenmek. 2.Kandiller asarak ve bayraklar açarak şenlik yapmak. 3.(Gemi) yelken vb. takımıyla donatılmak. 4.(At) her türlü biniş takımı ile binmeğe hazır hale getirilmek. I, 285⁶³

Döşe-n- : 1.Yayılmak, uzanmak. 2.Hastalanıp yatağa düşmek, yatağa serilip kalmak. 3.Sözü açıklamak, etraflıca anlatmak. 4.Girmek, koyulmak. 5.Eşya ile donanmak. 6.Zemini kaplamak. 7.Birine kızarak sert söylemek, paylamak, küçük düşürücü söz sarfetmek. 8.Uzun uzadıya kötüleyerek yazmak. I, 291

Durula-n- → **durul-** I, 296 [Dur-ul- : 1.Süzülmek, çökmek, durup tortusu dibe çöküp saf ve berrak olmak. 2.Bir yerde eğlenilmek, mola verilmek. 3.Uslanmak artık yaramazlık yapmamak. 4.(Gürültü, karışıklık, yağış) dinmek, sona ermek, sükûn bulmak. I, 296]

Efsunla-n- : Bir üfürükçü veya büyücüye kendini okutup büyülenmek, okunmak. I, 313

Ele-n- : 1.Elekten geçirilmek. 2.*mec.* Araştırılmak, incelenmek. 3.Seçilmek. *4.*spor* Yarışma dışı kalmak. I, 325

Fırçala-n- : 1.Fırça ile temizlenmek. 2.Kendi elbisesini fırça ile temizlemek. *3.*argo* Şiddetle azarlanmak. I, 376

Geç-in- : 1.Nafakasını sağlayıp yaşamak, yiyip içmek, idare olunmak. 2.Başkası ile birlikte iyi yaşamak. *3.Bir hal ve sıfatın kendisinde bulunduğunu iddia etmek. 4.Ölmek. 5.Azıcık uyumak. II, 407

Gemr-en- :[<gemin-en-] 1.Dişle oyulmak. 2.(At) gemini çiğnemek. 3.Dişleri gıcırdatmak. II, 413

⁶³ "dona-" fiil gövdesi Kâmûs-ı Türkî'de yer almamaktadır. Ancak "donan-" fiili hem dönüşlü hem de edilgen anlam taşıdığı için bu maddede de gösterilmesi uygun görülmüştür.

Gerçekle-n- : Doğru çıkmak, doğruluk sıhhati anlaşılmaq. II, 415

Gizle-n- : 1.Saklanmaq. *2.Gizli tutulmaq, söylenilmemek. II, 427⁶⁴

Göze-n- : Üstünden bir kat daha geçirilmek, iki kat olmak. II, 439

Haşla-n- : 1.Kaynar suya daldırılmak veya üstüne kaynar su dökülerek pişmek. 2.Üstüne kaynar su dökülerek yanmaq. 3.Büyük zarar ve ziyana uğramak. II,482

Irgala-n- , **ırgala-** : 1.Yerinde oynamak, kıvıldamak, sallanmaq. *2.Sarsılmak, yerinden oynatılmak. II, 527

Kalafatla-n- : 1.Kalafat edilmek, (gemi ve kayığın) kaplama tahtalarının araları tıkanıp üstüne zift sürülmek. 2.*mec.* Sahte bir biçimde süslenmek, düzgün veya boya sürmek. II, 622

Kalayla-n- : Üstüne kalay sürülmek, kalay kabul etmek. II, 623

Kanla-n- : 1.Kan sürülmek, kana bulaşmaq, kan bulaşıp kirlenmek. 2.Yüze kan gelmek, benze renk gelmek. 3.Kanlı katil olmak, cinayet işlemek. II, 637

Kapa-n- : 1.Açık bir şey kapalı duruma gelmek. 2.Bir şeyin kapısı, kapağı örtülmek, bir yerin veya bir şeyin girişi engellenmek, bir engel ile açıklığı giderilmek. 3.Örtülmek, üstüne örtü ve perde çekilmek, örtülü hale getirilmek.4.Kesilmek, işlemez ve geçilmez hale gelmek, engel çekilmek. 5.Çıkmamak, içerde durmaq, hapsolmaq. 6.Örtünmek, erkekten kaçmaq.7.İşlememek, işlemez hale gelmek. 8.Bahsi olmamak, konuşulmamak, susarak geçirilmek. 9.Doldurulmaq, kuyu, çukur ve hendek yok olmak. 10.Hesaplanıp ilişik kalmamak, hesap kesilmek, hesap silinmek. 11.Diz çökerek veya yüz üzerine düşerek sarılmak. 12.Atın ön ayağı sürçüp başı üzerine düşmek. 13.Yara iyileşmek, her tarafın derisi birleşip örtülmek. 14.Gökyüzü bulutla örtülüp hava kapalı, bulutlu olmak. 15.(Göz) kör olup görmemek, göremez olmak. 16.(Bir aile, sülale, hanedan) zürriyeti kalmamak, nesli son bulmaq, yok olmak, tükenmek. 17.Kale veya hisara çekilmek. II, 640

Kas-ın- : 1.Darlaşmaq (elbise), sonra darlaştırılmak. 2.(Kaslar için) Kasılmak, kasılıp kalmak. 3.*mec.* Kibirleşmek, büyüklük taslamak, kendini beğenmek. II, 660

⁶⁴ "Gizle-n-" fiili "kendi kendini saklamak" anlamı ile dönüşlü, "bir şeyin saklanması" anlamı ile edilgen olur.

Katla-n- : 1.Kat kat olmak, bükülmek, eğilmek. 2.Çaresiz kabul etmek, ister istemez benimsemek, “dayanmak.” 3.Bükülmek, eğilmek. II, 667

Kaz-ın- : 1.Tırnak ile deriyi kazırcasına kaşınmak. 2.Kör ustura ile deriyi yüzüncesine tıraş olmak. 3.*mec.* Ne var ne yok ise arayıp bulup vermek. *4. Her tarafı iyice temizlemek. 5.*mec.* Nesi var nesi yoksa çalınmak. II, 678

Kert-in- : Çentilmek, gedik açılmak, iz oluşmak. II, 691

Kilitle-n- , **kitlen-** : 1.Kilit ve anahtarla kapanmak. 2.Birbirine geçirilmek veya geçmek. *3.Kilitli bir yere kapatılmak. II, 720

Kinetle-n- :1.Kinet denilen demir veya tel bağ ile bağlanıp birleştirilmek. 2. *mec.* Kinet olmuş gibi sıkı bir şekilde kapanmak. *3. *Mec.* Bir fikir etrafında veya harekette ayrılamayacak şekilde birleşmek. II, 722

Kurula-n- : 1.Kendi bedeninin ıslaklığını gidermek, silinmek. *2.İslak bir şey kuru hale getirilmek. II, 771

Kutla-n- : 1.Uğurlu, hayırlı ve bereketli olmak. *2. Kutlamak fiili yapılmak, tebrik edilmek. II, 774

Mayala-n- : 1.Mayanın tesiri ile ekşimek. 2.*mec.* Birikip çoğalmak, artmak, toplanıp yığılmak. III, 836⁶⁵

Mihla-n-, **muhla-n-** : 1.(Çivi, keser vb.) kakılmak, “çakılmak.” 2.Çivi ile tutturulmak. 3.*mec.* Bir yere dikilip kalmak, çok oturmak. III, 875

Nişanlan- : 1.Nişan konulmak, ayırıcı bir işaretle işaretlenmek. 2.Evlilik için sözleşmek, “ve bunun belirtisi olarak yüzük takmak.” III, 994

Oku-n- : 1.Okuma fiili yapılmak. 2.Bir harf veya kelime hususi çıkış yerinden veya hususi bir şekilde söylenmek. 3.Kendini bir üfürükçüye okutmak. III, 1007

Ortala-n- : Ortasına varılmak, yarısı bitmek. III, 1017

Oyala-n- : 1.Meşgul edilmek, aldatılmak, aldanmak. 2.Boş şeylerle uğraşıp vaktini kaybetmek, boşuna zaman harcamak. III, 1022

Örele-n- : Düzelmek, düzenlenerek meydana gelmek. III, 1034

Pakla-n- : 1.Temizlenmek. 2.Aklanıp temizlenmek, temize çıkarılmak, şüpheden kurtulmak. 3. Hastalıktan kurtulmak, iyileşmek. III, 1044

⁶⁵ Bu fiil “mayalama işi yapılmak, maya katılmak” anlamı ile düşünülürse edilgen çatılı da olabilir.

- Parala-n-** : 1.Parça parça olmak, yırtılmak veya kırılmak, dağılmak. 2.Akçe ve para sahibi olmak, servet kazanmak. 3.*mec.* Çok çalışıp çabalamak, kendini feda etmek. *4.Boş yere çaba harcamak, uğraşmak, didinmek. III, 1049
- Parçala-n-** : 1.Parça parça olmak, doğranmak, ufak ufak kırılmak veya kesilmek. 2.*mec.* Çok çalışıp çabalamak, öteye beriye koşup çok uğraşmak. III, 1050
- Perdele-n-** : Üstüne perde çekilmek, perdeli olmak. III, 1064
- Sağlamla-n-** :[Daha doğrusu: **sağlan-**] III, 1129
- Sağla-n-** : 1.Kuvvetlendirilmek, güçlenmek. 2. İlerisi için korku ve tehlikelere bırakılmamak, emniyete alınmak. 3.Daha fazla sağlamlık verilmek. III, 1129
- Sakla-n-** : 1.Gizlenmek. 2.Koruma altına alınıp dayanmak. III, 1136
- Sal-in-** : Yürürken bir sağa bir sola eğilmek.*2.Salmak fiiline konu olmak. III, 1139
- Sapla-n-** : 1.Sapa kadar girmek. 2.Çoklukla sokulmak, batmak, girmek. 3.Batıp kalmak, sokulup çıkamamak. 4.*mec.* Bir fikirde ısrar edip durmak, zihin bir şeye dalıp ayrılmamak. III, 1149
- Sına-n-** : Denenmek, tecrübe olunmak. III, 1192
- Sı-n-** : 1.Kırılmak, bozulmak. 2.Dağılmak, perişan ve dağınık olmak. 3.Bozgunluğa uğramak, bozgunluk vermek, hezimete uğramak, yenilmek. III,1193
- Sıva-n-** , **sığa-n-** : 1.Kol ve paça çevrilmek. 2.Kendi kollarını veya paçalarını çevirip hazırlanmak. III, 1196
- Sil-in-** : 1.Suyu alınarak kurumak. 2.Islak bez, sünger vb. ile ovularak temizlenmek. 3.Aşınmak. *4.*mec.* Kaybolmak, görünmez olmak, yok olmak. III, 1201
- Söyle-n-** : 1.Kendi kendine söylemek. 2.Mırıldanmak, homurdanmak, kendi kendine söylenerek şikâyet etmek. 3.Denilmek. 4.Nakil ve rivayet olunmak. III, 1222
- Şekerle-n-** : 1.Şeker şerbeti içinde terbiye olunmak. *2.*mec.* (Şekerli sıvı için) Şekeri suyundan ayrılarak billurlaşmak. *3.Şeker gibi olmak. III, 1260
- Tara-n-** : 1.Kendi kendini, yani kendi başını veya sakalını taramak. 2.Taramak fiili yapılmak. III, 1305
- Taşı-n-** : 1.Eşyasını kaldırıp başka yere naklolunmak, göç etmek. 2.Bir yere çok gitmek, pek sık gidip gelmek. 3.Naklolunmak. 4.Üstünde bulundurulmak. III, 1312
- Tavla-n-** : 1.Tava getirilmek, gerektiği kadar ısıtılmak, kıvama getirilmek. 2.Islanmak, nemlenmek, üstüne su serpilmek. 3.*mec.* Semirmek, dolmak, tüyü düzülüp parlamak. III, 1317

Tazele-n- : 1.Taze olmak, tazelik kazanmak. 2.Yenileşmek, tekrarlanmak. 3.Gençleşmek. III, 1319

Telle-n- : 1.Süslenmek, tel ile ziynetlenmek, “tel takınmak.” *2.Tel ile çevrilmek. III, 1338

Temizle-n- : 1.Paklanmak, temizlik yapılmak, “arınmak.” *2.Sakıncalı bir hal, bir iş düzeltilmek, yoluna konmak. 3.Temizlemek fiiline konu olmak, temiz hale getirilmek. 4.(Kadınlarda) aybaşı hali sona ermek. 5.*argo* Öldürülmek, yok edilmek. 6.*argo* Kumarda karşı tarafça bütün parası alınmak. III, 1342

Tepele-n- : 1.Öldürülmek. 2.Dövülmek. 3.Arka üstü yatıp iki yana çabalamak, çırpınıp durmak. III, 1347⁶⁶

Tep-in- : 1.El ve ayaklarını vurarak ve yere çarparak, sıçramak, kızgınlıktan kendini yerden yere atarak çırpınmak. *2.Kızgınlığını ve sevincini gösterecek şekilde davranışlarda bulunmak. 3.*mec.* Herhangi bir şey kabul etmemek, ısrar etmek. III, 1347

Tersle-n- : 1.Kötü huyluluk ve haşinlik göstermek, kötü muamelede bulunmak. *2.Terslemek fiiline maruz kalmak, söz işitmek. III, 1353

Tık-a-n- : 1.Yol kapanıp bağlanmak, engel oluşmak, kapanıp işlememek. 2.Nefes tutulmak, göğüs darlaşıp nefes almaz olmak. 3.İştahı kapanıp yiyememek. III, 1366

Topla-n- : 1.Bir araya gelmek. 2.Birikmek, çoğalmak. 3.Çekilip darlaşmak, sıkışmak. 4.Eteklerini çekerek ve elbisesini ilikleyerek öyle oturmak. 5.İşlerini düzenleyip yoluna koymak, işlerini perişanlıktan ve dağınıklıktan kurtarmak. 6.Semirmek, semizleşmek, zayıflıktan ve arıklıktan kurtulmak. 7.Bir yere getirilmek, yığmak. 8.Devşirilmek, sarılmak, katlanmak. III, 1378

Torbalan- : 1.Torba gibi gevşeyip sarmak. *2.Torba içine konulmak. 3.Torba halini almak. III, 1380

Ula-n- : Bitişmek, zincirleme birbirine sarılıp uzanmak. III, 1405

Ünle-n- : 1.Seslenmek, yaygara etmek. 2.Çınlamak, tınlamak. *esk.* *3.Çağırılmak, seslenilmek. 4.Ün kazanmak, meşhur olmak. III, 1420

⁶⁶ Bu maddede hem “Tepele-n-” hem de “debele-n-” fiillerinin anlamı bir arada verilmiş gibi görünüyor.

Ütüle-n- : 1.Sıcak demirle düzeltilmek, ütüden geçirilmek. 2.Kızgın demirle tüyleri yakılıp temizlenmek. 3.Ateşte veya alevde kızarmak. 4.(Hayvan) kaza ile tüylerini yakmak. III, 1425

Yağla-n- : Zeytinyağı veya başka bir yağ sürünmek. 2.Kirlenmek. 3.Yararlanmak. *4.Yağ meydana gelmek, yağ oluşmak. III, 1453

Yakala-n- : 1.Tutulmak. *2.(İstenilmeyen bir kimseye, hoş gitmeyen kötü bir hale veya hastalığa) tutulmak. III, 1454

Yaman- 1.Yama konmak, yama yapıştırılmak, yama ile tamir olunmak. 2.Yanaşmak, bağlılık kazanmak. *3.(İstenmeyen bir kimse veya bir şey) birinin üstüne kalmak, yük olmak, musallat olmak. III, 1460

Yarala-n- : 1.Silah vb. ile veya mermi isabetiyle bedeninin bir tarafında yara açılmak. *2.*mec.* Kırılmak, gücenmek, müteessir olmak. III, 1466

Yassıla-n- : Basılıp ezilmiş gibi açılmak. III, 1470

Yenile-n- : 1.Yeni haline konmak. 2.Tamir olunmak, ve onarılmak. 3.Tekrar edilmek, hatırlanarak ve anılarak tazelenmek. III, 1483

Yıka-n- : 1.Su ile temizlenmek, yunmak. 2.Kendi kendini yıkamak. III, 1490

Yolla-n- : 1.Yol almak, ilerlemek. 2.Gönderilmek. III, 1497⁶⁷

Yol-un- : 1.Çekilip koparılmak, 2.Saçını yolarak üzüntü ve matem bildirmek, yırtınıp ağlamak. III, 1497

Yu-n- : Yıkanmak, kendi kendini yıkayıp temizlemek. III, 1502

Yükle-n- : 1.Sırtına yük konmak. 2.Eşya ve yükle doldurulmak. 3.(Eşya ve ağırlık) hayvanın sırtına konmak veya gemi ve araba doldurulmak. 4.Suçlandırılmak, suç isnadında bulunmak. 5.Kendi sırtına yük almak. 6.Birine yük olup zahmet ve sıkıntı vermek, musallat olmak. 7.*mec.* Ağır ve mesuliyetli bir işi üzerine almak. III, 1505

Zedele-n- : 1.Vurulmak, berelenmek, çürümek. 2.Zarar ve hasara uğramak. III,1517

Zincirle-n- : Zincir gibi yukarıdan aşağıya sıralanmak. *2.Zincirle bağlanmak. 3.*mec.* Birbirine sıkı bir biçimde tutunmak, bağlanmak. III, 1527

⁶⁷ Bu maddede “yol+lan-“ fiili ile “yolla-n-“ fiilinin anlamı birlikte verilmiştir.

1.18.5. Fiilden Fiil

-(I)n- eki, bazı fiil kök ve gövdelerine gelerek yeni anlamlı fiiller türetmiştir veya bu ekle türetilen bazı fiiller yeni anlamlar kazanmıştır.

Aba-n- : 1.Bir şeyin üzerine kapanmak, üstüne çökmek, çullanmak. 2.Sarmak, eğilmek. 3.Adımları açmak. I, 2

Aş-ın- :1.Çok sürtünmekten dolayı oyulup çukurlaşmak veya üstündeki çıkıntılar silinmek, yenmek. *2.Eskimek, yıpranmak. I, 61

Besle-n- : 2.Semirmek, tavlanmak. 3.Kabarmak, şişmek, kalınlaşmak. I, 114

Çarp-ın- : Çırpınmak, şiddetle sarsılmak. I, 195

Daya-n- : 6.”Yardım ulaştırmak”, imdada yetişmek. 7.Arka vermek, altına girmek, “yardımda bulunmak”. *8.Varmak, ulaşmak. I, 242

Döşe-n- : 7.Birine kızarak sert söylemek, paylamak, küçük düşürücü söz sarfetmek. 8.Uzun uzadıya kötüleyerek yazmak. I, 291

Fırçala-n- : *3.*argo* Şiddetle azarlanmak. I, 376

Geç-in- : 1.Nafakasını sağlayıp yaşamak, yiyip içmek, idare olunmak. 2.Başkası ile birlikte iyi yaşamak. *3.Bir hal ve sıfatın kendisinde bulunduğunu iddia etmek. 4.Ölmek. 5.Azıcık uyumak. II, 407

Giy-in- : 3.*mec.* Ağır bir söz veya davranışı ses çıkarmadan canı sıkılarak karşılamak, içermek. II, 427

Göç-ün- : Ölmek. II, 429

Haşla-n- : 3.Büyük zarar ve ziyana uğramak. II, 482

Kalk-ın- : Büyümek, güç bulmak, durumu düzelmek. II, 628

Kas-ın- : 3.*mec.* Kibirleşmek, büyüklük taslamak, kendini beğenmek. II, 660

Katla-n- : 2. Çaresiz kabul etmek, ister istemez benimsemek, “dayanmak.” II, 667

Kaz-ın- : 5.*mec.* Nesi var nesi yoksa çalınmak. II, 678

Kır-ın- : Naz ile salına salına ve kırtarak yürümek. II, 706

Kinetle-n- : *3. *Mec.* Bir fikir etrafında veya harekette ayrılamayacak şekilde birleşmek. II, 722

Salla-n- : 4.Vaktini boş ve faydasız işlerle uğraşarak geçirmek, oyalanmak. 8.*argo* Vurmak, atmak. III, 1141

Sızla-n- : Ağlaşmak. III, 1198

Sür-ü-n- : 2.Sıkıntı ve üzüntüyle sürüklenircesine yokluk, yoksulluk içinde geçinmek, aşırı fakirlik ve yoksulluktan perişan olmak. *3.Bir şeyin peşine takılmak. III, 1242

Tekele-n- : 2.*mec.* Alçak kimse zengin olup burnu büyümek, ne oldum budalası olmak. III,1331

Tekerle-n- : *2.*mec.* Durumu bozulmak, kötüye gitmek. III, 1332

Sığ-ın- : 1.Dayanmak, “birine kaçıp ondan yardım istemek, kendisine sahip çıkılmasını istemek.” *2.Tehlikeden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek. 3.Siyasi sebeplerle kendi ülkesini terk edip başka ülkeye gitmek. 4.*mec.* Güvenmek, yardım isteğinde bulunmak veya ummak. III, 1189

Yala-n- : 2.Bir parça istifade etmek, faydalanmak. *3.Herhangi bir şeye karşı aşırı istek duymak. III, 1457

Yaman- : [<yama-n-] 2.Yanaşmak, bağlılık kazanmak. *3.(İstenmeyen bir kimse veya bir şey) birinin üstüne kalmak, yük olmak, musallat olmak. III, 1460

Yap-ın- : 3.Geçinmesi kolaylaşmak, genişlik kazanmak. 4.Yalandan ve sahte davranmak. III, 1464

Yol-un- : 2.Saçını yolarak üzüntü ve matem bildirmek, yırtınıp ağlamak. III,1497

Yırt-ın- : 1.Boğazını yırtarcasına bağırarak, üstünü paralarcasına telaş etmek, tepinmek. *2.Bir konu ile kendini yoracak derecede çok uğraşmak. III, 1492

1.18.6. İşteşlik

-(I)n- eki, bazı fiil kök ve gövdelerinden işin karşılıklı veya birlikte yapıldığını ifade eden “işteş” çatılı fiiller türetmiştir. Bunların sayısı fazla değildir.

Boşa-n- : 4.(Karı ve koca) birbirinden ayrılmak. [Fiili iki kişinin karşılıklı gerçekleştirmesi anlamı vardır.] 7.Birden bire dışarı çıkmak, fırlamak: *Hayvanlar ağıldan boşandı.* [Fiili birden fazla öznenin birlikte yapması anlamı vardır.] I, 137

Geç-in- : 2.Başkası ile birlikte iyi yaşamak: *İki elti pek güzel geçiniyorlar.* [Fiili iki kişinin karşılıklı yapması anlamı vardır.] II, 407

Karı-n- : *2.Çiftleşmek. [Karşılıklı yapma anlamı vardır.] II, 653

Kığırdan- : (Köpekler) bağırışmak. [Birlikte yapma anlamı vardır.] II, 699

Kinetle-n- : *3. *Mec.* Bir fikir etrafında veya harekette ayrılamayacak şekilde birleşmek. [Birden fazla öznenin fiili birlikte veya karşılıklı yapması anlamı var.] II,722

Nişanlan- : 2.Evlilik için sözleşmek, “ve bunun belirtisi olarak yüzük takmak.” *Elif ile Ahmet nişanlandılar.* [İki öznenin fiili karşılıklı gerçekleştirmesi anlamı var.] III, 994

Yavukla-n- : Nişanlanmak. [İki öznenin fiili karşılıklı gerçekleştirmesi anlamı var.] III, 1474

Zincirle-n- : 3.*mec.* Birbirine sıkı bir biçimde tutunmak, bağlanmak. [Fiili birden fazla öznenin karşılıklı yapması anlamı var.] III, 1527

1.19. - p - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

“Sadece iki örnekte görülen ve pekiştirme eki olarak kabul edilen bir fiilden fiil türetme ekidir” (Korkmaz, 2009: 131). Fiilin bildirdiği işin azar azar ve sürekli yapıldığını ifade etmektedir. Geçişli fiil köklerinden yine geçişli fiiller türetmiştir.

Kır-p- : 1. Bir şeyin köşe ve kenarlarını kesip almak. 2.Hayvanın yapağını veya insanın saç ve sakalını kesmek. 3.*mec.* Bir masraftan ve bir şey için ayrılmış paradan kesinti yapmak. II, 708

Ser-p- : 1.Azar azar saçmak, “dağıtmak, vermek”. 2.Azar azar saçılmak, dağılmak. III, 1180

1.20. pa -/- pı - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

İşlek olmayan ve Türkiye Türkçesinin yazı dilinde yer almayan -pa-/ -pı- ekinin, Kâmûs-ı Türkî’de birer örneği bulunmaktadır. Daha doğrusu aynı kelimenin farklı söylenişleri olarak verilmektedir. Geçişsiz fiil kökünden yine geçişsiz yeni anlamlı bir fiil türetmiştir.

Kay-pa- : → **kay-pı-** II, 676

Kay-pı-, kay-pa- : Kayıp sıvışmak, sıyrılmak. *esk.* II, 676

1.21. - (I)r- FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

İşlev olarak -(A)r- ekiyle görevdeş olan -(I)r- eki, orta derecede işlek bir ettirgenlik ekidir (Korkmaz, 2009: 131). “Olma” veya “yapma” ifade eden fiillerden “oldurma” veya “yaptırma” ifade eden fiiller türetir (Ergin, 2009: 209). Geçişli ve geçişsiz fiillere gelebilen -(I)r- ekiyle türetilen bütün fiiller geçişlidir.

Ünlü ile biten fiillerle kullanılamayan -(I)r- eki, genellikle ç, ş, t ünsüzleriyle biten fiillere getirilmektedir. Bunlardan başka ğ, p, y ile biten fiillere de gelebilmektedir. Örneklerde görüleceği üzere -(I)r- eki, tek heceli fiil köklerine getirilmektedir. Kendisinden önce sadece -(I)z- eki; kendisinden sonra ise -mA- olumsuzluk ekinden başka -(I)l- ve -(I)t- ekleri kullanılabilir (Ergin, 2009: 209- 210).

-(I)r- ekinin iki temel fonksiyonu vardır: Birincisi geçişsiz fiilleri geçişli hale getirmek, ikincisi ise geçişli fiilleri ettirgen yapmaktır. Bir de ettirgenlik işlevinin kaybolup fiilden yeni anlamlı fiiller türettiği örnekler vardır. Bazı örneklerde ise ekin kökle kaynaştığı ve asıl köklerin kullanılmadığı görülür. -(I)r- ekinin bu işlevlerini ve örneklerini şöyle sıralayabiliriz:

1.21.1. Oldurganlık (Geçişlilik)

-(I)r- eki geçişsiz fiil köklerinden geçişli fiiller türetir. Bu şekilde yapılan fiiller oldurgan çatılıdır. Yani fiilin bildirdiği işi özne kendisi yapar bir başkasına yaptırmaz. Bazen de fiilin gerçekleşmesine “sebep olma” anlamı ortaya çıkmaktadır.

Ay-ır- :1. “Birbirinden uzaklaştırmak, ayrı hale getirmek”. 2.Bölmek. 3.”Ayrı tutmak, bir arada düşünmemek.” 4.Seçmek. 5.Yarmak. 6.“Eşlerin birliğini bozmak.” 7.Çekmek “uzaklaştırmak”. 8.Bir kenara koymak, vermeyip saklamak. 9.Tahsis etmek, emrine vermek. 10.Farklı davranmak. I, 73

Bat-ır- : 1.Sokmak, bir şeyin içine indirmek, kaldırmak. 2.Girdirmek, içerisine işletmek. 3.Suya gömmek. 4.Yok etmek, kaybetmek. 5.İflasa sebep olmak, iflas ettirmek. 6.Bozguna uğratıp darmadağın etmek. 7.Bitirip tüketmek, iyice zarar ve ziyana uğratmak. 8.Kirletmek. 9.Bir kimseyi iyice çekiştirip kötülemek. I, 99

Bit-ir- : 1.Sona erdirmek, tamamlamak. 2.Yok etmek, güç bırakmamak. I, 130

Bit-ir- : Tohumun filizlenip topraktan dışarı çıkmasına sebep olmak. I, 130

Çök-ür- : 1.(Deveyi) dizüstüne düşürmek, ıhlamak. 2.Vurup oturtmak, itip yerleştirmek. 3.İndirmek, “vurmak”, *4.Çökmesine yol açmak. I,224

Değ-ir- → **değ-dir-** I,244 [Değ-dir- : 1.Dokundurmak, temas ettirmek. 2.Ulaştırmak, yetiştirmek. 3.Değerini buldurmak. 4.Sözü dokundurmak, “işret yoluyla veya üstü kapalı söz söylemek.” I, 244]

Doym-ur- : 1.Birinin karnını tok hale getirmek, yedirip açlığını gidermek. *2.Yaşamasını temin etmek, geçindirmek. 3.*mec.* Para yedirmek. 4.*mec.* Tatmin etmek, yeterli olmak. 5.Bir maddeden başka bir maddeye alabileceği miktarda katmak. 6.*fiz.* Doyma haline gelmek. I, 278

Düş-ür- : 1.Aşağıya bırakmak, indirmek. 2.Düşmesini gerektirmek düşmesine sebep olmak. 3.Rast getirtmek, tesadüf ettirmek. *4.Vücuttaki çeşitli zararlı şeyleri dışarı atmak. I, 303

Geç-ir- : 1. “Geçmesini sağlamak, yürütmek, yol aldirmek.” 2.Atlamak, öbür tarafa nakletmek. 3.Nakletmek, yerini değiştirmek. 4.Atlamak, sınırı aşdırtmak. 5.Durdurmak, uzaklaştırmak ve sakinleştirmek, iyi etmek. 6.Dinletmek. 7.Sürümünü sağlamak. 8.Vaz geçirmek. 9.Bir yandan sokup öbür yandan çıkarmak. 10.Takmak, koymak. 11.Kaplamak, yapıştırmak, çevirmek, örtmek. 12.Sürmek, düzeltmek. 13.Sokmak, batırmak. 14.Bir yere yazmak, kaydetmek, kütüğe yazmak. 15.Bir misafiri veya yola giden birini uğurlamak. 16.Üstüne bir şey giymek, giyinmek. 17.Bir durumla karşılaşmak, bir şeyi yaşamış olmak. 18.Bir üst sınıfa atlatmak. 19.Birinin hasta olmasına sebep olmak, bulaştırmak. 20.Bir yerde bir müddet

kalmak, oturmak tatil yapmak. 21.Aynı işi pek çok kişiye uygulamak. 22.Zaman harcamak, uğraşmak. 23.Belli bir sürede belli bir şeyle idare etmek. II, 408⁶⁸

Göç-ür- : 1.Naklettirmek, değişikliği yaptırmak. 2.Kakıp sokmak, batırmak. 3.Yutmak, hırsıyla yemek. II, 429

İv-ir- : 1.Koşturmak, acele ettirmek. 2.Döndürmek, çevirmek. [evirip çevirmek sözünde kullandığımız ‘evirmek’ fiili bunun değişmeye uğramış şeklidir.] II, 600

Kaç-ır- : 1.Kaçmasını sağlamak veya kaçmasına sebep olmak. 2.Gümrük ve vergisini vermeden gizlice mal geçirmek, ithal veya ihraç etmek. 3.Dikkatsizlikle ve boş bulunarak söylemek. 4.Bir daha ele geçmemek üzere kaybetmek, faydalanmamak. 5.Kaçmağa mecbur etmek, kaçmak zorunda bırakmak.6.Yabancıdan sakındırmak, göstermemek, örtülü gezdirmek. 7.Bir şeye yetişememek, bir yere geç kalmak, bir işi vaktinde yapamamak. 8.Sızdırmak, dışarıya akıtmak. 9.Hırsızlamak, çalmak, aşırnak. 10.Ölçüyü, haddi aşmak. 11.Elde olmadan istemeyerek küçük aptesini yapmak. 12.Delirmek, aklını yitirmek. II, 612

Piş-ir- : 1.Ateşte fırında veya kaynayan su içinde tutup yenecek kıvama getirmek. 2.Ateşte ve hususi fırında kızdırıp yakmak. 3.(Meyveyi) kemale erdirmek, “olgunlaştırmak.” 4.Yakmak, yara etmek, sivilceler çıkarmak. 5.*mec.* Kararlaştırmak. *6.*mec.* Kafi derecede çalışmak, öğrenmek. 7.*mec.* Rahatsız edecek ve bunaltacak kadar ısıtmak, yakmak. III, 1074

Sız-ır- : Sızdırmak. → **sız-dır-** III, 1197 [sız-dır- : 1.Gözeneklerden terler gibi azar azar akıtmak. 2.Birinden para çekmek, para sökdürmek. 3.Sarhoş edip uyutmak, sızıp yatacak şekilde sarhoş etmek. *4.(Haber, sır vb.) yaymak, duyurmak. 5.Eritip süzmek yolu ile temizlemek. III,1197]

Sin-ir- → **sin-dir-** [Sin-dir- , sinir- : 1.Çukura koymak, gizlemek, gömmek, batırmak. 2. Hazmetmek. *3. Sinmesini sağlamak veya sinmesine yol açmak.] III, 1204

Şaş-ır- : 1.Düşünmenin sırasını kaybedip yanılmak, ne yapacağını bilememek, hayrette kalmak. 2.Sırasını kaybetmek, bulamamak, doğrultamamak. III, 1255

Şiş-ir- : 1.Şiş etmek, şişmesine sebep olmak. 2.Suyun yolunu kapayarak veya çok su gelerek dere, havuz vb.nin kabarmasına sebep olmak, taşırnak. 3.Boğazlanmış

⁶⁸ “Geç-ir- “ fiili cümle içindeki kullanımına göre oldurgan veya ettirgen çatılı olabilir.

hayvanı yüzmek için üfleme. *4.İşi baştan savma yapmak. 5.*mec.* Büyültmek, çok övmek. III, 1273

Taş-ır- : 1.Taşmasına yol açmak. 2.(Hayvan) tırnağı aşınarak etinin taşmasından topallamak. *3.*mec.* Sabrını tüketmek. III, 1312

Uç-ur- : 1.Uçmağa yöneltmek ve zorlamak veya serbest bırakmak. 2.Övmek, ayyuka çıkarmak. 3.Hızla göndermek, çabuk yetiştirmek. 4.Çalmak, çarpmak. *5.Kesip ayırmak. III, 1402

Üş-ür- : 1.Yığmak, toplamak, kalabalık biriktirmek. 2.Saldırmak. III, 1425

Yat-ır- : 1.Yatağa koymak, uyutmak., yatmağa sevk etmek ve zorlamak. 2.Yatak bulmak, yatacak yer hazırlamak. 3.Bir yana eğmek, yere düşürmek. 4.Yere atmak, düşürmek. 5.(Parayı) faizle işlemek veya emanet olmak üzere bir yere teslim etmek. *6.Kamu hizmetlerinden doğan bir borcu ilgili daireye teslim etmek, ödemek. 7.Bir yiyecek maddesini muhafaza etmek veya lezzet kazandırmak amacıyla tuz, soğan, şarap vb.nde bir süre bekletmek. 8.Düzeltilmek, bastırmak, yassı bir hale getirmek, bir tarafa meylettirmek. 9.Yere uzatmak. III, 1472

Yoğ-ur- → **yuğ-ur-** III, 1494

Yuğ-ur- : 1.Koyulaştırmak, hamur ve macun haline getirilmek. *2.*mec.* Bir düşünceye şekil vermek, nitelik kazandırmak. III, 1500

1.21.2. Ettirgenlik

-(I)r- eki geçişli fiil köklerine gelerek ettirgen çatılı fiiller yapar.

Aş-ır- :1.Yüksek bir yerin üstünden geçirmek. 2.Atlamak, geçirmek, savmak. 3.Uzaklaştırmak, kovmak. 8.*müz.* Bir besteden diğerine geçirmek. I, 61

Duy-ur- : 1.İşittirmek, birinin işitmesine müsaade etmek veya işitmesini kolaylaştırmak. 2.Açmak, yaymak. I, 298

Geç-ir- : 1. “Geçmesini sağlamak, yürütmek, yol aldirmek.” 2.Atlamak, öbür tarafa nakletmek. 3.Nakletmek, yerini değiştirmek. 4.Atlamak, sınırı aşrtmak. 5.Durdurmak, uzaklaştırmak ve sakinleştirmek, iyi etmek. 5.Dinletmek. 7.Sürümünü sağlamak. 8.Vaz geçirmek. 9.Bir yandan sokup öbür yandan çıkarmak. 10.Takmak,

koymak. 11.Kaplamak, yapıştırmak, çevirmek, örtmek. 12.Sürmek, düzeltmek. 13.Sokmak, batırmak. 14.Bir yere yazmak, kaydetmek, kütüğe yazmak. 15.Bir misafiri veya yola giden birini uğurlamak. 16.Üstüne bir şey giymek, giyinmek. 17.Bir durumla karşılaşmak, bir şeyi yaşamış olmak. 18.Bir üst sınıfa atlatmak. 19.Birinin hasta olmasına sebep olmak, bulaştırmak. 20.Bir yerde bir müddet kalmak, oturmak tatil yapmak. 21.Aynı işi pek çok kişiye uygulamak. 22.Zaman harcamak, uğraşmak. 23.Belli bir sürede belli bir şeyle idare etmek. II, 408

İç-ir- : 1.İçmeğe sevk etmek, içmeğe zorlamak veya içmesine izin vermek. 2.Şarhoşluk veren şeylerden bir şey verip sarhoş etmek. 3.Sindirmek, “içine çektirmek, emdirmek.” II, 539

Ayrıca kendisinden önceki ekle kaynaşmış olarak :

Emzir- :[<em-iz-ir-] 1.(Çocuğa) meme veya emzik emdirmek. *2.Dişi hayvan yavrusuna memesinden süt emdirmek. III, 1331 [-iz- esk. Fiilden fiil yapma ekidir. Bugün sadece bir iki örnekte kalmıştır.]

1.21.3. Fiilden Fiil

“(I)r- eki, bazı örneklerde ettirgenlik işlevini yitirerek eklendiği kökle yeni bir anlam oluşturmuştur.” Bunlardan bazılarında -(I)r- eki fiil köküyle birleşip kaynaştığı için kökler artık yalın olarak kullanılmamaktadır (Korkmaz, 2009: 131).

Aş-ır- : 4.Kapıp götürmek. 5.Çalmak. 6.Ölçüyü aşmak, çok ileri gitmek. *7.Nakletmek, ötesine geçirmek. 8.*müz*. Bir besteden diğerine geçirmek. I, 61

Ay-ır- : 2.Bölmek. 3.”Ayrı tutmak, bir arada düşünmemek.” 4.Seçmek. 5.Yarmak. 6.“Eşlerin birliğini bozmak.” 7.Çekmek “uzaklaştırmak”. 8.Bir kenara koymak, vermeyip saklamak. 9.Tahsis etmek, emrine vermek. 10.Farklı davranmak. I, 73

Bat-ır- : 4.Yok etmek, kaybetmek. 5.İflasa sebep olmak, iflas ettirmek. 6.Bozguna uğratıp darmadağın etmek. 7.Bitirip tüketmek, iyice zarar ve ziyana uğratmak. 8.Kirletmek. 9.Bir kimseyi iyice çekiştirip kötölemek. I, 99

Değ-ir- → **değ-dir-** I, 244 [Değ-dir- : 4.Sözü dokundurmak, “işaret yoluyla veya üstü kapalı söz söylemek.” I, 244]

Doy-ur- : 3.*mec.* Para yedirmek. 4.*mec.* Tatmin etmek, yeterli olmak. 5.Bir maddeden başka bir maddeye alabileceği miktarda katmak. 6.*fiz.* Doyma haline gelmek. I, 278

Düş-ür- : 3.Rast getirtmek, tesadüf ettirmek. *4.Vücuttaki çeşitli zararlı şeyleri dışarı atmak. I, 303

Eğ-ir- : İğ ile iplik bükme, (yün, pamuk, vb.ni) iğden çekip iplik yapmak. I, 315

Evir- : Evlendirmek. *esk.* (Evermek söylenişi ile taşrada bugün bu anlamda kullanılır.] 2.çevirmek fiilinin anlamını tamamlamak için onunla birlikte kullanılır. 3.Bir şey yapmaktan aciz olarak karar vermeden ötesine berisine bakmak. 4.Üstesinden gelmek, “becermek”, 5.*mec.* Doğruca söylemeyip dolayısıyla anlatmak. I, 352

Gev-ir- , giv-ir- : Sokmak, karıştırmak. II, 418

Göç-ür- : 3.Yutmak, hırsla yemek. II, 429

Kaç-ır- : 11.Elde olmadan istemeyerek küçük aptesini yapmak. 12.Delirmek, aklını yitirmek. II, 612

Kayır- : [<kaygur- : sıkıntısını çekmek. II, 673], [kay- : meyletmek, kaymak, caymak, acımak, kayırmak, tınmak, iltifat etmek. (TDK, DLT Dizini, 1972: 61)] 1.Bakmak, sahiplenmek, himaye etmek, kaygısını çekmek. 2.Çekip çevirmek, döndürmek, dikkat etmek, iyi idare etmek. 3.Kullanmak, bir işe ve makama getirmek. *Haksız yere kolaylık göstermek, kolaylık göstererek menfaat sağlamak. II, 673

Ölç-ür- : Vasıta ile ölçmek, kumaş ölçüp satın almak, kumaş kaldırmak. III, 1030

Piş-ir- : 5.*mec.* Kararlaştırmak. *6.*mec.* Kafi derecede çalışmak, öğrenmek. III, 1074

Sav-ur- : 1.Karıştırmak, altüst etmek. 2.Harmanda ince saman kırıntısıyla karışık olan taneleri havaya atıp ayırmak. 3.Bir sıvıyı fiçinin veya küpün musluğundan çekip üstüne atarak karıştırmak. 4.Havaya kaldırmak, uçurmak. *5.Kaldırıp atmak, fırlatmak. 6.Bir şeyi hızla kaldırıp vurmak. 7.Dalgalanmak, sallanmak. 8.(Yalan, küfür, palavra vb.) söylemek. 9.İsraf etmek. III, 1158

Sız-ır- : Sızdırmak. → **sız-dır-** III, 1197 [Sız-dır- : 2.Birinden para çekmek, para sökdürmek. III, 1197]

Sin-ir- → **sin-dir-** [Sin-dir- , sinir- : 2. Hazmetmek. III, 1204

Şaş-ır- : 1.Düşünmenin sırasını kaybedip yanılmak, ne yapacağını bilememek, hayrette kalmak. 2.Sırasını kaybetmek, bulamamak, doğrultamamak. III, 1255

Şiş-ir- : *4.İşi baştan savma yapmak. 5.*mec.* Büyültmek, çok övmek. III, 1273

Taş-ır- : 2.(Hayvan) tırnağı aşınarak etinin taşmasından topallamak. *3.*mec.* Sabrını tüketmek. III, 1312

Uç-ur- : 4.Çalmak, çarpmak. III, 1402

Yat-ır- : 5.(Parayı) faizle işlemek veya emanet olmak üzere bir yere teslim etmek. *6.Kamu hizmetlerinden doğan bir borcu ilgili daireye teslim etmek, ödemek. 7.Bir yiyecek maddesini muhafaza etmek veya lezzet kazandırmak maksadıyla tuz, soğan, şarap vb.nde bir süre bekletmek. 8.Düzeltilmek, bastırmak, yassı bir hale getirmek, bir tarafa meylettirmek. III, 1472

Yoğ-ur- → **yuğ-ur-** III, 1494

Yuğ-ur- : *2.*mec.* Bir düşünceye şekil vermek, nitelik kazandırmak. III, 1500

Yum-ur- : Toplanıp yumru olmak, şişip ur olmak. III, 1502

1.21.4. Dönüştürme

-(I)r- eki az sayıdaki örnekte fiilin bildirdiği işin özneye döndüğünü ifade eden dönüştürme çatı kurmuştur.

Kaç-ır- : 11.Elde olmadan istemeyerek küçük aptesini yapmak. 12.Delirmek, aklını yitirmek. II, 612

Şaş-ır- : 1.Düşünmenin sırasını kaybedip yanılmak, ne yapacağını bilememek, hayrette kalmak. 2.Sırasını kaybetmek, bulamamak, doğrultamamak. III, 1255

1.22. - (I)rga - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden yeni anlamlı fiiller türeten bir ektir. Sayılı birkaç örnekte bulunan -(I)rga- eki, fiilleri geçişli ya da ettirgen yapan -(I)r- eki ile fiilden fiil yapan -ga- ekinin birleşip kaynaşmasından meydana gelmiş birleşik bir ek

gibi görünüyor. Nitekim bugün kullanmasak da Dîvânü Lügât-it Türk'te *bas-ur-* “*bastırmak*” (TDK, DLT Dizini 1972: 17), *kıs-ur-* “*kısaltmak*”, fiil tabanlarına ve *kıs-ırkan-* “*kısrırganmak, pıntılık etmek, kısmırlanmak, kısganmak.*” (TDK, DLT Dizini, 1972: 67) fiillerine rastlıyoruz. **İmiz-gan-, imiz-gen-** “1.Uyuklamak, uyku halini üzerinden atamayıp ayakta sallanıp durmak. 2.(Ateş) kararıp sönmüş gibi durmak. *3.İki durum arasında kararsız kalmak. II, 526” ve **kıs-kan-** “1.Sevdiği kimsenin başkasıyla ilgi ve yakınlığını çekememek. 2.Bir kimsenin üstünlüğünü çekememek. 3.Esirgemek. *4.mec. Birisinin yerinde olmağı istemek, imrenmek. II, 710” fiillerinde ise -ga- ekinin doğrudan fiil köklerine geldiği ve arkasına aldığı -n- dönüşlülük ekiyle kaynaştığı görülmektedir.⁶⁹

-(ı)rga- eki, genellikle arkasına dönüşlü çatı kuran “-n-” fiilden fiil yapma ekini alarak kullanılıyor. Kâmûs-ı Türkî’de yer alan örneklerin çoğunun “-n-” siz tabanları bulunmamaktadır. Yani bu örneklerde üç ayrı ekin birleşip kaynaşmasından söz edilebilir: -ır-ga-n- gibi.⁷⁰

Acı-rga(n)- : 1.Acıyıp merhamet etmek. 2.Korumak ve sahip çıkmak. I, 5

Bas-ırga(n)- : Ağırılık basması sonucu sıkıntı çekmek, kâbusa tutulmak. I, 94

Kıs-ırga(n)- : Esirgemek. II, 710

1.23. - sa - / - si - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

İşlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Sayılı birkaç örnekte bulunan -sa- / -si- eki, geçişli fiil köklerinden istek bildiren fiiller türetir. Tespit edilen örneklerde arkasına bir çatı eki (-n-, -t-) getirilerek kullanıldığını görüyoruz. -sA- ekiyle yapılmış örneklere Divânü Lügât-it Türk’ te de rastlıyoruz (TDK, DLT Dizini, 1972:

69 Bu maddede incelenen örnekler, fiil köklerine ve -(l)r- ekiyle türetilmiş fiil gövdelerine getirilebilen ve dönüşlülük ifade eden birleşik bir “-GAn-” ekiyle türetilmiş fiiller olarak da düşünülebilir.

70 “-(l)rga-” eki aynı zamanda isimden fiil yapan bir ektir: az+ırga-n- I,77 fiilinde olduğu gibi. (Ayrıca bkz. Banguoğlu, 1986:287,288)

17, 73, 92, 109): *bar-sa-* “varmak, gitmek istemek”(s.17), *kör-se-* “görmek istemek”(s.73), *öl-se-* “ölmek istemek”(s.92), *sür-se-* “sürmek istemek”(s.109) gibi.

Kâmûs-ı Türkî’de yer alan örnekleri şunlardır:

Gör-si-(t)- : Göstermek. esk. II, 434 [gör- si- / gör- se- <kör-se-: Görmek istemek fiilinin -t- ettirgen ekini almasıyla oluşmuştur.]

Um-sa-(n)- : Ümit etmek, ümitlenmek, ümitte bulunmak. III, 1407

1.24. - (I)ş - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

-(I)ş- eki, fiil kökleri ile isimden yapılmış fiil gövdelerine gelerek değişik işlevler gerçekleştiren, işleklik derecesi yüksek bir çatı ekidir. Geçişli ya da geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden genellikle geçişsiz fiiller türetir. Geçişli olanların sayısı çok azdır: *danı-ş* (<*tanu-ş-*), *görüş-*, *kapış-*, *paylaş-*, *üle-ş-* örneklerinde olduğu gibi.

-(I)ş- ekinden önce diğer çatı ekleri ve fiilden fiil yapma ekleri kullanılmamaktadır. Birkaç örnekte, fiil köküyle kaynaşmış ve dönüşlülük vasfını kaybetmiş -n- ekinin kullanıldığı görülmektedir: *ko-n-uş-* gibi. Kendisinden sonra ise -mA- olumsuzluk ekinden başka, edilgen eki -(I)l- ve ettirgen eki -DIr- gelebilmektedir. Ünlü ile biten fiillerde -ş- biçiminde; ünsüzle biten fiillerde ünlü uyumuna göre -ış-, -iş-, -uş-, -üş- şeklinde kullanılan bu ek, bir örnekte -aş- şeklinde kullanılmıştır: *sav-aş-* gibi.

-(I)ş- ekinin fonksiyonlarını ve Kâmûs-ı Türkî’de yer alan örneklerini şöyle sıralayabiliriz:

1.24.1. İşteşlik

-(I)ş- ekinin aslî görevi işteş çatı kurmaktır. Bu işteşlik iki türlü gerçekleşir: Fiilin bildirdiği işi “karşılıklı” ya da “ortaklaşa” yapma.

1.24.1.1. Karşılıklı İşteşlik

-(I)ş- eki, genellikle geçişli, nadiren de geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden fiilin bildirdiği işi iki öznenin (kişi veya taraf) karşılıklı olarak yaptığını ifade eden işteş çatılı fiiller türetir. Bunlardan bazıları tek taraflı olarak da kullanılır olmuşlardır: *boz-uş-*, *çat-ış-*, *çek-iş-*, *kon-uş-* vs. (Banguoğlu, 1986: 288-299). Bu gruptaki bazı fiiller de hem karşılıklı hem ortaklaşa işteşlik göstermektedir.

Ağla-ş- : 1. Birbirini ağlatmak. I, 16.

Anla-ş- : 1. Birbirinin maksadını anlamak. 2. Uzlaşmak, “uyuşmak.” I, 43

At-ış- : 1. Vuruşmak, taş ve silahla birbirine vurmak. 2. Birbirine söverek kavga etmek. 3. İki dargın kimseden biri diğerine laf atmak. 4. (Saz şairleri) belli bir ayak üzerine karşılıklı olarak şiirle söyleşmek. I, 65

Az-ış- : 2. Tutuşmak, kavga etmek. I, 77

Bağda-ş- : 3. Uyuşmak, uzlaşmak. I, 82

Bak-ış- : 1. Birbirine bakmak. *2. Gizli gizli ve anlamlı bir ifade ile birbirine bakmak. I, 86

Bırak-ış- : Karşılıklı olarak bırakmak. I, 120

Bil-iş- : Birbirini bilmek, veya öğrenmek, tanışmak, tanışık çıkmak veya dostluk kurmak. I, 125

Bin-iş- : 1. (Dişler) Birbirine binmek. *2. Bir bütünün kırılan veya ayrılan iki parçasından biri öbürünün üstüne binmek. I, 127

Boğ-uş- : 1. Birbirinin boğazına sarılarak itişip kakışmak ve oynaşmak. 2. Çekişmek, münakaşa etmek. *3. Birbirine girmek, dövüşmek. I, 133

Boz-uş- : Ara açılmak, dostluğu bozulmak, araya soğukluk girmek. I, 140

Böl-üş- : Paylaşmak, “pay pay ayırmak.” I, 142

Bul-uş- : 1. Birbirini bulmak, bir araya gelmek görüşmek. 2. Karşılaşmak, rastlaşmak. *3. Yer ve zaman üzerinde önceden anlaşarak bir araya gelmek. I, 147

Çağ(ı)r-ış- : 1. Yüksek sesle birbirine seslenmek, bağırarak. I, 186

Çak-ış- : 1. Birbirine kenetlenmek, takılmak. *2. Çarpışmak, tokuşmak. 3. *mat.* Geometrik şekil olarak birbirinin aynı olmak, üst üste geldiklerinde eni boyu bir gelmek, denk olmak. 4. Karşılıklı atışmak, söz yarışı yapmak. I, 187

Çarp-ış- : 1.Vuruşmak, tokuşmak. 2.Savaşa tutuşmak. *3.*mec.* Çekişmek, kapışmak, birbirini yenmeye çalışmak. I, 195

Çat-ış- : 1.Kavuşmak, ilişmek, uç uca bağlanmak. 2.Tokuşmak, birbirine çarpmak. 3.(Köpek vb.) Çiftleşmek. *4.(Söz veya davranışlar) birbirini tutmamak, uyuşmamak. 5.İki veya daha çok şey aynı vakte rastlamak. 6.Kavga etmek. 7.Silahlı olarak çatışmak, çarpışmak, vuruşmak. I, 197

Çek-iş- : 1.Kapışmak, ağız kavgası etmek, *3.Yarışmak, öne geçmek için çaba harcamak, gayret göstermek. I, 200

Çığır-ış- : 1.Birbirine bağırarak. I, 207

Çit-iş- : Birbirine geçip pekişmek, kilitlenmek, çit gibi sarmaşmak. I, 219

Çuku-ş- : (Kuşlar) gagalaşmak, gaga ile vuruşup oynaşmak, gaga gagaya tutuşmak, didişmek. I, 226

Danış- : Bir iş hakkındaki niyet ve düşüncesini birine söyleyip onun da fikir ve görüşünü sormak. I,237]

Did-iş- : [< dit-iş-] 1.Birbirini ditmek, birbirinin etini koparmak, kavga etmek, biri diğerini rahatsız etmek. I, 264

Döğ-üş- → **döv-üş-** I, 288

Döv-üş- , **döğüşmek** : 1.Birbiriyle kavga etmek veya tutuşup kapışmak. *2.Çatışmaya girmek. 3.Boks yapmak. I, 292

Dur-uş- : Karşı karşıya gelip bir işe girişmek; konuşmaya, tartışmaya başlamak, savaşa tutuşmak. I, 296

Dürt-üş- : 1.Birbirini dürtmek. I, 301

Elle-ş- : 1.El ile itişerek şakalaşmak, el şakası yapmak. 2.Döğüşmek. 3.Gücünü denemek. I, 326

Em-iş- : *2.Birbirinin sütünü emmek, süt kardeşi olmak. I, 328

Fısılda-ş- : Kötü bir maksatla yavaş konuşmak. I, 377

Gid-iş- : [<git-iş-] Birbirine gitmek, ziyaretleşmek. II, 424

Gör-üş- : 1.İki veya daha fazla kişi birbirini görmek, buluşmak. 2.Konuşmak, sohbet etmek. 3.söyleşmek, karşılıklı konuşmak. 4.Dostluk, arkadaşlık, ahbaplık etmek. 5.Tanışmak, birbirini tanımak, tanışıklığı olmak veya yeni tanışmak. II, 435

Gül-üş- : Birbirini güldürmek, şakalaşmak, latifeleşmek. II, 446

Hırlda-ş- → **hırsla-ş-** II, 502 [Hırsla-ş- : Birbirine ‘hır’ eden köpekler gibi kavga etmek, çekememezlikten birbiriyle uğraşmak. II, 503]

Hırsla-ş- : : Birbirine ‘hır’ eden köpekler gibi kavga etmek, çekememezlikten birbiriyle uğraşmak. II, 503

İmzala-ş- : İmza verip almak, bir mukavele kağıdının bir nüshasını imza edip vermekle birlikte diğer nüshasını imza ettirip almak. II, 564

İt-iş- : 1.Birbirini itmek, kakmak, birbirini iterek şakalaşmak, güreşmek. 2.Boğuşmak, kavga etmek. II, 598

Kak-iş- : Birbirini dürtüp iterek hırpalaşmak. II, 621

Kap-iş- : *2.Hırsla güreşe veya kavgaya girmek, tutuşmak. II, 644

Kararla-ş- : “Karar verilmek, karara bağlanmak, bir karara varılmak”, karar bulmak. II, 648

Kar-iş- : 1.Birbirine girmek, alt üst olmak, birleşmek. 3.Birbirine girmek karışıklığa ve ayrılığa düşmek. 4.Müdahale etmek, araya girmek, işin içine sokulmak. 6.Birleşmek, iki nehrin suyu birbirine katılmak, biri diğerine dökülmek. II, 654

Karşıla-ş- : Karşı karşıya gelmek, yüz yüze gelmek. 2.Boy ölçüşmek, “çekişmek.” 3.Hesabı denk hale getirip ödeşmek. 4.*spor.* Maç yapmak, yarışmak. II, 657

Kat-iş- : Birbirine girmek, birbirine karışmak. II, 666

Kayna-ş- : 1.Birleşmek, tek parça olmak, ayrılmayacak şekilde birbirine kaynayıp bir parça oluşturmak. 2.*mec.* Sıkı fıkı görüşmek, uyuşmak, anlaşmak. 4.*kim.* İki veya daha çok cismin molekülleri birleşerek ortaya yeni bir cisim çıkmak. 5.Birbirine uymak, yakışmak. II, 675

Kes-iş- : 1.İki kişi aralarında kesin karara varmak, aralarındaki hesabı kapatmak, pazarlıkta uyuşmak. 2.Oyunda birbiriyle taş değiştirmek, alıp vermek. *3.Birbirini kesmek. 4.*argo* Erkek ve kadın bakışlarıyla anlaşmak. 5.*mat.* Bir nokta veya çizgi üzerinde biri diğerine kavuşmak. II, 694

Kıy-iş- : 1.Uyuşmak, uyuşup karar vermek, sözleşip kesin karara bağlamak. 2.*mec. halk d.* Birbiriyle yarışmağa kalkmak, boy ölçüşmek. II, 715

Kız-iş- : 3. “(Hayvan için) Eşleşme mevsimi gelmek”, azmak, eş aramak, kösnümek. II, 718

Koc-uş- : [<koç-uş-, Koç- : Sarmak, sarılmak, bağıra basmak. II, 729] Birbirine sarılmak, birbirini kucağa almak, “kucaklaşmak.” II, 729

Kokla-ş- : 1.Birbirini koklamak, birbirinin kokusunu almak. 2.*mec.* Bitişmek, birbirini tanımak, bildik çıkmak. 3.Sevişmek, sarılıp öpüşmek. II, 731

Kon-uş- : 1.Komşu olmak, birbirine yakın oturmak. 2.Görüşmek, tanışmak, görüşüp anlaşmak, bilişmek, birbirini bilip tanımak, bildik olmak. 3.Söyleşmek, iki veya daha çok kimse karşılıklı sohbet etmek. *4.Söylemek, düşüncesini kelimelerle anlatmak. 5.Belli bir konudan söz etmek. 6.Konuşma yapmak, nutuk vermek, hitabette bulunmak. 7.Bir dili günlük hayatta yaşayan biçimiyle kullanmak. 8.Düşüncesini sözle değil başka bir vasıtayla ifade etmek. 9.Münasebette olmak veya münasebeti devam ettirmek. 19.Flört etmek. II, 741

Kucakla-ş- : Kucak kucağa sarılmak, birbirini kucaklamak. II, 760

Oğraş-, uğra-ş- :1.Kavga etmek, dövüşmek, savaşmak. 3.Ağız kavgası etmek, çekişmek, çekiştirmek. III, 1004

Oyna-ş- : 1.Biriyle oynamak, birine takılarak oynamak. *2.Karşılıklı aşk ilişkisi kurmak, sevişmek. III, 1023

Öde-ş- : Karşılıklı ödeme yapmak, hesaplaşmak, borçlarını ödeyerek karşılıklı alacak verecek bırakmamak. III, 1026

Öğürd-üş- : [<öğürt-üş-] 1.(Koşu hayvanı) yarışmak, yarış etmek. III, 1028

Ölç-üş- : “(Biriyle) yan yana gelip boy bakımından ölçülmek. III, 1030

Öp-üş- : 1.Birbirini öpmek, öpüş verip almak. III, 1034

Öt-üş- : Birbirine karşı veya hep birden ötmek. III, 1037

Payla-ş- : 1.Bölüşmek. *2.*mec.* Ortak olmak, katılmak. III, 1057

Pazarla-ş- : Fiyat kesmede çekişerek uyuşmak, pazarlık etmek. III, 1058

Peyle-ş- : Pazarlıkta uyuşup satıcı ile alıcının arasında güven olması için iki taraftan pey verilip alınmak. III, 1069

Sav-aş- : 1.Kavga etmek, kavgaya girişmek, birbirini öldürmek, “savaş yapmak.”

*2.Bir şeyi ortadan kaldırmak yok etmek için gayret etmek. III, 1156

Sev-iş- : 1.Birbirini sevmek. *2.Aşk yapmak, cinsî münasebette bulunmak. III, 1184

Sık-ış- : 1.Birbirini sıkacak şekilde yığılmak, kalabalık olmak, izdiham olmak. 2.Darlaşmak, daralmak. 3.Mecbur kalmak. III, 1191

Sor-uş- : Birbirine sormak, birbirine sual etmek. III, 1218

Söv-üş- : Birbirine sövüp saymak. III,1222

Söyle-ş- : Bir iş hakkında konuşmak, karşılıklı danışmak. III, 1222

Sür-üş- : Birbirine değmek, birbirine sürünmek. III, 1242

Tanı-ş- → **danış-** III,1301 [danış- : Bir iş hakkındaki niyet ve düşüncesini birine söyleyip onun da fikir ve görüşünü sormak. I, 237]

Tanı-ş- : Birbirini tanımak, tanışıklık etmek. III, 1301

Tart-ış- : 1.Anlaşmazlık ve iddialaşma ile bir şeyi birlikte tartmak, tartarak anlaşmazlığı çözmek. 2.El ele gelip çekişmek, meseleyi kuvvet ile çözmek için döğüşmek. 3.*spor.* (Pehlivanlar) İlk karşılaşmada birbirlerinin zayıf taraflarını anlamak için el ile yoklamak. III, 1308

Tep-iş- : 1.(Hayvanlar) birbirlerine çifte atmak, vuruşmak. 2.Kavga etmek, hırlaşmak, çekişmek, birbirini çekememek. III,1347

Tut-uş- : 1.Birbirini tutmak, birbirine ilişip dokunmak. 2.Kavga etmek, çekişmek, mücadele etmek, vuruşmak. III, 1393

Uy-uş- : 1.Uzlaşmak, “anlaşmak.” *2.Her bakımdan uygun gelmek, bağdaşmak. III, 1414

Var-ış- : Gidip gelmek, görüşmek. III, 1433

Vur-uş- : 1.Döğüşmek. 2.Kavga etmek. 3.Güreşmek. III, 1448

Yaz-ış- : Birbirine yazmak. III, 1477

Yır-t-ış- : Birbirinin üst ve başını yarıp ikiye ayırmak veya birbirinin yüzünü tırmalayıp tutuşmak, itişip çekişmek, vuruşmak. III, 1493

1.24.1.2. Ortaklaşa İşteşlik

-(I)ş- eki genellikle geçişsiz bazen de geçişli fiil kök ve gövdelerinden fiilin gösterdiği işin birden fazla özne tarafından aynı anda yapıldığını ifade eden işteş çatılı fiiller türetilir.

Ağla-ş- : 1.Birlikte ağlamak. I, 16.

Bağır-ış- : Birlikte, bir ağızdan bağırarak, yaygara koparmak. I, 82

Çağ(ı)r-ış- : 2.Hep birlikte bağırarak, haykırıp yaygara etmek. I, 186

Çığır-ış- : 2.Hep birlikte ve bir ağızdan bağırıp çağırarak. I, 207

Çök-üş- : Her taraftan birden gelip çökmek, toplanıp inmek. I, 224

Ditre-ş- → **tire-ş-** I,275 [Titre-ş- : 1.Hep birlikte ve birden korkup titremek. I, 1374]

- Gül-üş-** : Birlikte gülmek, birbirini güldürmek, şakalaşmak, latifeleşmek. II, 446
- Haykır-ış-** : Hep birden haykırmak. II, 489
- Kap-ış-** : 1.Her biri bir taraftan çekip yağma etmek. II, 644
- Say-ış-** : 1.Arada hesap görmek, hesaplaşmak. 2.Hesaba geçirmek. *3.(Çocuk oyunlarında) sayı sayarak veya tekerleme söyleyerek ebeyi belirlemek. III, 1160
- Titre-ş-** : 1.Hep birlikte ve birden korkup titremek. III, 1374
- Uç-uş-** : 1.Birlikte ve birbirlerine karışarak uçmak. III, 1402
- Ulu-ş-** : (Köpekler) birden ürümek, inlercesine uzun ve ürkütücü şekilde bağrışmak. III, 1406
- Üş-üş-** : Her taraftan yığılmak, hücum edip yığılmak, koşuşup toplanmak. III, 1425
- Yığ-ış-** : Bir yere gelip toplanmak, birikip taşacak hale gelmek. III, 1489

1.24.1.3. Hem Karşılıklı Hem Ortaklaşa İşteşlik

-(I)ş- eki bazı fiil kök ve gövdelerinden hem işin karşılıklı hem de ortaklaşa yapıldığını ifade eden işteş çatılı fiiller türetmiştir. Fiilin karşılıklı mı yoksa beraberce mi yapıldığını ancak cümle içindeki kullanımına bakarak tespit edebiliriz.

Ağla-ş- : 1.Birlikte ağlamak, birbirini ağlatmak. 2.Şikâyette bulunmak, sızlanmak. I, 16.

Çığır-ış- : 1.Birbirine bağırarak. 2.Hep birlikte ve bir ağızdan bağırıp çağırmak. I, 207

Gör-üş- : 1.İki veya daha fazla kişi birbirini görmek, buluşmak. 2.Konuşmak, sohbet etmek. 3.Şöyleşmek, karşılıklı konuşmak. 4.Dostluk, arkadaşlık, ahbablık etmek. 5.Tanışmak, birbirini tanımak, tanışıklığı olmak veya yeni tanışmak. II, 435

Gül-üş- : Birlikte gülmek, birbirini güldürmek, şakalaşmak, latifeleşmek. II, 446

Kap-ış- : 1.Her biri bir taraftan çekip yağma etmek. *2.Hırsla güreşe veya kavgaya girmek, tutuşmak. II, 644

Kayna-ş- : 1.Birleşmek, tek parça olmak, ayrılmayacak şekilde birbirine kaynayıp bir parça oluşturmak. 2.*mec.* Sıkı fıkı görüşmek, uyuşmak, anlaşmak. *3.Çok sayıda ve hareketli olmak. 4.*kim.* İki veya daha çok cismin molekülleri birleşerek ortaya yeni bir cisim çıkmak. 5.Birbirine uymak, yakışmak. II, 675

Tart-ış- : 1.Anlaşmazlık ve iddialaşma ile bir şeyi birlikte tartmak, tartarak anlaşmazlığı çözmek. 2.El ele gelip çekişmek, meseleyi kuvvet ile çözmek için döğüşmek. 3.*spor*. (Pehlivanlar) İlk karşılaşmada birbirlerinin zayıf taraflarını anlamak için el ile yoklamak. III, 1308

1.24.1.4. Fiil Kökleriyle Kaynaşarak İşteşlik ve Dönüştürülük

-(İş- ekinin, fiil kök ve gövdeleri ile kaynaştığı örneklerin çoğunda da işteşlik fonksiyonu devam etmiştir. Bir kısmında ise dönüştürülük fonksiyonu ve fiilden yeni anlamlı fiil türetme işlevi görülür. Bu fiillerden bazılarının kök ve gövdeleri hatta ekli biçimleri kullanımdan düşmüştür.

İşteş olanlar:

Azgaş- :Bozuşmak. I, 76

Bitiş- : Birbirine dokunacak şekilde yaklaşmak, kavuşmak. I, 130

Barış- : [<bar-ış-: birbirine gitmek (DLT Dizini, TDK, 1972: 16)] Düşmanlığı bırakmak, uzlaşıp anlaşmak. I, 92

Çapraş- : Birbirine geçmek, çapraz bir durum almak. I, 193

Çepreş- , **çapraş-** : Birbirine geçmek, çapraz bir durum almak. I, 204

Danış- : [<tanı-ş- <tanu-ş- *esk.*] Bir iş hakkındaki niyet ve düşüncesini birine söyleyip onun da fikir ve görüşünü sormak. I, 237

Güreş- , **güleş-** : Güreş etmek, döğüşmek, birbirini yere vurmağa çalışmak. II, 450

Savaş- : 1.Kavga etmek, kavgaya girişmek, birbirini öldürmek, “savaş yapmak.”
*2.Bir şeyi ortadan kaldırmak yok etmek için gayret etmek. III, 1156

Kocuş- : [<koç-uş-, Koç- : Sarmak, sarılmak, bağıra basmak. II,729] Birbirine sarılmak, birbirini kucağa almak, “kucaklaşmak.” II, 729

Konuş- : 1.Komşu olmak, birbirine yakın oturmak. 2.Görüşmek, tanışmak, görüşüp anlaşmak, bilişmek, birbirini bilip tanımak, bildik olmak. 3.Söyleşmek, iki veya daha çok kimse karşılıklı sohbet etmek. 9.Münasebette olmak veya münasebeti devam ettirmek. 19.Flört etmek. II, 741

Oğraş-, uğra-ş- :1.Kavga etmek, dövüşmek, savaşmak. 3.Ağız kavgası etmek, çekişmek, çekiştirmek.*4.Birine kötülük etmek. III, 1004

Sataş- :[<satga-ş-; satga- : çiğnemek, bir yol bir yola çatılmak; uğramak, ödeşmek; karşılaştırmak. (TDK, DLT Dizini 1972: 100)] 1.Birbirine rast gelmek, buluşmak. III,1154

Terki-ş- → **terki-** III, 1352 [Terki- : Birbirinin ardından gelmek, birbiri arkasından gitmek. III, 1351]

Tırma-ş- : İlişip asılarak ve tırnaklarla tutularak yukarı çıkmak. III, 1369

Üş-üş- : Her taraftan yığılmak, hücum edip yığılmak, koşuşup toplanmak. III, 1425

Yarış- : 1.Biriyle müsabakaya girişmek. *2.Ticari bakımdan üstünlük kazanmağa çalışmak, rekabet etmek. III, 1469

Dönüşlü olanlar:

Alış- : 1.Yakınlık ve uygunluk sağlamak, bir kimse, iş veya duruma yakın ve uygun olmak. 2.Öğrenmek. 3.Vahşilikten kurtulup uysallaşmak. I, 32

Çal-ış- : [Çal- :Vurmak, çarpmak, “savurmak”.] 1.Çabalamak, gayret etmek, emek harcamak. 2.İşlemek, iş görmek, uğraşmak. 3.Dikkat ve gayretle ders çalışmak, öğrenime devam etmek. *4.İşe yarar işler durumda olmak. I, 89

İl-iş- : 1.Bağlanmak, tutunmak, takılmak, takılıp kalmak. 2.Durup kalmak, ilişmiş gibi ayrılamamak. 3.Az durmak, geçici olarak oturmak. 4.Şüphe ve tereddüt etmek, dolaylı olarak tenkit etmek. 5.Dokunmak, sataşmak, “takılmak.” II, 557

Öngüş- : İnada binmek, inatçılık etmek, ısrar ve direnme göstermek. III, 1033

Sataş- :[<satga-ş-; satga- : çiğnemek, bir yol bir yola çatılmak; uğramak, ödeşmek; karşılaştırmak. (TDK, DLT Dizini, 1972: 100)] 2.Rahat bırakmamak, saldırmak. 3.Kavgaya sebep aramak için birine musallat olmak. 4.Şaka etmek, şaka yollu birine sarkıntılık etmek. III, 1154

Yaklaş- : [yak- :yaklaşmak, dokunmak; yakmak. (TDK, DLT Dizini, 1972: 142)] 1.Yakın gelmek, yanaşmak. 2. Benzemek. *3.Bir konuyu ele alarak değerlendirmek. 4.Bir kimseye hissi alaka duymak, yakın olmak, sevmek. III, 1469

1.24.2. Dönüştülük

-(I)ş- eki, geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden fiilin bildirdiği işin özneye döndüğünü ifade eden dönüştülü çatı kurmuştur. Ancak bu tam bir dönüştülük sayılmaz. Çünkü -(I)ş- ekiyle yapılan dönüştülü fiillerde öznenin fiili “kendisi için yapma” veya “kendi kendine yapma” anlamı değil “kendi kendine olma” anlamı ağır basmaktadır.

Afalla-ş- , **afalla-** : Şaşkınlığa düşerek sersemleşmek. I, 11

Ağla-ş- : 2.Şikâyette bulunmak, sızlanmak. I, 16.

Al-ış- : 1.Yakınlık ve uygunluk sağlamak, bir kimse, iş veya duruma yakın ve uygun olmak. 2.Öğrenmek. 3.Vahşilikten kurtulup uysallaşmak. I, 32

Bağda-ş- : 1.Dizleri büküp baldırları çaprazlamak, toplayarak oturmak, bağdaş kurmak. 2.Uymak. I,82

Çek-iş- : 2.Can çekişmek, “ölmek üzere olmak.” I, 200

Çırp-ış- : (Kuş) kanatlarını vurup oynatmak, kanatlarını oynatarak hareket halinde ve çırpınır olmak. I, 212

Depre-ş- : 1.Kımıldanmak, oynamak, harekete gelmek, çabalamak. I, 254

Ditre-ş- → **tire-ş-** I, 275 [Titre-ş- : *2.Titreşim halinde olmak. I, 1374]

Dola-ş- : 1.Dönmek, çepeçevre gezmek. 2.Gezmek, seyahat etmek. 3.Yayılmak. 9.Gezerak incelemek ve araştırmak. 10.Bir şeyin etrafında dönmek. 11.Gezip görmek, teftiş etmek. I, 282

Dür-üş- : Bir işe devam etmek, o iş üzerinde çalışmak ve sebat etmek. I, 301

Eğle-ş- : 1.Oturmak. *2.Durmak, oyalanmak, vakit geçirmek. I, 316

Er-iş- : 1.Yetişmek, ulaşmak. 2.Uzanıp tutmak, eli veya boyu yetişmek. 4.Olmak, olgunlaşmak. 5.Evlenme çağı gelmek, yetişmek. I, 338

Ged-iş- : Gicişmek, kaşınmak. II, 410 [Ged- : Oymak, çentmek, kertmek, diş diş etmek, gedik ve yarık açmak. II, 410]

Gel-iş- : 1.Yetişmek, büyümek, boy atmak. 2.İyileşmek, semirmek. II, 411

Gir-iş- : 1.Sokulmak, karışmak, bulaşmak. 2.Başlamak, teşebbüs etmek. I, 425

İl-iş- : 1.Bağlanmak, tutunmak, takılmak, takılıp kalmak. 2.Durup kalmak, ilişmiş gibi ayrılamamak. 3.Az durmak, geçici olarak oturmak. 4.Şüphe ve tereddüt etmek, dolaylı olarak tenkit etmek. 5.Dokunmak, sataşmak, “takılmak.” II, 557

Kalk-ış- : İddia ile bir işe girişmek, gücü aşan başarılması güç bir işe girişmek.

Katla-ş- : İster istemez kabul edip razı olmak. II, 667

Kız-ış- : 3. “(Hayvan için) Eşleşme mevsimi gelmek”, azmak, eş aramak, kösnümek.

*4.Çok ısınmak, sıcaklığı yüksek dereceyi bulmak. 5.*mec.* Hızlanmak, coşmak, gayrete gelmek, hareketlenmek. 6.(Bitkiler) nem ve mikropların tesiri ile çürürken ısınmak. II, 718

Oğra-ş-, uğra-ş- : 2.Meşgul olmak, bir iş işlemek. III, 1004

Otur-uş- : Yatışmak, hızı kesilmek, sükunet bulmak. III, 1021

Öğürd-üş- : [<öğürt-üş-] 2.Alıştırmak, alışkanlık kazanmak. III, 1028

Sav-uş- : 2.Gizlice kaçmak, yan çizmek, gitmek, çekilmek. III, 1158

Seğird-iş- : [<seğirt-iş-] 1.Koşuşmak. 2.Çalışıp gayret etmek, çabalamak. III, 1166

Serinle-ş- → **serinle-n-** III, 1178 [Serinle-n- , serinle- , serinleş- : 1.Az ve hoş biçimde soğuk almak, hafif şekilde soğumak. 2.*mec.* Sıkıntısı biraz dağılmak, avunmak ferahlamak. III, 1178]

Sığ-ış- : Sıkılarak dar bir yere girmek, zorla sokulmak, içine girmek. III, 1189

Sık-ış- : 3.Mecbur kalmak. *4.Büyük veya küçük aptesi şiddetle giderme ihtiyacı duymak. III, 1191

Silk-iş- : Kendi üstündeki toz toprağı düşürmek için vücudunu şiddetle sallamak. III, 1202

Sok-uş- : 1.Usulca araya girmek. 2.Dar bir yere sokulup yerleşmek. III, 1214

Tazele-ş- : 2.Gençleşmek, genç gibi görünmek, gençlik kazanmak. III, 1319

Tık-ış- : Dar bir yere ve başkaları arasına sokulmak. III, 1367

Tırma-ş- : İlişip asılarak ve tırnaklarla tutularak yukarı çıkmak. III, 1369

Titre-ş- : *2.Titreşim halinde olmak. III, 1374

Topla-ş- : 2.Eşyasını toplayıp hazırlanmak. 3. Yamrı yumru olmak. *4.Top haline gelmek. III, 1379

Tut-uş- : 4.Başlamak, girişmek. [7.*mec.* Çok telaş etmek, çaresiz kalıp ne yapacağını şaşırarak.] III, 1393

Uç-uş- : 2.Kanatları vurarak telaşla uçmak. III, 1402

Uyu-ş- : 1.Duyma hissi ortadan kalkmak, duymaz olmak, karıncalanmak. 2.*mec.* Tembellik ve gevşekliğe düşmek. III, 1414

Yalvar-ış- : Aşağılık bir şekilde yalvarmak. III, 1459

Yat-ış- : 1.Durgunlaşmak, sakinleşmek, şiddeti geçmek, “aşırılığı geçmek.” 2.Gürültü ve karışıklık son bulmak, rahatlanmak. *3.(Heyecan, sinir, korku vb.) geçmek, sakinleşmek. III, 1473

*5.Çalışmak için bir yere girmek. 6.Tutunmak, yaygınlaşmak. III, 1485

Yet-iş- : 1.Ulaşmak, ermek. 2.Bir zamana kadar yaşamak, varmak. 3.Vaktinde bulunmak, vaktiyle ulaşmak. 4.Yapabilmek, vakit bulmak. 5.Hazır olmak, bir vakte kadar yapılabilir. 6.Vücuda gelmek, büyümek, hâsıl olmak. 7.Terbiye olup meydana gelmek. 8.Yeter olmak, kâfi olmak, yetmek. 9. Sonradan gidip veya bir işe başlayıp önceden gitmiş veya başlamış olanlara katılmak. 10.Büyüme, iş görebilecek yaşa gelmek. 11.(Meyve) olmak, kemale ermek, “olgunlaşmak.” 12.Bir zamanda yaşamış olmak, bir zamanı veya bir kimseyi görmüş olmak,*13.Yardım etmek, imdadına koşmak. III, 1488

Yıl-ış- : Gevşeyip yanaşmak, gülüp sırtmak. III, 1492

1.24.3. Oluş

-(I)ş- eki, fiil kök ve gövdelerinden “kendiliğinden olma” veya kendi kendine oluşma” anlamı taşıyan “oluş” fiilleri türetmiştir. Bu fiiller içinde yineleme ve pekiştirme anlamı taşıyanlar da vardır (Korkmaz, 2009: 132). Oluş bildiren bu fiiller, aslında fiilden türemiş yeni fiillerdir.

Az-ış- : 1.Yavaş yavaş azmak, şiddetlenmek. I, 77

Bula-ş- : 1.Sürülmek, yapışmak. 2.Kirlenmek, lekelenmek. I, 146

Ged-iş- : Gicişmek, kaşınmak. II, 410 [Ged- : Oymak, çentmek, kertmek, diş diş etmek, gedik ve yarık açmak. II, 410]

Kar-ış- : 2.Karmakarışık olmak, düzeni bozulmak. 5.Bulanmak. II, 654

- Kız-ış-** : 1.Şiddet kazanmak, şiddetlenmek, alevlenmek. 2.Sürüm kazanmak, alış veriş artmak *4.Çok ısınmak, sıcaklığı yüksek dereceyi bulmak. 6.(Bitkiler) nem ve mikropların tesiri ile çürürken ısınmak. II, 718
- Kolayla-ş-** : 1.Kolay bir hale gelmek. 2. Sona yaklaşmak, tamamlanmasına az bir şey kalmak. II, 733
- Otur-uş-** : Yatışmak, hızı kesilmek, sükunet bulmak. III, 1021
- Sağlamla-ş-** : 1.Sağlam ve kuvvetli olmak, dayanıklılık kazanmak. III, 1129
- Sav-uş-** : 1.Geçmek, iyileşmek, iyi olmak. III, 1158
- Sıva-ş-** : 1.Bulaşmak, bir şey sıva gibi üstüne sürülmek. 2.Yapışkan hale gelip vıcık vıcık olmak. III, 1196
- Ditre-ş-** → **tire-ş-** I, 275 [Titre-ş- : *2.Titreşim halinde olmak. I, 1374]
- Topla-ş-** : 3. Yamrı yumru olmak. *4.Top haline gelmek. III, 1379
- Tozla-ş-** : 1.Toz gibi yağmak, çisemek. *2.Toz haline gelmek. III, 1382
- Uyu-ş-** : 1.Duyma hissi ortadan kalkmak, duymaz olmak, karıncalanmak. III, 1414
- Yat-ış-** : 1.Durgunlaşmak, sakinleşmek, şiddeti geçmek, “aşırılığı geçmek.” 2.Gürültü ve karışıklık son bulmak, rahatlanmak. *3.(Heyecan, sinir, korku vb.) geçmek, sakinleşmek. III, 1473
- Yet-iş-** : 6.Vücuda gelmek, büyüme, hâsıl olmak. 11.(Meyve) olmak, kemale ermek, “olgunlaşmak.” III, 1488

1.24.4. +IA- Eki ile Kaynaşarak oluş, dönüşlülük, işteşlik

Kimi gramer kitaplarında (Banguoğlu, 1986: 219; Korkmaz, 2009: 119) birleşik bir isimden fiil yapma eki olarak gösterilen +IAş-/+IA-ş- ekinin durumu da +IA- /-IA-n- ekine benzemektedir. İsimlere gelen +IA- ekinin üzerine -ş- ekinin gelip kaynaşmasıyla oluşmuş bu ekle yapılan örneklerin isimden fiil mi yoksa fiilden fiil mi olduğu konusunda da görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Ergin’e göre bu örnekler -ş- ekiyle türemiş, ortaklık anlamı kaybolmuş, ifade ettikleri oluş dönüşlü fiillerinkine benzemiştir (2009: 208). +IA- ekiyle türetilmiş fiil tabanları bulunmayan bu örneklerin çoğunda “kendiliğinden olma/oluşma” anlamı taşıyan dönüşlülük veya oluş, bir kısmında da “karşılıklı veya ortaklaşa yapma” anlamı taşıyan işteşlik

görülür. Bu sebeple +IAş- biçiminde türetilen fiilleri de -(I)ş- ekinin bir fonksiyonu kabul edip ayrı bir madde olarak ele almak gerekir.

Ağdalaş- : Koyulaşıp kıvam kazanmak, ağda haline geçmek. I, 14

Ağırlaş- : 1.Daha ağır olmak, ağırlığı artmak. 2.Ağır ve tehlikeli bir duruma gelmek, fenalaşmak. 3.Ağırbaşlılık olgunluk kazanmak. 4.Fena kokmaya başlamak, bozulmak. I, 15

Ahitleş- → **ahtlaş-** I, 18

Ahtlaş- : Sözleşmek, yemin etmek, birbiri ile antlaşmak. I, 19

Antlaş- : Birbirine yemin verip almak. I, 45

Ayrılaş- : Ayrılmak. I, 74

Bahalaş- , **bahalan-** : Değeri ve fiyatı yükselmek, artmak. I,84

Balabanlaş- , **balabanlan-** : 1.İrileşmek, şişmek, iri ve şişman olmak. 2.Sözü ağzında geveleyip sarhoş gibi söylemek. I, 87

Barbarlaş- : Barbara yakışır biçimde davranmak. I, 91

Başkalaş- : 1.Başka türlü olmak, değişmek. *2.*mec.* Kötüleşmek, bozulmak. I, 97

Bayramlaş- : 1.Birbirinin bayramını tebrik etmek. 2.Bayram tebriği olarak öpüşmek. I, 101

Bekleş- : Birlikte ve bir arada beklemek. I, 105

Beraberleş- : Eşit gelmek, bir hizada veya denk olmak. I, 111

Birleş- : 1.Bir olmak, katılmak ve birlik sağlamak. 2.Bir yere gelmek, toplanmak.

Bollaş- : 1.Genişlemek, enlenmek. 2.Çoğalmak. I, 134

Boylaş- : Boy vermek, boylanmak, uzamak. I, 138

Cenkleş- : 1.Savaşa tutuşmak, kapışmak. *2.*mec.* Çekişmek, ağız kavgası etmek. I, 167

Cepheleş- : Birbirinden farklı veya birbirine karşı olan görüşler etrafında gruplaşmak. I, 168

Çamurlaş- : 1.Çamur halini almak. 2.*mec.* Sataşmak, kavga çıkarmak, çatmak. I, 191

Çarhalaş- : İki ordunun devriye gezen öncü kuvvetleri savaşa tutuşmak. I, 194

Çatallaş- → **çatallan-** I, 196 [Çatallan- : Çatal gibi ikiye ayrılmak. 2.*mec.* Şüpheli ve karışık bir hal almak. I, 196]

- Çetinleş-** : Zor olmak, güçleşmek. I, 206
- Çiftleş-** : 1.(Tek olan bir şey) eşini bulup çift olmak. 2.(Hayvanlar) birleşmek. I, 214
- Çukurlaş-** → **çukurlan-** I,226 [Çukurlan- : Çukur hale gelmek, içeri gömülme,
- Darlaş-** → **darlan-** [Darlan- : 1.Dar olmak, çekilip büzülme. 2.Sıkılmak. I,239
- Denkleş-** : Denk olmak, karşılıklı denklik ve eşitlik sağlamak. I, 253
- Derinleş-** : 1.Derin olmak, derinliği artmak, “derin hale gelmek.” *2.Bir konuda köklü ve geniş bilgi edinmek, derinliğine bilgi sahibi olmak. 3.*mec.* Tesirli ve güçlü olmak, hissedilir hale gelmek. 4.(Ses için) gittikçe uzaklaşmak. I, 255
- Dertleş-** : Birbirine dert ve üzüntülerini anlatarak söyleşmek, halleşmek. I, 256
- Dilleş-** : 1.Söyleşmek. 2.Yabancı dil ile konuşmak. I, 268
- Enleş-** : Enli olmak, genişlik kazanmak. I, 335
- Enlileş-** → **enlilen-** I,335 [Enlilen- : Enli ve geniş olmak. I, 335]
- Esenleş-** : 1.Vedâlaşmak, “sağ ve esen kalın” diyerek ayrılmak. *2.Selamlaşmak. I, 341
- Eşleş-** : 1.Eş ve arkadaş tutmak. 2.(Kuşlar vb.) çift olmak, bir çift meydana getirmek. 3.Birbirine denk ve benzer olmak. I, 348
- Fenalaş-** : 1.Kötüleşmek, kötü olmak, beter olmak, bozulmak. 2.(Hasta ağırlaşmak, hastalığı şiddetlenmek. 3.Ansızın bir hastalığa tutulmak. I, 368
- Fıslaş-** : 1.Gizlice ve alçak sesle söylemek. 2.*mec.* Gizlice haber vermek. I, 377
- Gagalaş-** : (Kuşlar) gagalarıyla birbirine vurup kavga etmek veya oynaşmak. II, 398
- Gençleş-** : 1.Genç olmak, gençlik kuvvet ve tazeliğini kazanmak. 2.(Bir kuruluş veya idare heyeti) genç üyelerle canlanmak, yenilenmek. 3.Genç görünmek. II, 413
- Güçleş-** : Zor ve zahmetli olmak, güce sarmak, “güç hale gelmek.” II, 443
- Güzelleş-** : Güzel olmak, güzelliği artmak, iyileşmek. II, 452
- Haberleş-** : Birbirine haber göndermek, birbirine haber vermek. II, 456
- Hallaş-** : Birbirine halini, dert ve kederlerini söyleyip yakınmak, dertleşmek, hasbihal etmek. II, 467
- Hayırlaş-** : Birbirine “hayrını gör” diyerek bir satışa karar vermek, bitirmek. II, 489
- Helâllaş-** : Birbirine hakkını helal etmek, sonsuza dek ayrılmak üzere birbirine geçmiş hakkı varsa helâl eylemek. II, 494

Hesaplaş- : 1.→ **hisaplaş-** 2.Bir şeyi iyi kötü, olumlu olumsuz yönlerden değerlendirerek hükme varmak. 3.(İki veya daha çok kimse) aralarındaki anlaşmazlığı zor kullanarak sona erdirmek, kozlarını paylaşmak. II, 499

Hisaplaş- : Alacak verecek hesabını görüp ilişkisi kesmek. II, 510

Hisseleş- : Paylaşmak, ortak bir malı bölüp herkes payını almak. II, 511

Hoşlaş- : 1.İyilik hissetmek, haz duymak, lezzet almak. *2.halk d. Birbirinden hoşlanmak, karşılıklı memnun olmak. II, 515

İraklaş- : Uzaklaşmak. II, 576

İrileş- : Büyümek, iri yapılı ve kocaman olmak. II, 576

İyileş- : 1.İyi olmak, daha iyi olmak. 2.Hastalıktan kalkmak, sağlığı yerine gelmek. 3.Biri ile arası düzelmek, aralarında barış yapmak. II, 601

Kabalaş- : Kaba olmak, inceliğini kaybetmek. II, 609

Kakalaş- : *halk d.* Kötüleşmek, fenalaşmak. II, 620

Kalınlaş- : 1.Daha kalın olmak. 2.*mec.* Zenginlik ve kuvvet kazanmak. II, 626

Kanburlaş- : Beli bükülmek, arkası çıkmak, kanbur [kambur] olmak. II, 635

Kandilleş- : Mübarek gecelerden bir kandil gecesini birbirine tebrik etmek, bu münasebetle tebrikleşmek. II, 636

Kartlaş- → **kartlan-** II, 658 [Kartlan- : 1.Tazeliği geçip kart ve sert hale gelmek. 2.Gençlik tazeliği geçmek, büyümek, geçkin olmak. II, 658]

Katılaş- : Sertleşmek. II, 665

Kavilleş- : Sözleşmek, söz bağlamak, söz birliği etmek. II, 669

Keçeleş- : 1.Uyuşmak, "hissizleşmek", hışır hışır olmak. 2.Telleri belli olmayacak şekilde karışıp keçe gibi olmak. *3.(Deri) Pürüzlenmek, keçe gibi pürüzlü hale gelmek. II, 680

Kelleş- : Kel bir hale gelmek. II, 685

Keskinleş- : 1.Çok kesici ve delici bir hale gelmek, bilelenmek. 2.Sertleşmek, sertlik kazanmak. 3.Canlı, hareketli olmak. II, 692

Kıtlaş- : [Kahtlaşmaktan galat] Az veya seyrek bulunur hale gelmek, seyrekleşip bulunmaz olmak. II, 712

Kıbarlaş- : 1.Büyükler sırasına geçmek, büyük adam olmak. 2.*mec.* Gururlanmak, kibirlenmek, ululuk taslamak, büyüklük satmak, fodulluk etmek. II, 718

Kocalaş- → **kocala-** II,729 [Kocala- : İhtiyarlamak, yaşlanmak. II, 729]

- Koyulaş-** : 1.Sıvı kalın ve kıvamlı hale gelmek. 2.Renk karamak, daha koyu olmak.
*3.*mec.* Derinleşmek, uzamak. II, 750
- Kökleş-** : 1.Kök tutmak, kök salmak. 2.Yerleşmek, yer tutup kalmak. II, 752
- Kötüleş-** : Kötü hale gelmek, fenalaşmak, bozulmak. II, 757
- Kucakla-ş-** : Kucak kucağa sarılmak, birbirini kucaklamak. II, 760
- Mektuplaş-** : Birbirine mektup yazmak, yazışmak, haberleşmek. III, 849
- Merhabalaş-** : Birbirine “merhaba” deyip yakınlık göstermek. III, 859
- Müphemleş-** : Müphem hale gelmek, açıklığı kaybolmak. III, 940
- Müşkilleş-** → **müşkillen-** III, 953 [Müşkillen- , müşküllen- : Güç ve zor olmak, “zorlaşmak.” III, 953]
- Ortaklaş-** : Ortak olmak. III, 1016
- Özleş-** : 1.Özlü bir hale gelmek. 2.(Çıban) sünger ve katı cerahat toplamak.
3.Koyulaşmak, pıhtılaşmak, ağdalanmak. *4.(Tahıl için) Olgunlaşmak. III, 1041
- Pıhtılaş-** → **pıhtılan-** III, 1069 [Pıhtılan- : (Sıvı) koyulaşmak, donmak, pıhtı haline geçmek. III, 1069]
- Rumlaş-** : Rum olmak, Rum kavmine girmek. III, 1117
- Ruslaş-** : Rus kavmine girmek, Rus olmak. III, 1117
- Sahihleş-** : 1.Gerçek çıkmak, gerçekten yapılmak, hareket ve işe gelmek, “doğrulanmak.” 2.Tasdik olunmak, doğruluğu belirtilmek. III, 1131
- Sarplaş-** : 1.Sarp ve geçilmez olmak. 2.Güç ve zor olmak, güçleşmek. III,1153
- Senetleş-** : Senet alıp vermek, alacak verecek vb. işler ve haklarla ilgili senet alıp vermek. III, 1174
- Sertleş-** : 1.Sert olmak, katılaşmak. 2.Zor ve kuvveti artmak. 3.Daha keskin ve sert olmak. III, 1181
- Seyrekleş-** : Arası açılmak, açık veya az bulunur olmak, zaman ve yer bakımından aralıklı bulunmak. III, 1185
- Sıklaş-** : 1.Birbirine yakın gelmek, araları azalmak. 2.Birbiri arkasında ve aralıksız meydana gelmek. III, 1191
- III, 1202
- Sivrileş-** : 1.Ucu ince ve keskin olmak. 2.Boy atmak, incelip uzamak. III, 1209
- Sözleş-** : 1.Söz etmek, karar birliğine varıp antlaşmak. 2.Söz etmek, birbirine sert ve uygunsuz söz söylemek. *3.Mukavele etmek. III, 1223

- Şakalaş-** : Birbiriyle şaka etmek. III, 1248
- Şartlaş-** : Karşılıklı şartlar ileri sürerek sözleşmek. III, 1254
- Şehirleş-** : (Köy, kasaba) büyüyerek şehir haline gelmek. III, 1259
- Tatlılaş-** : 1.Tatlı olmak, tat kazanmak. 2.*mec.* Hoş ve sevimli bir hal almak. III, 1315
- Temelleş-** : Yerleşmek, temel tutmak, “devamlı ve kalıcı hale gelmek.” III, 1340
- Tenbelleş-** : Tembel olmak, tembel alışmak, “tembel hale gelmek.” III, 1344
- Türkçeleş-** : 1.Türkçe’ye çevrilmek, tercüme olunmak. 2.İyi Türkçe’ye döndürülmek, tashih olunmak. III, 1397
- Türkleş-** : Türk olmak, Türk soyuna girmek. III, 1397
- Uzaklaş-** : 1.Birbirinden ayrı ve uzak düşmek. 2.Uzağa gitmek, uzak olmak. *3.Alâkası azalmak, yabancılaşmak. III, 1415
- Uzlaş-** : Uyuşmak, barışmak. III, 1416
- Üçleş-** : Üç sayısına yükselmek. III, 1418
- Vedalaş-** : Birine elveda deyip ayrılmak, veda merasimi yapmak. III, 1437
- Yakınlaş-** : 1.Yaklaşmak, yakın olmak. *2.Aralarındaki bağlılığı daha güçlü bir hale getirmek. III, 1455
- Yaklaş-** : [yak- :yaklaşmak, dokunmak; yakmak (TDK, DLT Dizini, 1972: 142).]
- Yassılaş-** → **yassılan-** III, 1470 [Yassılan- : Basılıp ezilmiş gibi açılmak. III, 1470]
- Yerleş-** : 1.Yer tutmak, yer bulup oturmak. 2.Yerinden oynamamak, yerinde sabit olmak. 3.Daimî şekilde oturmak, oturacak yer edinmek. 4.Eşyasını yerli yerine koyup düzene girmek. *5.Çalışmak için bir yere girmek. 6.Tutunmak, yaygınlaşmak. III, 1485
- Yüzleş-** : Yüz yüze gelmek. III, 1508
- Ziyadeleş-** : Çoğalmak, artmak. III, 1529

1.24.5. Fiilden Fiil

-(I)ş- eki bazı fiil kök ve gövdelerinden yeni anlamlı fiiller de türetmiştir. Bazı örneklerde ek, fiil kökleriyle kaynaşmış, kökler kullanımdan düştüğü halde ekli gövde kök anlamından uzaklaşarak kullanılmaya devam etmiştir.

Ağla-ş- : 2.Şikâyette bulunmak, sızlanmak. I, 16.

Alış- : 1.Yakınlık ve uygunluk sağlamak, bir kimse, iş veya duruma yakın ve uygun olmak. 2.Öğrenmek. 3.Vahşilikten kurtulup uysallaşmak. I, 32

Az-ış- : 1.Yavaş yavaş azmak, şiddetlenmek. I, 77

Barış- : [<bar-ış- :birbirine gitmek (DLT Dizini, TDK, 1972: 16)] Düşmanlığı bırakmak, uzlaşıp anlaşmak. I, 92

Bitiş- : Birbirine dokunacak şekilde yaklaşmak, kavuşmak. I, 130

Çal-ış- : [Çal- :Vurmak, çarpmak, “savurmak”.] 1.Çabalamak, gayret etmek, emek harcamak. 2.İşlemek, iş görmek, uğraşmak. 3.Dikkat ve gayretle ders çalışmak, öğrenime devam etmek. *4.İşe yarar işler durumda olmak. I, 89

Danış- : [<tanı-ş- <tanu-ş- esk.] Bir iş hakkındaki niyet ve düşüncesini birine söyleyip onun da fikir ve görüşünü sormak. I, 237

Değ-iş- : 1.“Başka bir niteliğe bürünmek.” 2.Çamaşır değiştirmek, temiz çamaşır giymek. 3.Değiştirmek, “bir şey alıp yerine bir şey vermek.” I, 245

Depre-ş- : *2.Yeniden ortaya çıkmak. I, 254

Did-iş- : [< dit-iş-] *2.Geçimini temin etmek için güçlülere göğüs gererek çalışmak, uğraşıp durmak. I, 264

Dola-ş- : 1.Dönmek, çepeçevre gezmek. 2.Gezmek, seyahat etmek. 3.Yayılmak. 4.Birbirine geçmek, karışmak. 5.Doğrudan gitmeyip dolaşıklı olmak, öteye beriye sapmakla uzamak. 6.Dönüp diğer bir taraftan varmak. 7.Boşuna gezmek, ötede beride gezip durmak. 8.Çevrilip öbür tarafa geçmek. 9.Gezerak incelemek ve araştırmak. 10.Bir şeyin etrafında dönmek. 11.Gezip görmek, teftiş etmek. I, 282

Er-iş- : 4.Olmak, olgunlaşmak. 5.Evlenme çağı gelmek, yetişmek. I, 338

Gel-iş- : 1.Yetişmek, büyümek, boy atmak. 2.İyileşmek, semirmek. *3.Her bakımdan ilerlemek. II, 411

Gir-iş- : 2.Başlamak, teşebbüs etmek. I, 425

İl-iş- : 3.Az durmak, geçici olarak oturmak. 4.Şüphe ve tereddüt etmek, dolaylı olarak tenkit etmek. 5.Dokunmak, sataşmak, “takılmak.” II, 557

Kalk-ış- : İddia ile bir işe girişmek, gücü aşan başarılması güç bir işe girişmek. II, 628

Kama-ş- : (Diş) ekşi bir şey ısırıktan kesmez ve uyuşuk bir hale gelmek. 2.(Göz) parlak bir şeye bakmaktan kararıp görmez olmak. II, 631

Kar-ış- : 4.Müdahale etmek, araya girmek, işin içine sokulmak. II, 654

Katla-ş- : İster istemez kabul edip razı olmak. II, 667

Kayna-ş- : 2.*mec.* Sıkı fıkı görüşmek, uyuşmak, anlaşmak. 4.*kim.* İki veya daha çok cismin molekülleri birleşerek ortaya yeni bir cisim çıkmak. 5.Birbirine uymak, yakışmak. II, 675

Kes-ış- : 2.Oyunda birbiriyle taş değiştirmek, alıp vermek. 4.*argo* Erkek ve kadın bakışlarıyla anlaşmak. II, 694

Kıy-ış- : 1.Uyuşmak, uyuşup karar vermek, sözleşip kesin karara bağlamak. 2.*mec.* *halk d.* Birbiriyle yarışmağa kalkmak, boy ölçüşmek. II, 715

Kız-ış- : 3. “(Hayvan için) Eşleşme mevsimi gelmek”, azmak, eş aramak, kösnümek. *4.Çok ısınmak, sıcaklığı yüksek dereceyi bulmak. 5.*mec.* Hızlanmak, coşmak, gayrete gelmek, hareketlenmek. 6.(Bitkiler) nem ve mikropların tesiri ile çürürken ısınmak. II, 718

Kon-uş- : 1.Komşu olmak, birbirine yakın oturmak. 2.Görüşmek, tanışmak, görüşüp anlaşmak, bilişmek, birbirini bilip tanımak, bildik olmak. 3.Söyleşmek, iki veya daha çok kimse karşılıklı sohbet etmek. *4.Söylemek, düşüncesini kelimelerle anlatmak. 5.Belli bir konudan söz etmek. 6.Konuşma yapmak, nutuk vermek, hitabette bulunmak. 7.Bir dili günlük hayatta yaşayan biçimiyle kullanmak. 8.Düşüncesini sözle değil başka bir vasıtayla ifade etmek. 9.Münasebette olmak veya münasebeti devam ettirmek. 10.Herhangi bir tarzda söylemek. 11.Gürültü etmek. 12.Hoşa gitmeyecek biçimde laf etmek. 13.İnsanın sözlerini taklit etmek. 14.Söyleyecek bir şey bulamamak. 15.Sözü uzatarak can sıkılamak, gevezelik etmek. 16.(Olumsuz anlamı ile) Dargın olmak. 17.*mec.* Geçerli olmak, hükmü geçmek. 18.*mec.* Çok güzel ve beğenilecek biçimde olmak. 19.Flört etmek. II, 741

Oğraş-, uğraş- :1.Kavga etmek, dövüşmek, savaşmak. 2.Meşgul olmak, bir iş işlemek. 3.Ağız kavgası etmek, çekişmek, çekiştirmek.*4.Birine kötülük etmek. III,1004

Sataş- :[<satga-ş-; satga- : çiğnemek, bir yol bir yola çatılmak; uğramak, ödeşmek; karşılaştırmak. (TDK, DLT Dizini, 1972: 100)] 1.Birbirine rast gelmek, buluşmak.

2.Rahat bırakmamak, saldırmak. 3.Kavgaya sebep aramak için birine musallat olmak. 4.Şaka etmek, şaka yollu birine sarkıntılık etmek. III,1154

Sav-uş- : 1.Geçmek, iyileşmek, iyi olmak. 2.Gizlice kaçmak, yan çizmek, gitmek, çekilmek. III, 1158

Say-ış- : 2.Hesaba geçirmek. *3.(Çocuk oyunlarında) sayı sayarak veya tekerleme söyleyerek ebeyi belirlemek. III, 1160

Seğird-iş- : [<seğirt-iş-] 2.Çalışıp gayret etmek, çabalamak. III, 1166

Sık-ış- : *4.Büyük veya küçük aptesi şiddetle giderme ihtiyacı duymak. III,1191

Tart-ış- : 1.Anlaşmazlık ve iddialaşma ile bir şeyi birlikte tartmak, tartarak anlaşmazlığı çözmek. 2.El ele gelip çekişmek, meseleyi kuvvet ile çözmek için döğüşmek. 3.*spor.* (Pehlivanlar) İlk karşılaşmada birbirlerinin zayıf taraflarını anlamak için el ile yoklamak. III, 1308

Tut-uş- : 3.Alevlenmek, parlamak. [7.*mec.* Çok telaş etmek, çaresiz kalıp ne yapacağını şaşırarak.] III, 1393

Ula-ş- : 2.Yetişmek, “varmak.” 3.Görüşmek, kavuşmak. III, 1405

Uyu-ş- : 1.Duyma hissi ortadan kalkmak, duymaz olmak, karıncalanmak. 2.*mec.* Tembellik ve gevşekliğe düşmek. III, 1414

Yalvar-ış- : Aşağılık bir şekilde yalvarmak. III, 1459

Yap-ış- : 1.Dokunduğu şeye ilişip ayrılmamak. 2.Dokunmak, temas etmek. 3.Girişmek, büyük bir istek ve hevesle başlamak. 4.Çok oturmak, ayrılmayıp sıkılmak. 5.Bırakmamak üzere tutmak, sıkıca sarılmak. III, 1464

Yar-ış- : 1.Biriyle müsabakaya girişmek. *2.Ticari bakımdan üstünlük kazanmağa çalışmak, rekabet etmek. III, 1469

Yat-ış- : 1.Durgunlaşmak, sakinleşmek, şiddeti geçmek, “aşırılığı geçmek.” 2.Gürültü ve karışıklık son bulmak, rahatlanmak. *3.(Heyecan, sinir, korku vb.) geçmek, sakinleşmek. III, 1473

Yıl-ış- : Gevşeyip yanaşmak, gülüp sırtırmak. III, 1492

1.25. - (İ)ştir - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

-(İ)ştir- eki, -(İ)ş- eki ile -DİR- ekinin kaynaşması sonucunda meydana gelen birleşik bir ektir. Genellikle -(İ)ş- işteşlik ekiyle türetilmiş geçişsiz fiil gövdelerinin üzerine -DİR- ettirgenlik ekinin gelip kaynaşmasıyla türetilen bu tür örneklerde her iki ekin de asli görevleri (işteşlik ve ettirgenlik) aşınıp yok olmuştur. Yani bu ek bazı fiil kök ve tabanlarına geldiği zaman artık ne işteşlik ne de ettirgenlik anlamı taşımaktadır; yeni ve farklı bir fiil türetmektedir (Hacıeminoğlu, 1991: 110). Zeynep Korkmaz'a göre de: "Bu ek, geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden, fiilin gösterdiği işin sık sık ya da sürekli olarak yapıldığını bildiren ve fiile yeni bir sözlük anlamı kazandıran türetmeler yapmıştır (2009: 134). Ediskun, -İştir- ekinin "iş tekrarlayıp durmak, kayıtsızca yapmak, kolaylıkla becermek" anlamlarını verdiğini belirtmiştir (1999: 226).

-(İ)ştir- birleşik eki ile türetilen fiiller, -(İ)ş- ekiyle işteş yapılan fiil gövdelerinin -DİR- eki ile ettirgen yapılmış biçimleri ile karıştırılmamalıdır. Kâmûs-ı Türkî'deki örneklerini şöyle sıralayabiliriz:

Ara-ştır- : 1.Gözden geçirmek, yoklamak, bulmağa çalışmak. *2.Sorup öğrenmek, soruşturmak. I, 49

At-ıştır- : 1.Söğüp saymak, birinin suçlarını sayarak terslemek ve paylamak. 2.Acele ile yemek. *3.(Yağmur veya kar) tane tane serpererek yağmak, serpiştirmek. 4.Karşılıklı içmek. I, 65

Çak-ıştır- : 1.İçki içmek, içki içerek keyiflenmek. I, 187

Çek-ıştır- : 1.Birinin kötülüğünü söylemek, arkasından konuşmak.*2.Bir şeyin uçlarından tutarak farklı yönlere doğru çekmek. 3.Tekrar tekrar çekip koparmak. I, 201

Çık-ıştır- : 1.Yetiştirmek, "gerekli miktara ulaştırmak. 2.Çaresini bulmak, elde etmek. 3.Sona erdirmek, sona vardirmek. I, 209

Çırp-ıştır- : 1.İnce değnekle hafifçe vurmak. 2.Kâğıda vurur gibi çabuk çabuk ve dikkatsizce yazmak. I, 212

Dön-üştür- : 1.Gezinip aramak. I, 290

Dürt-üştür- : 1.Birbirini kısa aralıklarla devamlı dürtmek. I, 301

Geç-iştir- : *2.Üzerinde durmamak, ciddiye almamak, gereken ehemmiyeti vermemek. II, 408

Kak-iştir- : Dürtüp iterek hırpalamak. II, 621

Kar-iştir- : *5.Mahiyetini anlamak için elle yoklayarak aramak. 6.Kurcalamak, oynamak. 7.Gözden geçirmek. 8.Tam olarak hatırlayamamak, benzerlerinden ayıramamak. II, 654

Kurcala-ştır- : → **kurcala-** II, 767 [Kurcalamak:1.Kaşımak, tırmalamak, tahriş etmek. 2.Ellemek, karıştırmak, ötesine berisine dokunmak. 3.Azdırmak, azgın hale gelmesine yol açmak. *4.*mec.* Meşgul etmek, takılmak, rahatsız etmek. 5.*mec.* Bir konu veya mesele üzerinde fazlasıyla durmak, araştırmak, eşelemek. II, 767]

Oğ-uştur- , **ov-uş-tur-** : Birbirine sürerek oğmak. III, 1005

Ov-uştur- → **Oğ-uş-tur-** III, 1022

Saç-iştir- : 1.Azar azar serpip her tarafa dağıtmak. *2.Dikkat ve özen göstermeksizin saçmak, gelişigüzel serpmek. III, 1124

Sav-uştur- : 1.Geçirmek, geçiştirmek, iyi etmek, atlatmak. 2.Kurtulmak, baştan atmak, def etmek. III, 1158

Serp-iştir- : 1.Azar azar bölüp dağıtmak. 2.Azar azar yağmak (yağmur). *3.Rastgele serpmek. III, 1180

Sık-iştir- : 3.Zorlamak, “baskı altına almak. *5.Kıstırmak, kaçamayacak biçimde yakalamak. *6. *Argo.* Elle sarkıntılık etmek. III, 1191

Sok-uştur- :1. Usulca sokmak, dar yere sıkıştırmak. 2.Usulca vermek. *3. (Satıcı) belli etmeden alıcıya kötü mal vermek. 4.Dokunaklı, kırıcı ve acı söz söyleyerek birini üzme. III, 1214

Sor-uştur- : Her tarafa soru sorup teftiş etmek, araştırmak. III, 1218

Sür-üştür- : 2.Yavaş yavaş ovmak, ovuşturmak. *3.Özen göstermeden çabucak sürmek. III, 1242

Tak-iştir- : Takıp yakıştırmak, uygun bir şekilde bağlamak. III, 1294

Tap-iştir- : 1.Arattırmak. 2.Ismarlamak, sipariş etmek. *esk.* III, 1303

Tık-iştir- : 1.Basarak sokmak. 2.Acele ile yemek. III, 1367

Tut-uştur- : 1.Birbirine tutturmak. 2.İliştirmek, bitiştirmek. 5.Sıkıştırmak, usulcacık vermek. III, 1393

Ver-iştir- : Çıkışmak, sövmek. III, 1442

1.26. - (I)t- FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

-(I)t- eki, fiilden fiil yapan ekler içerisinde işleklik derecesi en yüksek olanlardan biridir. Hem geçişli hem de geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden ettirgen fiiller yapan bir çatı ekidir (Korkmaz, 2009: 134). Ancak her fiile getirilemez. Ünlü ile biten çok heceli fiillerle daha çok *l*, *r* ve biraz da *k*, *p*, *ç*, *m* ünsüzleriyle biten fiil kök ve gövdelerine getirilebilir (Ergin, 2009: 211).

Bu ek ünlü ile biten fiillerden sonra -t-, ünsüzle biten fiillerden sonra ise ünlü uyumuna göre önüne yardımcı bir ünlü alarak -it-, -it-, -ut-, -üt- şekilleri ile kullanılmaktadır. *l* ve *r* ünsüzleriyle biten fiillere genellikle yardımcı ünlü almadan eklenebilmektedir.

Kök durumundaki fiiller ile isimden türemiş fiil gövdeleri üzerinde kullanılan -(I)t- ekinden önce fiilden fiil yapan eklerden sadece ettirgenlik ekleri olan -DIr-, -Ar-, -(I)r- ekleri kullanılabilir. Kendisinden sonra ise -Ar-, -(I)r- ekleri hariç bütün fiilden fiil yapan ekler getirilebilir. Yalnız bunlardan -(I)n- ve -(I)ş- ekleri sadece birkaç tek heceli fiile gelmiştir (*sür-t-ün-,sür-t-üş- gibi*) (Ergin, 2009: 211).

-(I)t- ekinin işlevleri ve Kâmûs-ı Türkî'deki örnekleri şöyle sıralanabilir.

1.26.1. Oldurganlık (Geçişlilik)

1.26.1.1. Geçişsiz Fiil Kök ve Gövdelerinden

-(I)t- eki geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden geçişli fiiller yaparak oldurgan çatı kurar. (Nadiren bazı geçişsiz fiillere geldiğinde oldurgan değil ettirgen işlev gördüğü de olur.)

Acı-t- : 1.Acımağa sebep olmak, ağrıtmak, ağrı ve sızı vermek. 2.Eziyet etmek, acı çektirmek. *3.Tadını acılaştırmak, acı katmak. I, 6

- Ağar-t-** : 1.Beyazlatmak. 2.Temizlemek. 3.Soldurmak, rengini attırmak. I, 14
- Ağla-t-** : 1.Birinin canını acıtarak ağlamasına sebep olmak. 2.*mec.* Çok tesir etmek. I, 16
- Ağrı-t-** : Ağrı doğurmak, acı ve sızı vermek. I, 16
- Ak-it-** : Akmasına sebep olmak. I, 22
- Aksa-t-** : Topal etmek. // *mec.* Noksan bırakmak, bitirmek. I, 24
- Aksır-t-** : Aksırmaya sebep olmak, atseyi celbetmek, aksırtmak. I, 25
- Akşamla-t-** : 1.Bütün günü bir işte veya bir yerde geçirip akşama erişmek. 2.Akşam vakti bir yerde kalmak, akşamı orada geçirmek. I, 25
- Alçakla-t-** : İndirmek, azaltmak, alçak hale getirmek. I, 29
- Anır-t-** : 1.(Eşeği) bağirtmak, anırmağa teşvik etmek. 2.*mec.* (Kötü ve çirkin sesli bir adamı) bağirtmak. I, 42
- Arıkla-t-** : Etsiz ve çelimsiz hale getirmek, zayıflatmak. *esk.* I, 50
- Arı-t-** : 1.Yıkamak, yumak. 2.Fazla ve lüzumsuz kısımlarını atarak temizlemek, sadeleştirmek. I, 50
- Atla-t-** : 1.Birine atlamak işini yaptırmak veya birini atlamağa zorlamak. 2.Geçirmek, aşımak, savmak. *3.Bir sebebi olmadan bir işi geciktirmek, ihmal etmek, savsaklamak. I, 66
- Ayar-t-** : 1.(Amele, hizmetçi vb.) kandırıp yerinden ayırarak kendi iş ve hizmetine almak. *2.Baştan çıkartmak, yolunu şaşırtmak, kandırmak. I, 72
- Ayazla-t-** : Gecenin ayazına bırakıp üşütmek, ayazda bekletmek. I, 72
- Ayıl-t-** : 1.(Bayılmış veya sarhoş adamı) kendine getirmek. *2.Birisinin gözünü açmak. I, 73
- Azal-t-** : 1.Miktarını indirmek, eksiltmek. *2.Tesirini kaybetmesine sebep olmak. I, 75
- Bağır-t-** : Bağırarak zorunda bırakmak, sıkıştırarak veya canını acıtarak bağırmasına sebep olmak. I, 82
- Başla-t-** : 1.Başlamağa yöneltmek veya zorlamak. 2.(Çocuğu) okula vermek, öğretime başlatmak. *3.(Birinin) kötü konuşmasına sebep olmak. I, 97
- Bayatla-t-** : Kullanmayıp eskitmek, “bayat hale gelmesine yol açmak.” I, 100
- Bayıl-t-** : 1.Bayılmasına sebep olmak, kendisinden geçirmek. 2.Soldurmak. I, 100

Belir-t- : 1.Açıp göstermek, meydana koymak. 2.(Gözleri) çok açıp hayret veya hiddetle bakmak. 3.Açıklamak. I, 108

Benze-t- : 1.Bir şeyi başka bir şeye denk tutmak, benzer duruma getirmek. 2.Kopyasını çıkartmak, benzerini aynını yapmak. 3.Yanılp bir şeyi başka bir şey sanmak. *4.*mec.* Bozmak, berbat etmek, işe yaramaz duruma getirmek. 5.*mec.* Birini hırpalamak, dövmek. I, 111

Beyazla-t- : Ağartmak, beyaz yapmak. I, 117

Boşal-t- : 1.Bir şeyin içindekini çıkarıp boş bırakmak. 2.Aktarmak, bir kaptan diğerine dökmek. 3.(Tüfek veya tabanca) atmak. 4.(Hayvan, eğer veya semerini) atmak, devirmek. 5.*mec.* İçini dökmek. 6.Kusmak. I, 137

Böğür-t- : 1.Eti korumak için yarım pişirmek. 2.Sebzeyi ateş üzerinde biraz öldürmek. I, 141 [*3.(Hayvan) böğürme fiiline sebep olmak.]

Bunal-t- : 1.Şaşırtmak, aklını almak, alıklaştırmak. 2.Duman vb. ile nefesini kesmek, boğmak. I, 148

Büyü-t- : 1.Büyümesine hizmet etmek, yetiştirmek, terbiye etmek, beslemek. 2.Olduğundan büyük göstermek. 3.Küçük ve ehemmiyetsiz iken büyütme. I, 155

Cırla-t- : Bir böceği vb. “cırt” diye öttürmek. I, 173

Cızla-t- : 1.Cız ettirerek yakmak. 2.*mec.* Yüreğini yakmak, acı vermek. I, 174

Cücü-t- : Tatlılandırmak, şeker katıp tatlı hale getirmek. *esk.* I, 182

Çalka-t- : 1.(Çocuğu) süttten hasta etmek. 2.(Gemi) içindeki tahılı ıslatıp bozmak. 3.(Kuluçka tavuk) üzerinden kalkıp yumurtayı soğutmak. I, 190

Çatırda-t- : Çatır çatır ettirmek, gevrek bir şeyi ses çıkaracak şekilde sıkmak, yıkmak veya yakmak. I, 197

Çatla-t- : 1.Bir şeyi parçaları büsbütün ayrılmayacak şekilde yarmak, çatlak hale getirmek. 2.Sıkıntıdan veya çok yemekten patlayacak dereceye getirmek. 3.Birisinin aşırı derecede kıskanmasına yol açmak, kıskançlıktan çok acı çektirmek. 4.(Atı) çok koşturup öldürmek. *5.*halk d.* Delirmek, aklını kaçırmak. I, 197

Çıtla-t- : 1.Parmakları, tuz ve tohum gibi şeyleri ateşte çitirdatmak, patlatmak. *2.*mec.* Bir konudan ancak sezdirecek kadar söz etmek, bazı ipuçları vermek. I, 212

Çirkinle-t- : Çirkin etmek, çirkin göstermek, çirkinlik vermek. I, 218

Çoğal-t- : Çok hale getirmek, arttırmak. I, 221

Çukurla-t- : Derinleştirmek, daha derin kazmak. I, 226

Çürü-t- : 1.Çürümesine sebep olmak. 2.Kötülemek, itibarını sarsmak. 3.Bir iddia veya konuyu delillerle ortaya koymak, savunulmayacak hale getirmek, boşluğunu ve yanlışlığını ortaya koymak. 4.Bir parayı güvenilir olmayan bir yere vererek tehlikeye atmak. I, 227

Damla-t- : 1.Damla damla akıtmak. 2.Damla ile ilaç koymak. 3.Bir sıvıyı buharlaştırıp imbikten geçirerek saflaştırmak. I, 236

Daral-t- : Kısmak, azaltmak, “dar hale getirmek.” I, 238

Darıl-t- : 1.Gücendirmek. 2.Hiddetlendirmek. I, 239

Delir-t- : 1.Çıldirtmek. 2.*mec.* Çok kızdırmak. 3.Aşka düşürmek, sevdalandırmak. I,248

Depre-t- : Yerinden oynatmak, sıçratmak. I, 254

Diril-t- : 1.Hayat vermek, hayata geri döndürmek. 2.Sertleştirmek, katılaştırmak, sölpüklüğünü gidermek. 3.*mec.* Şenlendirmek, onarmak. I, 273

Ditre-t- → **titre-t-** I, 275

Doğrul-t- : 1.(Eğri şeyi) doğru yapmak. 2.(Yanlış şeyi doğru hale getirmek, “düzeltmek”, hata ve yanlışını ortadan kaldırmak, tashih etmek. *3.Bir yere yöneltmek. 4.*halk d.* Para kazanmak, para bulmak, para elde etmek. 5.Yöneltmek, otarafa doğru gitmek. I, 278

Domal-t- : Bir tarafı kümbet gibi çıkıntı yapacak duruma sokmak, tümsekli duruma getirmek. I, 284

Durul-t- : Tortuyu dibe çöktürüp berrak hale getirmek. I, 296

Düzel-t- : 1.Düzgün hale getirmek. 2.Yoluna koymak, “düzenlemek.” 3.Pürüzünü ve eğriliğini giderip düz ve doğru etmek. 4.İyi, doğru hale getirmek, yanlışlığını bozukluğunu gidermek. I, 304

Eğril-t- : Eğip bükme, eğri hale getirmek, çarpıtmak. I, 316

Eksi-l-t- → **eksi-t-** I, 321 [Eksi-t- : Eksik hale getirmek, daha az vermek, azaltmak, kısmak.]

Eksi-t- : Eksik hale getirmek, daha az vermek, azaltmak, kısmak. I, 321

Ekşi-t- : 1.Ekşi yapmak, ekşi hale getirmek. 2.Mayalanmaya bırakıp bozmak, bayatlatmak. I, 321

Eri-t- : 1.Katı veya donmuş halde bulunan bir cismi sıvı hale getirmek. 2.*mec.* Çok zayıflatmak, vücutta et ve yağ bırakmamak. *3.Harcayıp bitirmek. 4.*mec.* Çok üzme. I, 339

Eski-t- : 1.Kullanarak eski bir hale getirmek, köhneletmek. 2.Kullanmayarak eskimeye bırakmak. 3.Eskiyip yerleşmesine sebep olmak. *4.Yaşlandırmak. 5.*mec.* Tesirini devam ettirememek, yıpratmak. I, 343

Esne-t- : 1.Çekip uzatmak. 2.Usandırmak, baş ağrısı vermek. I, 344

Fırıla-t- : 1.Şiddetle ve ses çıkaracak şekilde atmak, uçurmak. 2.Bir kenarını kırmak, sıçratmak. 3.Fiyatını arttırmak, çıkarmak. I, 377

Fışırdat- : Bir şeyi “fiş fiş” ve “fışır fışır” ses çıkaracak şekilde oynatmak. I,378

Fışkır-t- : 1.Su veya diğer bir sıvıyı karıştırarak fırlamasını sağlamak. 2.Tohuma birden bire hızla uç verdirmek. I, 378

Genişle-t- : Geniş hale getirmek, bollatmak, açmak. II, 414

Gevre-t- : Fazla kurutmak, gevrek ve ktır ktır bir hale getirmek. II, 419

Gevşel-t- : 1.Gerginliğini gidermek, koyuvermek, salıvermek, gevşek etmek. 2.Sıklığını pekliğini azaltmak. 3.Azim ve gayretini azaltmak, yavaşlatmak. II,419

Gevşe-t- : 1.Gevşek yapmak, gergin bir şeyi gevşek hale koymak, salıvermek. 2.Hız, gayret ve azmini azaltmak. II, 419

Gıcırda-t- , kıcırdat- : Bir şeyi gıcır gıcır öttürmek. II, 421

Güneşle-t- : Güneşe göstererek ve güneşe karşı sürerek kurutmak. II, 448

Gürle-t- : Gürültü ettirmek, gür diye büyük ses çıkartmak. II, 450

Hallaçla-t- : (Pamuğu) hallaca attırmak. II, 467

Hırıla-t- : Hırlamasına sebep olmak. II, 503

Hışırda-t- : Sert bir kumaş veya kâğıt vb.yi hareket ettirerek hışır hışır ettirmek. II, 504

Hopla-t- : Sıçratmak, oynatmak. II, 511

İhla-t- → **ihla-** II, 525 [ihla- : “ih” diyerek deveyi çökertmek. 2.”ih” diyerek hızlı nefes vermek, “hastalık ve aşırı yorgunluktan ötürü inler gibi “ih” diye ses çıkarmak. II, 525

İkla-t- : Zorlayıp sıkarak “ık” demeğe mecbur etmek, korkutmak, baskı yapmak. II, 525

İli-t- : Ilındırmak, az ısıtmak veya az sıcak kalacak şekilde soğutmak. II, 526

İsla-t- : 1.Suya batırmak veya üzerine su serpmek, nemlendirmek. 2.*mec.* Dövmek, dayak atmak. *3.Sevindirici bir hadiseyi herhangi bir ikram veya ziyafette bulunmak suretiyle kutlamak. II, 529

İşıla-t- : Parlatmak, parıldatmak. II, 531

İhtiyarla-t- : Kocatmak, yaşlı ve zayıf bir hale getirmek. II, 548

İlerile-t- : 1.İleri götürmek, ileri sürmek. 2.Daha üstün daha yüksek seviyeye gelmesini sağlamak. II, 555

İnci-t- : 1.Dokunmak, ilişmek. 2.Can acıtmak, acı vermek, eziyet etmek. 3.Hatır kırmak, “üzülmesine yol açmak.” 4.Ağrılı veya yaralı bir uzva dokunup ağrıtmak. 5.Vurmak, ağrıyacak hale getirmek, yara ve bere almadığı halde ağrıtmak. II, 566

İşe-t- : 1.Çiç ettirmek. 2.*mec.* Çok korkutmak. II, 592

İşle-t- : 1.İş görmek, iş ile meşgul etmek, çalıştırmak. 2.Geçirmek nüfuz ettirmek. 3.Cerahatlandırmak, cerahatli bir halde tutmak. 4.Bir şeyi düzgün hale getirmek için üzerine düşmek. *5.*argo* Yalan söyleyerek birini kandırmak ve gülünç duruma düşürerek eğlenmek. II, 594

Kabar-t- : 1.Bir şeyin ağırlığını arttırmaksızın cismini büyütme, seyrekleştirmek. 2.Gevşetmek, karıştırıp yukarı kaldırmak. 3.Arttırmak, fazlalaştırmak, (hesabı, yekunu) yükseltmek, yukarı çıkarmak. 4.Yükseltmek, tersinden bastırıp yüzünü çıkıntılı yapmak. II, 610

Kakırda-t- : Kuru şeyleri birbirine sürterek ses çıkartmak. II, 621

Kalgıt- → **kalk-it-** II, 624

Kalk-it- , **kalgıt-** : Sıçratmak, fırlatmak, şahlıtmak. II, 628

Kana-t- : Kan akacak şekilde yaralamak, kan aktırmak, “kanamasına sebep olmak.” II, 634

Karar-t- : 1.Karaya bulaştırmak, rengini karaya çevirmek, siyahlaştırmak. 2.Bulandırmak, duruluğunu ortadan kaldırmak. *3.Karanlık hale getirmek. 4.(Işık için) Kısmak veya söndürmek. 5.*mec.* Sıkıntı vermek, huzurunu kaçırmak. II, 649

Kayna-t- : 1.Bir sıvıyı ateşte belli bir süre tutarak fıkır fıkır ettirmek, “kaynamasını sağlamak.” 2.Bir şeyi suda pişirmek, kaynar suyun içinde bulundurmak. 3.Yapıştırmak, bütün haline getirmek. *4.*tekz.* Konuşmak, sohbet etmek. 5.*argo* Farkettirmeden almak, çalmak, unutturmak. II, 675

Kepazele-t- : 1.Değersiz ve itibarsız etmek, haysiyetini ayak altına almak. 2.Çok ucuzlatarak veya bozarak değer ve itibardan düşürmek. II, 688

Kımıl-da-t- : Bira oynatmak, hafifçe hareket ettirmek. II, 702

Kıpır-da-t- : 1.Hafif hafif ve sürekli olarak hareket ettirmek, durmadan oynatmak. *2.Hafifçe yerinden oynatmak. II, 703

Kısal-t- : 1.Kısa hale getirmek, azaltmak, keserek veya kıyarak kısa duruma getirmek. *2.Kısa gibi göstermek. II, 709

Kışkır-t- : 1.Ürkütüp kaçırmak. 2.Ürkütmek, korkutmak, telaşa düşürmek. 3.Heyecana sürüklemek. *4.Bir kimseyi kötü bir iş yapmaya sürüklemek, kötülük yapması için harekete geçirmek. II, 711

Kışla-t- : 1.Kışı bir yerde geçirtmek. 2.*argo* Üzerine salmak, musallat etmek. II, 712

Kıtır-da-t- : Ktır ktır ettirmek, gevrek bir ses çıkartmak. II, 712

Kızar-t- : 1.Kırmızılaştırmak, kızıl renk vermek. 2.Tavada kırmızı oluncaya kadar kavurmak, yağ içinde döndüre döndüre pişirmek. II, 716

Kocal-t- : İhtiyarlatmak, kocatmak. II, 729

Koca-t- : 1.İhtiyarlatmak, “yaşlanmasına sebep olmak.” 2.*mec.* Çok yormak, çok sıkıntı vermek. II, 729

Kok-ut- : 1.Korku vermek, iyi veya kötü bir koku yaymak. 2.Bozulup kokmasına sebep olmak, kokuşturmak. *3.Bir işi zamanında bitirmeyip çıkmaza sokmak. 4.*halk d.* Can sıkmak, sıkıntı vermek. II, 732

Kolayla-t- → **kolaylaştır-** II, 733 [Kolaylaştır- : 1.Kolay bir hale getirmek, güçlüğü ortadan kaldırmak. 2.Sonuna yaklaştırmak. II, 733]

Kork-ut- :1.Korkmasına yol açmak, korku vermek. 2.Başına ne geleceğini önceden bildirerek korkuya düşürmek. 3. Ürkütüp kaçırmak. II, 745

Köpür-t- :Köpürmesini sağlamak, köpük çıkarmasına sebep olmak. II, 754

Körle-t- : 1.Kör etmek, görme duyusuna zarar vermek, gözünü sakatlamak. 2.Keskinliğini gidermek, kesmez hale getirmek. 3. Sürümünü bozmak, itibarını düşürmek, değersiz hale getirmek. II, 755

Kudur-t- : 1.Kuduz hastalığına uğratmak, kudurmasına yol açmak. 2.*mec.* Azdırmak, taşkınlık yapmasına, öfkelenmesine sebep olmak. II, 761

Kuru-t- : 1.Kuru hale getirmek, yaşlık ve ıslaklığını gidermek. *2.(Bitkiler için) Canlılığını kaybetmesine, ölmesine sebep olmak. 3.Güçten düşürmek, cılızlaştırmak,

zayıflatmak. 4.Yiyecek ve içeceklerin hepsini bitirmek, silip süpürmek.
5.*mec.*Uğursuzluk getirmek, yok etmek. II, 772

Küçül-t- : 1.Bir şeyi olduğundan daha küçük hale getirmek, hacmini küçültmek, enini boyunu kısaltmak. 2.“Olduğundan aşağı görmek”, ehemmiyet vermemek, ehemmiyetini azaltmak. 3.Yaşını saklayıp küçük göstermek. II, 778

Morar-t- : 1.Mor renge sokmak, mora boyamak. 2.Karartmak, karanlık hale getirmek. 3.Berelemek. III, 891

Onal-t- : İyi etmek, iyilik ve şifa vermek. III, 1011

Otla-t- : (Hayvanları) gezdirip ot yedirmek, gütmek, “yaymak.” III, 1019

Otur-t- : 1.Oturmağa zorlamak veya müsaade etmek. 2.Kondurmak, yerleştirmek. 3.(Gemiye) sığa uğratmak, dibini yere değıdirmek. *4.*argo* Vurmak, indirmek. III, 1021

Oyna-t- : 1.Yerini değıştirmek, kımıldatmak. 2.Oyun ettirmek, oyun oynamağa sevk etmek, zorlamak veya müsaade etmek. 3.Sıçratmak, oyunlar yaptırmak. 4.Hora teptirmek, raks ettirmek. 5.Tiyatroda bir oyunu sahneye koymak. 6.aldatmak, kandırmak, aldatarak yormak. *7.Aklını kaybetmek, çıldırmak. 8.Alet kullanmak. 9.Korkutmak, heyecan vermek. 10.Oyuna daldırmak, oyunla eğlendirmek. III, 1023

Öksür-t- : Öksürük vermek, öksürmeğe sebep olmak. III, 1028

Parla-t- : 1.Parlak hale getirmek, paralamasını sağlamak, parlayacak derecede oğup silmek veya yıkamak. 2.Işık vermek, ışıldatmak, aydınlatmak. 3.Bir şeyin parlaklık veya beyazlığını göstermek, parlak veya beyaz bir şey göstermek. 4.Tutuşturmak, alevlendirmek. *5.*argo* İçki içmek. III, 1052

Patırda-t- : Seslendirmek, gürültü ve patırtı ettirmek. III, 1057

Patla-t- : 1.Sesle çatlatmak, tazyik ile yardırmak. 2.Ateş aldırıp sesle tutuşturmak, tazyik ile havaya atmak. 3.Yarmak, çatlatmak. 4.Çıkarmak, fırlatmak. 5.*mec.*Büyük sıkıntı ve eziyet vermek. *6.Tokat atmak. 7.Bir kimsenin sabrını tüketmek, nisbet vererek kızdırmak. III, 1055

Pıtırda-t- : Pıtırıttı ettirmek. III, 1071

Sabahla-t- : 1.Sabaha yetiştirmek, sabaha kadar yaşatmak. 2.Sabaha kadar

Sabunla-t- : Sabunla yıkatmak, sabun sürdürmek. III, 1123

Sarar-t- : Sarı etmek, sarı rengini vermek. III, 1150

- Sark-it-** : 1.Yukarıdan aşağıya indirmek. 2.Aşağıya doğru uzatmak. 3.Koyuvermek, salıvermek, uzatmak, bırakmak. 4.Asmak, asılı tutmak, asılacak biçimde tutmak. III, 1152
- Serinle-t-** : Az ve hoş gidecek şekilde soğutmak, tazeletmek, tazelik vermek. III, 1178
- Sıçra-t-** : Yukarı fırlamasına yol açmak, yukarıya fırlatmak, zıplattmak. III, 1187
- Sızla-t-** :[<SIZI+la-t-] Ağrıtmak, incitmek. III, 1198
- Sivril-t-** : Sivri yapmak, ucunu inceltip keskin etmek. III, 1209
- Sivri-t-** : Sivri etmek, ucunu inceltip keskin etmek. III, 1209 [Sivri- : 1.Sivri ve keskin olmak, ucu sivri olmak. 2.Boy atmak, uzamak, ince ve uzun olmak. III, 1209]
- Siyahla-t-** : Karartmak. III, 1209
- Soğu-t-** : 1.Sıcaklığını giderip soğuk yapmak. 2.*mec.* Karşılıklı sevgiye ve güzel münasebete bir dereceye kadar bozukluk getirmek, iki kişi arasını bir dereceye kadar bozukluk getirmek, iki kişi arasını açmak. III, 1213
- Sor-ut-** : Dudaklarını uzatarak ve çehresini buruşturarak abus durmak, yüz ekşitmek. III, 1218
- Susa-t-** : 1.Susuzluğa yakalatmak, susuzluk vermek. *2.*mec.* Zor durumda bırakmak, zorluk ve güçlük çıkarmak. III, 1232
- Şakırda-t-** : Şak veya şakır şakır ettirmek, böyle bir sesle seslendirmek. III, 1249
- Şakla-t-** : Şak ettirmek, kırbacın sesi gibi bir ses çıkartmak, şakırdatmak. III, 1249
- Şapırda-t-** : Öperken veya yerken dudaklardan ses çıkarmak. III, 1252
- Şapla-t-** : “Öperken dudağın veya sesle vururken avucun sesini işittirmek, “şap diye ses çıkartmak.” III, 1252
- Şımar-t-** : Yüz verip azdırmak. III, 1268
- Takırda-t-** : 1.Kuru ve sert bir ses çıkartmak, gürültü ettirmek. *2.Takırdamasına sebep olmak. III, 1293
- Terle-t-** : 1.Ter dökmesine yol açmak, ter döktürmek. 2.*mec.* Çok yormak, eziyet vermek. III, 1352
- Tep-re-t-** →**depret-** III, 1348
- Tıkırda-t-** : 1.Tıkırtı ettirmek, tıkır tıkır edecek şekilde seslendirmek. *2.(Yemek için) Bir kere taşacak şekilde kaynatmak. III, 1367

Tıngırda-t- : 1.Gürültü ile ses çıkartmak, tıngırtısını işittirmek. *2.*müz.* (Bir çalgıyı) çalmağa çalışmak. III, 1368

Titre-t- : Titremesine sebep olmak, çok korkutmak. III, 1374

Ucuzla-t- : 1.Fiyatını indirmek, ucuz satmak. *2.*mec.* Kolayca elde edilir hale getirmek. III, 1401

Ufal-t- : Daha küçük yapmak, hacmini azaltmak. III, 1403

Uğra-t- : 1.Vardırarak, geçerken bir yere iliştmek. 2. “Düşürmek.” 3.*halk d.* Dışarı atmak, savmak, salıvermek. III, 1403

Ula-t- :[<ulu+la-t-?] 1.Büyütmek, ululamak. 2.Ağırlamak, izzet ikram ve hürmet etmek. III, 1405

Uyu-t- : 1.Uykuya yatırmak, uyumasını sağlamak. 2.Usandırmak, can sıkmak. 3.Aldatmak. 4.(Bir işi) Uzun zaman geciktirip geri bırakmak, sürüncemede bırakmak. 5.Manyatizma veya kloroform ile bir hastanın hislerini duymaz hale getirerek bayılmak. *6. *Mec.* (Acı, üzüntü vb. için) Hafifletmek, azaltmak. III, 1414

Uza-t- : 1.Daha uzun yapmak, boyunu arttırmak. 2.Sürmek, ileriye doğru harekete geçirmek. 3.Koyuvermek, salıvermek, uzamağa serbest bırakmak, kesmek. 4.Sürdürmek, daha çok vakit devam ettirmek. 5.Gereksiz yere söz kalabalığı yaparak zaman almak. 6.Uzağa sürmek, uzaklaştırmak, uzak etmek. 7.Sonraya bırakmak, ertelemek. 8.Çok söylemek. 9.Boş yere mesele çıkarmak, zorluklar çıkarmak. 10.Haksız istekleri pek ileriye sürüp çok taleplerde bulunmak. *11.Bir şeyi başkasına sunmak. III, 1415

Ürk-üt- : 1.Ansızın korkutup sıçratmak. *2.Ürküntü uyandırmak, ürkmesine sebep olmak. 3.Herhangi bir etkiyle bitkinin büyüyüp gelişmesine engel olmak. 4.*mec.* Korkutmak. 5.*mec.* Şüphelendirmek. III, 1422

Üşü-t- : 1.Soğuk hissettirmek, (soğuk) tesirini duyurmak. 2.Soğuk aldirmek, soğuktan hasta ettirmek. III, 1425

Yanıl-t- : Şaşırtmak, yanılmasına sebep olmak, yanlışlık ettirmek. III, 1462

Yaşa-t- : 1.Yaşamasına yardım veya müsaade etmek. 2.Geçindirmek. *3.*Mec.* ... gibi iyi (veya kötü) hayat sürmeyi sağlamak. 4.Devam ettirmek, sürdürmek, unutmamak, daima hatırlamak. III, 1471

Yazla-t- : Yazı geçirtmek, yazın ikamet ettirmek. III, 1477

Yeşir-t- : Yeşil renk çıkarttırmak veya yeşilliği daha parlak göstermek. III, 1487

Yılla-t- : Bir yıl veya yıllarca saklayıp ekşitmek. III, 1492

Yum(u)şa-t- : 1.Yumuşak etmek, yumuşaklık vermek. 2.Yumuşaklık getirmek, yaramazlığı bıraktırmak. 3.Teskin etmek, yavaşlatmak, öfkeyi dindirmek. III, 1501

Yücel-t- , **yücele-t-** : Yükseltmek. III, 1504

Yüksel-t- : 1.Daha yüksek yapmak, yukarı çıkarmak. 2.Rütbe ve makamını artırmak. 3.Çok fazla övmek, ayyuka çıkarmak. *4.Güçlendirmek, şiddetlendirmek. 5.*mat.* Bir sayıyı verilen kuvvet miktarınca kendisiyle çarpmak. III, 1505

Yürü-t- : 1.Yürümeğe zorlamak veya yöneltmek, yürümesine yol açmak, yürümesini sağlamak, ilerletmek. 2.İleri sürmek, ileri götürmek. 3.İşletmek. *4.Kabul ettirmek. 5.Herhangi bir bahane ile işinden uzaklaştırmak. 6.*argo* Aşırmak, habersizce almak, çalmak. III, 1507

Zayıfla-t- : Güçsüz, dermansız veya arık etmek. III, 1516

Zıngırda-t- : Sesle ve şiddetle titretmek. III, 1524

Zıpla-t- : Sıçratmak, hoplatmak. III, 152

1.26.1.2. Fiil Kök ve Tabanlarıyla Kaynaşarak

-(I)t- ekinin, fiil kök ve tabanlarıyla kaynaştığı bazı örneklerde de oldurganlık işlevi görülmektedir. Bu şekildeki fiillerin fiil kök ya da tabanları yalın biçimleriyle kullanılmamakta ve Kâmûs-ı Türkî'de de yer almamaktadır.

Aldat- :[<alda-t- < alda- : aldatmak (TDK, DLT Dizini, 1972: 7)] 1.Hile ile kandırmak, oyuna getirmek. 2.Oyun etmek, dolandırmak. 3.Yalan söylemek, aslı olmayan şeyi olmuş, doğru gibi göstermek. 4.Sözünde durmamak, verdiği sözü tutmamak, yerine getirmemek. I, 29

Avut- :1.Eğlendirip oyalamak. 2.(Çocuğu) sıçratarak yatıştırmak. I, 70

Ayıt- : söylemek, demek. *esk.* I, 73

Berkit- : Pekitmek, katılaştırmak, sağlamlaştırıp dayanıklı hale getirmek. I, 113

Dağıt- : 1.Saçmak, ayırıp birbirinden uzağa koymak, parça parça çevreye yaymak. 2.Ayrı ayrı vermek. 3.Öteye beriye püskürtüp yaymak. *4.Sert ve kuvvetli bir vuruşla büyük zarar vermek. 5.*mec.* Bir kuruluş veya topluluğu feshetmek. 6.*mec.*

Gücünü, etkisini azaltmak. 7.*mec.* Her şeye karşı ilgisiz kalmak, kendini bırakmak. I, 230

Donat- : 1.Süslemek, bezetmek, “süslü hale getirmek.” 2.Kandiller ve bayraklarla binaları ve şehri süslemek, şenlik yapmak. 3.Süslü şekilde düzenlemek. 4.*mec.*Sövüp sayarak azarlamak, kabahatlarını bir bir yüzüne vurarak paylamak. 5.*denz.* Geminin arma ve teknesindeki eksiklikleri tamamlayarak sefere hazır hale getirmek. 6.(Gemiler) şenlik yapmak, kandiller ve bayraklarla donatmak. *7.Giydirmek, giyinmesini sağlamak. I, 285

Eyit- : Demek, söylemek. I, 354

Fırıldat- : 1.Çabuk ve ses çıkartarak döndürmek. 2.Yalan sözlerle aldatmak, dolandırmak, oyalamak. I, 376

Fosurdat- : Sigara vb.nin dumanını fosurtu ile üfleyerek, savurarak içmek. I, 389

İncit- :1.Dokunmak, ilişmek. 2.Can acıtmak, acı vermek, eziyet etmek. 3.Hatır kırmak, “üzülmesine yol açmak”. 4.Ağrılı veya yaralı bir uzva dokunup ağrıtmak. 5.Vurmak, ağrıyacak hale getirmek, yara ve bere almadığı halde ağrıtmak. II, 566

Kuşat- : 1.Kuşak bağlatmak, beline kemer sardırarak. 2.Bele bağlanan bir şeyi bağlatmak. 3.Çevresini almak, sarmak, muhasara etmek. *4.*mec.* Çevreletmek, çok sayıda bulunmak, çevresini doldurmak. 5.Kaplamak, çökmek, örtmek. II, 773

Öğret- : 1.Bilmediği şeyi bildirmek. 2.Ders vererek veya uygulama yaptırarak bir ilim ve sanat vb. kazandırmak. 3.Terbiyesini vermek. 4.Yol göstermek. III, 1027

Öğüt- : (Hububatı) değirmende ezip un haline getirmek. 2.Çok yemek, çok miktarda yediği yemeği sindirmek. III, 1028

Tüket- : 1.Bitirmek, tamamını harcamak, yok etmek. *2.Bezdirmek, güçsüzleştirmek. 3.Bir yolu kat etmek, bitirmek. III, 1395

Ufat- : 1.Daha ufak hale getirmek, küçültmek. 2.Ufak ufak kırmak, oğalamak. III, 1403

1.26.1.3. +IA- Ekiyle Kaynaşarak

-(I)n- ve -(I)ş- eklerinin +IA ekiyle kaynaşarak oluşturduğu birleşik +IAN- (<+IA-n-) ve birleşik +IAş- (<+IA-ş-) eki gibi -(I)t- ekinin de bazı örneklerde +IA-

ekiyle birleşip kaynaştığı görülüyor. Hatta bazı fillerin hem +lA-t- ‘lı hem de +lAt- ‘lı kullanımları olup bunların anlamları bir arada verilmiştir. “Yapma”, “etme”, “... hale getirme” anlamları taşıyan bu fiilleri de -(I)t- ekinin oldurganlık işlevi içerisinde gösterebiliriz.

Ağırlat- : 1.Ağırlığını arttırmak, daha ağır hale getirmek. I, 15⁷¹

Aralat- : 1.Arasını açmak, aralık etmek, seyrekleştirmek, dağıtmak. *2.Aralık duruma getirtmek. I, 47

Bollat- : 1.Genişletmek, enli hale getirmek. 2.Çoğaltmak. I, 134

Büğüret- : Eğriilmek, eğri büğrü yapmak. I, 152

Büyüket- : Büyük etmek, büyütme. I, 155

Derinlet- : Derinliğini arttırmak. I, 255

Dızlat- : 1.Acı ve usandırıcı bir ses çıkartmak, vızırdatmak. 2.Fırlatmak, kaçırmak. 3.Ürkütmek. I, 263

Enlet- : Enini arttırmak, genişletmek. I, 335

Eskilet- → **Eskirmek, eskimek** I, 343

Fırıldat- : 1.Çabuk ve ses çıkartarak döndürmek. 2.Yalan sözlerle aldatmak, dolandırmak, oyalamak. I, 376

Fosurdut- : Sigara vb.nin dumanını fosurtu ile üfleyerek, savurarak içmek. I, 389

İlklat- → **ılı-t** II, 526

Kalınlat- → **kalınlaştır-** II, 626 [kalınlaş-tır- : Çapını veya kalınlığını arttırmak, daha kalın hale getirmek. II, 626]

Kirlet- : 1.Kirli hale getirmek. *2.Küçük veya büyük aptesini kaçırmak. 3.*mec.* Şeref ve namusuna zarar vermek veya zarar verecek bir suç yüklemek, lekelemek. 4.(Kadın için) Irzına geçmek, iffet ve namusuna zarar vermek. II, 724

Küçüket- : Küçük yapmak, küçültmek. II, 778⁷²

Mayalat- : 1.Maya koymak, maya ile ekşitme, veya kıvama getirmek. 2.*mec.* Eskirmek, biriktirip bekletmek, arttırmak. III, 836

⁷¹ “Ağırlat-” maddesinde hem “ağır+lat-” fiilinin hem de “ağırla-t-” fiilinin anlamı bir arada verilmiştir.

⁷² Kâmûs-ı Türkî’de “Küçükle- : Küçük görüp ehemmiyet vermemek. II, 779” fiili de bulunmaktadır. Ancak “küçükle-t-” fiili “küçükle-” fiilinin ettirgeni olarak manalandırılmamıştır.

Nemlet- : Nemli hale getirmek, hafifçe ıslatmak. III, 985

Oyuklat- : İcini oyarak kof etmek, oyuk haline getirmek. III, 1023

Pıhtılat- → **Pıhtılaştırma**. III, 1069

Sanklat- : Ava götürülecek atmaca gibi kuşu pinekte acıktırmak. III, 1147

Uslat- : 1.Akıl öğretmek, akıllandırmak. 2.Edep vermek ve terbiye etmek.
3.Yumuşatmak, yavaş ve yumuşak hale getirmek. III, 1409

Yücel- : Yücelenmek → **yücel-t-** , **yücel-** III, 1504

1.26.2. Ettirgenlik

-(I)t- eki geçişli fiil kök ve gövdelerine gelerek ettirgen çatılı fiiller türetir. Bu ettirgenlik çoğu kez fiili başkasına yaptırmak anlamında olsa da bazen fiilin yapılmasını sağlamak ya da yapılmasına müsaade etmek, fiili yapmaya zorlamak anlamında gerçekleşiyor. (-(I)t- ekinin az da olsa bazı geçişli fiillerden ettirgen değil etken veya oldurgan çatılı fiiller yaptığı da görülür.)

Ada-t- : Birini adak yapmaya yöneltmek ve zorlamak. I, 9

Âfatla-t- : Sabrını tüketmek. I, 12 [Afatla- :1.Gürültü patırtı etmek, kıyameti koparmak. 2.İstemeyerek mühim bir sırrı açığa vurmak, ağızdan kaçırmak. 3.Ağzını bozmak, sövüp saymak. *halk d.* I, 11]

Ağırla-t- : 1.Ağırlığını arttırmak, daha ağır hale getirmek. 2.Saygı ve yakınlık içinde her türlü ihtiyacını karşılatmak. I, 15

Anla-t- : 1.Anlayacak şekilde ifade etmek, “açıklamada bulunmak, bilgi vermek.”
2.Öğretmek. 3.Açıkça söylemeyerek, işaretle veya üstü kapalı bir şekilde bildirmek.
*4.Nakletmek, aktarmak. I, 43⁷³

Arala-t- : 1.Arasını açmak, aralık etmek, seyrekleştirmek, dağıtmak. *2.Aralık duruma getirtmek. I, 47

Ara-t- : 1.Arzu ettirmek, istetmek. 2.Vâsita ile aramak, inceltmek, yoklatmak. I, 49

⁷³ “Anla-” fiili geçişli olduğu halde burada -t- eki ettirgen değil oldurgan veya etken çatı kurmuştur.

Aşağıla-t- : Aşağılamak fiiline uğratmak, bir kimsenin aşağılanmasına sebep veya vasıta olmak. I, 60

Aşıla-t- : 1.Hastalıklara karşı aşı yaptırmak, dolayısıyla aşılama.2.Ağaca aşı vurdurmak. I, 61

Aşır-t- : 1.Bir şeyi bir yüksekliğin üstünden geçirmek, öteye atlatmak. 2.Geçmek, savmak, tehlikeyi atlatmak. 3.Defettirmek, başkası vasıtasıyla ortadan kaldırıp yok etmek. 4.Çaldırmak, hırsızlatmak. I, 61

Atla-t- : 1.Birine atlamak işini yaptırmak veya birini atlamağa zorlamak. 2.Geçirmek, aşırma, savmak.⁷⁴ *3.Bir sebebi olmadan bir işi geciktirmek, ihmal etmek, savsaklamak. I, 66

Ayıkla-t- : Ayırtlatmak'tan gal. → **ayırtla-t-** I, 72

Ayırtla-t- : “Ayırtlamak fiilini yaptırmak.” I, 73

Azarla-t- : 1.Sert söz söyletmek. 2.Azarlanmasına sebep olmak. I, 76

Badanala-t- : Badana ettirmek. I, 81

Bağışla-t- : 1.Bahşiş ve hediye verdimen. 2.Affettirmek, kusur ve suçundan ötürü ceza verdimen. I, 82

Bağla-t- : Bağlamak işini yaptırmak, bağlı hale getirmek. I, 83

Becer-t- : 1.Birisinin işini bitirmek. 2.*mec.* Öldürtmek. I, 102

Bekle-t- : 1.Beklemek zorunda bırakmak. 2.Bekçi koymak. I, 106

Belle-t- : 1.Bildirmek, öğretmek, zihnine koymak. 2.Belli etmek, meydana çıkarmak. I, 108

Belle-t- : Bel ile kazdırmak. I, 108

Besle-t- : Yeme içme ve diğeri ihtiyaçlarını başkasına karşılatmak. I, 114

Bile-t- : Bir kesici aleti bileği taşıma sürüp keskin hale getirmek. I, 124

Boşa-t- : (Karısını) bıraktırmak. I, 137

Boya-t- : Boya sürdürmek, boyama işini birisine yaptırmak. I, 137

Buda-t- : 1.Ağaçların veya asma ve bağın budaklarını kestirmek. 2.Kestirmek, kısaltmak. I, 144

Burgut- → **burk-ut-** I, 149

Burk-ut- , **burgut-** : El, ayak gibi organlardan birini burup incitmek. I, 149

⁷⁴ “Atla-t-” fiilinin 2. ve 3. Anlamı oldurgan çatı da kurduğunu gösteriyor.

Buyur-t- : Bir dilekçe veya diğer resmi kağıdı ilgili makama takdim ederek üzerine havale işaretini çekertirmek, havale ettirmek. I, 151

Ciltle-t- : (Kitaba) kap geçirtmek. I, 177

Çağır-t- : Çağırmağa yöneltmek, zorlamak veya müsaade etmek. I, 185

Çapala-t- : Çapa vurdurmak, çapa ile kazdırmak. I, 192

Çarp-it- : 1.Çarpık hale getirmek. 2.*mec.* Asıl anlamını değiştirmek, gerçeği bilerek saptırmak. I, 195

Çevir-t- : 1.Döndürmek, biri vasıtası ile çevirmek ve döndürmek. 2.Etrafını çepeçevre kuşattırmak. 4.Bir başkası vasıtası ile geri döndürmek. I, 206

Çığır-t- : 1.Birinin aracılığı ile davet ettirmek. 2.Bağirtmek, baskı yapıp bağirmaya zorlamak. I, 208

Çıkar-t- : 1.”Çıkarıp ortaya koymasını sağlamak, çıkarmak fiilini yaptırmak.” 2.Yükselttirmek, yukarıya taşıtmak. 3.Tesir edip amel olmasına yol açmak. 4.Aldırmak, “elde ettirmek.” I, 208

Çiğne-t- : 1.Ayak altında ezdirmek, ayakla bastırmak. 2.Yeşermiş ekini kar yağmadan önce yatırmak, bastırmak. 3.*mec.* Ezdirmek. 4.Dişle ezdirmek. I, 215

Çivile-t- : Çivi çaktırmak, çivi ile birbirine bağlatmak. I, 219

Çivir-t- : Çevirtmek. I, 219

Çökür-t- : Çökürmek. I, 224

Dağla-t- : 1.Kızgın demirle damga vurdurmak, damgalatmak. 2.Tedavi için kızgın demirle yaktırmak. I, 230

Dânele-t- → **tanele-t-** I, 236

Daya-t- : 1.Bir şeyin üzerine yaslandırmak. 2.Ters cevap verip karşı durmak, zıt gitmek, cevap vermemek. *3.İstedini yaptırmakta direnmek. I, 242

Dene-t- : Tecrübe ettirmek. I, 251

Dev(i)r-it- : Yıktırmak, yuvarlatmak, baş aşağı çevirtmek. I, 261

Devşir-t- : 1.Toplatmak. 2. Katlatmak, sardırmak. 3.Meyve ve mahsul toplatmak. I, 262

Doğra-t- : Kestirip parçalara ayırtmak, paralatmak. I, 278

Doku-t- : Ördürmek. I, 280

Doldur-t- : Doldurma işini birisine yaptırmak. I, 283

- Döşe-t-** : 1.Zemini kaplamak, yere sermek, “yere yaymak.” 2.Döşemesini düzenlemek, eşya ile donatmak. 3.(Yatak vb.) sermek, yaymak. I, 292
- Düşür-t-** : Aşağıya bıraktırmak, attırmak. I, 303
- Eğele-t-** : Eğe ile yontturmak veya düzelttirmek. I, 314
- Eğir-t-** : İğ ile iplik büktürmek, iğden yün, pamuk vb. çektirmek. I, 315
- Ekle-t-** : Ek vurdurmak, parça ilave ettirmek. I, 319
- Ekserle-t-** : Demir çivi çaktırmak, ekser ile mıhlatmak. I, 320
- Ele-t-** : Elekten geçirtmek, elemek fiilini yaptırmak. I, 325
- Ene-t-** : (Bir erkek hayvanı) iğdiş ettirmek, husyelerini çıkartarak erkekliğini gidermek, biri vasıtası ile enemek. I, 333
- Eri-t-** : 1.Katı veya donmuş halde bulunan bir cismi sıvı hale getirmek. 2.*meç.* Çok zayıflatmak, vücutta et ve yağ bırakmamak. *3.Harcayıp bitirmek. 4.*meç.* Çok üzme. I, 339
- Esirge-t-** : “korumak.” I, 342
- Ezberle-t-** : 1.Ezber öğretmek, “ezberlemeğe yöneltmek veya zorlamak.” *2. İyice öğretmek.” I, 355
- Fırçala-t-** : Fırça ile temizletmek. I, 376
- Geçir-t-** : 1.Başkası aracılığı ile birinin geçmesini kolaylaştırmak. 2.Sürümünü sağlamak, değer kazandırmak, alışverişte kabul ettirmek. 3.Caydırmak, karar değiştirtmek. 4.Kaplattırmak, örttürmek. 5.Sokturmak. “6.Bir şeyi baştan başa saydırmak, incelemek, yol aldirmek, yürütmek.” 7.Atlatmak, aşirtmek. II, 408
- Getir-t-** : Başkası aracılığı ile gelmesini sağlamak. II, 418
- Gönder-t-** : Yollatmak. II, 432
- Göster-t-** : 1.Gösterme fiilini vasıta ile yaptırmak. 2.Gösterilmesine müsaade etmek. II, 436
- Götür-t-** : Bir başkası aracılığıyla yakından uzağa göndermek, naklettirmek, “götürülmesini sağlamak.” II, 43
- Gümüşle-t-** : Gümüş sürdürmek, gümüşle kaplatmak, yaldızlatmak veya donatmak. II,447
- Hallaçla-t-** : (Pamuğu) hallaca attırmak. II, 467
- Haşla-t-** : Kaynar suya daldırtmak veya üstüne kaynar su döktürtmek. II, 482
- Hatırla-t-** : Birinin hatırına getirmek. II, 483

Haykır-t- : Bağdırtmak, hay huy diye bağdırmaya sevk etmek veya sebebiyet vermek. II, 489

Hazırla-t- : Hazır ettirmek, hazır duruma getirtmek. II, 492

İhla-t- → **ihla-** II, 525 [“ih” diyerek deveyi çökertmek. 2.”ih” diyerek hızlı nefes vermek(verdirmek) “hastalık ve aşırı yorgunluktan ötürü inler gibi “ih” diye ses çıkarmak (çıkartmak).]

Isır-t- : Isırmağa yöneltmek. II, 528

İmzala-t- : İmza ettirmek, altına ismini yazdırmak. II, 564

İndir-t- : Aşağı aldirtmak, eksiltmek, düşürtmek. II, 567

İste-t- : 1.Başkası aracılığı ile istemek. 2.Çağırtmak, getirtmek, davet ettirmek. II, 583

Kaçır-t- : 1.Başkası vasıtası ile kaçırmak. 2.Gümrük ve vergi vermeksizin geçirmek, gizlice ithal veya ihraç ettirmek. 3.Dikkatsizlikle kaçırmasına yol açmak. II, 613

Kalafatla-t- : 1.(Gemi veya kayığı) kalafat ettirmek, kaplama tahtalarının aralarını tıkayıp üstüne zift sürdürmek. II, 622

Kalayla-t- : (Bakır kaplara vb.) kalay sürdürmek. II, 623

Kaldır-t- : 1.Yukarı çıkartmak, “yukarıda durdurtmak.” 2.Yükseltmek, yüksekliğini artırmak. 3.”Son verdirilmek, yok ettirmek.” 4.Yükletip başka bir yere götürmek veya götürülmesine müsaade etmek. II, 624

Kalıpla-t- : Kalıba geçirtmek, kalıba konularak şekli düzeltilmek. II, 627

Kapa-t- : 1.Başkası vasıtası ile kapamak. 2.Tıkattmak, set çektirmek. 3.Kestirmek, set ve engel çektirmek, işlemez hale getirtmek. 4.Örttürmek, üstüne koydurmak. 5.Son verdirmek, tatil ettirmek. 6.Başkalarıyla ilgisini kesip kendi için alıkoymak. 7.Açık arttırma ve ihalelerde başkalarının karışmasını önlemek için nüfuzunu kullanarak ucuza kendi üzerine geçmesini sağlamak. II, 641

Kapla-t- : 1.Çevirtmek, etrafını kuşatıp ortaya aldirtmak. 2.Örttürmek, üzerine bir kâğıt vb. çektirmek. 3.Yüze astar veya kürk yahut kürke yüz ve buna benzer şey geçirtmek. II, 643

Katla-t- : Kumaş, giyecek vb.ni birine kat kat ettirip toplatmak. II, 667

Katranla-t- : Katran sürdürmek. II, 668

Kavur-t- : 1.Tavada kızarttırmak, üstü kızaracak şekilde pişirmek. 2.Yakmak, “kurutmak”. II, 671

Kazı-t- : 1.Oydurmak, keskin bir aletle aşındırmak veya çukurlaştırmak. 2.Tıraş ettirmek. II, 678

Kışla-t- : 1.Kışı bir yerde geçirtmek. 2.*argo* Üzerine salmak, musallat etmek. II, 712

Kıvr-t- : 1.Eğirtip büktürmek. 2.Katlatmak, büktürmek, kırdırmak. 3.Kumaşın kenarını fitil gibi büktürüp diktirmek. II, 713

Kilitle-t- , **kitle-t-** : Kilit ve anahtarla kapattırmak. II, 720

Kinetle-t- : Kinetle tutturmak, kinet ile bağlatmak. II, 723

Kitle-t- → **kilitle-t-** II, 727

Kokla-t- : 1.Birine bir şeyin kokusunu duyurmak, koklamak üzere vermek. 2.*mec.*Az miktarda, biraz vermek. 3.(Olumsuz şekliyle) kokusunu bile duyurmamak, hiç vermemek. II, 731

Kolala-t- : 1.Gömlek vb. şeyleri yaptırmak. 2.Kola ile yapıştırtmak. II, 732

Kopar-t- : 1.Kestirip ayırtmak, çektirerek bağına bağlantısını ortadan kaldırmak, söktürmek. 2.(Meyve vb.) Toplatmak, devşirtmek. II, 743

Kopçala-t- : Kopça ile ilikletmek. II, 743

Koru-t- : 1.Bir bekçi ve koruyucu vasıtası ile korunmasını sağlamak, bekletmek, gözetmek. 2.Çit veya hendekle çevirtmek, ayırtmak. II, 746

Lehimle-t- : (Metal bir şey) lehim ile yapıştırtmak. II, 795

Mayala-t- : 1.Maya koymak, maya ile ekşitmek, veya kıvama getirmek. 2.*mec.* Eskitmek, biriktirip bekletmek, arttırmak. III, 836

Merametle-t- : Geçici olarak ve üstünkörü tamir ettirmek. III, 857

Minele-t- : Mine yaptırmak, mine ile süsletmek. III, 883

Mühürle-t- : Mühür bastırmak, mühür koydurmak. III, 930

Nalla-t- : Nal taktırmak. III, 974

Oku-t- : 1.Okumaya yöneltmek, zorlamak veya izin vermek. 2.Öğretmek, ders vermek. 3.Öğretim yaptırmak. 4.Okuyup üflemek için bir okuyucuya göstermek. 5.Birine bir şey anlatıp zihnine koymak, hileler ve desîseler öğretmek, “doldurmak”. *6.*argo* Bir şeyi satarak elden çıkarmak. III, 1007

Okşa-t- , **ohşa-t-** : 1.Benzetmek,aynısını yaptırmak, taklit etmek. 2.Benzemek, andırmak. *3.Başkasının okşamasına izin vermek. III, 1007

On-ar-t- , **on-ur-t-** : Geçirmek, iyi etmek, şifa vermek, düzeltmek, sağlığına kavuşturmak. III, 1011

- On-ur-t** : İyi etmek, geçirmek, iyileştirmek, şifa kazandırmak. [“onartmak” ve “ondurmak” gibi] III, 1013
- Öde-t** : Karşılığını verdirmek. III, 1026
- Pakla-t** : Temizletmek, temizleme işini yaptırmak. III, 1044
- Parala-t** : 1.Parça parça ettirmek. *2.Paralanmasına sebep olmak. III, 1049
- Parçala-t** : Kırdırıp parça parça ettirmek. III, 1050
- Payla-t** : Azarlatmak. III, 1057
- Pisle-t** : 1.Pis ettirmek. *2.*mec.* Kötü bir hale getirmek. III, 1074
- Piş-ir-t** : Pişkin hale getirmek. III, 1075
- Sabunla-t** : Sabunla yıkatmak, sabun sürdürmek. III, 1123
- Sakla-t** : 1.Gizletmek, örtmek. 2.Korutmak, bekletmek. 3.Biri için kaldırıp muhafaza ettirmek, “gizli veya” kapalı bulundurmak. III, 1136
- Sapla-t** : Sokturmak, batırmak. III, 1149
- Sına-t** : Sınamak fiilini yaptırmak. III, 1192
- Sırala-t** : Sıraya koydurmak, bir diziye dizdirmek. III, 1194
- Sıyr-t** : 1.Şiddetli temasla ve sıkı sürterek yüzünü aldırarak. 2.Hareket halinde bulunan bir şey, bir cisme dokunur gibi geçmek. III, 1197
- Solu-t** : Güçlkle ve sıkı sıkı nefes aldırarak, çok yormak. III, 1215
- Söyle-t** : 1.Söylemeğe yöneltmek, zorlamak veya yol açmak, konuşturmak. 2.Saklatmayıp açıkça konuşturmak, itiraf ettirmek. III, 1222
- Sula-t** : 1.Su döktürmek, su septirmek, ıslattırmak. 2.Su verdirmek. 3.*mec.* Peşin ve para olarak verdirmek. III, 1229
- Süpür-t** : 1.Süpürmesini sağlamak, süpürmeğe zorlamak veya müsaade etmek, süpürmek fiilini yaptırmak. 2.Elbiselerin toz ve kıllarını silkeletip temizletmek. III, 1238
- Sür-ükle-t** : Kaldırmaksızın yerde çekerek götürmek. III, 1241
- Sürü-t** : Kaldırmayıp yerde çekerek götürmek, sürükletmek. III, 1242
- Şiş-ir-t** : Bir şey kullanarak kabartmak şişkin ve kabarık ettirmek. III, 1274
- Tamamla-t** : 1.Tamam ettirmek, noksanını tamamlamak, eksikliğini doldurtmak. 2.Bitirtmek, bitirmesini sağlamak. III, 1299
- Tânele-t** : Tânelendirmek, tane tane ettirmek. III, 1300

Tanı-t- : 1.Bildirmek, kim olduğunu anlatmak, tanışıklık etmek. 2.Kabul ve tasdik ettirmek, itiraf ettirmek. [*galat*. Tanıttır-] III, 1301

Tarakla-t- : 1.Bahçe topraklarını tarakla düzelttirmek. 2.Havuz, nehir ve liman vb.nin dibini ayıklatmak. III, 1304

Tara-t- : 1.Taramağa yöneltmek, zorlamak veya müsaade etmek, tarama işini başkasına yaptırmak. 2.Taş ve mermeri tarak denilen dişli yassı kalemle kazdırmak, düzeltmek. 3.Havuz veya deniz ve nehir dibini tarak denilen kazma şeklinde kürekle veya bu işi gören duba ile ayıklatmak. III, 1305

Taşı-t- : Bir yerden başka bir yere götürmek. III, 1312

Taşla-t- : Taşa tutturmak, taş attırmak. III, 1313

Tavla-t- : Tav ettirmek, su serptirmek, ıslattırmak. III, 1317

Teğelle-t- : Teğel vurdurmak, iliştmek, kaba ve seyrek olarak diktirmek, tutturmak. III, 1328

Tekrarla-t- : Bir daha yaptırmak, tekrar ettirmek, “yeniden yaptırmak.” III,1334

Temizle-t- : Temizlik işini yaptırmak, paklatmak. III, 1342

Tep-ele-t- : 1.Yok ettirmek. 2.Dövdürmek. III, 1347

Tırkazla-t- : Kapının tırkazını sürdürmek. III, 1369

Topla-t- : Toplamak fiilini yaptırmak, bir araya getirtmek, devşirtmek. III, 1379

Tuzla-t- : Tuz ektirmek, saklamak üzere tuz vurdurmak. III, 1394

Tütsüle-t- : Tütsü verdirmek, günlük yaktırmak. III, 1398

Uç-ur-t- : 1.Uçmağa yöneltmek ve zorlamak veya uçması için serbest bırakmak. 2.Buharlaştırmak, gaz haline çevirmek. 3.Kılıçla vurarak bir şeyin başını alıp götürmek. 4.Yıkıp tahrip etmek, belirsiz hale getirmek. 5.Bir şeyi son hızla alıp meydandan yok etmek. III, 1402

Üçle-t- → **üçle-ş-tir-** [üçleştir- : üçe yükseltmek.] III, 1418

Üfle-t- : 1.Bir vasıta ile üflemek, ağızla nefes verdirmek. 2.Nefesle söndürtmek. 3.Şişirtmek. 4.Nefesli çaldırtmak. 5.Nefes ettirmek, okuyup üfletmek. III, 1418

Ünle-t- : 1.Bağırtmak, ses çıkartmak. 2.Şarkı söyletmek, teganni ettirmek, öttürmek. *esk*. III, 1421

Ütüle-t- : 1.Sıcak demirle düzelttirmek. 2.Deri veya hayvanın tüylerini yaktırmak. III, 1425

Varakla-t- : Altın ve yaldız yaprağı ile yaldızlatmak. III, 1432

- Yağla-t-** : 1.Sadeyağ sürdürmek. 2.Zeytinyağı sürdürmek, zeytinyağı ile sildirmek. 3.Kirletmek. III, 1453
- Yala-t-** : 1.Dil ile sildirmek. 2.Yakın sürterek geçmek. 3.Başkasını da bir parça faydalandırmak. III, 1457
- Yaldızla-t-** : Yaldız sürdürmek veya kaplatmak, yaldızla süsletmek. III,1458
- Yama-t-** : Yama yapıştırtmak, bir parça yapıştırarak veya diktirerek tamir ettirmek. III, 1460
- Yapıştır-t-** : Başkası aracılığı ile yapıştırmak, kavuşturmak. III, 1464
- Yavrula-t-** : (Hayvanı) doğurtmak. III, 1474
- Yazla-t-** : Yazı geçirtmek, yazın ikamet ettirmek. III, 1477
- Yenile-t-** : Yeni ettirmek, yeniden yaptırmak. III, 1483
- Yoğur-t-** : Yoğurma işini birine yaptırmak, hamur haline getirtmek. III, 1495
- Yokla-t-** : 1.Kontrolden geçirtmek, incelemek, aratmak, muayene ettirmek. 2.Yoklama ettirmek, saydırmak. 3.Bir kimse gönderip sordurmak. 4.Hatır sordurmak. III, 1495
- Yuvarla-t-** : 1.Tekerletmek, döndürerek yürüttürmek. III, 1504
- Zamkla-t-** : Zamk suyu sürdürmek veya onunla yapıştırtmak. III, 1513
- Zımbala-t-** : Zimba vurdurmak, zimba ile deldirmek. III, 1523

Ayrıca fiil köküyle kaynaşmış bazı fiillerde ettirgenlik işlevi devam etmiştir.

Görsit- : [<gör-si-t-] Göstermek. II, 434

1.26.3. Fiilden Fiil

-(I)t- ekinin fiilden fiil yapma işlevi de vardır. Bu iki türlü gerçekleşir:

1.26.3.1. Yeni Anlamlı Fiil

-(I)t- eki bazı fiil köklerinden yeni anlamlı fiiller de türetmiştir. Bu tür örneklerin çoğunda -(I)t- eki, ettirgenlik işlevini kaybederek “kendi kendine olma”

veya “kendi kendine yapma” anlamı taşıyan geçişsiz dönüşlü fiiller türetmiştir. Dönüştürülme özelliği taşıyan fiiller ayrıca bir maddede ele alınmıştır.

Az-it- : 1.Çok uzamak, haddinden fazla boy atmak. 2.Yoldan sapmak. *3.*mec.* Çıgırından çıkmak veya çıkarmak. I, 77

Bur-t- : Buruşturmak, somurtmak. I, 149 [Bur- :Döndürüp bükme, kıvrıp incitme, sancımak. I, 149]

Çarp-it- : 2.*mec.* Asıl anlamını değiştirmek, gerçeği bilerek saptırmak. I, 195

Daya-t- :2.Ters cevap verip karşı durmak, zıt gitmek, cevap vermemek. *3.İstediğini yaptırmakta direnmek. I, 242 [Daya- :Destek koymak. I, 242]

Isla-t- : 2.*mec.* Dövmek, dayak atmak. *3.Sevindirici bir hadiseyi herhangi bir ikram veya ziyafette bulunmak suretiyle kutlamak. II, 529

Sap-it- : 4.(Gemiyi) açmak, alarga etmek. 5.Sözü şaşırarak, ne söyleyeceğini şaşırıp abuk sabuk söylemek. *6.Ruhî bir düzensizlik içine girmek, buhrana düşmek, depresyon geçirmek. 7.Aklını bozmak, şaşırarak. III, 1149

Sor-ut- : Dudaklarını uzatarak ve çehresini buruşturarak abus durmak, yüz ekşitmek. III,1218 [Sor- : Dudaklarını uzatarak kuvvetle emmek. III, 1217]

Susa-t- : *2.*mec.* Zor durumda bırakmak, zorluk ve güçlük çıkarmak. III, 1232

Uyu-t- : 2.Usandırmak, can sıkmak. 3.Aldatmak. 4.(Bir işi) Uzun zaman geciktirip geri bırakmak, sürüncemede bırakmak. 5.Manyatizma veya kloroform ile bir hastanın hislerini duymaz hale getirerek bayıltmak. *6. *Mec.* (Acı, üzüntü vb. için) Hafifletmek, azaltmak. III, 1414

Yala-t- : 3.Başkasını da bir parça faydalandırmak. III, 1457

Yır-t- : 7.*argo.* Zor bir durumdan kurtulmak. III, 1493

Yürü-t- : 6.*argo.* Aşırarak, habersizce almak, çalmak. III, 1507

Ayrıca Kâmûs-ı Türkî’de yer almasa da bugün kullandığımız *kır-it-* “Hoş görünmek çabasıyla cilveli davranışlarda bulunmak” (TDK, Türkçe Sözlük, 2011: 1416), *üşü-t-* “delirmek, aklını yitirmek” (TDK, Türkçe Sözlük, 2011: 2456) örneklerinde de -(I)t- ekinin fiil köklerinden dönüşlülük işlevine de sahip yeni anlamlı fiiller türettiği görülmektedir.

1.26.3.2. Pekiştirme (Anlamda kuvvetlendirme)

-(I)t- eki bazı geçişli fiillere geldiği halde ettirgen çatı kurmayıp fiilin anlamında kuvvetlendirme yapmıştır. Bu tür örneklerde -(I)t- eki, sadece fiilden fiil yapma işlevinde kullanılmıştır.

Alda-t- : 1.Hile ile kandırmak, oyuna getirmek. 2.Oyun etmek, dolandırmak. 3.Yalan söylemek, aslı olmayan şeyi olmuş, doğru gibi göstermek. 4.Sözünde durmamak, verdiği sözü tutmamak, yerine getirmemek. I, 29 [alda- : aldatmak (TDK, DLT Dizini, 1972: 7)]

Burk-ut- , burgut- : El, ayak gibi organlardan birini burup incitmek. I, 149 [Burk- : 1.Burulup incinmek. *3.Burarak çevirmek. I, 149]

Ihla-t- → **ihla-** II,525 [ihla- : “ıh” diyerek deveyi çökertmek. II, 525]

Isla-t- : 1.Suya batırmak veya üzerine su serpmek, nemlendirmek. II, 529

Somur-t- : Dudaklarını uzatıp abus çehreli olmak, “surat asmak, yüzünü buruşturmak.” III, 1215 [Somur- : Yüz ekşitip dargın durmak. III, 1215]

Ula-t- : 1.Büyütmek, ululamak. 2.Ağırlamak, izzet ikram ve hürmet etmek. III, 1405 [ululat-<ulu+la-t- fiilindeki “lu”hecesinin düşmesi sonucunda meydana gelmiş olabilir.]

Ula-t- : (Çözülen bezi) tarağa geçirmek. III, 1405

Yassıla-t- : Basıp ezerek açmak, yassı haline sokmak. III, 1470

Yır-t- : 1.Bez ve kâğıt gibi şeyi çekip paralamak, yarmak, ayırmak. 2.Yarmak, hendek yapmak, hark etmek. 3.Tırmalayıp yara etmek. 4.Hayvanın mahmuza gelecek yanını yaralayıp yürümeye çalıştırmak. 5.*Mec.* Utangaçlığı bırakıp açmak. *6.*Mec.* Zorlamak. 7.*argo.* Zor bir durumdan kurtulmak. III, 1493

Ayrıca Kâmûs-ı Türki’de verilen bütün anlamları ettirgenlik ifade etse de bugün kullandığımız anlamda “kapa-t-” fiilindeki -(I)t- eki de pekiştirme işlevinde kullanılmaktadır. Mesela: “Kapıyı kapa” ile “Kapıyı kapat” cümlelerinde iki fiilin de çatısı etkendir. Yani geçişli bir fiile (kapa-) gelen -(I)t- eki, fiili ettirgen yapmamış, sadece anlamını pekiştirmiştir.

Kapa-t- : 1.Başkası vasıtası ile kapamak. 2.Tıkatmak, set çektirmek. 3.Kestirmek, set ve engel çektirmek, işlemez hale getirtmek. 4.Örttürmek, üstüne koydurmak. 5.Son verdirmek, tatil ettirmek. 6.Başkalarıyla ilgisini kesip kendi için alıkoymak. 7.Açık arttırma ve ihalelerde başkalarının karışmasını önlemek için nüfuzunu kullanarak ucuza kendi üzerine geçmesini sağlamak. II, 641

1.26.4. Dönüşlülük

-(I)t- eki ile türetilen bazı fiillerde fiilin bildirdiği işi hem özne yapmış hem de yaptığı işten kendisi etkilenmiştir. Bu tür fiillerde -(I)t- eki, dönüşlülük işlevi görmüştür.

Az-ıt- : 1.Çok uzamak, haddinden fazla boy atmak. 2.Yoldan sapmak. *3.*mec.* Çığırından çıkmak veya çıkarmak. I, 77

Bur-t- : Buruşturmak, somurtmak. I, 149

Daya-t- :2.Ters cevap verip karşı durmak, zıt gitmek, cevap vermemek. *3.İstedini yaptırmakta direnmek. I,242 [Daya- :Destek koymak. I, 242]

Sap-ıt- : 4.(Gemi)yi açmak, alarga etmek. 5.Sözü şaşırarak, ne söyleyeceğini şaşırıp abuk sabuk söylemek. *6.Ruhî bir düzensizlik içine girmek, buhrana düşmek, depresyon geçirmek. 7.Aklını bozmak, şaşırarak. III, 1149

Somur-t- : Dudaklarını uzatıp abus çehreli olmak, “surat asmak, yüzünü buruşturmak.” III, 1215

Sor-ut- : Dudaklarını uzatarak ve çehresini buruşturarak abus durmak, yüz ekşitmek. III, 1218 [Sor- : Dudaklarını uzatarak kuvvetle emmek. III, 1217]

1.27. - y - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

İşlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Eski Türkçedeki -d- ekinin Batı Türkçesinde -y- ekine dönüşmesiyle (d>y değişimi) ortaya çıkmıştır (Ergin, 2009: 215). Zeynep Korkmaz, ünlü ile biten tek heceli fiillere getirilen bu ekin çoğu örnekte kökle kaynaşmış durumda olduğunu, bu kaynaşma sebebiyle bugün ekteki

işlevin tam olarak tespit edilemese de genellikle “pekiştirme” işlevi olarak kabul edildiğini belirtir (2009: 135).

Kâmûs-ı Türkî’de açıkça tespit edebildiğimiz tek örneği bulunmaktadır:

Ko-y-, ko- : 1.Yerleştirmek, bir yere bırakmak. 2.Bırakmak, terk etmek. 3.İzin vermek, bırakmak, müsamaha göstermek, engel olmamak. 4.Almak, sokmak, kabul etmek. 5.Tutmak, bulundurmak, bırakmak. 6.Atmak, yükletmek, vermek. 7.Bir işe yerleştirmek, iş vermek, tayin etmek. 8.Giyemek, üstüne almak. 9.Tutmak, edinmek. 10.Kabul ettirmek, yerleştirmek. 11.Bir şeyi pişmek veya olmak üzere hazırlamak. 12.Kurmak, düzeltmek. *13.İmza atmak, tarih atmak, adres yazmak. 14.Derinden tesir altına almak, dokunmak. 15.Feda etmek, vermek. 16.(Bütçede) bir şey için kullanmak üzere ayırmak.17. Birtakım kâideler ileri sürerek bunlara uyulmasını sağlamak. 18.Katmak. II, 749

Ayrıca Korkmaz, -y- eki ile türemiş fiillere şu örnekleri de verir: “*buy-* (<*bu-d-* “suğuktan donmak”), *doy-* (<*to-d-*), *giy-* (<*ke-d-*), *say-* (<*sa-d-*), *sıy-* (<*sı-d-* “bozmak, kırmak, ezmek”), *siy-* (<*si-d-* “işemek”), *yoy-* (<*yo-d-*)” (2009: 135, 136). Bunlardan başka Banguoğlu, *yu-y-* “*yıkamak*” fiilini (1986: 293), Hacıeminoğlu, “*döy-* (dö-d- “tahammül etmek, katlanmak, dayanmak”), *yı-y-*(<*yı-d-* “korkmak”), *ya-y-* (<*ya-d-* “sermek, dağıtmak, yaymak”) örneklerini ilave ederler (1991: 122, 123).

1.28. - (I)z - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Banguoğlu, bu ekin Eski Türkçede yaygın olarak kullanılan bir ettirgen eki olduğunu belirtir (1986: 293). -(I)z eki, Kâmûs-ı Türkî’de ve Türkiye Türkçesinde birkaç kelimedede kaynaşmış ve kalıplaşmış olarak bulunmaktadır. Tespit edilen örneklerde -(I)z- eki, arkasına gelen başka eklerle uzatılmış olarak kullanılmıştır. Fiile, ettirgenlik yanında geçişsiz, dönüşlü bir işlev de kazandırmaktadır (Korkmaz, 2009: 136).

Kâmûs-ı Türkî’deki örnekleri şunlardır:

Em-(i)z-(ir-) : [<em-iz-ir- (Banguoğlu, 1986: 293; Korkmaz, 2009: 136)] 1.(Çocuğa) meme veya emzik emdirmek. *2.Dişi hayvan yavrusuna memesinden süt emdirmek. I, 331

-(I)z- eki bazı örneklerde fiil kökleri ile kaynaşmıştır. Bu kaynaşma sırasında ek, başına bir “m” sesi alarak genişlemiştir. Aşağıdaki örneklerde böyle bir türeme olduğu kanaatindeyiz.

I-m-ız-(gan-), imiz-(gen-) : 1.Uyuklamak, uyku halini üzerinden atamayıp ayakta sallanıp durmak. 2.(Ateş) Kararıp sönmüş gibi durmak. II, 526

[Imızgan- fiilinin kökü “ıd-” olabilir (ıd- > ıy- > ır- ?). ıd - “salmak, serbest bırakmak” (TDK, DLT Dizini, 1972: 47).]

Sı-m-ız- : Verdiği sözde ve yemide durmamak, bozmak, tutmamak. *esk.* III, 1192

[Sı- : Bozmak, kırmak, kesmek, basıp mahvetmek. III, 1192]

1.29. - zir - FİLDEN FİİL YAPMA EKİ

Kâmûs-ı Türkî’de ve Türkiye Türkçesinde tek örneği bulunan -zir- eki, Eski Türkçedeki -(I)z- eki ile geçişli-ettirgen -(I)r- ekinin birleşip kalıplaşmasıyla meydana gelmiş birleşik bir ettirgenlik eki gibi görünmektedir. Bu sebeple gramer kitaplarının çoğunda müstakil bir ek olarak değil, -(I)z- ve -(I)r- eklerinin örnekleri sıralanırken değinilmiştir (Ergin, 2009: 209, 210, 214; Korkmaz, 2009: 136; Banguoğlu, 1986: 293). Hatipoğlu: “ -zir- eki, eylem köküne getirilerek ettirgen çatı kurar” demiştir (1981: 166).

Em-zir- : 1.(Çocuğa) meme veya emzik emdirmek. *2.Dişi hayvan yavrusuna memesinden süt emdirmek. I,331

İNCİ BÖLÜM

2. FONKSİYONLARI BAKIMINDAN

Bu bölümde hangi fonksiyonlar için hangi şekillerin kullanıldığı üzerinde durulacaktır. Birinci bölümde fiilden fiil yapan ekler ve bunlarla türetilen bütün örnekler, sözlükteki anlamları ile verildiği için bu bölümde ekler, sadece fonksiyonlarına göre tasnif edilecek ve tezin hacmini artırmamak için örnek sayısının çok olduğu yerlerde anlamları verilmeyecektir.

Fiilden fiil yapan eklerin fonksiyonlarını iki ana başlık altında inceleyebiliriz:

- 1.Fiilden yeni anlamlı fiil türetme fonksiyonu
- 2.Fiilin çatısını kurma fonksiyonu

İnceleme kolaylığı açısından böyle bir tasnif gerekli olsa da bir şeklin birden çok fonksiyona sahip olabildiği, bu sebeple aynı ekin iki grupta da yer alabileceği bilinmelidir. Zaten fiilin çatısını kurma görevini üstlenen eklerin hepsi aynı zamanda fiilden yeni bir fiil türetme işlevine de sahiptir. Başka bir ifadeyle, fiilde çatı ile ilgili bir değişiklik üstlenmedikleri zaman, bazen de çatı işleviyle birlikte bu ekler “fiilden yeni fiil türetme” eki olurlar. Aynı şekilde “fiilden yeni anlamlı fiiller türeten ekler” olarak tasnif edip incelediğimiz ekler de bir çatı kurma işleviyle karşımıza çıkabilmektedir.

2.1. FİİLDEN YENİ ANLAMLİ FİİL TÜRETME FONKSİYONU İÇİN KULLANILAN EKLER

Bu gruba giren ekler, getirildikleri fiilin anlamında kalıcı değişiklikler yapar. Eklendikleri fiil kök ya da gövdelerinden az çok farklı bir anlam taşıyan yeni fiiller türetirler. Bu yeni fiilin elbette kök ya da önceki gövdesi ile bir anlam ilişkisi vardır.

Tek işlevi fiilden fiil türetmek olan ekler, genellikle işlek olmayan veya işleklik derecesi az ya da orta düzeyde olan eklerdir. İşleklik derecesi çok yüksek, işlevleri çok çeşitli olan çatı ekleri de “yeni fiil türetme” işlevinde çok işlek sayılmazlar.

Fiilden yeni fiiller yapan ekler, getirildikleri fiilin anlamına pekiştirme (kuvvetlendirme), yineleme (tekrarlama), süreklilik, istek, benzerlik gibi anlamlar katabileceği gibi; eklendikleri fiilden tamamen farklı bir anlamda müstakil fiiller de türetebilirler.

2.1.1. - A - Eki

Eklendiği fiile pekiştirme, bazen de süreklilik anlamı katarak yeni fiiller türetir.

Diş-e- → **Deş-** I-274 [Deş-mek:1.Yarmak, delmek. 2.*mec.* Bir konuyu her yönüyle ortaya koymak veya bir meseleyi kurcalamak. I, 259]

Kın-a- : 1.Yermek, kötölemek, ayıplamak. 2.Alay etmek. II, 703

On-a- : Beğenip istemek, tercih edip seçmek. (III, 1011)

Sağ-a- , **say-a-** : [<say-a-<sağ-a-<sak-a- , sak- : saymak. (TDK, DLT Dizini, 1972: 98)] Ölünün iyiliklerini sayarak ağlayıp yas tutmak. III, 1128)

San-a- : 1.Saymak, saygı göstermek, değer vermek, hürmet etmek. 2.Saygı ve hürmet gösterir gibi davranıp alay etmek, eğlenmek. 3.Parçalamak, doğramak. 4.→**sanmak.** III, 1144 [San-:1.Zannetmek, işkillenmek. 2.Saymak, kıyas etmek. 3.Zannetmek ve öyle kabul etmek. III, 1147]

Say-a- → **sag-a-** III,1158 [Sağ-a- , say-a- : [<say-a-<sağ-a-<sak-a- , sak- : saymak. (TDK, DLT Dizini, 1972: 98) Ölünün iyiliklerini sayarak ağlayıp yas tutmak. III, 1128]

Tık-a- : Bir şişe vb.ni ağzını bezden tıpa ile basarak kapamak, dar bir deliği bir şeyle kapayıp bağlamak. III, 1366

Yıldır-a- : 1.Par par veya aralık aralık parlamak. 2.Şimşek çakmak. III, 1491

2.1.2. - AIA- Eki

Eklendiği fiile kuvvetlendirme ve kısa aralıklarla tekrarlama anlamı katarak yeni fiiller türetir.

Eş-*ele-* : 1.(Toprak, kül, ateş vb.) karıştırmak, hafifçe eşmek. 2. Aramak, araştırmak. 3.Kışkırtmak. I, 346

Koğ-*ala-* → **Kov-*ala-*** II, 730

Kov-*ala-* : 1.Arkasına düşmek, arkasından gidip tutmağa çabalamak, tâkip etmek. 2.*mec.* Bir şeyin arkasına düşmek, elde etmeğe çalışmak, aramak. II, 748

Oğ-*ala-* , **ov-*ala-*** : 1.El ile oğup ufalatmak, “ezmek.” *2.Ellerini birbirine veya bir şeye sürmek. 3.Bir yeri bir şey ile oğmak. III, 1004

Ov-*ala-* → **oğ-*ala-*** III, 1021

Ör-*ele-* : 1.Düzeltmek, düzene koymak ve süslemek. 2.Kaba ve geçici tâmir etmek. III, 1034

Şaş-*ala-* : Şaşırmak, hayrette kalıp ne yapacağını kestirememek. III, 1255

Tep-*ele-* : 1.Yok eylemek. [Aslı tepesine vurarak öldürmek.] 2.İyice dövmek. *3.*mec.* İtip kakmak, kötü davranmak, hırpalamak. III, 1347

Ayrıca, Kâmûs-ı Türkî’de, fiil kökü ile kaynaşmış olan ve kökü eserde yer almayan örnekler de bulunmaktadır:

Çab-*ala-* : [“çab-<çap-: yüzmek, arı çamurla sıvamak”(TDK, DLT Dizini, 1972: 29).] 1.El oynatıp çırpınmak. 2.Çok çalışmak uğraşmak. *3.Güç bir durumdan kurtulmak için uğraşıp durmak. I, 184

Kür-*ele-* → **Kür-*e-*** II, 783 [Kür-*e-* , kür-*ele-* : 1.Yerde bulunan toprak vb.ni kürekle sıyırıp temizlemek.*2.*mec.* Kovmak, uzaklaştırmak, ortadan kaldırmak. II, 784]

2.1.3. - Ar - Eki

-Ar- eki bazı örneklerde geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden yeni anlamlı fiiller türetmiştir.

Ay-ar- : 1.Yoldan şaşmak. *2.Arkasından gitmek, taklit etmek. I, 72 [Ay- :1.Üstüne çıkıp yükselmek, yukarı çıkmak. 2.Dolaşıp devretmek. 3.Çekilip ayrılmak. I, 74]

Ölç-er- : 1. (Ateşi) ölçer ile karıştırıp parlatmak. 2.*mec.* Azdırmak, ayartmak, kışkırtmak, birbirine düşürmek. III, 1029

Yak-ar- : Yanıp yakılma ile dilek ve yalvarışta bulunmak. III, 1453

2.1.4. - cu - Eki

Eskiden beri işlek olmayan ve bugünkü Türkiye Türkçesinde yaşamayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Kâmûs-ı Türkî’de tek örneği bulunan -cu- eki fiilden yeni anlamlı fiil türetme ve anlamda kuvvetlendirme işlevinde kullanılmıştır.

Don-cu- : 1.Göğüs sıkıntıyla katılaşmak. 2.Üzüntülü kederli olmak. *esk.* I, 285

2.1.5. - ç - Eki

İşlek olmayan, Kâmûs-ı Türkî’de ve Türkiye Türkçesinde bir örneği bulunan -ç- eki, fiilden yeni anlamlı fiil türetmiştir. Eklendiği fiile süreklilik ve pekiştirme anlamı katmıştır.

Sür-ç- : 1.Ayak bir engele çarpmakla düşecek gibi olmak. “*Bu at her adımda sürçüyor.*” 2.Yanılmak, hata etmek. [“*Sürç-i lisan ettikse affola.*”] III, 1239

2.1.6. - da - Eki

Eklendiği fiile kuvvetlendirme, süreklilik, tekrarlama anlamları katarak yeni fiiller türetir. Bazı örneklerde -n- dönüşlülük ekiyle kaynaştığı da görülür.

Bağ-da- : Birbirine geçirerek bağlamak. I, 82

Kıgır-da(n)- : Ürümek, (köpekler) bağırmak, çok sızlanmak. II, 699

Somur-da(n)- : Homurdanmak, mırıldanmak, söylenmek. III, 1215

Yas-da- : Dayamak. I, 1470

2.1.7. - DAr - Eki

-DAr- eki, bazı örneklerde fiilden yeni anlamlı fiil türetmiştir. - DAr- ekiyle türetilen fiillerin bir kısmı da yeni anlamlar kazanmıştır:

Ak-tar- : 6.Bir dilden başka bir dile çevirmek. I, 25

Bur-tar- : [Yüz] Buruşturmak, somurtmak. I, 149 [Bur- :Döndürüp bükmek, kıvrırmak I, 149]

Göster- : [<közdger- esk.] 16.Sert çıkmak, diklenmek, karşı durmak. II, 436

Ko-tar- : 2.mec. Yapıp bitirmek, tamamlamak, yoluna koymak. II, 748

2.1.8. - Dİr - Eki

-Dİr- eki, bazı örneklerde sadece fiilden fiil yapmak için kullanılmıştır. Bu türetme ya fiilden yeni anlamlı fiil yapma ya da fiilin anlamını pekiştirme olarak iki türlü gerçekleşmiştir.

Fiilden yeni anlamlı fiil türetme örnekleri:

Al-dır- : 5.Ehemiyyet vermek. 6.Deli olmak, çıldırmak. I, 30

Alış-tır- : 5.(Sıcak suyu) dayanılır duruma getirmek ve ılıklaştırmak. I, 32

An-dır- : 3.Benzetileni hatıra getirecek biçimde çok benzetmek. I, 41

- Ballan-dır-** : 3.*mec.* Çok överek ve güzel anlatarak imrendirmek. I, 89
- Bas-tır-** : 3.Söndürmek. 4.Üstünlük sağlamak geçmek. 5.Örtbas etmek, saklamak. Söz konusu olduğunda susmak. 7.Gidermek (açlık ve susuzluk için). 8.Ansızın, hemen söylemek, yetiştirmek. 9.Birden bire ortaya çıkmak, oluvermek. I, 95
- Bil-dir-** : 2.Yazı ile haber vermek. I, 123
- Dal-dır-** : *3.*mec.* Düşünceye kapılmak, dalıp gitmek. I, 232
- Dallan-dır-** : 3.Büyütüp zorlaştırmak, güçleştirmek. I, 233
- Dokun-dur-** : 4.Sözü dolaylı bir şekilde birine döndürmek. I, 280
- Dola-n-dır-** : 2.Hile ve oyunlarla aldatıp soymak, çalarak aldatmak. I, 281
- Don-dur-** : *3.*mec.* Herhangi bir şeyi bulunduğu seviyede ve şekilde bırakmak. I, 286
- Koş-tur-** : *3.Koşmak, uğraşmak. II, 747
- Sal-dır-** : 2.Atılmak, hücum etmek. *3.*mec.* Sert ve yıkıcı tenkit yapmak, sataşmak. 4.*kim.* Eritmek. 5.(Gemi) başını hareket yönüne çevirmek. III, 1138
- Sallan-dır-** : 2.Asmak, idam etmek. III, 1141
- Sız-dır-** : 2.Birinden para çekmek, para söktürmek. *4. (Haber, sır, vb.) yaymak, duyurmak. III, 1197
- Tut-tur-** : 3.Başlayıp devam etmek, kesmemek, direnmek. *4.(Çivi, toplu iğne, çengelli iğne, teğel vb. ile) geçici olarak takmak, bağlamak, iliştiirmek. III, 1392

Eklendiği fiilin anlamında pekiştirme (kuvvetlendirme) yaptığı örnekleri:

- Ban-dır-** : Sulu şeyin içinde bırakıp ıslatarak yumuşatmak. 2.Banmak. I, 90
- Bört-tür-** : Börtmek. I,142 [Börtmek: Ateşe tutarak veya kaynar suya batırarak azca pişirmek. I, 142]
- Çat-tır-** : 3.Kereste vb.ni birbirine bağlayıp kurmak. I,198 [Çat- :Kurmak, kereste vb. şeyleri birbirine bağlayıp durdurmak. I, 197 “*İşçiler, üst katın direklerini çattılar/çattırdılar.*”
- Değiş-tir-** : 1.Bir şey verip yerine başka bir şey almak. 2.Bir şeyi bırakıp yenisini kullanmak, yenilemek. 3.Başkalaştırmak. *4.Bir nesne veya kimsenin bulunduğu yerden başka bir yere gitmesini sağlamak. I,245 “*Kıyafetimi değiştirdim /değiştirdim.*”
- Koş-tur-** : *3.Koşmak, uğraşmak. II, 747 “*Yıllarca peşinden koştu /koşturdu.*”

2.1.9. - GIn - Eki

Eklendiği fiilin anlamında kuvvetlendirme yaparak yeni fiiller türetir.

Uç-kun- : Ürkmek, korkmak. III, 1401

Kay-gın- : Eğrilmek, eğilmek. *esk.* II, 673

Yut-kun- : 1.Tükürüğünü yutmak. 2.*mec.* Bir şeye imrenmek. *3.*mec.*Bir şeyi söyleyip söylememekte tereddüt etmek. III, 1503

Ayrıca -GIn- ekiyle yapıldığını düşündüğümüz “kerkin-” fiilinde, ekin - daha eski zamanlarda- fiil köküyle birleşip kaynaştığını, kalıplaşmış şekilde de günümüze kadar değişmeden geldiğini söyleyebiliriz.

Kerkin- : [?<ker-kin-] 1.Şiddetle üzerine çıkıp bastırmak. 2.Sıkı sıkı sarılmak. 3.Ağır balta vurup kökünden kesmek. II, 690

2.1.10. - gIr - Eki

-gIr- eki, bir örnekte geçişli- ettirgen işlevini kaybederek fiilden yeni anlamlı fiil türetmiştir.

Kız-gır- : 1.(Yılan) ıslık çalmak. 2.(Doğan) ava inerken kendine has bir sesle bağırmak. II, 717

2.1.11. - I - Eki

Fiilin anlamında pekiştirme (kuvvetlendirme) yaparak yeni fiiller türetir.

Bar-ı- : *esk.*1.Korumak, himaye etmek. [Bugün ‘barındırmak’ kullanılmaktadır.]

2.Siper altına girmek, korunmak.[Bugün ‘barınmak’ kullanılır.]

Buy-u- : → **buy-** I,150 [Buy- : 1.Donarak ölmek. 2.Donacak kadar çok üşümek. I, 150]

Bür-ü- : 1.Sarmak. 2.Çevresini almak, kaplamak. I, 154

Çuk-u- : (Kuş) gaga ile vurmak, gagalamak. I,226 [Çuk- : Derin kazmak. I, 226]

Kak-ı- : Azarlamak, paylamak. II, 621

Kalg-ı- : Kalkmak.II, 626

Kalk-ı - , kalgı- Sıçramak, fırlamak, hoplamak, şaha kalkmak. I, 627

Kank-ı - : 1.(Kuş) pislemek, çımkırmak. 2.(Kazlar) bağırışmak. II, 636 [Kank- : Doğan ve atmaca gibi avcı kuşları ava alıştırıp terbiye etmek. II, 637]

Kar-u- → **kar-** II, 658 [Kar- : 1.Sokmak, girdirmek, daldırmak, batırmak. 2.Dökmek, akıtmak. *3.Karıştırmak, farklı unsurları bir araya getirmek. 4.Bir sıvı ile karıştırarak çamur veya hamur haline getirmek. II, 655]

Kaz-ı- : 1.Keskin bir âleti kaşır gibi sürterek bir şeyin yüzündeki şeyi sıyırmak. 2.Çokça ve sert biçimde kaşımak. 3.Yüzmek, yolmak, kötü tıraş etmek, sıyıracasına almak. 4.Oymak, çukur yaparak nakışlamak veya yazmak. 5.*tip*. Vücutta hasta, zararlı veya istenmeyen bir organı almak, temizlemek. II, 678

Sanc-ı- : [*<sanç-ı-*] (Bir iç organ) keskin bir ağrı ile ağrımak. III, 1145 [Sanç- : 1.Saplamak, sokmak, batırmak. 2.Yere dikmek. 3.Vurup geçirmek. III, 1145]

Sivr-i- :[*<sivir-i-* , *sivir-* : sivrilmek. III, 1209] 1.Sivri ve keskin olmak, ucu incelikli sivri olmak. 2.Boy atmak, uzamak, ince ve uzun olmak. III, 1209

Sür- ü- : 1.Kaldırmaksızın yerde çekerek götürmek, sürüklemek. 2.Beraber götürmek, taşımak. *3.Herhangi bir sebepten dolayı güçlükle yürümek. III, 1242

2.1.12. - (I)k - Eki

Eklendiği fiile kuvvetlendirme, dönüşlülük, edilgenlik anlamları katarak yeni fiiller türetir.

Arı-k- : [‘Arığ-’ ve ‘argı-’ da denilir.]1.Eti, yağı süzülüp zayıf ve lagar olmak. 2.Yorulup bitkin düşmek, düşkün olmak. *esk*. I, 50

Aş-ık- : Acele etmek, çabuk davranmak. I, 61

Bur-k- : 1.Burulup incinmek. 2.(Buğday) değirmende kırılıp bulgur olmak.
*3.Burarak çevirmek. I, 149

Dur-uk-(sı-) : Durup tereddüt etmek. I, 296

Kan-ık- , **kanıksa-** : 1. Kan dökmeğe yatkın olmak, 2.Bir şeye tekrar edilmesi sebebi ile alışmak. *3.Bıkkınlık getirmek, usanmak. II, 636

Kır-k- : 1.Kenarlarını ve uçlarını kesmek. 2.Yapağısını veya saç ve sakalını kesmek.
II, 707

2.1.13. - (A)klA - / - (D)klA - Eki

Eklendiği fiile tekrarlama anlamı katarak yeni fiiller türetir.

Ay-ıkla- : Ayırtlamaktan *galat*. →**ayırtla-** I, 72 [Ayırtla- : 1.Ayırmak, “ayırp bir yana koymak”. 2.Bir şeyin iyi kısmını seçmek, iyisini ayırmak. I, 73]

Dur-akla- : 1.Konuşurken arkasını getiremeyip tutukluk göstermek, kesik kesik konuşmak. *2.(Yürüyen veya hareket eden bir şey) kısa bir müddet için durmak veya arada bir durmak. I, 295

Say-ıkla- : 1.Uykuda veya sıtma dalgınlığında abuk sabuk söylemek. 2.Bir şeyi çok arzu edip daima düşünmek, sayıklarcasına daima onu düşünüp hatırdan çıkarmamak.
III, 1159

Sür-ü-kle- : 1.Kaldırmaksızın yerde çekerek götürmek. 2.Zorla ve ruhsuz bir vücut çekercesine çekip götürmek, taşımak. *3.(Akarsu vb. için) Götürmek. 4.*mec.* Kötüye gitmesine sebep olmak, kötü bir hale getirmek. 5.*mec.* İlgi çektirip vazgeçemeyecek, bırakamayacak hale getirmek, çok ilgi uyandırmak. III, 1211

Tart-akla- : Tutup çekerek hırpalamak, didiklemek. III, 1307

Uyu-klA- : Pinekleme, ımızganmak. III, 1413

Ayrıca kökle kaynaşmış olarak kullanılan bazı örneklere de rastlıyoruz:

Pinekle- : 1.Uyuklamak, ımızganmak, yatmaksızın oturduğu yerde rahatsız olarak miskin miskin uyuklamak. *2.*mec.* Herhangi bir iş yapmadan oturmak, vakit geçirmek. III, 1072

2.1.14. - (I)ksa - / - (I)ksı- Eki

Fiilden fiil yapan -(I)k- eki üzerine -sa- / -sı- ekinin gelmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir. İşlek olmayan bu ek, geçişsiz fiil köklerine gelerek fiile, “istem” veya “benzerlik” anlamı katar.

Dur-uksı- : Durup tereddüt etmek. I, 296

Kan-ıksa- → **kanık-** [Kanık- : 1.Kan dökmeye yatkın olmak. 2.Bir şeye tekrar edilmesi sebebi ile alışmak. II, 636

2.1.15. - (I)l - Eki

-(I)l- ekiyle türetilen bazı fiiller “kendiliğinden olma” bildirdiklerinde edilgen veya dönüşlü çatı içine girmeyip müstakil bir fiil durumundadır (Yücel, 1991: 176).

Aç-ıl- : 2.Dağılmak, çekilmek: *Bulutlar açıldı.* 3.Temizlenmek: *Bu bez açılmıyor.* 4.Berrak ve açık olmak: *Hava açıldı.* 5.Yapraklanmak: *Gül açıldı.* 8.Genişlemek, genişlik kazanmak: *Oda açıldı.* 12.Belirmek, ortaya çıkmak”. [*Vücudunda yaralar açılmış.*] 13.Boş kalmak: *Filan memuriyet açıldı.* *15.(Yapışık veya bitişik şey) ayrılmak, çatlama. I, 7

Ayr-ıl- :[<ayır-ıl-] 5.Yarılmak, çatlama: *Dudak ayrıldı.* I, 74

Bas-ıl- : 6.Durmak, sakinleşmek: *Rüzgâr basıldı.* I, 94

Boz-ul- : 1.Düzenliliğini kaybetmek, “değişip başkalaşmak”. 2.Harap olmak, yıkılmak. 3.İşlemez hale gelmek, kullanılmaz olmak. 4.Yok olmak, kaybolmak, görünmez hale gelmek. 5.Kötüleşmek, fenalaşmak. 6.Çürümek, kokmak veya ekşimek. I, 140

Burk-ul- → **burk-** I,149 [Burk- : 1.Burulup incinmek. I, 149]

Burt-ul- : (Yüz) buruşmak, buruş kırış olmak. I, 150

Bur-ul- : 2.Dönmek, dolanmak: *İp ayağına buruldu.* 3.Çevrilip incinmek. *4.(Karn) sancımak, ağrımak. I, 150

Büz-ül- : 1.Çekilip toplanmak. 2.Buruşmak. 4.Çekilip küçülmek. I, 156

- Çak-ıl- :** *3.(Uçak için) Yere düşüp saplanmak. I, 87
- Çarp-ıl- :** 1.Eğrilip bükülmek, “çarpık hale gelmek”. 4.Felç sonucunda olduğu gibi beden organlarından biri eğrilmek, yerinden oynamak. I, 195
- Çat-ıl- :** 3.Hayvanın bacakları ayrılıp ölmek. I, 197
- Çek-ıl- :** 4.Toplanmak, büzülmek. 5.Gerilmek. 7.Uzaklaşmak, ortadan kalkmak, tükenip bitmek. 8.Dağılmak, her biri bir tarafa gitmek. I, 200
- Çök-ül- →çök-ün- I, 224** [Çök-ün- : 1.Aşağı inmek, “dibe çökmek, çöküntü haline gelmek”. 2.(Deve) diz çökmek. I, 224]
- Çöz-ül- :** 3.Erimeye başlamak, gevşemek, yumuşamak. *5.(Bir topluluk için) Birliğini kaybetmek, dağılmak, parçalanmak. I, 226
- Din-ıl- , din-el- :** 1.Durmak, hareket etmemek. I, 270
- Diş-ıl- , deş-ıl- :** Delinmek, yarılmak, delik deşik olmak. I, 274
- Dök-ül- :** 1.Sıvı veya tahıl gibi bir şey bulunduğu kap veya yerden dışarı çıkıp akmak. 2.Düşmek. 3.(Nehir için) sona ermek, denize veya göle ulaşmak. 8.Fazla eskimek, yıkık dökük, yırtık pırtık olmak. *9.(Kumaş için) bol durmak dökümlü durmak. I, 288
- Dur-ul- :** 1.Süzülmek, çökmek, durup tortusu dibe çöküp saf ve berrak olmak.⁷⁵ 4.(Gürültü, karışıklık, yağış) dinmek, sona ermek, sükûn bulmak. I, 296
- Eğ-ıl- :** 1.Meyletmek, çarpılmak. I, 315
- Eksi-l- :** 1.Eksik hale gelmek, azalmak, miktarı düşmek. 2.Yok olmak. I, 321
- Ez-ıl- :** 1.Toza dönüşmek. 2.Basılmak, ağır bir şeyin altında kalarak veya sıkışarak parçalanmak, kullanılmaz hale gelmek. I, 355
- Ged-ıl- :** 1.Oyulmak, gedik gedik olmak, çentilmek. *3.(Bıçak, keser vb.) ağzı aşınmak. II, 410
- Ger-ıl- :** 1. Gergin olmak. *2.mec. Kasılmak. II, 417
- Gevşe-l- :** 2.Sıkılık ve katılığı azalmak. II, 419
- Göm-ül- :** 1.Toprağın veya başka bir şeyin altında kalmak. 2.Batmak, çukura gitmek, derinleşmek. II, 432

⁷⁵ Bu anlam sanki “duru+l-” fiilinin anlamı gibi görünüyor. Muhtemelen fiilden fiil olan “dur-ul-“ ile isimden fiil olan “duru+l-” fiilinin anlamı aynı maddede verilmiş.

İrk-il- : (Su) birikip durgun bir halde kalmak, durup kokuşmak. *3.*biy.*(Vücudun bir yeri) dışarıdan gelen bir tesirle kanlanıp şişmek. II, 576

Kapa-l- → **kapa-n-** II,639 [Kapa-n- : 1.Açık bir şey kapalı duruma gelmek. 13.Yara iyileşmek, her tarafın derisi birleşip örtülmek. 14.Gökyüzü bulutla örtülüp hava kapalı, bulutlu olmak. 15.(Göz) kör olup görmemek, göremez olmak. 16.(Bir aile, sülale, hanedan) zürriyeti kalmamak, nesli son bulmak, yok olmak, tükenmek. II, 640]

Kas-ıl- : 1.Çekilip daralmak, kısalmak. 2.Eksilmek. II, 659

Kavr-ul- : [<kavur-ul-] 2.Yanmak, sıcaktan kurumak. II, 670

Kes-il- : 3.Durmak, dinmek, devam etmemek. 7.Bozulmak, ekşimek, suyu diğer maddelerinden ayrılmak. 8.Benzemek, dönmek. II, 693

Kır-ıl- : 2.Büyük ölçüde ölmek, yok olmak. 5.Şiddeti geçmek, şiddeti kalmamak, “yatışmak, dinmek”. 9.*mec.* (Ağaçlarda) çiçek ve meyve bolluğu dolayısıyla dallar kırılacak gibi olmak. 10.*fiz.*(Işık) herhangi bir engele çarparak yön değiştirmek. II, 705

Kıs-ıl- : 1.Sıkışmak, sıkıda kalmak. 2.Tutulmak, daralmak, azalmak, az ve zor çıkmak, hırıltılı olmak. *3.(Göz için) kapanır gibi olmak, hafifçe kapanmak, yumulmak. II,709

Kıvr-ıl- : [<kıvır-ıl-] 1.Eğrilip bükülmek, çekilip toplanmak. 3.Katlanmak, bükülmek, kırılmak. II, 713

Obru-l- →**obrula-** [Obrula- : Çukurlanmak, oyulmak, çukur çukur olmak.] III, 1002

Ona-l- :İyi olmak, şifa bulmak; kapanabilir, şifa bulabilir olmak, geçmek. III, 1011

On-ul- :[Galatı: **unul-**] İyi olmak, iyileşmek, yara kapanmak. III, 1012

Oy-ul- : Çukur ve oyuk olmak. III, 1024

Saç-ıl- : Dağılmak, yayılmak. III, 1124

Sağ-ıl- : *3.(Kumaşın) ipliği çıkıp sökülme. III, 1129

Sars-ıl- : 1. “Hareketlenmek, sallanmak”, titremek. 2.Bozulmak, değişmek, tabii halinden çıkıp zarara uğramak, dengeyi kaybetmek. III, 1154

Sav-ur-ul- : 4.Dağılıp mahvolmak, ortadan kalkmak. *5.Etrafa, sağa sola dağılmak, saçılmak. III, 1158

Ser-il- : 3.Düşmek, dökülmek. III, 1178

Sivri-l- : 1→ sivrimek. [**sivri-** : 1.Sivri ve keskin olmak, ucu incelip sivri olmak. III, 1209

Sök-ül- : 2.Dikiş, örgü veya yapışma (yeri) bozulup ayrılmak. III, 1220

Sür-ül- : Temas etmek, dokunmak ve el değmek: *Elim duvara sürüldü.* III, 1241

Sür-ül- : 6.Sürümü olmak, aranır olmak: *Bu kumaşlar şimdi sürülmüyor.* III, 1241

Tut-ul- : 6.Tıkanmak: *Boru, su yolu tutuldu.* 7.Felç ve inmeden veya sancıdan işlemez veya hareket etmez hale gelmek: *Sağ kolum tutuldu.* 8.Sesi çıkmamak, kısılmak: *Sesim, boğazım, dilim tutuldu.* 9.(Güneş veya ay) tutulmak, “ay, dünyanın gölge konisi içine girmek, güneş, ayın gölge konisine girmek”. III, 1393

Yay-ıl- : 1.Açılmak, genişlemek, büyümek: *Bunun ağzı çok yayıldı. Sıcaktan herşey yayılır. Yağ lekesi çabuk yayılır.* 2.Dağılmak, saçılmak: *Borsa inşâsına dair bir havadis yayıldı.* 4.(Sürü) otlakta ayrı ayrı olarak otlamak: *Koyunlar bir bayırda yayıldılar.* 5.Bulaşmak, belli bir yerde ve sadece bir şeye ait kalmayıp yaygın olmak. *Eski zamanlarda korunma kaidesine hareket edilmediğinden ortaya çıkan hastalık çabuk yayılırdı.* III, 1475

Yık-ıl- : 2.Bozulmak, düşmek, viran olmak, harap olmak: *Bu ev yıkılacaktır. Yıkılma derecesine gelmiştir.[Cami bakımsızlıktan yıkılmış.]* III, 1490

Yır-t-ıl- : 1.Yarılıp paralanmak, ikiye ayrılmak, parça parça olmak. 2.Eskiyip paralanmak: *Elbisesi, çamaşırı yırtılmış.* III, 1492

2.1.16. - IA - Eki

Eklendiği fiile pekiştirme ve tekrarlama anlamı katarak yeni fiiller türetir. Bu eki -AlA- ekiyle birleştirmek de mümkündür.

Aban-la- : 1.Büyük adım atmak. 2.Adımları fazlaca açarak ölçmek. I, 2

Avrı-la- : (Yayı) kıvırmak, çarpmak. *esk.* I, 69

Ayırt-la- : 1.Ayırmak, “ayırp bir yana koymak.” 2.Bir şeyin iyi kısmını seçmek, iyisini ayırmak. I, 73⁷⁶

Ay-la- : 1.Dolaşmak. 2.Yukarıdan aşağıya kaymak, düşmek. *esk.* I, 73

Bağda-la- : Güreşte rakibin bacağına kendi bacağıyla sarıp alta düşürmek. I, 82

Çit-i-le- → **çit-** I, 219 [Çit- , çitile- : 1.Elde sıkıştırıp ovalayarak sıkmak. *2.Bir araya toplamak, birleştirmek. 3.Örerek kumaşın yırtığını kapamak. 4.Tarağın dişlerini pamuk veya iplik sararak sıklaştırmak. I, 219]⁷⁷

Dam-la- : 1.Damla damla akmak. 2.*mec.* Birdenbire meydana çıkıvermek. 3.Az yağmak. I, 235

Din-le- : 1.İşitmek üzere kulak vermek. 2.Kulak asmak, kabul etmek. *3.Kulakla veya kulağa takılan dinleme aletiyle hastayı muayene etmek. I, 270

Irga-la- : 1.Irgalanmak. *2.Sarsmak, yerinden oynatıp sallamak. 3.*tekz.* İlgilendirmek. II, 527 [ırga- : sallamak, ırgalamak. *esk.*]

İti-le- : Keskinleşmek, sertleşmek. II, 598

Gözet-le- : 1.Gözetmek. *2.Birine veya bir şeye gizlice bakmak. 3.Birinin yaptıklarını ona fark ettirmeden takip etmek. II, 439

Obru-la- , **obru-l-** : Çukurlanmak, oyulmak, çukur çukur olmak. *esk.* (III, 1002)

Oyulga-la- : 1.Geçici ve seyrek dikişle parçaları tutturmak, “teyellemek”. 2.Yılan gibi dalgalanarak hareket etmek. *3.Saplamak, sokmak. III, 1023⁷⁸

Öğürt-le- : 1.Seçmek, en seçkinini, iyisini ayırmak veya almak. 2.Seçerek tayin etmek. *esk.* III, 1028

⁷⁶ “Ayırt-la-” isimden fiil de olabilir. Çünkü “ayırt” hem isim hem de fiil tabanı olarak sözlükte yer almaktadır.

⁷⁷ Kâmûs-ı Türkî’de “çiti-” fiil gövdesi yer almamaktadır. Yeni Tarama sözlüğünde “çiti- ‘dikmek, iliştirmek’ olarak yer almaktadır (TDK, 1983: 57).

⁷⁸ “Oyulga-la-” isimden fiil de olabilir. Çünkü “oyulga” hem isim hem de fiil tabanı olarak sözlükte yer almaktadır.

Sal-la- :1.Düzenli bir şekilde ve sürekli olarak bir yolda oynatmak, hareket ettirmek.
2.*mec.* Bir işi görmeyip geriye bırakmak. *3.*argo* Tokat atmak. III, 1140

Savat-la- → **savat-** [savat- , savatla- : (Hayvanları) çayırda beslemek, “otlatmak.”
III, 1156

Tan-la- : Şaşa kalmak, hayrete düşmek. III, 1302

Tırma-la- : 1.Tırnakla kazımak, çizmek. 2.Yeri tırmıkla kazıyıp kabartmak.
3.Rahatsız etmek, gıcıklamak. III, 1369

Yansı-la- → **yansı-** [yansı- : 1.Yan yürümek, çarpık yürümek. 2.Taklit etmek,
taklitçilik yapmak. *esk.* *3.(Ses, ışık) bir yere çarpıp geri dönmek, aksetmek. 4.*mec.*
Anlaşılır hâle gelmek, belli olmak. III, 1462

2.1.17. - (I)msA - Eki

Eklendiği fiile Benzerlik anlamı katarak yeni fiiller türetir.

Ağla-*msa-* : Ağlar gibi yapmak, yalandan ağlamak. I, 16

Gül-*ümse-* : Güler gibi olmak, az gülmek, tebessüm etmek. II, 446

2.1.18. - (I)n - Eki

-(I)n- eki, bazı fiil kök ve gövdelerine gelerek yeni anlamlı fiiller türetmiştir
veya bu ekle türetilen bazı fiiller yeni anlamlar kazanmışlardır.

Aş-*ın-* :1.Çok sürtünmekten dolayı oyulup çukurlaşmak veya üstündeki çıkıntılar
silinmek, yenmek. *2.Eskimek, yıpranmak. I, 61

Besle-*n-* : 2.Semirmek, tavlınmak. 3.Kabarmak, şişmek, kalınlaşmak. I, 114

Çarp-*ın-* : Çırpınmak, şiddetle sarsılmak. I, 195

Daya-n- : 6."Yardım ulaştırmak", imdada yetişmek. 7.Arka vermek, altına girmek, "yardımda bulunmak". *8.Varmak, ulaşmak. I, 242

Döşe-n- : 7.Birine kızarak sert söylemek, paylamak, küçük düşürücü söz sarfetmek. 8.Uzun uzadıya kötüleyerek yazmak. I, 291

Fırçala-n- : *3.*argo* Şiddetle azarlanmak. I, 376

Geç-in- : 1.Nafakasını sağlayıp yaşamak, yiyip içmek, idare olunmak. 2.Başkası ile birlikte iyi yaşamak. *3.Bir hal ve sıfatın kendisinde bulunduğunu iddia etmek. 4.Ölmek. 5.Azıcık uyumak. II, 407

Giy-in- : 3.*mec.* Ağır bir söz veya davranışı ses çıkarmadan canı sıkılarak karşılamak, içermek. II, 427

Göç-ün- : Ölmek. II, 429

Haşla-n- : 3.Büyük zarar ve ziyana uğramak. II, 482

Kalk-ın- : Büyümek, güç bulmak, durumu düzelmek. II, 628

Kas-ın- : 3.*mec.* Kibirleşmek, büyüklük taslamak, kendini beğenmek. II, 660

Katla-n- : 2. Çaresiz kabul etmek, ister istemez benimsemek, "dayanmak." II, 667

Kaz-ın- : 5.*mec.* Nesi var nesi yoksa çalınmak. II, 678

Kır-ın- : Naz ile salına salına ve kırıtarak yürümek. II, 706

Kinetle-n- : *3. *Mec.* Bir fikir etrafında veya harekette ayrılamayacak şekilde birleşmek. II, 722

Salla-n- : 4.Vaktini boş ve faydasız işlerle uğraşarak geçirmek, oyalanmak. 8.*argo* Vurmak, atmak. III, 1141

Sızla-n- : Ağlaşmak. III, 1198

Sür-ü-n- : 2.Sıkıntı ve üzüntüyle sürüklenircesine yokluk, yoksulluk içinde geçinmek, aşırı fakirlik ve yoksulluktan perişan olmak. *3.Bir şeyin peşine takılmak. III, 1242

Tekele-n- : 2.*mec.* Alçak kimse zengin olup burnu büyüme, ne oldum budalası olmak. III, 1331

Tekerle-n- : *2.*mec.* Durumu bozulmak, kötüye gitmek. III, 1332

Sığ-ın- : 1.Dayanmak, "birine kaçıp ondan yardım istemek, kendisine sahip çıkılmasını istemek." *2.Tehlikeden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek. 3.Siyasi sebeplerle kendi ülkesini terk edip başka ülkeye gitmek. 4.*mec.* Güvenmek, yardım isteğinde bulunmak veya ummak. III, 1189

Yala-n- : 2.Bir parça istifade etmek, faydalanmak. *3.Herhangi bir şeye karşı aşırı istek duymak. III, 1457

Yaman- : [<yama-n-] 2.Yanaşmak, bağlılık kazanmak. *3.(İstenmeyen bir kimse veya bir şey) birinin üstüne kalmak, yük olmak, musallat olmak. III, 1460

Yap-ın- : 3.Geçinmesi kolaylaşmak, genişlik kazanmak. 4.Yalandan ve sahte davranmak. III, 1464

Yol-un- : 2.Saçını yolarak üzüntü ve matem bildirmek, yırtınıp ağlamak. III, 1497

Yırt-ın- : 1.Boğazını yırtarcasına bağırarak, üstünü paralarcasına telaş etmek, tepinmek. *2.Bir konu ile kendini yoracak derecede çok uğraşmak. III, 1492

2.1.19. - p - Eki

Fiilin bildirdiği işin azar azar tekrarlandığını ifade eden pekiştirilmiş fiiller türetir.

Kır-p- : 1. Bir şeyin köşe ve kenarlarını kesip almak. 2.Hayvanın yapağısını veya insanın saç ve sakalını kesmek. 3.*mec.* Bir masraftan ve bir şey için ayrılmış paradan kesinti yapmak. II, 708

Ser-p- : 1.Azar azar saçmak, “dağıtmak, vermek”. 2.Azar azar saçılmak, dağılmak. III, 1180

2.1.20. -pa - / - pı - Eki

İşlek olmayan ve Türkiye Türkçesinin yazı dilinde yer almayan -pa-/ -pı- ekinin, Kâmûs-ı Türkî’de birer örneği bulunmaktadır. Daha doğrusu aynı kelimenin farklı söylenişleri olarak verilmektedir. Geçişsiz fiil kökünden yine geçişsiz yeni anlamlı bir fiil türetmiştir.

Kay-pa- : → **kay-pı-** II, 676

Kay-pı-, kay-pa- : Kayıp sınışmak, sıyrılmak. *esk.* II, 676

2.1.21. - (I)r - Eki

“(I)r- eki, bazı örneklerde ettirgenlik işlevini yitirerek eklendiği kökle yeni bir anlam oluşturmuştur.” Bunlardan bazılarında -(I)r- eki fiil köküyle birleşip kaynaştığı için kökler artık yalın olarak kullanılmamaktadır (Korkmaz, 2009: 131).

Aş-ır- : 4.Kapıp götürmek. 5.Çalmak. 6.Ölçüyü aşmak, çok ileri gitmek. *7.Nakletmek, ötesine geçirmek. 8.*müz*. Bir besteden diğerine geçirmek. I, 61

Ay-ır- : 2.Bölmek. 3.”Ayrı tutmak, bir arada düşünmemek.” 4.Seçmek. 5.Yarmak. 6.“Eşlerin birliğini bozmak.” 7.Çekmek “uzaklaştırmak”. 8.Bir kenara koymak, vermeyip saklamak. 9.Tahsis etmek, emrine vermek. 10.Farklı davranmak. I, 73

Bat-ır- : 4.Yok etmek, kaybetmek. 5.İflasa sebep olmak, iflas ettirmek. 6.Bozguna uğratarak darmadağın etmek. 7.Bitirip tüketmek, iyice zarar ve ziyana uğratmak. 8.Kirletmek. 9.Bir kimseyi iyice çekiştirip kötülemek. I, 99

Değ-ir- → **değ-dir-** I, 244 [Değ-dir- : 4.Sözü dokundurmak, “işaret yoluyla veya üstü kapalı söz söylemek.” I, 244]

Doy-ur- : 3.*mec*. Para yedirmek. 4.*mec*. Tatmin etmek, yeterli olmak. 5.Bir maddeden başka bir maddeye alabileceği miktarda katmak. 6.*fiz*. Doyma haline gelmek. I, 278

Düş-ür- : 3.Rast getirtmek, tesadüf ettirmek. *4.Vücuttaki çeşitli zararlı şeyleri dışarı atmak. I, 303

Eğ-ir- : İğ ile iplik bükme, (yün, pamuk, vb.ni) iğden çekip iplik yapmak. I, 315

evir- : Evlendirmek. *esk*. (Evermek söylenişi ile taşrada bugün bu anlamda kullanılır.] 2.çevirmek fiilinin anlamını tamamlamak için onunla birlikte kullanılır. 3.Bir şey yapmaktan aciz olarak karar vermeden ötesine berisine bakmak. 4.Üstesinden gelmek, “becermek”, 5.*mec*. Doğruca söylemeyip dolayısıyla anlatmak. I, 352

Göç-ür- : 3.Yutmak, hırsıyla yemek. II, 429

Kaç-ır- : 11.Elde olmadan istemeyerek küçük aptesini yapmak. 12.Delirmek, aklını yitirmek. II, 612

Kayı- :[<kaygur- :sıkıntısını çekmek. II,673], [kay- : meyletmek, kaymak, caymak, acımak, kayırmak, tınmak, iltifat etmek. (TDK, DLT Dizini, 1972: 61)] 1.Bakmak,

sahiplenmek, himaye etmek, kaygısını çekmek. 2.Çekip çevirmek, döndürmek, dikkat etmek, iyi idare etmek. 3.Kullanmak, bir işe ve makama getirmek. *Haksız yere kolaylık göstermek, kolaylık göstererek menfaat sağlamak. II, 673

Piş-ir- : 5.*mec.* Kararlaştırmak. *6.*mec.* Kafi derecede çalışmak, öğrenmek. III, 1074

Sav-ur- : 1.Karıştırmak, altüst etmek. 2.Harmanda ince saman kırıntısıyla karışık olan taneleri havaya atıp ayırmak. 3.Bir sıvıyı fiçinin veya küpün musluğundan çekip üstüne atarak karıştırmak. 4.Havaya kaldırmak, uçurmak. *5.Kaldırıp atmak, fırlatmak. 6.Bir şeyi hızla kaldırıp vurmak. 7.Dalgalanmak, sallanmak. 8.(Yalan, küfür, palavra vb.) söylemek. 9.İsraf etmek. III, 1158

Sız-ır- : Sızdırmak. → **sız-dır-** III, 1197 [sız-dır- : 2.Birinden para çekmek, para sökdürmek. III, 1197]

Sin-ir- → **sin-dir-** [Sin-dir- , sinir- : 2. Hazmetmek. III, 1204

Şaş-ır- : 1.Düşünmenin sırasını kaybedip yanılmak, ne yapacağını bilememek, hayrette kalmak. 2.Sırasını kaybetmek, bulamamak, doğrultamamak. III, 1255

Şiş-ir- : *4.İşi baştan savma yapmak. 5.*mec.* Büyültmek, çok övmek. III, 1273

Taş-ır- : 2.(Hayvan) tırnağı aşınarak etinin taşmasından topallamak. *3.*mec.* Sabrını tüketmek. III, 1312

Uç-ur- : 4.Çalmak, çarpmak. III, 1402

Yat-ır- : 5.(Parayı) faizle işlemek veya emanet olmak üzere bir yere teslim etmek. *6.Kamu hizmetlerinden doğan bir borcu ilgili daireye teslim etmek, ödemek. 7.Bir yiyecek maddesini muhafaza etmek veya lezzet kazandırmak maksadıyla tuz, soğan, şarap vb.nde bir süre bekletmek. 8.Düzeltilmek, bastırmak, yassı bir hale getirmek, bir tarafa meylettirmek. III, 1472

Yoğ-ur- → **yuğ-ur-** III, 1494

Yuğ-ur- : *2.*mec.* Bir düşünceye şekil vermek, nitelik kazandırmak. III, 1500

Yum-ur- : Toplanıp yumru olmak, şişip ur olmak. III, 1502

2.1.22. - (ı)rga - Eki

Geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden yeni anlamlı fiiller türeten bir ektir. Genellikle arkasına - n- dönüşlülük eki getirilerek kullanılır.

Acı-rga(n)- : 1.Acıyıp merhamet etmek. 2.Korumak ve sahip çıkmak. I, 5

Bas-ırğa(n)- : Ağırılık basması sonucu sıkıntı çekmek, kâbusa tutulmak. I, 94

Kıs-ırğa(n)- : Esirgemek. II, 710

2.1.23. -sa - / - si - Eki

Sayıllı birkaç örnekte bulunan -sA- / -sI- eki, geçişli fiil köklerinden istek bildiren fiiller türetir. Tespit edilen örneklerde arkasına bir çatı eki getirilerek kullanıldığını görüyoruz.

Gör-si-(t)- : Göstermek. esk. II, 434 [gör- si- / gör- se- <kör-se-: Görmek istemek fiilinin -t- ettirgen ekini almasıyla oluşmuştur.]

Um-sa-(n)- : Ümit etmek, ümitlenmek, ümitte bulunmak. III, 1407

2.1.24. - (I)ş - Eki

-(I)ş- eki bazı fiil kök ve gövdelerinden yeni anlamlı fiiller türetmiştir. Bazı örneklerde ek, fiil kökleriyle kaynaşmış, kökler kullanımdan düştüğü halde ekli gövde kök anlamından uzaklaşarak kullanılmaya devam etmiştir.

Ağla-ş- : 2.Şikâyette bulunmak, sızlanmak. I, 16.

Alış- : 1.Yakınlık ve uygunluk sağlamak, bir kimse, iş veya duruma yakın ve uygun olmak. 2.Öğrenmek. 3.Vahşilikten kurtulup uysallaşmak. I, 32

Bar-ış- : Düşmanlığı bırakmak, uzlaşıp anlaşmak. I, 92

Bit-iş- : Birbirine dokunacak şekilde yaklaşmak, kavuşmak. I, 130

Çal-ış- : [Çal- :Vurmak, çarpmak, “savurmak”.] 1.Çabalamak, gayret etmek, emek harcamak. 2.İşlemek, iş görmek, uğraşmak. 3.Dikkat ve gayretle ders çalışmak, öğrenime devam etmek. *4.İşe yarar işler durumda olmak. I, 89

Danış- : [<tanı-ş- <tanu-ş- *esk.*] Bir iş hakkındaki niyet ve düşüncesini birine söyleyip onun da fikir ve görüşünü sormak. I, 237

Değ-iş- : 1.“Başka bir niteliğe bürünmek.” 2.Çamaşır değiştirmek, temiz çamaşır giymek. 3.Değiştirmek, “bir şey alıp yerine bir şey vermek.” I, 245

Depre-ş- : *2.Yeniden ortaya çıkmak. I, 254

Did-iş- : [< dit-iş-] *2.Geçimini temin etmek için güçlülere göğüs gererek çalışmak, uğraşıp durmak. I, 264

Dola-ş- : 1.Dönmek, çepeçevre gezmek. 2.Gezmek, seyahat etmek. 3.Yayılmak. 4.Birbirine geçmek, karışmak. 5.Doğrudan gitmeyip dolaşıklı olmak, öteye beriye sapmakla uzamak. 6.Dönüp diğer bir taraftan varmak. 7.Boşuna gezmek, ötede beride gezip durmak. 8.Çevrilip öbür tarafa geçmek. 9.Gezerak incelemek ve araştırmak. 10.Bir şeyin etrafında dönmek. 11.Gezip görmek, teftiş etmek. I, 282

Er-iş- : 4.Olmak, olgunlaşmak. 5.Evlenme çağı gelmek, yetişmek. I, 338

Gel-iş- : 1.Yetişmek, büyümek, boy atmak. 2.İyileşmek, semirmek. *3.Her bakımdan ilerlemek. II, 411

Gir-iş- : 2.Başlamak, teşebbüs etmek. I, 425

İl-iş- : 3.Az durmak, geçici olarak oturmak. 4.Şüphe ve tereddüt etmek, dolaylı olarak tenkit etmek. 5.Dokunmak, sataşmak, “takılmak.” II, 557

Kalk-ış- : İddia ile bir işe girişmek, gücü aşan başarılması güç bir işe girişmek. II, 628

Kama-ş- : (Diş) ekşi bir şey ısırmaktan kesmez ve uyuşuk bir hale gelmek. 2.(Göz) parlak bir şeye bakmaktan kararlı görmez olmak. II, 631

Kar-ış- : 4.Müdahale etmek, araya girmek, işin içine sokulmak. II, 654

Katla-ş- : İster istemez kabul edip razı olmak. II, 667

Kayna-ş- : 2.*mec.* Sıkı fıkı görüşmek, uyuşmak, anlaşmak. 4.*kim.* İki veya daha çok cismin molekülleri birleşerek ortaya yeni bir cisim çıkmak. 5.Birbirine uymak, yakışmak. II, 675

Kes-iş- : 2.Oyunda birbiriyle taş değiştirmek, alıp vermek. 4.*argo* Erkek ve kadın bakışlarıyla anlaşmak. II, 694

Kıy-ış- : 1.Uyuşmak, uyuşup karar vermek, sözleşip kesin karara bağlamak. 2.*mec. halk d.* Birbiriyle yarışmağa kalkmak, boy ölçüşmek. II, 715

Kız-ış- : 3. “(Hayvan için) Eşleşme mevsimi gelmek”, azmak, eş aramak, kösnümek. *4.Çok ısınmak, sıcaklığı yüksek dereceyi bulmak. 5.*mec.* Hızlanmak, coşmak, gayrete gelmek, hareketlenmek. 6.(Bitkiler) nem ve mikropların tesiri ile çürürken ısınmak. II, 718

Kon-uş- : 1.Komşu olmak, birbirine yakın oturmak. 2.Görüşmek, tanışmak, görüşüp anlaşmak, bilişmek, birbirini bilip tanımak, bildik olmak. 3.Söyleşmek, iki veya daha çok kimse karşılıklı sohbet etmek. *4.Söylemek, düşüncesini kelimelerle anlatmak. 5.Belli bir konudan söz etmek. 6.Konuşma yapmak, nutuk vermek, hitabette bulunmak. 7.Bir dili günlük hayatta yaşayan biçimiyle kullanmak. 8.Düşüncesini sözle değil başka bir vasıtayla ifade etmek. 9.Münasebette olmak veya münasebeti devam ettirmek. 10.Herhangi bir tarzda söylemek. 11.Gürültü etmek. 12.Hoşa gitmeyecek biçimde laf etmek. 13.İnsanın sözlerini taklit etmek. 14.Söyleyecek bir şey bulamamak. 15.Sözü uzatarak can sıkmak, gevezelik etmek. 16.(Olumsuz anlamı ile) Dargın olmak. 17.*mec.* Geçerli olmak, hükmü geçmek. 18.*mec.* Çok güzel ve beğenilecek biçimde olmak. 19.Flört etmek. II, 741

Oğraş-, uğraş- :1.Kavga etmek, dövüşmek, savaşmak. 2.Meşgul olmak, bir iş işlemek. 3.Ağız kavgası etmek, çekişmek, çekiştirmek.*4.Birine kötülük etmek. III, 1004

Sataş- :[<satga-ş-; satga- : çiğnemek, bir yol bir yola çatılmak; uğramak, ödeşmek; karşılaştırmak (TDK, DLT Dizini, 1972: 100)] 1.Birbirine rast gelmek, buluşmak. 2.Rahat bırakmamak, saldırmak. 3.Kavgaya sebep aramak için birine musallat olmak. 4.Şaka etmek, şaka yollu birine sarkıntılık etmek. III, 1154

Sav-uş- : 1.Geçmek, iyileşmek, iyi olmak. 2.Gizlice kaçmak, yan çizmek, gitmek, çekilmek. III, 1158

Say-ış- : 2.Hesaba geçirmek. *3.(Çocuk oyunlarında) sayı sayarak veya tekerleme söyleyerek ebeyi belirlemek. III, 1160

Seğird-iş- : [<seğirt-iş-] 2.Çalışıp gayret etmek, çabalamak. III, 1166

Sık-ış- : *4.Büyük veya küçük aptesi şiddetle giderme ihtiyacı duymak. III, 1191

Tart-ış- : 1.Anlaşmazlık ve iddialaşma ile bir şeyi birlikte tartmak, tartarak anlaşmazlığı çözmek. 2.El ele gelip çekişmek, meseleyi kuvvet ile çözmek için döğüşmek. 3.*spor.* (Pehlivanlar) İlk karşılaşmada birbirlerinin zayıf taraflarını anlamak için el ile yoklamak. III, 1308

Tut-uş- : 3.Alevlenmek, parlamak. [7.*mec.* Çok telaş etmek, çaresiz kalıp ne yapacağını şaşırarak.] III, 1393

Ula-ş- : 2.Yetişmek, “varmak.” 3.Görüşmek, kavuşmak. III, 1405

Uyu-ş- : 1.Duyma hissi ortadan kalkmak, duymaz olmak, karıncalanmak. 2.*mec.* Tembellik ve gevşekliğe düşmek. III, 1414

Yalvar-ış- : Aşağılık bir şekilde yalvarmak. III, 1459

Yap-ış- : 1.Dokunduğu şeye ilişip ayrılmamak. 2.Dokunmak, temas etmek. 3.Girişmek, büyük bir istek ve hevesle başlamak. 4.Çok oturmak, ayrılmayıp sıkılmak. 5.Bırakmamak üzere tutmak, sıkıca sarılmak. III, 1464

Yar-ış- : 1.Biriyle müsabakaya girişmek. *2.Ticari bakımdan üstünlük kazanmağa çalışmak, rekabet etmek. III, 1469

Yat-ış- : 1.Durgunlaşmak, sakinleşmek, şiddeti geçmek, “aşırılığını geçmek.” 2.Gürültü ve karışıklık son bulmak, rahatlanmak. *3.(Heyecan, sinir, korku vb.) geçmek, sakinleşmek. III, 1473

Yıl-ış- : Gevşeyip yanaşmak, gülüp sırtıtmak. III, 1492

2.1.25. - (İ)ştir- Eki

Bu ek, geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden, fiilin gösterdiği işin sık sık ya da sürekli olarak yapıldığını bildiren ve fiile yeni bir sözlük anlamı kazandıran türetmeler yapmıştır (Korkmaz, 2009: 134). Ediskun, -İştir- ekinin “işleri tekrarlayıp durmak, kayıtsızca yapmak, kolaylıkla becermek” anlamlarını verdiğini belirtmiştir (1999: 226).

Ara-ştır- : 1.Gözden geçirmek, yoklamak, bulmağa çalışmak. *2.Sorup öğrenmek, soruşturmak. I, 49

At-ıştır- : 1.Söğüp saymak, birinin suçlarını sayarak terslemek ve paylamak. 2.Acele ile yemek. *3.(Yağmur veya kar) tane tane serpererek yağmak, serpiştirmek. 4.Karşılıklı içmek. I, 65

Çak-ıştır- : 1.İçki içmek, içki içerek keyiflenmek. I, 187

Çek-iştir- : 1.Birinin kötülüğünü söylemek, arkasından konuşmak.*2.Bir şeyin uçlarından tutarak farklı yönler doğru çekmek. 3.Tekrar tekrar çekip koparmak. I, 201

Çık-iştir- : 1.Yetiştirmek, “gerekli miktara ulaştırmak. 2.Çaresini bulmak, elde etmek. 3.Sona erdirmek, sona vardirmek. I, 209

Çırp-iştir- : 1.İnce değnekle hafifçe vurmak. 2.Kâğıda vurur gibi çabuk çabuk ve dikkatsizce yazmak. I, 212

Dön-üştür- : 1.Gezinip aramak. I, 290

Dürt-üştür- : 1.Birbirini kısa aralıklarla devamlı dürtmek. I, 301

Geç-iştir- : *2.Üzerinde durmamak, ciddiye almamak, gereken ehemmiyeti vermemek. II, 408

Kak-iştir- : Dürtüp iterek hırpalamak. II, 621

Kar-iştir- : *5.Mahiyetini anlamak için elle yoklayarak aramak. 6.Kurcalamak, oynamak. 7.Gözden geçirmek. 8.Tam olarak hatırlayamamak, benzerlerinden ayıramamak. II, 654

Kurcala-ştır- : → **kurcala-** II, 767 [Kurcalamak:1.Kaşımak, tırmalamak, tahriş etmek. 2.Ellemek, karıştırmak, ötesine berisine dokunmak. 3.Azdırmak, azgın hale gelmesine yol açmak. *4.*mec.* Meşgul etmek, takılmak, rahatsız etmek. 5.*mec.* Bir konu veya mesele üzerinde fazlasıyla durmak, araştırmak, eşelemek. II, 767]

Oğ-uştur- , **ov-uş-tur-** : Birbirine sürerek oğmak. III, 1005

Ov-uştur- → **Oğ-uş-tur-** III, 1022

Saç-iştir- : 1.Azar azar serpip her tarafa dağıtmak. *2.Dikkat ve özen göstermeksizin saçmak, gelişigüzel serpmek. III, 1124

Sav-uştur- : 1.Geçirmek, geçiştirmek, iyi etmek, atlatmak. 2.Kurtulmak, baştan atmak, def etmek. III, 1158

Serp-iştir- : 1.Azar azar bölüp dağıtmak. 2.Azar azar yağmak (yağmur). *3.Rastgele serpmek. III, 1180

Sık-iştir- : 3.Zorlamak, “baskı altına almak. *5.Kıstırmak, kaçamayacak biçimde yakalamak. *6. *Argo.* Elle sarkıntılık etmek. III, 1191

Sok-uştur- :1. Usulca sokmak, dar yere sıkıştırmak. 2.Usulca vermek. *3. (Satıcı) belli etmeden alıcıya kötü mal vermek. 4.Dokunaklı, kırıcı ve acı söz söyleyerek birini üzme. III, 1214

Sor-uştur- : Her tarafa soru sorup teftiş etmek, araştırmak. III, 1218

Sür-üştür- : 2.Yavaş yavaş ovmak, ovuşturmak. *3.Özen göstermeden çabucak sürmek. III, 1242

Tak-ıştır- : Takıp yakıştırmak, uygun bir şekilde bağlamak. III, 1294

Tap-ıştır- : 1.Arattırmak. 2.Ismarlamak, sipariş etmek. *esk.* III, 1303

Tık-ıştır- : 1.Basarak sokmak. 2.Acele ile yemek. III, 1367

Tut-uş-tur- : 1.Birbirine tutturmak. 2.İliştirmek, bitiştirmek. 5.Sıkıştırmak, usulcacık vermek. III, 1393

Ver-iştir- : Çıkışmak, sövmek. III, 1442

2.1.26. - (I)t - Eki

-(I)t- ekinin, geçişli-ettirgen işlevinin dışında fiilden yeni fiiller türettiği örnekler de vardır. Bu türetme iki türlü gerçekleşir:

1. Fiilden yeni anlamlı fiiller türetir.

2. Eklendiği fiilin anlamında pekiştirme (kuvvetlendirme) yaparak fiiller türetir.

Fiilden Yeni Anlamlı Fiiller :

-(I)t- eki bazı fiil köklerinden yeni anlamlı fiiller de türetmiştir. Bu tür örneklerin çoğunda -(I)t- eki, ettirgenlik işlevini kaybederek “kendi kendine olma” veya “kendi kendine yapma” anlamı taşıyan geçişsiz dönüşlü fiiller türetmiştir. Dönüştürme özelliği taşıyan fiiller ayrıca bir maddede ele alınmıştır.

Az-it- : 1.Çok uzamak, haddinden fazla boy atmak. 2.Yoldan sapmak. *3.*mec.* Çığırından çıkmak veya çıkarmak. I, 77

Bur-t- : Buruşturmak, somurtmak. I, 149 [Bur- :Döndürüp bükme, kıvrıp incitme, sancımak. I, 149]

Çarp-it- : 2.*mec.* Asıl anlamını değiştirmek, gerçeği bilerek saptırmak. I, 195

Daya-t- :2.Ters cevap verip karşı durmak, zıt gitmek, cevap vermemek. *3.İstediyini yaptırmakta direnmek. I, 242 [Daya- :Destek koymak. I, 242]

Isla-t- : 2.*mec.* Dövmek, dayak atmak. *3.Sevindirici bir hadiseyi herhangi bir ikram veya ziyafette bulunmak suretiyle kutlamak. II,529

Sap-it- : 4.(Gemiyi) açmak, alarga etmek. 5.Sözü şaşırarak, ne söyleyeceğini şaşırıp abuk sabuk söylemek. *6.Ruhî bir düzensizlik içine girmek, buhrana düşmek, depresyon geçirmek. 7.Aklını bozmak, şaşırarak. III, 1149

Sor-ut- : Dudaklarını uzatarak ve çehresini buruşturarak abus durmak, yüz ekşitmek. III,1218 [Sor- : Dudaklarını uzatarak kuvvetle emmek. III, 1217]

Susa-t- : *2.*mec.* Zor durumda bırakmak, zorluk ve güçlük çıkarmak. III, 1232

Uyu-t- : 2.Usandırmak, can sıkmak. 3.Aldatmak. 4.(Bir işi) Uzun zaman geciktirip geri bırakmak, sürüncemede bırakmak. 5.Manyatizma veya kloroform ile bir hastanın hislerini duymaz hale getirerek bayıltmak. *6. *Mec.* (Acı, üzüntü vb. için) Hafifletmek, azaltmak. III, 1414

Yala-t- : 3.Başkasını da bir parça faydalandırmak. III, 1457

Yır-t- : 7.*argo.* Zor bir durumdan kurtulmak. III, 1493

Yürü-t- : 6.*argo.* Aşırarak, habersizce almak, çalmak. III, 1507

Ayrıca Kâmûs-ı Türki'de yer almasa da bugün kullandığımız *kır-ıt-* “Hoş görünmek çabasıyla cilveli davranışlarda bulunmak” (TDK, Türkçe Sözlük, 2011: 1416), *üşü-t-* “delirmek, aklını yitirmek” (TDK, Türkçe Sözlük, 2011: 2456) örneklerinde de -(I)t- ekinin fiil köklerinden dönüşlülük işlevine de sahip yeni anlamlı fiiller türettiği görülmektedir.

Pekiştirme (Anlamda kuvvetlendirme) Yapılan Fiiller:

-(I)t- eki bazı geçişli fiillere geldiği halde ettirgen çatı kurmayıp fiilin anlamında kuvvetlendirme yapmıştır. Bu tür örneklerde -(I)t- eki, sadece fiilden fiil yapma işlevinde kullanılmıştır.

Alda-t- : 1.Hile ile kandırmak, oyuna getirmek. 2.Oyun etmek, dolandırmak. 3.Yalan söylemek, aslı olmayan şeyi olmuş, doğru gibi göstermek. 4.Sözünde durmamak, verdiği sözü tutmamak, yerine getirmemek. I, 29 [alda- : aldatmak (TDK, DLT Dizini, 1972: 7)]

Burk-ut- , burgut- : El, ayak gibi organlardan birini burup incitmek. I,149 [Burk- : 1.Burulup incinmek. *3.Burarak çevirmek. I, 149]

İhla-t- → ihla- II,525 [ihla- : “ih” diyerek deveyi çökertmek. II, 525]

İsla-t- : 1.Suya batırmak veya üzerine su serpmek, nemlendirmek. II, 529

Somur-t- : Dudaklarını uzatıp abus çehreli olmak, “surat asmak, yüzünü buruşturmak.” III, 1215 [Somur- : Yüz ekşitip dargın durmak. III, 1215]

Ula-t- : 1.Büyütmek, ululamak. 2.Ağırlamak, izzet ikram ve hürmet etmek. III, 1405

Ula-t- : (Çözülen bezi) tarağa geçirmek. III, 1405

Yassıla-t- : Basıp ezerek açmak, yassı haline sokmak. III, 1470

Yır-t- : 1.Bez ve kâğıt gibi şeyi çekip paralamak, yarmak, ayırmak. 2.Yarmak, hendek yapmak, hark etmek. 3.Tırmalayıp yara etmek. 4.Hayvanın mahmuza gelecek yanını yaralayıp yürümeye çalıştırmak. 5.*Mec.* Utangaçlığı bırakıp açmak. *6.*Mec.* Zorlamak. 7.*argo.* Zor bir durumdan kurtulmak. III, 1493

Ayrıca Kâmûs-ı Türki’de verilen bütün anlamları ettirgenlik ifade etse de bugün kullandığımız anlamda “kapa-t-” fiilindeki -(I)t- eki de pekiştirme işlevinde kullanılmaktadır. Mesela: “Kapıyı kapa.” ile “Kapıyı kapatır mısın?” cümlelerinde iki fiilin de çatısı etkendir. Yani geçişli bir fiile (kapa-) gelen -(I)t- eki, fiili ettirgen yapmamış, sadece anlamını pekiştirmiştir.

Kapa-t- : 1.Başkası vasıtası ile kapamak. 2.Tıkatmak, set çektirmek. 3.Kestirmek, set ve engel çektirmek, işlemez hale getirtmek. 4.Örttürmek, üstüne koydurmak. 5.Son verdirmek, tatil ettirmek. 6.Başkalarıyla ilgisini kesip kendi için alıkoymak. 7.Açık arttırma ve ihalelerde başkalarının karışmasını önlemek için nüfuzunu kullanarak ucuza kendi üzerine geçmesini sağlamak. II, 641

2.1.27. - y - Eki

İşlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir. Fiilin anlamında “Pekiştirme” yaparak fiilden yeni fiil türetme işlevinde kullanılır.

Kâmûs-ı Türkî’de açıkça tespit edebildiğimiz tek örneği bulunmaktadır:

Ko-y-, ko- : 1.Yerleştirmek, bir yere bırakmak. 2.Bırakmak, terk etmek. 3.İzin vermek, bırakmak, müsamaha göstermek, engel olmamak. 4.Almak, sokmak, kabul etmek. 5.Tutmak, bulundurmak, bırakmak. 6.Atmak, yükletmek, vermek. 7.Bir işe yerleştirmek, iş vermek, tayin etmek. 8.Giymek, üstüne almak. 9.Tutmak, edinmek. 10.Kabul ettirmek, yerleştirmek. 11.Bir şeyi pişmek veya olmak üzere hazırlamak. 12.Kurmak, düzeltmek. *13.İmza atmak, tarih atmak, adres yazmak. 14.Derinden tesir altına almak, dokunmak. 15.Feda etmek, vermek. 16.(Bütçede) bir şey için kullanmak üzere ayırmak.17. Birtakım kâideler ileri sürerek bunlara uyulmasını sağlamak. 18.Katmak. II, 749

2.1.28. - (I)z - Eki

Türkiye Türkçesinde birkaç örnekte kalıplaşmış olarak bulunan -(I)z- ekini de fiilden yeni fiil türeten ekler içinde gösterebiliriz. Çünkü kaynaklarda bunun bir çatı eki olduğu belirtilse de artık bu işleviyle aktif olarak kullanılmamaktadır.

Banguoğlu, bu ekin Eski Türkçede yaygın olarak kullanılan bir ettirgen eki olduğunu belirtir (1986: 293). -(I)z eki, Kâmûs-ı Türkî’de ve Türkiye Türkçesinde birkaç kelimedede kaynaşmış ve kalıplaşmış olarak bulunmaktadır. Tespit edilen örneklerde -(I)z- eki, arkasına gelen başka eklerle uzatılmış olarak kullanılmıştır. Fiile, ettirgenlik yanında geçişsiz, dönüşlü bir işlev de kazandırmaktadır (Korkmaz, 2009: 136). Kâmûs-ı Türkî’deki örnekleri şunlardır:

Em-(i)z-(ir-) :[<em-iz-ir- (Banguoğlu, 1986: 293; Korkmaz, 2009: 136)] 1.(Çocuğa) meme veya emzik emdirmek. *2.Dişi hayvan yavrusuna memesinden süt emdirmek. I,331

-(I)z- eki bazı örneklerde başına bir “m” sesi alarak genişlemiştir. Aşağıdaki örneklerde böyle bir türeme olduğu kanaatindeyiz.

I-m-ız-(gan-), imiz-(gen-) : 1.Uyuklamak, uyku halini üzerinden atamayıp ayakta sallanıp durmak. 2.(Ateş) Kararıp sönmüş gibi durmak. II, 526

[Imızgan- fiilinin kökü ıđ - olabilir (ıđ - > ıy- > ı- ?). ıđ - “salmak, göndermek, serbest bırakmak” (TDK, DLT Dizini, 1972: 47).

Sı-m-ız- : Verdiği sözde ve yeminde durmamak, bozmak, tutmamak. *esk.* III, 1192

[Sı- : Bozmak, kırmak, kesmek, basıp mahvetmek. III, 1192]

2.1.29. -zir - Eki

Kâmûs-ı Türkî’de ve Türkiye Türkçesinde tek örneği bulunan -zir- eki de fiilden fiil yapmıştır.

Em-zir- : 1.(Çocuğa) meme veya emzik emdirmek. *2.Dişi hayvan yavrusuna memesinden süt emdirmek. I,331

2.2. FİİLİN ÇATISINI KURMA FONKSİYONU İÇİN KULLANILAN EKLER

Çatı, fiilin özne ve nesne ile olan ilişkisine göre almış olduğu durumdur. Yücel “ Tanımların hepsinde fiil ile öznenin bağlantısı esas alınırken bazılarında nesne de göz önünde bulundurulmuştur. Fiille nesnenin ilgisi özne sebebiyle değildir. Yalın, türemiş, çatı eki almış bütün fiiller nesne alabilen ve alamayan olarak ikiye ayrılır. Bu ayrı bir kategoridir. Bizce ‘nesne’yi tanımdan çıkarıp ‘çatı’yı “öznenin fiil ile ilgisi” şeklinde görmek daha isabetlidir” der (1999: 157). Bu bölümdeki tasnif ve incelemede de özne-fiil ilgisi esas alınmış, ancak gerekli görüldüğü durumlarda nesneden ve geçişlilik, geçişsizlik özelliklerinden bahsedilmiştir.

Gramer kitaplarının çoğunda (Gencan, 2001: 360-374; Korkmaz, 2009: 538-566; Banguoğlu, 1986: 411-419; Ediskun, 1999: 219-227) çatı için ayrı bir bölüm

açılırken, Ahmet Cevat Emre (1945: 211-226) ve Muharrem Ergin’de (2009: 200-216) çatı kavramı “yapım ekleri” içinde ele alınmıştır.

Zeynep Korkmaz, çatı eklerini getirildikleri fiil kök ve gövdelerinin anlamlarında kalıcı değişiklikler yapmayan, sadece fiile gramer görevi yükleyen ekler olarak nitelendirmiştir (2009: 538). Yücel, eklerin çatıyı belirlemedeki rolünün göz ardı edilemeyeceğini, ancak çatıyı belirlerken şekli değil, “işlev”i esas almak gerektiğini belirtmiştir (1999: 157). Nitekim fiilin çatısını belirleyen eklerin çoğu, işlevlik derecesi çok yüksek ve zengin fonksiyon özelliğine sahip olan eklerdir. Bunun için aynı ek, hem fiilden yeni fiiller türeten işleviyle hem de birbirinden farklı birkaç çatı kurma işleviyle karşımıza çıkabilmektedir.

“Çatı” işleviyle kullanılan ekler, fiilin bir özneye ve bir nesneye ihtiyaç duyup duymadığı, öznenin fiili yapan mı fiilden etkilenen mi olduğu, öznenin fiili bir başkasına yaptırıp yaptırmadığı, fiilin birden fazla özne tarafından karşılıklı veya birlikte yapılıp yapılmadığı, fiilin bildirdiği işten bir varlığın etkilenip etkilenmediği, fiili yapanla fiilden etkilenenin aynı varlık olup olmadığı ile ilgili durum değişiklikleri meydana getirir. Bu durum değişikliklerini ve kullanılan ekleri incelerken -gerekli görülmedikçe- anlamlarını vermeden sadece fiilleri sıralamakla yetineceğiz. Zaten bütün örnekler birinci bölümde anlamlarıyla verilmiştir.

2.2.1. Edilgen Çatı

Edilgen çatı, öznesi belli olmayan, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen veya söylenmeyen çatıdır (Korkmaz, 2009: 547). Edilgen çatıyı, önceki bölümde olduğu gibi, “pasif” ve “meçhul” olarak iki başlık altında inceleyebiliriz. Korkmaz, “meçhul çatı (öznesiz çatı)”yı edilgen çatıdan ayrı bir başlık olarak ele almıştır (2009: 549). Ergin ise çatı kavramını hiç kullanmadan “Fiilden fiil yapma ekleri” başlığı altında *-n-* ve *-l-* ekleriyle ilgili açıklamalarında bu eklerin “pasif ve meçhul eki” oldukları üzerinde durmuştur. Meçhul ekinin öncelikle,

hiç değilse aynı zamanda pasiflik eki olduğunu, meçhul fiillerde bile bir pasiflik kokusu olduğunu belirtmiştir (2009: 202-205).

Bu çalışmada, “pasif” ve “meçhul” çatı tek başlık altında “edilgen çatı” olarak ele alınmıştır. Çünkü her ikisi de aynı eklerle yapılmakta ve her ikisinde de fiili gerçekleştiren asıl özne bilinmemektedir. Yine bazı fiillerin cümledeki kullanımına göre bazen pasif, bazen meçhul olması bunların ortak bir başlık altında incelenmesinde bir etkidir. Pasif ve meçhul çatıyı belirleyen şey, ekler değil eklerin getirildiği fiilin geçişli ya da geçişsiz olmasıdır.

2.2.1.1. Pasif Edilgen Çatı

Pasif edilgen çatılı fiillerin öznesi fiilin gösterdiği işi yapan değil, işten etkilenen varlıktır. Yani “gizli özne” dediğimiz belirtisiz nesnedir. Bu tür çatı, edilgen çatı kurma işlevine sahip eklerin geçişli fiil kök ve gövdelerine getirilmesiyle yapılır. Bu ekleri ve örneklerini şöyle sıralayabiliriz:

2.2.1.1.1. - (I)l - Eki

Geçişli fiil kök ve gövdelerinden -(I)l- ekiyle türetilen fiiller pasif edilgen çatılıdır.

Aç-ıl-, anla-ş-ıl-, anla-t-ıl-, art-tır-ıl-, as-ıl-, aş-ır-ıl-, at-ıl-, avut-ul-, ayart-ıl-, ayr-ıl-, az-dır-ıl-, bas-ıl-, bas-tır-ıl-, başar-ıl-, at-ır-ıl-, becer-ıl-, beğen-ıl-, benzet-ıl-, beyazla-t-ıl-, bırağ-ıl-, bırak-ıl-, biç-ıl-, bildir-ıl-, biriktir-ıl-, birleş-tir-ıl-, bit-ir-ıl-, bitiş-tir-ıl-, boşa-t-ıl-, boya-t-ıl-, boz-ul-, bul-un-dur-ul-, bur-ul-, buyur-ul-, büyü-t-

ül-, çağır-ıl-, çak-ıl-, çalış-ıl-⁷⁹, çarp-ıl-, çat-ıl-, çek-ıl-, çevir-ıl-, çığır-ıl-, çık-ar-ıl-, çık-ıl-⁸⁰, çırp-ıl-, çiğne-n-ıl-, çint-ıl-, çiz-ıl-, çöz-ül-, çürü-t-ül-, devr-ıl-, dik-ıl-, dir-ıl- (der-ıl-), dene-n-ıl-, de-n-ıl-, diş-ıl- (deş-ıl-), diz-ıl-, dola-ş-tır-ıl-, dol-dur-ıl-, dona-t-ıl-, doy-ur-ıl-, döğ-ül- (döv-ül-), dök-ül-, döv-ül-, duy-ıl-, duy-ur-ıl-, düğ-ül-, dür-ül-, düşün-ül-, düy-ül- (düg-ül-), düzet-ıl-, ed-ıl-, eğ-ıl-, eğir-ıl-, em-ıl-, eri-t-ıl-, eski-t-ıl-, eş-ıl-, evlen-dir-ıl-, ez-ıl-, geç-ıl-⁸¹, geç-ir-ıl-, ged-ıl-, ger-ıl-, getir-ıl-, getir-t-ıl-, gevşe-t-ıl-, gez-ıl-⁸², giy-ıl-, göm-ül-, gör-ül-, görüş-ül-, gönder-ıl-, göster-ıl-, götür-ül-, gözet-ıl-, iç-ıl-, ilet-ıl-, il-iş-tir-ıl-, in-dir-ıl-, irk-ıl-, İste-n-ıl-, işit-ıl-, it-ıl-, kaç-ır-ıl-, kak-ıl-, kal-dır-ıl-, kan-dır-ıl-, kapa-ıl-, kap-ıl-, kararla-ş-tır-ıl-, kar-ış-tır-ıl-, karşıla-ş-tır-ıl-, kas-ıl-, kat-ıl-, kavır-ıl-, kay-dır-ıl-, kayır-ıl-, kaz-ıl-, kert-ıl-, kes-ıl-, kes-tir-ıl-, kır-ıl-, kır-p-ıl-, kıs-ıl-, kıskan-ıl-, kıvr-ıl-, kıy-ıl-, koğ-ül- (kov-ül-), kon-ıl-, konuş-ıl-, kop-ar-ıl-, koş-ıl-, ko-tar-ıl-, kov-ıl- (koğ-ül-), koy-ıl-, kullan-ıl-, kur-tar-ıl-, kur-t-ıl-, kur-ıl-, kuru-t-ıl-, kus-ıl-, oğ-ıl-, oğ-uş-tur-ıl-, otur-t-ıl-, oyna-t-ıl-, oy-ıl-, öğren-ıl-, öğret-ıl-, öğüt-ül-, ölç-ül-,öp-ül-, ört-ül-, ör-ül-, saç-ıl-, sağ-ıl-, sanc-ıl-, sar-ıl-, sars-ıl-, say-ıl-, seç-ıl-, ser-ıl-, ser-p-ıl-, sev-ıl-, sez-ıl-, sık-ıl-, sıyır-ıl-, sok-ıl-, sor-ıl-, sök-ül-, süpür-ül-, sür-t-ül-, sür-ül-, sür-ül-, süz-ül-, siş-ir-ıl-, tak-ıl-, tanı-ıl-, tart-ıl-, tık-ıl-, tut-ıl-, um-ıl-, unut-ıl-, uydur-ıl-, uyuş-tur-ıl-, uza-t-ıl-, üfür-ül-, ülküleş-tir-ıl-, üt-ül-, öt-ül-, vergile-n-dir-ıl-, vur-ıl-, yak-ıl-, yap-ıl-, yapış-tır-ıl-, yarad-ıl-, yar-ıl-, yay-ıl-, yaz-ıl-, yenc-ıl-, yen-ıl-, yen-ıl-, yerleş-tir-ıl-, yık-ıl-, yık-tır-ıl-, yır-ıl-, yır-t-ıl-, yon-ıl-, yürü-t-ül-, yüz-dür-ül-, yüz-ül- .

⁷⁹ “çalış-ıl-” fiili kullanıldığı yere göre “meçhul-edilgen” olabilir. Mesela: “Akşama kadar tarlada çalışıldı.”

⁸⁰ “çık-ıl-” fiili yerine göre meçhul-edilgen olabilir. Mesela , 1.Dışarıya taşınmak, “bulunulan yer terkedilmek, başka yere gidilmek”.

⁸¹ “geç-ıl-” fiili yerine göre pasif, yerine göre de meçhul edilgen olabilir. Mesela “Anadan geçilir, yardan geçilmez.” cümlesinde ‘geç-ıl-’ fiili “meçhul-edilgen” çatılıdır.

⁸² “gez-” fiili yerine göre geçişli, yerine göre de geçişsiz olabildiği için “gez-ıl-” fiili de yerine göre pasif veya meçhul olabilmektedir.

2.2.1.1.2. - (I)n - Eki

-(I)n- eki, vokal ve “l” ünsüzü ile biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden pasif edilgen çatılı fiiller türetir.

Ağırla-n- (İkram olunmak), al-ın-⁸³, alkışla-n-, anla-n-, ara-n-, aşıyla-n-, aşıla-n-, ayıkla-n- (ayırtlan-), ayıpla-n-, ayırtla-n-, azarla-n-, bağla-n-, belle-n-, bile-n-, bil-in-, boya-n-, böl-ün-, buda-n-, bul-un-, cilâla-n-, ciltle-n-, çal-ın-, çalka-n-, çapala-n-, çirişle-n-, çivile-n-, dehle-n-, del-in-, dene-n-(dene-n-il-), de-n-, dil-in-, dinle-n-, dişle-n-, dona-n-, döse-n-, düzle-n-, eğerle-n-, ekle-n-, ele-n-, elle-n-, ene-n-, esirge-n-, esrele-n-, ezberle-n-, fırçala-n-, gemr-en-, gizle-n-⁸⁴, gör-ün-, göze-n-, gübrele-n-, harca-n-, harekele-n-, haşla-n-, ırgala-n-, ilikle-n-, imzala-n-, iste-n-, işle-n-, kalafatla-n-, kalayla-n-, kalburla-n-, kalıpla-n-, kapa-n-, kapla-n-, kas-ın-, kaşıyla-n-, katla-n-, kaz-ı-n-, kert-in-, kıl-ın-, kırbaçla-n-, kilitle-n- (kitle-n-), kinitle-n-, kitle-n- (kilitlen-), kolala-n-, ko-n-, kopçala-n-, kötüle-n-, kurşunla-n-, kurula-n-, kutla-n-, lehimle-n-, mihla-n- (muhla-n-), mimle-n-, minele-n-, mührele-n-, mühürle-n-, nalla-n-, okşa-n- (ohşa-n-) oku-n-, ol-un-, ortala-n-, oyala-n-, oyna-n-, öde-n-, pakla-n-, parala-n-, parçala-n-, perdele-n-, peyle-n-, rendele-n-, sağla-n-, sakla-n-, sal-ın-, sapla-n-, sına-n-, sı-n-, sırala-n-, sıva-n- (sığa-n-), sıva-n-, sil-in-, silk-in-, söyle-n-, şekerle-n-, şişle-n-, tamamla-n-, tanı-n-, tarakla-n-, tara-n-, taşı-n-, tavla-n-, tazele-n-, teğelle-n-, tekrarla-n-, telle-n-, temizle-n-, tepele-n-, tersle-n-, tika-n-, topla-n-, ula-n-, üfle-n-, ünle-n-, ütüle-n-, yağla-n-⁸⁵, yakala-n-, yama-n-, yarala-n-, yassıla-n-, yenile-n-, yıka-n-, yokla-n-, yolla-n-, yol-un-, yükle-n-, zamkla-n-, zedele-n-, zincirle-n- .

⁸³ Kâmûs-ı Türkî’de “al-ın-” fiilinin anlamı “Söylenilen bir sözü kendi üstüne alıp gücenmek, zanna düşüp çabuk müteessir olmak.” olarak verilmiş ve -(I)n- eki dönüşlü çatı kurma işlevinde kullanılmış. Bugün aynı kelimeyi “almak fiilinin yapılması” anlamında edilgen çatılı olarak da kullanıyoruz. Mesela: “Kimlik tespiti için DNA örnekleri alındı.”, “Pazardan sebze, meyve alınmaz.”, “Gemiye kapasitesinin üzerinde yük alınmış.”, “Bu yıl üç bin kadrolu öğretmen alınacak.” gibi cümlelerde “al-ın-” fiili edilgen çatılıdır. Bu sebeple “al-ın-” fiilini bu maddede de göstermeyi uygun gördük.

⁸⁴ “Gizle-n-” fiili “kendi kendini saklamak” anlamı ile dönüşlü, “bir şeyin saklanması” anlamı ile edilgen olur.

⁸⁵ “Yağla-n-” fiili “(Bir şeye) yağ sürülmek” anlamında kullanılırsa edilgen çatılı olur.

2.2.1.1.3. - (I)k - Eki

Banguoğlu, bu ekin Eski Türkçede ayrı bir edilgen eki olduğunu, dilimizde de edilgen, dönüşlü ve berkitme anlamlarında bir sıra kelime kaldığını belirtir (1986: 279-280). Ancak bu ekle türetilmiş fiillerde edilgen çatı özelliği büyük ölçüde kaybolmuştur. Daha çok anlamı pekiştirilmiş, dönüşlü çatılı fiiller yapmıştır.

Bur-k- :1.Burulup incinmek. 2.(Buğday) değirmende kırılıp bulgur olmak.
*3.Burarak çevirmek. I, 149

2.2.1.2. Meçhul (Öznesiz) Edilgen Çatı

Meçhul edilgen çatılı fiillerde hem fiili gerçekleştiren “gerçek özne” hem de fiilden etkilenen “sözde özne (nesne)” yoktur. Yani bu çatıdaki fiiller, “öznesi olmayan” fiillerdir. Fiil, “birisi/ birileri” tarafından gerçekleştirilir, ancak onların kim olduğu “meçhul”dür. Geçişsiz fiil kök ve gövdelerine edilgenlik ekleri getirilerek yapılır. Meçhul edilgen çatılı fiilleri yapan ekler ve örnekleri şunlardır:

2.2.1.2.1. - (I)l - Eki

-(I)l- eki, geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden meçhul edilgen çatı kurar. Kâmûs-ı Türkî’de -(I)l- ekiyle türetilmiş meçhul edilgen fiiller şunlardır:

Acık-ıl-, alış-ıl-, bak-ıl-, bas-ıl- (Ayakla çiğnenmek), başla-n-ıl-, bıç-ıl-, bin-ıl-, bul-un-ul-, çalış-ıl- (İş görülmek), çık-ıl-, de-n-ıl-, din-ıl-, dokun-ul-, doy-ul-, dur-ul-, egle-n-ıl-, gez-ıl-, gid-ıl-, gir-ıl-, gücen-ıl-, güreş-ıl- (güleş-ıl-), güven-ıl- (güğen-ıl-), iğren-ıl-, inan-ıl-, in-ıl-, kaç-ıl-, kar-ış-ıl-, kon-ul- (konak edinilmek, konaklanmak), kork-ul-, koş-ul-, otur-ul-, öt-ül-, sakla-n-ıl- (gizlenilmek), sap-ıl-, sark-ıl-, sıç-ıl-, söyle-n-ıl- (Kendi kendine konuşmak), topla-n-ıl- (bir araya gelmek, toplu halde bulunmak, toplantı yapılmak), usan-ıl-, uzlaş-ıl-, var-ıl-, yanaş-ıl-, yaşa-n-ıl-, yat-ıl-, yüz-ül- (Suyun üzerinde durulmak veya hareket olunmak).

2.2.1.2.2. - (I)n - Eki

-(I)n- eki, vokal ve “I” ünsüzü ile biten geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden meçhul edilgen çatılı fiiller türetir.

Acı-n-, başla-n-, cabala-n-, gel-in-, gül-ün-, işe-n-, kal-ın-, oku-n-,(Okuma fiili yapılmak: “*Bu şehirde okunmaz.*”), oyna-n- (“uğraşılmak” anlamıyla: *Ateşle /silahla oynanmaz.*), uyu-n-, üfle-n-, yakala-n- (İstenilmeyen bir kimseye, hoşça gitmeyen kötü bir hale veya hastalığa tutulmak.), Yaşa-n- ([Faili belirsiz olarak] 1.Sağ ve hayatta bulunmak, yaşamak mümkün olmak. 2.Geçinmek mümkün olmak: *Vatandan ayrı yaşanmaz.*), yürü-n- .

2.2.2. Dönüştü Çatı

Fiilin ifade ettiği işin özneye döndüğü çatıdır. Fiilin özneye dönmesi “kendisi için yapma” ya da “kendi kendine yapma veya olma” anlamında olabilir. Dönüştü çatı için kullanılan ekler ve Kâmûs-ı Türkî’deki örnekleri şunlardır:

2.2.2.1. - (I)n - Eki

Aba-n-, acı-n- (acı duymak, üzölmek), adla-n-, ağırla-n- (ağırdan almak, ağır davranmak), al-ın- (gücenmek), arala-n- (tek veya yalnız olmak, seyrekleşmek), ara-n- (kendi kendine ve düşünerek aramak, kendi üst ve başını yoklayıp aramak, cezayı gerektirecek davranışlarda bulunmak), arıkla-n-, arı- n-, aşıla-n-, ateşle-n-, ayazla-n-, ayla-n-, bağla-n- (tutulmak, ayrılamamak), bak-ın-, barı-n-, başla-n- (baş bağlamak, yuvarlaklaşmak), berele-n- (çürümek), besle-n- (gıda almak, semirmek), beze-n-, boğ-un-, boşa-n-, boya-n- [*Kendi kendini boyamak, makyaj yapmak.* anlamıyla kullanılırsa], bula-n-, bul-un- (hazır bulunmak, var olmak), bur-un-, bük-ün-, bürü-n-, cırla-n-, cıvıkla-n-, çabala-n-, çalka-n-, çapakla-n-, çapulla-n-, çarp-ın-, çek-in-, çemre-n-, çevir-in-, çırp-ın-, çirkinle-n-, çoksa-n- (çoksu-n-), çök-ün-, daya-n-, del-in-, dengele-n-, depre-n-, dırıla-n-, did-in-, dile-n-, dinle-n-, dire-n-, dola-n-, dona-n-,

dök-ün-, dön-en-, döşe-n-, döv-ün-, dumanla-n-, durula-n-, ed-in-, efsunla-n-, eğle-n-, eri-n-, eş-in-, ez-in-, farı-n-, ferahla-n-, fırçala-n-, filizle-n-, geç-in-, gemren-, genişle-n-, gerçekle-n-, ger-in-, gevre-n- (givren-), gez-in-, gıdıkla-n-, giy-in-, gizle-n-, göç-ün-, gölgele-n-, gör-ün-, göy-ün-, güçsü-n-, gümürde-n-, haşla-n- (Üstüne kaynar su dökülerek yanmak, büyük zarar ve ziyana uğramak), hazırla-n-, ılı-n-, ırgala-n-, ırgala-, ısla-n-, ilikle-n- (elbisesini kavuşturup düğmelerini iliklerine geçirmek: *iliklenmeden büyüklerin huzuruna çıkılmaz.*)

isle-n-, kangalla-n-, kanla-n-, kapa-n-, kar-ı-n-, kas-ın-, kaşı-n-, katla-n-, kaz-ın-, kesele-n-, kesginle-n-, kes-in-, kımıl-da-n-, kır-ın-, kıy-ın-, kinetle-n-, kolayla-n-, ko-n-, kurula-n-, kutla-n-, lekele-n-, mayala-n-, mihla-n-, (muhta-n-: bir yere dikilip kalmak, çok oturmak), mırıl-da-n-, oku-n- (kendini bir üfürükçüye okutmak), ol-un-, ota-n-, oyala-n-, öğ-ün-, örele-n-, ört-ün-, pakla-n-, parala-n-, parçala-n-, peltekle-n-, perdele-n-, pırıl-a-n-, pirt-in-, pisle-n-, rahatla-n-, sakatla-n-, sakla-n-, sal-ın-, salla-n-, sapla-n- (bir fikirde ısrar edip durmak, zihin bir şeye dalıp ayrılmamak), sar-ın-, sark-ın-, say-ın-, serinle-n-, sev-in-, sez-in-, sığ-ın-, sık-ın-, sı-n-, sıva-n- (sığa-n-), sızla-n-, sil-in- (aşınmak, kaybolmak), silk-in-, sirk-in- (siskin-), soy-un-, söyle-n-, sula-n- ([Erkek veya kadın) birine duyduğu cinsi isteğini sezdirmek. *argo* Ciddiyetini bozmak, şımarmak, laubalileşmek, sululaşmak), sür-t-ün-, sür-ükle-n-, sür-ün- (emeklemek; aşırı fakirlik ve yoksulluktan perişan olmak), Sür-ün- (kendi üstüne veya kendi kendine sürmek), süsle-n-, şekerle-n-, tak-ın-, tap-ın-, tara-n-, taşı-n-, tatla-n-, tavla-n- (semirmek), tazele-n-, tebsi-n- (yatışmak), tekele-n-, tekerle-n-, telle-n- (süslenmek, tel ile ziynetlenmek, “tel takınmak.”), temizle-n- (Kadınlarda aybaşı hali sona ermek), tep-in-, tersle-n- (kötü huyluluk ve haşinlik göstermek), tık-a-n-, tık-ın-, tırma-n-, topalla-n-, topla-n-, toza-n-, tozu-n-, tut-un-, tütsüle-n-, tüylen-, ula-n-, ulula-n-, um-un-, umursa-n-, uza-n-, ünle-n-, ütüle-n-, vırıl-da-n-, vızıl-da-n-, vur-un-, yağla-n-, yakala-n-, yala-n-, yamala-n-, yama-n-, yap-ın-, yarakla-n-, yarala-n-, yara-n-, yasda-n-, yassıla-n-, yaşmakla-n-, yavukla-n-, yelle-n-, yelpazele-n-, yer-in-, yığ-ın-, yıka-n-, yırt-ın-, yolla-n-, yol-un-, yu-n-, yuvarla-n-, yükle-n-, zedele-n-, zincirle-n-, zînetle-n- .

2.2.2.2. - (I)l - Eki

Aç-ıl- : 6.Neşelenmek: *İnsan gezmekle açılır.* 7.Sıkılganlık ve tutkunluktan kurtulup serbestleşmek. 14.Sırrını açmak, güvenip her şeyi söylemek: *Bana açılmaz.* I, 7⁸⁶

Ağ-ıl- , **ağın-** : Yere yatıp hayvan gibi debelenmek. *esk.* I, 14

Arı-ıl- : İyileşmek, hastalıktan kalkmak. I, 50

As-ıl- : 3.Sarmak, uzanmak, eğilmek: *Pencereden asıldı.* 4.*mec.* Israrla istemek veya teklif etmek, sarılıp bırakmamak, yapışıp gitmek. *5.Tutup çekmek. I, 57

At-ıl- : 3.İleriye varmak, sonunu düşünmeksizin birden ileri fırlayıp müdahale etmek. 7.Girişmek, bir işe teşebbüs etmek. 8.Hücum etmek. I, 65

Ay-ıl- : 1.Dolaşıp yerine gelmek, tam bir devir yapmak. *esk.* 2.Bayılmaktan veya sarhoşluktan kurtulmak, kendine gelmek. *3.*mec.* Gerçekleri görüp uyanmak, doğru ve iyi olanı görmek. I, 73

Ayr-ıl- :[<ayır-ıl-] 1.Uzaklaşmak, ayrı düşmek: *Evinden, çoluk çocuğundan ayrıldı.* 6.Karı koca, aralarındaki nikâh anlaşmasını bozmak: *Karısından ayrıldı.* 7.Çekilmek, inkâr etmek: *İşinden hiç ayrılmaz. [*Dinden, imandan ayrılmış.]* I, 74

Bas-ıl- : 6.Durmak, sakinleşmek. I, 94

Bayıl :[<bay-ıl-] 1.Kendini kaybetmek, kendinden geçmek. 2.Solmak. 3.Çok sevmek hoşla gitmek. 4.Çok gülmek, yorulmak vb. dolayısı ile kullanılır. *5.*mec.* Vermek, ödemek. I, 100

Boğ-ul- : 1.Boğazın tıkanması ile nefes alamamak.2.Suda batıp ölmek. 3.*mec.* Zor nefes almak, nefes almada zorluk çekmek. 4.*mec.* Çok sıkılmak, içi sıkılmak, "bunalmak". I, 133⁸⁷

Boz-ul- : 8.Beklenmeyen ters bir cevap alınca mahcup olmak, utanmak. 9.Zayıflamak, benzi solmak. I, 140

⁸⁶ "Aç-ıl-" fiili ayrıca bugün "*örtüsünü çıkarmak, açılıp saçılmak, açık kıyafetler (dekolte) giymek." gibi yine "dönüslü" anlamlar da kazanmıştır.

⁸⁷ "boğ-ul-" fiili yerine göre 'pasif-edilgen' veya 'dönüslü' olabilir. Mesela "Maktul boğularak öldürülmüş.", "Genç kız komşusu tarafından boğulmuş." cümlelerinde "boğ-ul-" fiili edilgendir. "Küçük çocuk düştüğü kuyuda boğulmuş.", "Bu evde boğuluyorum." cümlelerinde ise dönüslüdür. Kâmûs-ı Türkî'de verilen anlamların hepsi dönüslüdür.

Burk-ul- → **burk-** I, 149 [Burk- : 1.Burulup incinmek. 2.(Buğday) değirmende kırılıp bulgur olmak. *3.Burarak çevirmek. I, 149]

Burt-ul- : (Yüz) buruşmak, buruş kırış olmak. I,150

Bur-ul- : *4.(Karın) sancımak, ağrımak. 5.*mec.* Gücenmek, alınmak. I, 150

Büz-ül- : 3.Dertop olup oturmak, sinmek. I, 156

Çak-ıl- : 2.Oturup yerleşmek, yerleşip kalmak. I, 87

Çarp-ıl- : 1.Eğrilip bükülmek, “çarpık hale gelmek”. 2.Yüzünü buruşturup gücenmek. 4.Felç sonucunda olduğu gibi beden organlarından biri eğrilmek, yerinden oynamak. I, 195

Çat-ıl- : 2.Apışıp kalakalmak. I, 197

Çek-il- : 3.Uzaklaşmak, bırakıp gitmek, bir şeye karışmamak. 6.Gerilemek, geriye doğru gitmek. 6.Gerilemek, geriye doğru dönmek, gelinen yöne doğru gitmek. 8.Dağılmak, her biri bir tarafa gitmek. * 9.Bir işi bırakmak veya bir işten kendi isteğiyle ayrılmak. *eşanl.* İstifa etmek. 10. Vaz geçmek. I, 200

Çök-ül- → **çök-ün-** I, 224 [Çök-ün- : 2.(Deve) diz çökmek. I, 224]

Çöz-ül- : *5.(Bir topluluk için) Birliğini kaybetmek, dağılmak, parçalanmak. 6.*mec.* Kuvveti kesilmek, güçsüzleşmek. I, 226

Devr-il- : [<devir-il-] Yıkılmak, düşürülmek, baş aşağıya çevrilmek, yuvarlanmak. I, 261

Dik-il- : 4.Ayak üzere durmak veya kalmak, dimdik durmak, durup gitmemek. *5.(Göz) bir yere uzun süre bakmak. 6.Karşı gelmek, karşı koymak, diretmek. I, 265

Din-il- , **din-el-** : 1.Durmak, hareket etmemek. 2.*mec.* Birine kafa tutmak, karşı gelmek, karşılık vermek. I, 270

Diz-il- : 1.Sıralanmak, bir sıra oluşturmak. I, 277

Dök-ül- : 10. Çok yorulmak, hasta ve halsiz olmak. 12.Vasıttan inmek. I,288

Dur-ul- : 3.Uslanmak artık yaramazlık yapmamak. I, 296

Eğ-il- : 1.Meyletmek, çarpılmak. I, 315

Ez-il- : 3.Mağlup olmak, yenilmek, dayanılması zor bir sıkıntı altında perişan olmak. I,355

Ged-il- : 2.Kaşınmak, gicişmek. II, 410

Ger-il- : *2.*mec.* Kasılmak. 3.*mec.* Hiddetlenmek, kızmak, sinirlenmek. II, 417

Göm-ül- : 2.Batmak, çukura gitmek, derinleşmek. *4. Kendini gömmek. 5.*mec.* Bir şeyi etraflıca düşünmek, derinliğine inmek. II, 432

İrk-il- : 2.(İnsan) korkup duraklamak. *3.*biy.* (Vücudun bir yeri) dışarıdan gelen bir tesirle kanlanıp şişmek. II, 576

Kaç-ıl- : *2.*halk d.* Savulmak, çekilmek, yana kaçmak. II, 612

Kapa-l- → **kapa-n-** II, 639 [Kapa-n- : 5.Çıkmamak, içerde durmak, hapsolmek. 6.Örtünmek, erkekten kaçmak. 11.Diz çökerek veya yüz üzerine düşerek sarılmak. 12.Atın ön ayağı sürçüp başı üzerine düşmek. 13.Yara iyileşmek, her tarafın derisi birleşip örtülmek. 15.(Göz) kör olup görmemek, göremez olmak. 16.(Bir aile, sülale, hanedan) zürriyeti kalmamak, nesli son bulmak, yok olmak, tükenmek. 17.Kale veya hisara çekilmek. II, 640]

Kap-il- : 2.Bir şeye veya birinin asılsız sözlerine inanarak ve güvenerek aldanmak. 3.*mec.* Bir şeyin veya birinin güzelliğine tutulmak, bağlanmak. 4.*mec.* Bir kimse veya bir şeyin tesirinde kalmak. II, 642

Kas-il- : 3.*mec.* Büyüklük taslamak, kibirlenmek, gururlanmak. II, 659

Kat-il- : 1.İltihak etmek, karışmak, bir topluluğun içine girmek, birlikte gitmek. *3.Bir fikri bir görüşü benimsemek, iştirak etmek. II, 665

Kavr-ul- :[<kavur-ul-] 3.Hastalık çekip büyüyememek, “iyice gelişmemek”. II, 670

Kes-il- : 4.Çekilmek, artık yanaşmamak. 6.Gevşeklik kırıklık duymak. 12.*argo* Aşırı derecede hoşlanmak, çok beğenmek. II, 693

Kır-il- : 2.Büyük ölçüde ölmek, yok olmak. 3.Keyfi kaçmak, kırıklık duymak. 4.Darılmak, gücenmek. 6.Naz ile salınıp bedeninin bazı yerlerini oynatmak. *8.*mec.* (İstek, ümit, cesaret) kaybolmak, azalmak. II, 705

Kıs-il- : 1.Sıkışmak, sıkıda kalmak. 5.*mec.* Kaçıp kurtulma yolu kalmamak, kapanıp kalmak. II, 709

Kıvr-il- : [<kıvır-il-] 2.Çöreklenmek, halka olmak, yuvarlak bir biçimde toplanmak. II, 713

Kıy-il- : 3.*mec.* Çok ağrımak, kesilmek, gücü kalmamak. 4.*mec.*”Kıyılır gibi olmak”, ezilmek, bayılmak. II, 715

Koy-ul- : 4.Saldırmak, üzerine atılmak, takip etmek. II, 750

Kur-t-ul- : 1.Bir tehlike ve zor durumdan veya bir sıkıntıdan sıyrılmak. 2.Selamete çıkmak, rahata ermek, kurtuluşa ulaşmak. 3.Bağını koparıp kaçmak, “kapalı tutulduğu yerden çıkmak, kaçıp uzaklaşmak”. 4.Çakılı ve bağlı olduğu veya yerleştirildiği yerden çıkmak, fırlayıp ayrılmak. *5.(Kadın) çocuk doğurmak. 6.(Çok yaşlı ve hasta kimse için) ölmek.7.İstenmeyen bir kimse veya durumdan sıyrılmak, uzaklaşmak. II, 770

Kur-ul- : 4.Kibirli ve gururlu bir biçimde baş köşeye geçip oturmak. 5.Övünmek, büyüklenmek, kasılmak, kendi kendisini övmek. II, 771

Obru-l- →**obrula-** [Obrula- : Çukurlanmak, oyulmak, çukur çukur olmak.] III, 1002

On-ul- :[Galatı: **unul-**] İyi olmak, iyileşmek, yara kapanmak. III, 1012

Saç-ıl- : Dağılmak, yayılmak, perişan olmak. III, 1124⁸⁸

Sağ-ıl- : 4.Akmak, aşağıya doğru hızla inmek, kaymak. III, 1129

Sar-ıl- : 1.Bir şeyin etrafına dönerek yapışmak, dolanmak. 2.Kendi etrafına bir şey dolayıp içinde kalmak, bürünmek. 3.Birinin boynuna kollarını atarak kucaklamak. 4.Yalvarıp yakarmak için büyük bir istek ve coşku ile tutup öpmek. 5.Koşup yakalamak, üzerine atılırcasına kavramak, davranmak. *6.Bütün gücü ile eğilmek, ele almak, kendini vermek. 7.Bir şeyi hemen yapmaya girişmek. 8.Bir şeye sıkıca tutunmak, bırakmamak. 9.Büyük bir ümitle bağlanmak, güvenmek. III, 1152

Sars-ıl- : 2.Bozulmak, değişmek, tabii halinden çıkıp zarara uğramak, dengeyi kaybetmek. III, 1154

Sat-ıl- : *3.Para veya başka bir menfaat karşılığında gizlice karşı tarafa hizmet etmek. III, 1155

Sav-ul- : Sakınıp bir tarafa çekilmek. III, 1157

Sav-ur-ul- : 4.Dağılıp mahvolmak, ortadan kalkmak. III, 1158

Ser-il- : 2.Yatmak, hastalanıp yatağa düşmek. 3.Düşmek, dökülmek. III, 1178

Ser-p-il- : 3.(Yorgun adam) kendini atıp yaymak, saçılıp uzanmak. 4.(Çocuk) şişmanlayıp uzamak, birden boy atıp büyüme. III, 1180

Sıç-ıl- : Kendi pisliği ile pislenmek, murdar ve pis olmak, berbat olmak. III, 1187

⁸⁸ “saç-ıl-“ fiili “açılıp saçılmak” şeklinde kullanılan ikilemede de dönüşlü çatıdadır.

Sık-ıl- : 1.Daralmak, darlaşmak. 2.Sıkıntı çekmek, üzülmek, “iç daralmak”. 3.Utanmak, mahcup olmak. 4.Sıkıntıda olmak, sıkıntıya çaresizliğe düşmek. III, 1190

Sıyr-ıl- : 2.*mec.* Usulca ve sürtünür gibi çekilip savuşmak, işin içinden çekilmek. III, 1197

Sivri-l- : 1→ sivrimek. [**sivri-** 2.Boy atmak, uzamak, ince ve uzun olmak. III, 1209] 2.*mec.* Meydana çıkmak, “yükselmek, önde gelmek, önde görünmek”. III, 1209

Sok-ul- : 1.Araya girmek, zor kullanırcasına girmek. *2.Yaklaşmak, yanaşmak. III, 1213

Sök-ül- : 6.*argo* (Para için)İstemeye istemeye vermek mecburiyetinde kalmak. III, 1220

Söyle-n-il- : 2.Kendi kendine konuşmak. III, 1222

Sür-t-ül- : 1.Dokunarak yürütülmek, temas edecek şekilde sürülmek: *Merdiven tirabzanına sürtülerek indi.* 2.Sataşp kavgaya aramak, başkasını zorla kavgaya mecbur edecek harekette bulunmak: *Ben çekildikçe o gelip sürtülüyor.* III, 1241

Sür-ül- : Temas etmek, dokunmak ve el değmek: *Elim duvara sürüldü.* III, 1241

Süz-ül- : 2.Hafif ve gizli bir şekilde kayarak gitmek veya uçmak. 3.Çok zayıflamak, arıklanmak: *Bu hastalıktan büsbütün süzüldü.* 4.(Gözler) mahmur olmak, uykudan yarı kapanmak. *5.Yavaş bir şekilde akmak. 6.(İnsan için) Sessizce hissettirmeden kayarcasına gitmek. 7.Yüzüne nazlı bir eda vererek kurulmak. III, 1244

Tak-ıl- : 3.İlişip kalmak: *O işe takıldı kaldı.* 4.Eğlenmek, eğlence aracılığı ile yermek: *Herkes takılmayı çok sever.* 5.Yapışp ayrılmamak, arkası sıra gitmek. *O da bize takıldı.* *6.Yanlışlık, aksaklık vb. sebeplerle üzerinde durmak, tekrar tekrar incelemek. 7.Bir yere sürekli uğramak: *Hep o kahveye takılır.* III, 1293

Tart-ıl- : 2.Sendelemek, sallanarak bir çeşit tereddütle yürümek. 3.Birinin üstüne düşmek, sataşmak, sarkıntılık etmek. 4.Kesik kesik ve tereddütle söylemek. 5.Direnip gitmek istemek: *Câni zabıtaya giderken tartıldı durdu.* *6.Kantarda kendini tartmak. III, 1308

Tık-ıl- : 1.Sokulmak, araya girmek. *2.Geniş olmayan bir yerde sıkışp kalmak. III, 1366

Tut-ul- : 7.Felç ve inmeden veya sancıdan işlemez veya hareket etmez hale gelmek: *Sağ kolum tutuldu.* 8.Sesi çıkmamak, kısılmak: *Sesim, boğazım, dilim tutuldu.*

10.Alınmak, gücenmek: *Ben buna tutuldum.* 13.Âşık olmak: *Kadına tutulmak.* III, 1393

Ula-l- : Ulu olmak, büyümek. III, 1405

Üz-ül- : 2.Dermansız kalmak, hasta ve güçsüz düşüp zayıflamak. 3.Sıkılmak, bir şeyi isteyip de ulaşamamaktan sıkılmak: *Siz üzülmeyin.* 4.Hastalıktan yeni kalkıp tekrar hastalık gelmekle güçsüz düşmek. III, 1426

Vur-ul- : 4.Bir hastalığa tutulmak: *Koleraya vurulmuş.* 5.Aşka tutulmak: *Bir kıza vurulmuş.* 6.Üzülmek, zedelenmek, berelenmek: *Bu meyveler hep vurulmuş.* III, 1447

Yak-ıl- : 2. “Birine halini anlatarak kendisinden akıl, görüş sormak”: *Yanıp yakıldı.* III, 1455

Yanşa-l- : →**yanşa-** [Yanşa- :Tatsızca gevezelik etmek, tatsızlanmak.] III, 1463

Yap-ıl- : 3.Zengin ve varlıklı olmak, hal genişliği kazanmak. 4.Sarhoş olmak.[Bu iki manada kullanılmamağa başlamıştır.] III, 1463

Yay-ıl- : 3.Üstteki eşya, elbise, silahlar vb.ni dağıtıp uzanmak, dökülüp saçılmak: *Haydutlar bir çayırda yayılmışlardı.* 4.(Sürü) otlakta ayrı ayrı olarak otlamak: *Koyunlar bir bayırda yayıldılar.* 7.Vurulup veya yayılıp düşmek, serilmek: *Dağ gibi adam birden yayıldı.* III, 1475

Yaz-ıl- : 2.Bir mesleğe ve hizmete kabul olunup ismi kaydolunmak: *Askere yazıldı.* *Falan mektebe yazıldı.* III, 1477

Yığ-ıl- : 2.Bayılıp düşmek, “kendini tutamayıp yere çökmek”: *Sokağın ortasında yığıldı.* III, 1489

Yık-ıl- : 1.Düşmek, devrilmek: *Başı dönüp yere yıkıldı.* 3.mec. Düşmek, perişan halli olmak, ihtiyarlıktan çökmek. 4.Defolup gitmek: *Yıkıl buradan!* 6.mec. halk d. Birinin evinde davetsiz yatıya yemeğe kalmak, uzun müddet misafir olmak. III, 1490

Yır-t-ıl- : 4.mec. Utangaçlığı atıp açılmak, pervasız olmak: *Daha yırtılmamış bir çocuktur.* III, 1492

Yor-ul- : 1.Yorgun olmak, yorgunluğa tutulmak, yorgunluk çekmek: *Bugün çok yoruldum.* 2.Boşuna uğraşmak, beyhude çalışmak: *Siz yorulmayın.* III,1498

Yum-ul- : 1.Kendi kendine ve elinde olmaksızın kapatmak: *Gözleri yumuldu.** 2.Bir işe kendini vermek, bütün dikkatini o iş üzerinde toplamak. III, 1501

-(I)l- eki dönüşlülük ifade eden bazı örneklerde kökle kaynaşıp bütünleşmiştir. Bu tür fiillerin kökleri Kâmûs-ı Türkî’de yer almamaktadır.

Bayıl :[<bay-ıl-] 1.Kendini kaybetmek, kendinden geçmek. 2.Solmak. 3.Çok sevmek hoş gitmek. 4.Çok gülmek, yorulmak vb. dolayısı ile kullanılır. *5.*mec.* Vermek, ödemek. I, 100

Dağıl : 1.Saçılmak, birbirinden ayrılıp uzaklaşmak. 2.Bölünüp paylaştırılmak, bölük bölük veya ayrı ayrı verilmek. 3.Uzaklaşmak, açılmak. 4.Kırılıp parçalanmak, parçaları ayrı ayrı düşmek. *5.Birlik ve beraberliği kaybolmak. 6.*mec.*(Bir topluluk veya kuruluş) ortadan kalkmak. 7.*mec.* Gücü kaybolmak, tesiri azalmak. 8.Düzeni, tertibi bozulmak. I, 229

2.2.2.3. - (I)ş - Eki

-(I)ş- eki, geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden fiilin bildirdiği işin özneye döndüğünü ifade eden dönüşlü çatı kurmuştur. Ancak bu tam bir dönüşlülük sayılmaz. Çünkü -(I)ş- ekiyle yapılan dönüşlü fiillerde öznenin fiili “kendisi için yapma” veya “kendi kendine yapma” anlamı değil “kendi kendine olma” anlamı ağır basmaktadır.

Afalla-ş- : Şaşkınlığa düşerek sersemleşmek. I, 11

Ağla-ş- : 2.Şikâyette bulunmak, sızlanmak. I, 16.

Al-ış- : 1.Yakınlık ve uygunluk sağlamak, bir kimse, iş veya duruma yakın ve uygun olmak. 2.Öğrenmek. 3.Vahşilikten kurtulup uysallaşmak. I, 32

Bağda-ş- : 1.Dizleri büküp baldırları çaprazlamak, toplayarak oturmak, bağdaş kurmak. 2.Uymak. I, 82

Çek-iş- : 2.Can çekişmek, “ölmek üzere olmak.” I, 200

Çırp-ış- : (Kuş) kanatlarını vurup oynatmak, kanatlarını oynatarak hareket halinde ve çırpınır olmak. I, 212

Depre-ş- : 1.Kımıldanmak, oynamak, harekete gelmek, çabalamak. I, 254

Ditre-ş- → **tire-ş-** I,275 [Titre-ş- : *2.Titreşim halinde olmak. I, 1374]

- Dola-ş-** : 1.Dönmek, çepeçevre gezmek. 2.Gezmek, seyahat etmek. 3.Yayılmak. 9.Gezerak incelemek ve araştırmak. 10.Bir şeyin etrafında dönmek. 11.Gezip görmek, teftiş etmek. I, 282
- Dür-üş-** : Bir işe devam etmek, o iş üzerinde çalışmak ve sebat etmek. I, 301
- Eğle-ş-** : 1.Oturmak. *2.Durmak, oyalanmak, vakit geçirmek. I, 316
- Er-iş-** : 1.Yetişmek, ulaşmak. 2.Uzanıp tutmak, eli veya boyu yetişmek. 4.Olmak, olgunlaşmak. 5.Evlenme çağı gelmek, yetişmek. I, 338
- Ged-iş-** : Gicişmek, kaşınmak. II, 410 [Ged- : Oymak, çentmek, kertmek, diş diş etmek, gedik ve yarık açmak. II, 410]
- Gel-iş-** : 1.Yetişmek, büyüme, boy atmak. 2.İyileşmek, semirmek. II, 411
- Gir-iş-** : 1.Sokulmak, karışmak, bulaşmak. 2.Başlamak, teşebbüs etmek. I, 425
- İl-iş-** : 1.Bağlanmak, tutunmak, takılmak, takılıp kalmak. 2.Durup kalmak, ilişmiş gibi ayrılamamak. 3.Az durmak, geçici olarak oturmak. 4.Şüphe ve tereddüt etmek, dolaylı olarak tenkit etmek. 5.Dokunmak, sataşmak, “takılmak.” II, 557
- Kalk-ış-** : İddia ile bir işe girişmek, gücü aşan başarılması güç bir işe girişmek.
- Katla-ş-** : İster istemez kabul edip razı olmak. II, 667
- Kız-ış-** : 3. “(Hayvan için) Eşleşme mevsimi gelmek”, azmak, eş aramak, kösnümek. *4.Çok ısınmak, sıcaklığı yüksek dereceyi bulmak. 5.*mec.* Hızlanmak, coşmak, gayrete gelmek, hareketlenmek. 6.(Bitkiler) nem ve mikropların tesiri ile çürürken ısınmak. II, 718
- Oğra-ş-, uğra-ş-** : 2.Meşgul olmak, bir iş işlemek. III, 1004
- Otur-uş-** : Yatışmak, hızı kesilmek, sükunet bulmak. III, 1021
- Öğürd-üş-** : [<öğürt-üş-] 2.Alıştırmak, alışkanlık kazanmak. III, 1028
- Sav-uş-** : 2.Gizlice kaçmak, yan çizmek, gitmek, çekilmek. III, 1158
- Seğird-iş-** : [<seğirt-iş-] 1.Koşuşmak. 2.Çalışıp gayret etmek, çabalamak. III, 1166
- Serinle-ş-** → **serinle-n-** III, 1178 [Serinle-n- , serinle- , serinleş- : 1.Az ve hoş biçimde soğuk almak, hafif şekilde soğumak. 2.*mec.* Sıkıntısı biraz dağılmak, avunmak ferahlamak. III, 1178]
- Sığ-ış-** : Sıkılarak dar bir yere girmek, zorla sokulmak, içine girmek. III, 1189
- Sık-ış-** : 3.Mecbur kalmak. *4.Büyük veya küçük aptesi şiddetle giderme ihtiyacı duymak. III, 1191

- Silk-iş-** : Kendi üstündeki toz toprağı düşürmek için vücudunu şiddetle sallamak. III,1202
- Sok-uş-** : 1.Usulca araya girmek. 2.Dar bir yere sokulup yerleşmek. III, 1214
- Tazele-ş-** : 2.Gençleşmek, genç gibi görünmek, gençlik kazanmak. III, 1319
- Tık-ış-** : Dar bir yere ve başkaları arasına sokulmak. III, 1367
- Tırma-ş-** : İlişip asılarak ve tırnaklarla tutularak yukarı çıkmak. III, 1369
- Titre-ş-** : *2.Titreşim halinde olmak. III, 1374
- Topla-ş-** : 2.Eşyasını toplayıp hazırlanmak. 3. Yamrı yumru olmak. *4.Top haline gelmek. III,1379
- Tut-uş-** : 4.Başlamak, girişmek. [7.mec. Çok telaş etmek, çaresiz kalıp ne yapacağını şaşırarak.] III, 1393
- Uç-uş-** : 2.Kanatları vurarak telaşla uçmak. III, 1402
- Uyu-ş-** : 1.Duyma hissi ortadan kalkmak, duymaz olmak, karıncalanmak. 2.mec. Tembellik ve gevşekliğe düşmek. III, 1414
- Yalvar-ış-** : Aşağılık bir şekilde yalvarmak. III, 1459
- Yat-ış-** : 1.Durgunlaşmak, sakinleşmek, şiddeti geçmek, “aşırılığı geçmek.” 2.Gürültü ve karışıklık son bulmak, rahatlanmak. *3.(Heyecan, sinir, korku vb.) geçmek, sakinleşmek. III, 1473
- *5.Çalışmak için bir yere girmek. 6.Tutunmak, yaygınlaşmak. III, 1485
- Yet-iş-** : 1.Ulaşmak, ermek. 2.Bir zamana kadar yaşamak, varmak. 3.Vaktinde bulunmak, vaktiyle ulaşmak. 4.Yapabilmek, vakit bulmak. 5.Hazır olmak, bir vakte kadar yapılabilme. 6.Vücuda gelmek, büyüme, hasıl olmak. 7.Terbiye olup meydana gelmek. 8.Yeter olmak, kâfi olmak, yetmek. 9. Sonradan gidip veya bir işe başlayıp önceden gitmiş veya başlamış olanlara katılmak. 10.Büyümek, iş görebilecek yaşa gelmek. 11.(Meyve) olmak, kemale ermek, “olgunlaşmak.” 12.Bir zamanda yaşamış olmak, bir zamanı veya bir kimseyi görmüş olmak,*13.Yardım etmek, imdadına koşmak. III, 1488
- Yığ-ış-** : Bir yere gelip toplanmak, birikip taşacak hale gelmek. III, 1489
- Yıl-ış-** : Gevşeyip yanaşmak, gülüp sırtmak. III, 1492

2.2.2.4. - (I)t - Eki

-(I)t- eki ile türetilen bazı fiillerde fiilin bildirdiği işi hem özne yapmış hem de yaptığı işten kendisi etkilenmiştir. Bu tür fiillerde -(I)t- eki, dönüşlülük işlevi görmüştür.

Az-it- : 1.Çok uzamak, haddinden fazla boy atmak. 2.Yoldan sapmak. *3.*mec.* Çığırından çıkmak veya çıkarmak. I, 77

Bur-t- : Buruşturmak, somurtmak. I,149

Daya-t- :2.Ters cevap verip karşı durmak, zıt gitmek, cevap vermemek. *3.İstedini yaptırmakta direnmek. I,242 [Daya- :Destek koymak. I, 242]

Sap-it- : 4.(Gemiyi) açmak, alarga etmek. 5.Sözü şaşırarak, ne söyleyeceğini şaşırıp abuk sabuk söylemek. *6.Ruhî bir düzensizlik içine girmek, buhrana düşmek, depresyon geçirmek. 7.Aklını bozmak, şaşırarak. III, 1149

Somur-t- : Dudaklarını uzatıp abus çehreli olmak, “surat asmak, yüzünü buruşturmak.” III, 1215

Sor-ut- : Dudaklarını uzatarak ve çehresini buruşturarak abus durmak, yüz ekşitmek. III, 1218 [Sor- : Dudaklarını uzatarak kuvvetle emmek. III, 1217]

2.2.2.5. - Ar - Eki

-Ar- eki, bazı örneklerde geçişli- ettirgen özelliğini kaybederek dönüşlü fiiller türetmiştir.

Ay-ar- : 1.Yoldan şaşmak. *2.Arkasından gitmek, taklit etmek. I, 72 [Ay- :1.Üstüne çıkıp yükselmek, yukarı çıkmak. 2.Dolaşıp devretmek. 3.Çekilip ayrılmak. I, 74]

Yak-ar- : Yanıp yakılma ile dilek ve yalvarışta bulunmak. III, 1453

2.2.2.6. - DAr - Eki

-DAr- ekiyle türetilmiş bazı fiillerde fiilin bildirdiği işin özneye döndüğü görülmektedir. Bu tür örneklerde -DAr- eki, geçişli fiile gelerek “kendi kendine olma” anlamı taşıyan geçişsiz, dönüşlü fiil yapmaktadır.

Bur-tar- :[Yüz] Buruşturmak, somurtmak. I, 149

Sır(ı)-tar- :[<sır(ı)-tar-] 3.Sırtmak, yılmışmak. III, 1195

2.2.2.7. - Dİr - Eki

-Dİr- ekiyle türetilmiş bazı örneklerde ettirgen işlevinin kaybolup fiilin bildirdiği iş veya hareketin özneye döndüğü görülmektedir. Az sayıda bulunan bu örneklerde -Dİr- eki dönüşlü çatı oluşturmuştur. Fiili gerçekleştiren de fiilden etkilenen de öznenin kendisidir. Mesela:

Dal-dır- : *3.mec. Düşünceye kapılmak, dalıp gitmek. I, 232

[“*Daldırıp ineceğim durağı geçirmişim.*”]

Koş-tur- : *3.Koşmak, uğraşmak. II, 747

[“*İşleri yetiştirebilmek için akşama kadar koşturuyor.*”]

Tut-tur- : 3.Başlayıp devam etmek, kesmemek, direnmek. III, 1392

[“*Çocuk, dondurma diye tutturdu.*”, “*Bir türkü tutturmuşum.*”]

2.2.2.8. - (I)k - Eki

-(I)k- ekinin, fiilden yeni fiil türetme işlevinin yanında dönüşlü çatı kurduğu da görülmektedir.

Arı-k- : [‘Arığ-’ ve ‘argı-’ da denilir.]1.Eti, yağı süzülüp zayıf ve lagar olmak.

2.Yorulup bitkin düşmek, düşkün olmak. *esk.* I, 50

Aş-ık- : Acele etmek, çabuk davranmak. I, 61

Bur-k- : 1.Burulup incinmek. I, 149

Dur-uk-(sı) : Durup tereddüt etmek. I, 296

Kan-ık- , **kamksa-** : 1. Kan dökmeğe yatkın olmak, 2.Bir şeye tekrar edilmesi sebebi ile alışmak. *3.Bikkınlık getirmek, usanmak. II, 636

Ayrıca *acık-*, *kork-*, *sark-*, gibi fiillerde de -(I)k- ekinin kökle birleşip kaynaşarak dönüşlü çatı kurduğunu söyleyebiliriz.

Acık- :[<aç-ık- , aç- : karnı acıkmak. (TDK, DLT Dizini, 1972: 5)] 1.Açlık duymak, aç olmak. 2.*mec.* Çok arzu etmek. I, 5

Kork- :[<koru-k (Banguoğlu, 1986: 280)] 1.Korkuya kapılmak, korku duymak. 2.Çekinmek, sakınmak. 3.Ürkmek, ürpermek, dehşete kapılmak. 4.Cesaret edememek, çekinmek, saygılı ve itaatli olmak. 5.Kuruntu etmek, kaygı duymak, hoşla gitmeyecek bir zanda bulunmak. II, 744

Sark- : 2.Aşağıya doğru uzanmak. 3.Asılı durmak, Aşağıya doğru asılmak. 5.Bir yere inivermek, saldırmak, saldırıda bulunmak. III, 1153

2.2.2.9. - (I)r - Eki

-(I)r- eki az sayıdaki örnekte fiilin bildirdiği işin özneye döndüğünü ifade eden dönüşlü çatı kurmuştur.

Şaş-ır- : 1.Düşünmenin sırasını kaybedip yanılmak, ne yapacağını bilememek, hayrette kalmak. 2.Sırasını kaybetmek, bulamamak, doğrultamamak. III, 1255

2.2.3. İşteş Çatı

Fiilin bildirdiği işin birden fazla özne tarafından karşılıklı veya birlikte yapıldığını gösteren çatıdır. İşteş çatı için kullanılan ekler ve örnekleri şunlardır:

2.2.3.1. - (I)ş - Eki

Karşılıklı İşteşlik:

-(I)ş- eki, genellikle geçişli, nadiren de geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden fiilin bildirdiği işi iki öznenin (kişi veya taraf) karşılıklı olarak yaptığını ifade eden işteş çatılı fiiller türetir. Bunlardan bazıları tek taraflı olarak da kullanılır olmuşlardır: *boz-uş-*, *çat-ış-*, *çek-iş-*, *kon-uş-* vs. (Banguoğlu, 1986: 288-299). Bu gruptaki bazı fiiller de hem karşılıklı hem ortaklaşa işteşlik göstermektedir.

Ağla-ş-, (Birbirini ağlatmak.), anla-ş-, at-ış-, az-ış-(tutuşmak, kavga etmek), bağda-ş-, bak-ış-, bırak-ış-, bil-iş-, bin-iş-(birbirine binmek.), boğ-uş-, boz-uş-, böl-üş-, bul-uş-, çağ(ı)r-ış-, çak-ış-, çarp-ış-, çat-ış-, çek-iş-, çığır-ış-, çit-iş-, çuku-ş-, danış-(Bir iş hakkındaki niyet ve düşüncesini birine söyleyip onun da fikir ve görüşünü sormak), did-iş-, döğ-üş- (döv-üş-), döv-üş-(döğüşmek), dur-uş-, dürt-üş-, elle-ş-, em-iş-, fısılda-ş-, gid-iş-, gör-üş-, gül-üş-, hırıldı-ş-, hırla-ş-, imzala-ş-, it-iş-, kak-ış-, kap-ış-, kararla-ş-, kar-ış- (birbirine girmek), karşıla-ş-, kat-ış- (Birbirine girmek, birbirine karışmak), kayna-ş- (1.birbirine kaynayıp bir parça oluşturmak. 2.*mec.* Sıkı fıkı görüşmek, uyuşmak, anlaşmak), kes-iş-, kıy-ış-, kız-ış-, koc-uş-, kokla-ş-, kon-uş- (1.Komşu olmak, birbirine yakın oturmak. 2.Görüşmek, tanışmak 3.Söyleşmek, iki veya daha çok kimse karşılıklı sohbet etmek.) kucakla-ş-, oyna-ş-, oğraş-(uğra-ş-:Kavga etmek, dövüşmek, savaşmak), öde-ş-, öğürd-üş-(<öğürt-üş-: yarışmak), ölç-üş-, öp-üş-, öt-üş-, payla-ş-, pazarla-ş-, peyle-ş-, sav-aş-, sev-iş-, sık-ış- (Birbirini sıkacak şekilde yığılmak), sor-uş-, söv-üş-, söyle-ş-, sür-üş-, tanı-ş-, tart-ış-, tep-iş-, tut-uş-, (Birbirini tutmak,Kavga etmek), uğra-ş-:Kavga etmek, dövüşmek, savaşmak), uy-uş-, var-ış-, vur-uş-, yaz-ış-, yır-t-ış- .

Ortaklaşa İşteşlik:

-(I)ş- eki genellikle geçişsiz bazen de geçişli fiil kök ve gövdelerinden fiilin gösterdiği işin birden fazla özne tarafından aynı anda yapıldığını ifade eden işteş çatı kurar.

Ağla-ş- (Birlikte ağlamak), bağır-ış-, çağ(ı)r-ış-, çığır-ış-, çök-üş-, ditre-ş- (tire-ş-), gül-üş-, haykır-ış-, kap-ış (her biri bir taraftan çekip yağma etmek), say-ış-, titre-ş- (hep birlikte ve birden korkup titremek), uç-uş- (birlikte ve birbirlerine karışarak uçmak), ulu-ş-, üş-üş-, yığ-ış- .

2.2.3.2. (I)l - Eki

-(I)l- ekiyle türetilmiş az sayıdaki örnekte fiilin bildirdiği iş veya hareketin birden fazla özne tarafından ‘karşılıklı’ veya ‘birlikte’ yapıldığı anlamı çıkıyor. Bu tür örneklerde -(I)l- eki, “işteş” çatı kurmuş gibi görünüyor.

Aç-ıl- : 2.Dağılmak, çekilmek. I, 7

[“*Açılın! Hasta biraz nefes alsın.*” “*Kalabalık açıldı.*” Cümlelerinde ‘açıl-’ fiilinin birden fazla özne tarafından “birlikte (ortaklaşa)” yapıldığı anlaşılıyor.]

Ayrıl- : [<ayır-ıl-] 6.Karı koca, aralarındaki nikâh anlaşmasını bozmak. I, 74

[“*Onun anne babası yıllar önce ayrılmış.*” Cümlesinde ‘ayrıl-’ fiilinin “karşılıklı yapıldığı” anlaşılıyor.]

Dök-ül- : 5.İstekle atılmak, “dört bir yandan çıkıp gelmek”, üşüşmek. I, 288

[“*İstediği zammı alamayan işçiler sokağa döküldü.*” Cümlesinde ‘dökül-’ fiilinin birden fazla özne tarafından “birlikte” yapıldığı anlaşılıyor.]

Kır-ıl- : 4.Darılmak, gücenmek. II, 705

[“*Dostlar, önemsiz şeyler için birbirlerine kırılmaz.*” Cümlesinde ‘kırıl-’ fiilinin “karşılıklı” yapıldığı anlaşılıyor.]

Sar-ıl- : 3.Birinin boynuna kollarını atarak kucaklamak. 10.Kuşatılmak. III, 1152

[“*İki arkadaş, yıllar sonra karşılaşıncaya hasretle sarıldılar.*” Cümlesinde ‘sar-’ fiilinin “karşılıklı” yapıldığı anlaşılıyor.]

[“*Etrafınız sarıldı, buradan sağ çıkamazsınız.*” Cümlesinde ‘sarıl-’ fiilinin birden fazla özne tarafından “birlikte” yapıldığı anlaşılıyor.]

Sok-ul- : *2.Yaklaşmak, yanaşmak. 3.Sokmak fiili yapılmak. III, 1213

[“*Koyunlar soğuktan korunabilmek için birbirlerine iyice sokulmuşlardı.*” Cümlesinde ‘sokul-’ fiilinin birden fazla özne tarafından “birlikte” veya “karşılıklı” yapıldığı anlaşılıyor.]

Diz-il- : 1.Sıralanmak, sıraya konmak, bir sıra oluşturmak. I, 277

[“*Okulun bahçesinde boy sırasına göre dizildik.*” “*Gençler halay çekmek için dizildi.*” Cümlelerinde ‘diz-’ fiilinin birden fazla özne tarafından “birlikte” yapıldığı anlaşılıyor.]

Vur-ul- : 5.Aşka tutulmak. III, 1447

[“*Leyla ile Mecnun birbirlerini gördükleri anda vurulmuşlar.*” Cümlesinde “vurul-” fiilinin “karşılıklı yapıldığı” anlaşılıyor.]

Yığ-il- : 1.Toplanmak, birikmek. III, 1489

[“*Deprem korkusuyla mahalleli sokağa yığıldı.*” Cümlelerinde ‘yığıl-’ fiilinin birden fazla özne tarafından “birlikte” yapıldığı anlaşılıyor.]

2.2.3.3. - (I)n - Eki

-(I)n- eki, bazı fiil kök ve gövdelerinden işin karşılıklı veya birlikte yapıldığını ifade eden “işteş” çatılı fiiller türetmiştir. Bunların sayısı fazla değildir.

Boşa-n- : 4.(Karı ve koca) birbirinden ayrılmak. “*Onun anne ve babası yıllar önce ayrılmış.*” [Fiili iki kişinin karşılıklı gerçekleştirmesi anlamı vardır.] 7.Birden bire dışarı çıkmak, fırlamak: *Hayvanlar ağıldan boşandı.* [Fiili birden fazla öznenin birlikte yapması anlamı vardır.] I, 137

Geç-in- : 2.Başkası ile birlikte iyi yaşamak: *İki elti pek güzel geçiniyorlar.* [Fiili iki kişinin karşılıklı yapması anlamı vardır.] II, 407

Karı-n- : *2.Çiftleşmek. [Karşılıklı yapma anlamı vardır.] II, 653

Kıyırdan- : (Köpekler) bağırışmak. [Birlikte yapma anlamı vardır.] II, 699

Kinetle-n- : *3. *Mec.* Bir fikir etrafında veya harekette ayrılamayacak şekilde birleşmek. [Birden fazla öznenin fiili birlikte veya karşılıklı yapması anlamı var.] II, 722

Nişanlan- : 2.Evlilik için sözleşmek, “ve bunun belirtisi olarak yüzük takmak.” *Elif ile Ahmet nişanlandılar.* [İki öznenin fiili karşılıklı gerçekleştirmesi anlamı var.] III, 994

Yavukla-n- : Nişanlanmak. [İki öznenin fiili karşılıklı gerçekleştirmesi anlamı var.] III, 1474

Zincirle-n- : 3.*mec.* Birbirine sıkı bir biçimde tutunmak, bağlanmak. [Fiili birden fazla öznenin karşılıklı veya birlikte yapması anlamı var.] III, 1527

2.2.4. Oldurgan Çatı

Geçişsiz fiil kök ve gövdelerinin ettirgenlik ekleriyle geçişli hale getirilmesi ile kurulan çatıdır. Oldurgan çatıda özne, fiilin bildirdiği işi kendisi yapar, başkasına yaptırmaz. Çoğu gramer kitaplarında oldurgan çatıya yer verilmemiş, “ettirgen çatı” veya “geçişli fiil” içerisinde ele alınmıştır. Ancak çatıyı fiilin özne ile ilişkisi olarak değerlendirdiğimizde oldurgan çatıdaki durumun ettirgen çatıdakinden farklı olduğu görülür. Ortak olan şey ise aynı eklerle kurulmalarıdır.

2.2.4.1. - Ar - Eki

-Ar- eki, geçişsiz fiileri geçişli hale getirerek oldurgan çatı kurar. *Kâmûs-ı Türkî*'de -Ar- ekiyle geçişli hale getirilmiş fiiller şunlardır:

Çık-ar- : 1.Dışarı atmak, “çekip almak, çıkmasını sağlamak.” 2.Çekmek, sökmek, yolmak. 3.Göstermek, meydana veya birinin önüne koymak. 4.Yükseltmek, yukarıya itmek, kaldırmak. 5.Özünü ve suyunu almak, elde etmek. 6.İcat etmek, “yapmak, bulmak.” 7. “Yayımlamak.” 8. “Alışılanın dışında bir şey ileri sürmek, değişik bir durum ve tutum göstermek.” 9.Sonuç almak, “sonuca varmak.” 10.Yetiştirmek, vermek. 11.Yetiştirmek, var etmek. 12.Okumak, sökmek. 13.Soymak. 14.Uğramak,

tutulmak. *15.Başa ulaştırmak, sonunu getirmek. 16.Bulmak, çözmek, halletmek. 17.Yok etmek, silmek, gidermek. 18.Sebep olmak. 19.*mat.* Küçük bir sayıyı kendinden büyük bir rakamdan eksiltmek. 20.(Bir şeyi) benzerine ve örneğine göre yapmak. 21.Kusmak. I, 208

Çök-er- , **Çök-er-t-** → **çök-ür-** I,224 [Çök-ür-mek: 1.(Deveyi) diz üstüne düşürmek, ıhlamak. 2.Vurup oturtmak. İtip yerleştirmek.3.İndirmek, “vurmak”. I, 224]

Gid-er- : [<git-er-]Gitmesini, geçmesini sağlamak, savuşturmak, yok etmek. II, 423

Kop-ar- : 1.”Kopmasına sebep olmak”, kesmek. 2.Çekip ayırmak, bağını kesmek, bağlantısını gidermek. 3.Çekip çıkarmak, sökmek. 4.*mec.* Güçlkle almak, “bir şeyi elinde bulundurup vermek istemeyen kimseden almayı başarmak.” 5.Gürültülü veya karışık bir durum meydana getirmek, birden bire ve şiddetle yapmak veya başlamak. 6.Sancı yapmak, sancılamak, sancıya yakalanmak. 7.*spor* Birlikte koşan yarışçıyı hızlanıp geçmek. 8.Zor kullanarak almak, ayırmak. 9.Ayartmak, düşünce ve fikrini değiştirmek, kötü yola sürüklemek. (II, 742)

On-ar- : 1.İyiye döndürmek, iyiletmek, “bir kusur veya yanlışlığı iyiye, doğruya yöneltecek davranışta bulunmak.” *2.Bir sanat eserinin veya yapının bozulmuş yerlerini yeniden yapmak. III, 101

Ölç-er- : 1. (Ateşi) ölçer ile karıştırıp parlatmak. 2.*mec.* Azdırmak, ayartmak, kışkırtmak, birbirine düşürmek. III, 1029⁸⁹

2.2.4.2. - DAr - Eki

-DAr- eki, geçişsiz fiilleri geçişli hale getirerek oldurgan çatı kurar.

Ak-tar- : 1.Bir yerden veya bir kaptan diğerine nakletmek, taşımak, devretmek. 2.Arayarak altüst etmek. 3.Altını üstüne getirmek. 4.*zir.* (Tarlayı) altı üstüne gelecek şekilde bellemek. 5.Bir metni, bir sözü aynen veya anlamca kullanmak. 6.Bir dilden başka bir dile çevirmek. 7.Ulaştırmak, bildirmek. 8.Bir tekniğe göre düzenlemek, adapte etmek. I, 25

⁸⁹ “ölç-” fiili geçişli olmasına rağmen bu örnekte -Ar- eki ettirgen değil, oldurgan çatı kurmuştur.

Kan-tar- : Kana kana su içirmek, suya doyurmak. esk. II, 638

Ayrıca -DAr- ekinin fiil kökleri ile birleşip kaynaştığı oldurgan çatılı örnekler de vardır:

Gönder- : [“<köndger-, kön- : yola çıkmak”(Ergin, 2009: 213; TDK, DLT Dizini, 1972: 73)] 1.Yollamak, salmak. *2.Yolcu etmek. II, 432

Kurtar- : [kur- : kurmak, germek, toplamak, himaye etmek. (TDK, DLT Dizini, 1972: 76)] 1.Bir kimseyi ölmek ve yok olmak tehlikesinden, “bir tehlike veya zor durumdan” uzaklaştırmak, selamete çıkarmak. 2.Verilmiş veya rehin bırakılmış bir şeyi yeniden ele geçirmek, geri almak, çözmek. 3.Cezadan veya sorumluluktan uzaklaştırmak, “cezalandırılmasına engel olmak.” 4.Harcanan bir paranın harcanmama yolunu bulmak, kazanmak. *5.Takılı veya bağlı bir şeyin kurtulmasını, çözülmesini sağlamak, uzaklaştırmak. 6.Bir şeye zarar gelmesini engellemek.(Olumsuz şekli ile) Bir malın değerini karşılamak. II, 769

2.2.4.3. -DİR - Eki

-DİR- eki, ünsüz ile biten geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek “oldurma” bildiren geçişli fiiller türetir. Fiil gövdelerinde genellikle işteş ve dönüşlü çatı yapan -ş- eki ile dönüşlü çatı yapan -n- eki üzerinde kullanılmaktadır. Az sayıda da isimden türemiş fiil gövdelerine getirildiği görülmektedir.

Kâmûs-ı Türkî’de yer alan örnekleri şunlardır:

Aban-dır-, acık-tır-, acı-n-dır-, ağ-dır-, ağırlaş-tır-, alevlen-dir-, alış-tır-, anıtlaş-tır-, apış-tır-, art-tır-, aşık-tır-, aşın-dır-, ateşlen-dir-, atlan-dır-, ayaklan-dır-, az-dır-, az-ış-tır-, bak-tır-, ballan-dır-, barın-dır-, barış-tır-, bez-dir-, bık-tır-, bin-dir-, birik-tır-, birleş-tır-, bit-iş-tır-, boyla-ş-tır-, boz-uş-tur-, bula-n-dır-, bula-ş-tır-, bul-un-dur-, bul-uş-tur-, bur-uş-tur-, canlan-dır-, cay-dır-, cem’len-dir-, cezâlan-dır-, çak-ış-tır-, çalış-tır-, çarp-ış-tır-, çatallan-dır-, çatallaş-tır-, çat-ış-tır-, çiftleş-tır-, çimlen-dir-, çirkinleş-tır-, çiv-dir-, çök-tür-, dad-an-dır-, dal-dır-, dalgalan-dır-, dallan-dır-,

dânele-n-dir- (tanele-n-dir-), darlaş-tır-, davran-dır-, değ-dir-, dep-re-ş-tir-, din-dir-, din-le-n-dir-, dokun-dur-, dola-n-dır-, dola-ş-tır-, dol-dur-, don-dur-, döğ-üş-tür- (döv-üş-tür-), dön-dür-, dön-üş-tür-, döv-üş-tür- (döğ-üş-tür-), eğle-n-dir-, er-dir-, er-iş-tir-, esaslan-dır-, es-tir-, evlen-dir-, fenalaş-tır-, ferahlan-dır-, ferahla-n-dır-, gazaplan-dır-, gecik-tir-, geç-in-dir-, gir-dir-, gölgelen-dir-, göyen-dir-, gücen-dir-, güçlen-dir-, güçleş-tir-, güreş-tir-, güzelleş-tir-, hareketlen-dir-, hastalan-dır-, havalan-dır-, hırslan-dır-, hiddetlen-dir-, hoşlan-dır-, ılı-n-dır-, iğren-dir-, il-iş-tir-, imren-dir-, inan-dır-, in-dir-, iraklaş-tır-, iv-dir-, iyileş-tir-, kabalaş-tır-, kal-dır-, kalınlaş-tır- , kalınlat-, kamaş-tır-, kan-dır-, kapılan-dır-, kap-ı-ş-tır-, kararlaş-tır-, kar-ı-ş-tır-, karmaş-tır-, karşıla-ş-tır-, kaşan-dır-, kaşı-n-dır-, katılaş-tır-, kat-ı-ş-tır-, katla-n-dır-, kavuş-tur-, kay-dır-, kayna-ş-tır-, keçeleş-tir-, kıymetlen-dir-, kız-dır-, kocun-dur- (gocun-dur-), kolaylan-dır-, kolaylaş-tır-, ko-n-dur-, koş-tur-, koyulaş-tır-, kökleş-tir-, kötüleş-tir-, kurcala-ş-tır-, kurtlan-dır-, kuvvetlen-dir-, küs-tür-, lezzetlen-dir-, mayalan-dır-, merkezlen-dir-, mıkna-tıslan-dır-, neşelen-dir-, oğraş-tır- (uğraş-tır-), ol-dur-, on-dur-, oyala-n-dır-, öfkelen-dir-, öl-dür-, öp-üş-tür-, öt-tür-, özen-dir-, pekiş-tir-, pıhtılaş-tır-, püsküllen-dir-, ruhlan-dır-, rumlaş-tır-, ruslaş-tır-, sağlamaş-tır-, sahihleş-tir-, sallan-dır-, sap-tır-, sek-tir-, sertlen-dir-, sertleş-tir-, sevin-dir-, seyrekleş-tir-, sığ-dır-, sığış-tır-, sık-ı-ş-tır-, sıklaş-tır-, sız-dır-, silahlan-dır-, sin-dir-, sol-dur-, söğün-dür-, sön-dür-, söv-dür-, söv-üş-tür-, sula-n-dır-, sus-tur-, sürç-tür-, sür-dür-,⁹⁰sür-ün-dür-, süslen-dir-, şa'şalan-dır-, şenlen-dir-, şereflen-dir-, şiddetlen-dir-, şûlelen-dir-, şümûllen-dir-, şüphelen-dir-, tanelen-dir-, tap-tır-, tart-tır-, tahlılaş-tır-, tavlan-dır-, tellen-dir-, temelleş-tir-, tep-in-dir-, tilkiş-tir-, tokuş-tur-, tut-uş-tur-, türkçeleş-tir-, türkleş-tir-, tüt-tür-, ufûnetlen-dir-, ulaş-tır-, Uruslaş-tır- (Ruslaş-tır-), usan-dır-, uslan-dır-, utan-dır-, uy-dur-, uyu-ş-tur-, uy-uş-tur-, uzaklaş-tır-, uzlaş-tır-, üçleş-tir-, üçlet-, üşen-dir-, üzen-dir- (özen-dir-), vazifelen-dir-, ver-iş-tir-, vur-uş-tur-, yağ-dır-, yakınlaş-tır-, yakış-tır-, yaklaş-tır-, yama-n-dır-, yanaş-tır-, yapış-tır-, yara-ş-tır-, yat-ı-ş-tır-, yel-dir-, yerleş-tir-, yeşillen-dir-, yet-iş-tir-, yet-tir-, yığ-ı-ş-tır-, yıl-dır-, yıran-dır-, yiğitlen-dir-, yit-tir-, yol-un-dur-, yurtlan-dır-, yürekle-n-dir-, yüz-dür-, yüzleş-tir-, zevklen-dir-, ziyadeleş-tir- .

⁹⁰ Sür-dür- fiili kullanıldığı yere göre oldurgan veya ettirgen olabilir.

2.2.4.4. - gIr - Eki

-gIr- eki geçişsiz fiil kökünden geçişli fiil yaparak oldurgan çatı kurmuştur.

Kay-gur- : [<kad-gur- (DLT Dizini, 1972: 54)] Sıkıntısını çekmek. →**kayırmak**. II, 673 [Kayır- : 1.Bakmak, sahiplenmek himaye etmek, kaygısını çekmek. 2.Çekip çevirmek, döndürmek, dikkat etmek, iyi idare etmek. *esk.* 3.Kullanmak, bir işe ve makama getirmek. *4.Haksız yere kolaylık göstermek, kolaylık göstererek menfaat sağlamak. II, 673

2.2.4.5. - (I)r - Eki

-(I)r- eki geçişsiz fiil köklerinden geçişli fiiller türetir. Bu şekilde yapılan fiiller oldurgan çatılıdır. Yani fiilin bildirdiği işi özne kendisi yapar bir başkasına yaptırmaz. Bazen de fiilin gerçekleşmesine “sebepl olma” anlamı ortaya çıkmaktadır. Ay-ır-, bat-ır-, bit-ir-, bit-ir-, çök-ür-, değ-ir- (değ-dir-), doy-ur-, düş-ür-, geç-ir-, göç-ür-, iv-ir-, kaç-ır-, piş-ir-, sız-ır-, sin-ir-, şaş-ır-, şiş-ir-, taş-ır-, uç-ur-, üş-ür-, yat-ır-, yoğ-ur- (yuğ-ur-), yuğ-ur-, em-z-ir-.

2.2.4.6. - (I)t - Eki

-(I)t- eki geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden geçişli fiiller yaparak oldurgan çatı kurar. (Nadiren bazı geçişsiz fiillere geldiğinde oldurgan değil ettirgen işlev gördüğü de olur.)

Acı-t-, ağar-t-, ağla-t-, ağrı-t-, ak-ıt-, aksa-t-, aksır-t-, akşamlı-t-, alçakla-t-, anır-t-, arıkla-t-, arı-t-, atla-t-, ayar-t-, ayazla-t-, ayıl-t-, azal-t-, bağır-t-, başla-t-, bayatla-t-, bayıl-t-, belir-t-, benze-t-, beyazla-t -, boşal-t-, böğür-t-, bunal-t- büyü-t-, cırla-t-, cızla-t-, cücü-t-, çalka-t-, çatırda-t-, çatla-t-, çıtla-t-, çirkinle-t-, çoğal-t-, çukurla-t-, çürü-t-, damla-t-, daral-t-, darıl-t-, delir-t-, depre-t-, diril-t-, ditre-t- (titre-t-), doğrul-t-, domal-t-, durul-t-, düzel-t-, eğril-t-, eksi-l-t-, eksi-t-, ekşi-t-, eri-t-, eski-t-, esne-t-, fırla-t-, fışırda-t-, fışkırt-, genişle-t-, gevre-t-, gevşel-t-, gevşe-t-, gıcırdı-t-, kıcırdı-

t-, güneşle-t-, gürle-t-, hallaçla-t-, hırla-t-, hışırda-t-, hopla-t-, ihla-t-, ikla-t-, ılı-t-, ısla-t-, ışıla-t-, ihtiyarla-t-, ilerile-t-, inci-t-, işe-t-, işle-t-, kabar-t-, kakırda-t-, kalgıt- (kalk-ıt-), kalk-ıt- (kalgıt-), kana-t-, karar-t-, kayna-t-, kepazele-t-, kımıl-da-t-, kıpırda-t-, kısal-t-, kışkır-t-, kışla-t-, kıtırda-t-, kızar-t-, kocal-t-, koca-t-, kok-ut-, kolayla-t-, kork-ut-, köpür-t-, körle-t-, kudur-t-, kuru-t-, küçül-t-, morar-t-, onal-t-, otlar-t-, otur-t-, oyna-t-, öksür-t-, parla-t-, patırda-t-, patla-t-, pıtırda-t-, sabahla-t-, sabunla-t-, sarar-t-, sark-ıt-, serinle-t-, sıçra-t-, sızla-t-, sivril-t-, sivri-t-, siyahla-t-, soğu-t-, sor-ut-, susa-t-, şakırda-t-, şakla-t-, şapırda-t-, şapla-t-, şımar-t-, takırda-t-, terle-t-, tep-re-t- (depret-), tıkırda-t-, tıngırda-t-, titre-t-, ucuzla-t-, ufal-t-, uğra-t-, ula-t-, uyu-t-, uza-t-, ürk-üt-, üşü-t-, yanıl-t-, yaşa-t-, yazla-t-, yeşir-t-, yilla-t-, yum(u)şa-t-, yücel-t-, yücele-t-, yürü-t-, zayıfla-t-, zıngırda-t-, zıpla-t- .

2.2.5. Ettirgen Çatı

Fiilin bildirdiği işi, öznenin yapmayıp bir başkasına yaptırdığı çatıdır. Geçişli fiil kök ve gövdelerine geçişli-ettirgen eklerinin getirilmesi ile yapılır. Ettirgen çatı kurmak için kullanılan ekler ve örnekleri şunlardır:

2.2.5.1. -DAr - Eki

-DAr- ekinin fiil kökleriyle birleşip kaynaştığı bazı örneklerde ettirgenlik işlevi görülmektedir:

Göster- : [<köz dger- esk.] 1.Gördürmek, “görülmesini sağlamak.” 6. Kabul ettirmek. II,436

2.2.5.2. -Dir- Eki

-Dir- eki, geçişli fiil kök ve gövdelerine gelerek “yaptırma” anlamı taşıyan ettirgen fiiller türetir. Bu şekilde yapılan fiillerin bir kısmında da fiili başkasına yaptırma anlamı değil; fiilin gerçekleşmesine “sebepl olma” veya “izin verme” anlamı vardır.

Kâmûs-ı Türkî’de -Dir- ekiyle ettirgen yapılan fiil örnekler şunlardır:

Aç-tır-, al-dır-,⁹¹an-dır-, anlat-tır-, arat-tır-, as-tır-, avut-tur-, ban-dır-, bas-tır-, beğendir-, bekle-t-tir-, bırak-tır-, biç-tir-, bil-dir-, boğ-dur-, boz-dur-, bozuş-tur-, böl-dür-, bört-tür-, bul-dur-, bur-dur-, bük-tür-, canlan-dır-, çak-tır-, çal-dır-, çarp-tır-, çat-tır-, çek-tir-, çırp-tır-, çiz-dir-, çöz-dür-, de-dir-, değış-tir-, del-dir-, dep-tir-, dik-tir-, dilen-dir-, diz-dir-, dolan-dır-, dolaş-tır-, donat-tır-, döğ-dür- (döv-dür-), döğüş-tür- (döv-üş-tür-), dök-tür-, döşe-t-tir-, döv-dür-, düşün-dür-, eğ-dir-, ek-tir-, em-dir-, eş-tir-, ez-dir-, gez-dir-, giy-dir-, gör-dür-, görüş-tür-, gözet-tir-, işit-tir-, it-tir-, kapış-tır-, kap-tır-, kaynat-tır-, kaz-dır-, kert-tir-, kes-tir-, kıl-dır-,⁹²kır-dır-, kırp-tır-, kıs-kan-dır-, kıs-tır-, kıy-dır-, kirle-t-tir-, koğ-dur- (kov-dur-), konuş-tur-, koş-tur-, kov-dur-, kullan-dır-, kur-dur-, kus-tur-, oğ-dur- (ov-dur-), otlat-tır-, ov-dur- (oğ-dur-), oy-dur-, öğüt-tür-, öp-tür-, ör-dür-, ört-tür-, payla-ş-tır-, sağ-dır-, sal-dır-,⁹³sanç-tır-, sat-tır-, sav-dır-, say-dır-, seç-tir-, ser-dir-, serp-tir-, sev-dir-, sez-dir-, sın-dır-, sil-dir-, silk-tir-, sok-tur-, son-dur- (sun-dur-), sor-dur-, soy-dur-, sök-tür-, sür-dür-, sür-dür-, süz-dür-, tak-tır-, tapış-tır-, tart-tır-, tat-tır-, tep-tir-, tıkış-tır-, tilkiş-tir-, tokuş-tur-, tut-tur-, um-dur-, unut-tur-, uzat-tır-, üleş-tir- (ülüş-tür-), ülüş-tür-, ver-dir-, vur-dur-, yak-tır-, yap-tır-, yar-dır-, yay-dır-, -dır-, ye-dir-, yığ-dır-, yık-tır-, yırt-tır-, yol-dur-, yut-tur-, yüz-dür- .

⁹¹ “Al-dır-” fiili kullanıldığı yere göre bazen geçişsiz olabilir: “Onun söylediklerine hiç aldırmiyorum.”

⁹² Kıl- fiili sadece “namazı kıl-” ifadesinde nesne aldığı için geçişlidir. “namazı kıl-dır-” şeklinde de ettirgen olmaktadır. Yardımcı fiil olarak kullanıldığı diğer durumlarda kıl- fiili geçişsiz olduğundan “kıl-dır-” fiili de ettirgen değil oldurgan olur.

⁹³ “sal-dır-” fiili kullanıldığı yere göre etken veya ettirgen olabilir.

2.2.5.3. - (I)r - Eki

-(I)r- eki geçişli fiil köklerine gelerek ettirgen çatılı fiiller yapar.

Aş-ır- (geçirmek, uzaklaştırmak), duy-ur-, geç-ir-, iç-ir- .

Ayrıca kendisinden önceki ekle kaynaşmış olarak :

Em-z-ir- :[<em-iz-ir-]

2.2.5.4. - (I)t - Eki

-(I)t- eki geçişli fiil kök ve gövdelerine gelerek ettirgen çatılı fiiller türetir. Bu ettirgenlik çoğu kez fiili başkasına yaptırmak anlamında olsa da bazen fiilin yapılmasını sağlamak ya da yapılmasına müsaade etmek, fiili yapmaya zorlamak anlamında gerçekleşiyor. (-(I)t- ekinin az da olsa bazı geçişli fiillerden ettirgen değil etken veya oldurgan çatılı fiiller yaptığı da görülür.)

Ada-t-, afatla-t-, ağırla-t-, anla-t-,⁹⁴arala-t-, ara-t-, aşağıla-t-, aşıla-t-, aşır-t-, atla-t-, ayıkla-t- (ayırtla-t-), ayırtla-t-, ,azarla-t-, badanala-t-, bağışla-t-, bağla-t-, becer-t-, bekle-t-, belle-t-, belle-t-, besle-t-, bile-t-, boşa-t-, boya-t-, buda-t-, burgut- (<burkut-), burkut- (burgut-), buyur-t-, ciltle-t-, çağır-t-, çapala-t- çarp-it-, çevir-t-, çığır-t-, çıkar-t-, çiğne-t-, çivile-t-, çivir-t-, çökür-t-, dağla-t-, dânele-t- (tanele-t-) daya-t-, dene-t-, dev(i)r-it-, devşir-t-, doğra-t-, doku-t-, doldur-t-, döse-t-, düşür-t-, egele-t-, eğir-t-, ekle-t-, ekserle-t-, ele-t-, ene-t-, eri-t-, esirge-t-, ezberle-t-, fırçala-t-, geçir-t-, getir-t-, göster-t-, götür-t-, gümüşle-t-, hallaçla-t-, haşla-t-, hatırla-t-, haykır-t-, hazırla-t-, ihla-t-, ısır-t-, imzala-t-, indir-t-, iste-t-, kaçır-t-, kalafatla-t-, kalayla-t-, kaldır-t-, kalıpla-t-, kapa-t-, kapla-t-, katla-t-, katranla-t-, kavur-t-, kazı-t-, kışla-t-, kıvır-t-, kilitle-t-, kinitle-t-, kitle-t-, kokla-t-, kolala-t-, kopar-t-, kopçala-t-, koru-t-, lehimle-t-, mayala-t-, merametle-t-, minele-t-, mühürle-t-, nalla-t-, oku-t-, okşa-t- (ohşa-t-), on-ar-t- (on-ur-t-), on-ur-t-, öde-t-, pakla-t-, parala-t-, parçalat-, payla-t-, pisle-t-, piş-ir-t-, sabunla-t-, sakla-t-, sapla-t-, sırala-t-, sıyır-t- solu-t-, döyle-t-, dula-

⁹⁴ "Anla-" fiili geçişli olduğu halde burada -t- eki ettirgen değil oldurgan veya etken çatı kurmuştur.

t-, düpür-t-, dür-ükle-t-, dürü-t-, şiş-ir-t-, tamamlat-t-, tânele-t-, tanı-t-, tarakla-t- tara-t-, taşı-t-, taşla-t-, tavla-t-, teğelle-t-, tekrarla-t-, temizle-t-, tep-ele-t-, tırkazla-t-, topla-t-, tuzla-t-, tütsüle-t-, uç-ur-t-, ücle-t-, üfle-t-, ünle-t-, ütüle-t-, varakla-t-, yağla-t-, yala-t-, yıldızla-t-, yama-t-, yapıştır-t-, yavrula-t-, yazla-t-, yenile-t-, yoğur-t-, yokla-t-, yuvarla-t-, zamkla-t-, zimbala-t- .

Ayrıca fiil köküyle kaynaşmış bazı fiillerde ettirgenlik işlevi devam etmiştir.

Görsit- : [<gör-si-t-] Göstermek. II, 434

2.2.5.5. - zir - Eki

Kâmûs-ı Türkî’de ve Türkiye Türkçesinde tek örneği bulunan -zir- eki, Eski Türkçedeki -(I)z- eki ile geçişli-ettirgen -(I)r- ekinin birleşip kalıplaşmasıyla meydana gelmiş birleşik bir ettirgenlik eki gibi görünmektedir. Bu sebeple çoğu gramer kitabında müstakil bir ek olarak değil, -(I)z- ve -(I)r- eklerinin örnekleri sıralanırken değinilmiştir (Ergin, 2009: 209, 210, 214; Korkmaz, 2009: 136; Banguoğlu, 1986: 293). Hatipoğlu: “-zir- eki, eylem köküne getirilerek ettirgen çatı kurar” demiştir (1981: 166).

Em-zir- : 1.(Çocuğa) meme veya emzik emdirmek. *2.Dişi hayvan yavrusuna memesinden süt emdirmek. I, 331

SONUÇ

1. Bu çalışmada Kâmûs-ı Türkî'deki fiilden türemiş fiiller incelenmiş ve kullanılan ekler tespit edilmiştir. Toplam 29 tane olan bu ekler, alfabetik olarak sıralanmıştır. Çoğu tek örnekte bulunan ve artık Türkiye Türkçesinin yazı dilinde kullanılmayan *-cu-*, *-gIr-*, *-pı-/ -pa-*, *-(I)ksı-*, *-sa-/ -sı-*, *-y-* ekleri de Kâmûs-ı Türkî'de yer aldığı için çalışmaya dâhil edilmiştir. Öte yandan *i-* (i-mek) ek-fiili hariç bütün fiillere getirilebilen *-mA-* olumsuzluk eki çalışmaya dâhil edilmemiştir. Çünkü Kâmûs-ı Türkî'de fiillerin olumsuz biçimlerine yer verilmemiştir.

Kâmûs-ı Türkî'de tespit edilen ekler ve bu eklerle türetilen fiil sayısı şöyledir⁹⁵:

1.	- A -	: 16 Filde
2.	- AIA -	: 10 Filde
3.	- Ar -	: 8 Filde
4.	- cu -	: 1 Filde
5.	- ç-	: 1 Filde
6.	- da -	: 4 Filde
7.	- DAr -	: 8 Filde
8.	- Dır -	: 401 Filde
9.	- GIn -	: 4 Filde
10.	-gIr-	: 2 Filde
11.	- I - / - U -	: 13 Filde
12.	- (I)k -	: 10 Filde
13.	- (V)kIA -	: 7 Filde
14.	- (I)ksa- / - (I)ksı -	: 2 Filde
15.	- (I)l -	: 283 Filde
16.	- IA -	: 19 Filde

⁹⁵ Fiil sayılarına eklerin kök ve gövdelerle kaynaşmış olanları da dâhil edildi. Ayrıca birleşik eklerle türetilen fiiller, müstakil eklerle türetilen fiiller içerisinde de gösterildi. Bu sebeple aynı fiil, farklı ekler incelenirken de kullanıldı.

17.	- (I)msA-	: 2 Filde
18.	- (I)n -	: 560 Filde
19.	- p -	: 2 Filde
20.	- pa - / - pı -	: 2 Filde
21.	- (I)r -	: 33 Filde
22.	- ırğa -	: 3 Filde
23.	- sA - / - sI -	: 2 Filde
24.	- (I)ş -	: 241 Filde
25.	- (I)ştIr -	: 26 Filde
26.	- (I)t -	: 365 Filde
27.	-y-	: 1 Filde
28.	- (I)z -	: 3 Filde
29.	- zir -	: 1 Filde

2. Fiilden fiil yapan bütün eklerin ünlü ve ünsüz uyumuna dâhil olduğu, bu sebeple de bir ekin bir tek şekilde sınırlı olmadığı görüldü.

3. Fiilden fiil yapan ekler genel olarak iki önemli işleve sahiptir: Birincisi eklendikleri fiilin anlamında kalıcı değişiklikler yaparak yeni fiiller türetirler. İkincisi fiilin anlamıyla beraber çatisını değiştirirler. Fiilden fiil yapan eklerin, işlev çeşitliliği ve işleklik dereceleri birbirinden farklıdır. Bazısı tek örnekte karşımıza çıkarken veya tek işleve sahipken bazısı da neredeyse bütün fiillere getirilebilecek işleklığe ve işlev zenginliğine sahiptir. Fiilin sadece anlamında değişiklik yaparak yeni fiiller türeten ekler, fazla işlek değildir. Fiilin anlamıyla beraber çatisında da değişiklik yapan ekler ise bazı istisnalar dışında genellikle işleklik derecesi daha yüksek olan eklerdir. Bu durum, eklerin incelenmesi ve tasnifi sırasında “işlek olmayan, işleklik derecesi az, orta, yüksek, çok yüksek” gibi ifadelerle belirtilmiştir. İşlek olmayan ve eserde az sayıda örneği bulunan bazı eklerin kullanımdan düştüğü, bazılarının işlev kaybına uğradığı, diğer eklerin de işleklik derecelerinin günümüz Türkiye Türkçesi ile paralellik gösterdiği görülmüştür.

4. Fiilden fiil yapan ekler üst üste kullanılabilir ancak her ek, her köke ya da gövdeye gelememektedir. Yine her ek, her ekten önce veya sonra kullanılmamaktadır. İnceleme ve tasnifler sırasında eklerle ilgili genel bilgiler verilmiş, hangi eklerin hangi kök ya da gövdelere gelebildiği, hangi ekten önce ve sonra hangi eklerin kullanılabilirliği belirtilmiştir. Kâmûs-ı Türkî’de yer alan örneklerde en fazla üç çatı eki üst üste kullanılmıştır: *Ay-ar-t-il-*, *birleş-tir-il-*, *bitiş-tir-il-*, *bul-un-dur-ul-*, *dola-ş-tır-il-*, *evlen-dir-il-*, *il-iş-tir-il-*, *kararla-ş-tır-il-*, *kar-ış-tır-il-*, *karşıla-ş-tır-il-*, *oğ-uş-tur-ul-*, *uyu-ş-tur-ul-*, *ülküleş-tir-il-*, *vergilen-dir-il-*, *yerleş-tir-il-* fiillerinde olduğu gibi. Ettirgenlik eklerinden de ikisinin üst üste gelebildiği tespit edilmiştir: *Çık-ar-t-*, *çök-ür-t-*, *dona-t-tır-*, *döşe-t-tir-*, *kayna-t-tır-*, *kirle-t-tir-*, *kop-ar-t-*, *uza-t-tır-* örneklerinde olduğu gibi. Birden fazla çatı eki bulunan fiillerde ilk çatı eklerinin -(I)n- ve -(I)ş- ekleri olduğu, son çatı eki olarak da -(I)l- ekinin kullanıldığı görülmüştür.

5. İnceleme ve tasniflerle eklerin işlevlerinin neler olduğu, hangi fonksiyon için hangi şekillerin kullanıldığı üzerinde duruldu. Bütün bu inceleme ve tasnif sonunda bir şeklin birden çok fonksiyonu olabildiği gibi, bir fonksiyon için de birçok şeklin kullanılabilirliği sonucuna varıldı. Özellikle “fiilin çatısı” gibi özel fonksiyonları tespit ederken **sadece şeklin değil, anlamın da belirleyici olduğu** ortaya çıktı. Ekler ve fonksiyonları ile ilgili bu sonuçlar üç tablo halinde gösterildi. Tablo 1’de Fiilden fiil yapan ekler ve eklerin işlevleri, Tablo 2’de hangi işlev için hangi eklerin kullanıldığı, Tablo 3’te ise, günümüz yazı diline göre şekil ve işlev kaybı olan ekler gösterildi⁹⁶.

⁹⁶ **Tablo 3** oluşturulurken tabloda yer alan eklerle türetilen kelimelerin ve bunların eksiz biçimlerinin **Türkçe Sözlük** (TDK, 2011) ‘te bulunup bulunmadığı ve tabloda belirtilen işlevin devam edip etmediği esas alındı. Bazı fiillerin (*bas-ırğa-n*, *kay-ır-*, *don-cu-* vs. gibi) kökleri sözlükte yer alırken ekli biçimleri yer almamıştır. Yani ekler yazı dilinde kullanılmamaktadır. Bazı fiillerin (*ko-y-*, *bağ-da-* gibi) ise ekli biçimlerine Türkçe Sözlük’te yer verilirken köklerine yer verilmemiştir. Yani ek, fiil kökü ile kaynaştığı için işlevini kaybetmiş, asıl kök de kullanımdan düşmüştür. Kelime türetmeye devam eden bazı eklerin ise, fonksiyonlarından sadece biri koybolmuştur (-(I)k- ekinin edilgenlik işlevi gibi).

Tablo 1: Fiilden Fiil Yapan Ekler ve Fonksiyonları

FİLDEN FİİL YAPAN EKLER	
ŞEKİLLER (EKLER)	FONKSİYONLARI
-A-	1. Fiilden fiil türetme (Pekiştirme)
-AIA-	1. Fiilden fiil türetme (Kuvvetlendirme, tekrarlama)
-Ar-	1. Oldurganlık(Geçişlilik) 2. Fiilden fiil türetme 3. Dönüşlülük
-cu-	1. Fiilden fiil türetme: a)Fiilden yeni anlamlı fiil b)Anlamda pekiştirme
-ç-	1.Fiilden fiil türetme (Süreklilik ve pekiştirme)
-da-	1.Fiilden fiil türetme (Kuvvetlendirme, süreklilik, tekrarlama)
-DAr-	1. Oldurganlık (Geçişlilik) 2. Ettirgenlik 3. Dönüşlülük 4. Fiilden fiil türetme
-DIr-	1. Oldurganlık (Geçişlilik) 2. Ettirgenlik 3. Pekiştirilmiş (Katmerli) ettirgenlik 4. Fiilden fiil türetme a)Fiilden yeni anlamlı fiil b)Fiilin anlamında kuvvetlendirme 5. Dönüşlülük
-GIIn-	1.Fiilden fiil türetme (Kuvvetlendirme) 2. Dönüşlülük

-gIr-	1. Fiilden fiil türetme 2. Oldurganlık (Ettirgenlik)
-I-	1. Fiilden fiil türetme (Pekiştirme, kuvvetlendirme)
-(I)k-	1. Fiilden fiil türetme (Kuvvetlendirme, dönüşlülük, edilgenlik)
-(A)kIA- / -(I)kIA-	1. Fiilden fiil türetme (Tekrarlama, pekiştirme)
-(I)ksa- / -(I)ksi-	1. Fiilden fiil türetme (İstek, benzerlik)
-(I)l- / -(U)l-	1. Edilgenlik a) Pasif b) Meçhul 2. Dönüşlülük 3. Pekiştirilmiş (Katmerli) edilgenlik 4. Fiilden fiil türetme (Oluş fiilleri türetme) 5. İşteşlik.
-IA-	1. Fiilden fiil türetme (Pekiştirme)
-(I)msA-	1. Fiilden fiil türetme (Benzerlik)
-(I)n- / -(U)n-	1. Dönüşlülük 2. Dönüşlülük+süreklilik 3. Oluş a)Fiil kök ve gövdelerinden b)+IA- ekiyle kaynaşarak (+IA-n-) 4. Edilgenlik 5. Fiilden fiil türetme 6. İşteşlik
-p-	1. Fiilden fiil türetme (Süreklilik)
-pa- / -pı-	1. Fiilden fiil türetme
-(I)r-	1. Oldurganlık(Geçişlilik) 2. Ettirgenlik 3. Fiilden fiil 4. Dönüşlülük

-(i)rga-	1. Fiilden fiil türetme
-sa- / -si-	1. Fiilden fiil türetme (İstek fiilleri)
-(I)ş- / -(U)ş-	1. İşteşlik 2. Dönüştülük 3. Oluş 4. +IA- ekiyle kaynaşarak (+IA-ş-) oluş, dönüştülük, işteşlik 5. Fiilden fiil türetme
-(I)ştIr-	1. Fiilden fiil türetme (Tekrarlama, süreklilik)
-(I)t-	1. Oldurganlık (Geçişlilik) 2. Ettirgenlik 3. Fiilden fiil türetme a)Fiilden yeni anlamlı fiil türetme b)Fiilin anlamında pekiştirme 4. Dönüştülük
-y-	1. Fiilden fiil türetme (Anlamda kuvvetlendirme, pekiştirme)
-(I)z-	1. Fiilden fiil türetme (Ettirgenlik, Dönüştülük)
-zir-	1. Ettirgen

Tablo 2: Fonksiyonlarına Göre Fiilden Fiil Yapan Ekler

Fiilden Yeni Fiil	Edilgenlik	Dönüştürülük	İşteşlik	Oldurganlık	Ettirgenik
-A-					
-AlA-					
-Ar-		-Ar-		-Ar-	
-cu-					
-ç-					
-da-					
-DAr-		-DAr-		-DAr-	-DAr-
-DIr-		-DIr-		-DIr-	-DIr-
-GIn-		-GIn-			
-gIr-				-gIr-	-gIr-
-I-					
-(I)k-	-(I)k-	-(I)k-			
-(V)klA-					
-(I)ksa-/-(I)ksı					
-(I)l-	-(I)l-	-(I)l-	-(I)l-		
-lA-					
-(I)msA-					
-(I)n-	-(I)n-	-(I)n-	-(I)n-		
-p-					
-pa- / -pı-					
-(I)r-		-(I)r-		-(I)r-	
-(i)rga-					
-sa- / -si					
-(I)ş-		-(I)ş-	-(I)ş-		
-(I)ştIr-					
-(I)t-		-(I)t-		-(I)t-	-(I)t-
-y-					
-(I)z-		-(I)z-			-(I)z-
-zir-					-zir-

Tablo 3: Şekil ve İşlev Kaybı Olan Ekler

ŞEKİLLER (EKLER)	FONKSİYONLARI	KAYIP ÖZELLİK
- cu -	Fiilden fiil türetme (Pekiştirme)	Hem şekil hem işlev kaybı
- da -	Fiilden fiil türetme (kuvvetlendirme, süreklilik, tekrarlama)	Hem şekil hem işlev kaybı
- gIr-	Oldurganlık (Geçişlilik- Ettirgenlik) Fiilden fiil türetme	Hem şekil hem işlev kaybı
- (I)k -	Edilgenlik	İşlev kaybı
- (I)ksı -	Fiilden fiil türetme	Hem şekil hem işlev kaybı
- pa - / -pı -	Fiilden fiil türetme	Hem şekil hem işlev kaybı
- (ı)rga -	Fiilden fiil türetme (Pekiştirme)	Hem şekil hem işlev kaybı
- sa - / - si -	Fiilden fiil türetme (İstek)	Hem şekil hem işlev kaybı
- y -	Fiilden fiil türetme (Pekiştirme)	Hem şekil hem işlev kaybı
- (I)z -	Ettirgenlik Fiilden fiil türetme	Hem şekil hem işlev kaybı

KAYNAKÇA

ADALI, Oya (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, 117 s.

AKALIN, Şükrü Haluk (1993), “+IA Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine”, *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, “Türk Gramerinin Sorunları”*, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları: 600, 109 s.

AKÜN, Ömer Faruk (2009). “Hayatı, Eserleri, Türklüğe Hizmetleri ve Kamûs-ı Türkî’si ile **Şemseddin Sâmî**”, *kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Kapı Yayınları, s. 1-32, 32+1074 s.

BANGUOĞLU, Tahsin (1986). *Türkçenin Grameri* (2. Basılış), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 628 s.

BİLGİN, A. Azmi (2007) “Şemseddin Sami’nin Edebiyatla İlgili Eserleri ve Görüşleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 22-Güz, Konya 2007, s. 39-51.

Bulvar Gazetesi (1985). *Başlangıcından Bugüne Türk Şair Ve Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul: Tercüman Tesisleri, s. 230, 256 s.

DİLAÇAR, Agop (1974). “Türk Dilinde ‘kılmış’ la ‘Görünüş’ ve Dilbilgisi Kitaplarımız”, Ankara: *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (TDAY) Belleten 1973-1974*, s.167-170.

EDİSKUN, Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi* (7. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 99-100, 219-227.

EMRE, Ahmet Cevat (1945). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, Cumhuriyet Matbaası.

ERGİN, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/ Yayım/ Tanıtım, 407 s.

GENCAN, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç Yayınevi.

GÜLSEVİN, Gürer, S. GÜLSEVİN (1993). *(Kâmûs-ı Türkî’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri Ve Kullanılışları I. Fülde İsim Yapan Ekler*, Malatya: Özmert Ofset Matbaacılık ve Ticaret, 125 s.

GÜLSEVİN, Gürer (1999). “Çatı Ekleri Üzerine Kullanılabilen Ekler”, *Türk Gramerinin Sorunları II.*, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları:718, s. 203-214.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları / 1348, Kaynak Eserler Dizisi / 47.

HATİPOĞLU, Vecihe (1981). *Türkçenin Ekleri* (2. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, 173 s.

HENGİRMEN, Mehmet (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi* (V. Baskı), Ankara: Engin Yayınevi.

KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, 1224 s.

Milliyet Gazetecilik A.Ş. (1992). *Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi*, Cilt: 12- 21, İstanbul: Gelişim Yayınları s.6270, 11047.

Şemsettin Sami (1985). *Temel Türkçe Sözlük Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî* (Birinci Baskı), 3 Cilt, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1532 s.

----- (1991). *Temel Türkçe Sözlük Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî*, 4 Cilt, İstanbul: Tercüman Genel Kültür Yayınları, 1532 s.

----- (1996). *Kâmûs-ı Türkî* (6. Baskı), İstanbul: Çağrı Yayınları, 16+1574 s.

----- (2009). *Kâmûs-ı Türkî* (4.Basım), İstanbul: Kapı Yayınları, 32+1574 s.

----- (2010). *Kâmûs-ı Türkî* (Latin harfleri ile), Hazırlayan: Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, 1370 s.

Türk Dil Kurumu (TDK) (1972). *Dîvânü Lügât-it Türk Dizini*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 168 s.

----- (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü* (Düzenleyen: Cem Dilçin), Ankara: Dil Kurumu (TDK) Yayınları, 476 s.

----- (1988). *Türkçe Sözlük*, 2 Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları: 549, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1679 s.

----- (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, 2763 s.

YAVUZARSLAN, Paşa (2010). “Ön Söz”, *Kâmûs-ı Türkî* (Latin harfleri ile), Hazırlayan: Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, s.6, 1370 s.

YÜCEL, Bilâl (1999). “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, *Türk Gramerinin Sorunları II.*, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları: 718, s.156-201.

ZÜLFİKAR, Hamza (1991). *Terim Sorunları Ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, 213 s.